

ІНСТИТУТ РЕЛІГІЄЗНАВСТВА – ФІЛІЯ ЛЬВІВСЬКОГО МУЗЕЮ ІСТОРІЇ РЕЛІГІЇ
ЛЬВІВСЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ ІНСТИТУТУ УКРАЇНСЬКОЇ АРХЕОГРАФІЇ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА
ІМЕНІ М.ГРУШЕВСЬКОГО НАН УКРАЇНИ

«КАТАКОМБНА ЦЕРКВА»

(ДВАДЦЯТИЛІТТЮ ВИХОДУ УКРАЇНСЬКОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ
З ПІДПІЛЛЯ ПРИСВ'ЯЧУЄТЬСЯ)

СТАТТІ І МАТЕРІАЛИ

Львів
«Логос» 2009

«КАТАКОМБНА ЦЕРКВА» (ДВАДЦЯТИЛІТТЮ ВИХОДУ УКРАЇНСЬКОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ З ПІДПІЛЛЯ ПРИСВ'ЯЧУЄТЬСЯ) : Статті і матеріали/ Ред. кол.: З.Білик, Я.Дашкевич, О. Киричук, Л. Моравська, М. Омельчук, І.Орлевич, І. Паславський, О. Сидор. – Львів: Вид-во Львівського музею історії релігії «Логос», 2009.

Редакційна колегія:

*З.Білик, Я.Дашкевич (голова редакційної колегії), О. Киричук, Л.Моравська,
М. Омельчук, І. Орлевич, І. Паславський, О. Сидор*

Наукові редактори – О. Киричук, І. Орлевич

Відповідальна за випуск – М. Омельчук

Літературний редактор – О. Жданова

Відповідальний секретар – Т. Вишневська

Комп'ютерний набір – О. Антощак, Р. Рибка, Л. Рожкова

Оригінал-макет – І. Мартинець

ВСТУП

Шостий випуск альманаху Львівського музею історії релігії приурочено двадцятилітньому ювілею виходу з підпілля Української греко-католицької церкви, яка була ліквідована шляхом насильницького «возз'єднання» з Російською православною церквою.

Після сумнозвісного Львівського собору 1946 року греко-католицьке духовенство, за визначенням митрополита Й. Сліпого, опинилось перед складним вибором: або приєднатись до контрольованих радянською владою структур РПЦ і приректи себе на вічні сумління совісті за лояльність і покірність репресивному атеїстичному режимові, або зберегти чистоту духу, віру і традицію, але приректи не тільки себе, але й свою родину на десятки років тюремних поневірянь по Сибіру.

Переслідування УГКЦ було складовою частиною радянської ідеологічної машини. Кривавою трагедією насилля в 1930-х роках стала ліквідація Української автокефальної церкви. Репресії і утиски, яких зазнавали духовенство і вірні УГКЦ, були особливо жорстокими. До закінчення Другої світової війни у квітні 1945 року було арештовано всіх ієрархів. Але Церква не скорилася і понад сорок років продовжувала існувати в умовах підпілля. Помирали знесилені табірним життям старі священики і єпископи, але на зміну їм висвячувались нові. Незважаючи на тотальні відстежування Комітету державної безпеки і жорстокий контроль з боку органів державної влади на місцях, поставали підпільні семінарії, молоді юнаки і дівчата продовжували вибирати чернече служіння Богові. Українська греко-католицька церква із своїх величних храмів, що прикрашали села і міста Галичини, перемістилася у помешкання простих людей, на цвинтарі та лісі.

Велика сила Божественного духу мирян УГКЦ не могла не захоплювати. Вона була прикладом не тільки для колишніх західноукраїнських громадян СРСР, які не мали достатньої відваги відкрито заявити свою приналежність до віри батьків, і на роботі декларували лояльність і симпатії Радянській владі, а потай у вузькому родинному колі берегли релігійні традиції. Вона надихала навіть тих, хто стояв осторонь цього процесу і, за родом своєї діяльності чи службовою посадою мав бути, за ленінською фразеологією, «коліщатком і гвинтиком» державної ідеологічної машини.

У музеї історії релігії збереглася інструкція Львівського обкому компартії початку 1980-х років, в якій було подано методичні поради працівникам музею щодо використання термінології в екскурсіях і лекціях: «залишки УГКЦ за кордоном» і «прояви залишків УГКЦ в Україні». Але часто екскурсії музейних працівників (основна частина яких належала до «неблагонадійного елемента» в силу своєї біографії, політичної судимості батьків чи причетності до дисидентських рухів, і яким не дозволялося ніде більш працювати, окрім музею атеїзму), замість «розвінчування зловорожої діяльності уніатської церкви», перетворювались на її популяризацію. Про одну з таких екскурсій свідчить запис групи з Росії у музейній книзі відгуків: «После экскурсии Е. Мышишина мы убедились, что Бог существует».

Музеї історії релігії та атеїзму були чи не єдиними інституціями СРСР, де під ідеологічним прикриттям можна було зібрати у фонди і таким чином зберегти для нащадків матеріальні пам'ятки греко-католицького підпілля. У тому, що сьогодні музей має багато тогочасних цінних документів – велика заслуга колишньої завідувачки відділом «Історії УГКЦ», а нині покійної Зінаїди Суханової. Саме їй ми завдячуємо тим, що збереглись посвідчення особи «громадянина СРСР архимандрита К. Шептицького» та його відрядження до Москви у грудні 1944 – січні 1945 року; привезена до Львова митрополитом УГКЦ А. Шептицьким копія рішень Петроградського церковного собору 1917 року, які проголошували утворення Російської греко-католицької церкви на чолі з екзархом Л. Фьодоровим; «наукова експертиза» поглядів Йосипа Сліпого Сахалінської вищої партійної школи, що фігурувала на судовому процесі; багато листів з особистої переписки о. Германа Будзінського, серед яких – лист Миколи Руденка. Історією сьогодні стали

стоси дрібно списаних учнівських зошитів з богословськими текстами, які належали семінаристам підпільних греко-католицьких семінарій і духовенству (Єсипу, Каваціву, Винницькому та іншим). З. Суханова не без перешкод отримувала їх у Львівській прокуратурі після судових процесів над учасниками підпілля. Їй належать перші музейні виставки присвячені митрополиту Андрею Шептицькому і кардиналу Йосипу Сліпому, греко-католицьким священичим родинам (Туркевичів, Цегельських та інших). Цю працю продовжила Леся Киричук, а сьогодні провадять Наталя Матлашенко і Руслана Буряк.

«Катакомбний» період існування УГКЦ не дозволив зруйнувати традицію. Твердість і непохитність духу вірних дозволила залучити нових симпатиків та прихильників, а організований Комітетом захисту УГКЦ потужний всеперемагаючий сплеск масової народної підтримки під час перебудови вивів Церкву із підпілля.

Двадцятилітній ювілей – час для роздумів, осмислень і переосмислень. Аналізуючи події двадцятилітньої давності, доречно услід за Іваном Франком та його літературним героєм Захаром Беркутом запитати: «Чим ми побідили? Чи, може, зброєю?» та вслід за ними відповісти: «Ні, ми побідили нашою згодою, нашою згуртованістю».

До збірника увійшли наукові напрацювання дослідників історії УГКЦ, спогади мирян і духовенства – учасників круглого столу “Катакомбна церква”, який було організовано і проведено Інститутом релігієзнавства 13 травня 2009 року в рамках щорічної наукової конференції “Історія релігій в Україні”.

Марія Омельчук,
завідувач філії Інституту релігієзнавства
Львівського музею історії релігії.

Ярослав Стоцький (Тернопіль)

СТАН КАТАКОМНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ І СПРОБИ ЛЕГАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКИХ ГРОМАД ПІД ЧАС ХРУЩОВСЬКОЇ «ВІДЛИГИ»

27 березня 1953 року вийшов указ Президії Верховної Ради СРСР про амністію ув'язнених до п'яти років. А вересневий указ того ж року надав Верховному суду право на перегляд рішень «трийок» НКВС і «особливої наради» НКВС–МДБ–МВС СРСР, від яких постраждали й репресовані греко-католики та священослужителі і віруючі інших конфесій [1, с. 239]. Наслідком указів періоду хрущовської «відлиги» було те, що переважна більшість греко-католицьких священників була звільнена з ув'язнення й повернулася на рідні терени.

В інформації про церковне становище в західних областях УРСР від 6 серпня 1956 року голови Ради у справах РПЦ при Раді Міністрів СРСР Г. Карпова, надісланій ЦК КП України, зазначено: «В даний час 243 особи із 344 репресованих за час з 1945 до 1950 рр. уніатського духовенства звільнені. Повернувшись до місця свого проживання, частина цього греко-католицького духовенства проводить богослужіння і виконує релігійні обряди вдома в себе і у віруючих, у чому їм ніхто не перешкоджає, тому що в радянському законодавстві немає вказівок про кримінальне переслідування за такі дії, до того ж вони посилаються на вільне становище римо-католицької церкви в цих областях. Окремі уніатські священники навіть захоплюють окремі возз'єднані церкви, відкрито виступають з проповідями, в котрих закликають не підпорядковуватися патріарху Алексію, а визнавати папу Римського і пояснюють віруючим, що ліквідація уніатської церкви і репресії проти уніатського духовенства були допущені внаслідок викривлень законності в той період часу...

У зв'язку з такою діяльністю уніатського духовенства у Раду поступають заяви від груп віруючих уніатів про відновлення уніатської церкви і реєстрації уніатських церков і священників...

Усі поступаючі заяви Рада залишає без задоволення, але становище, яке витворюється починає приймати форму, котра загрожує самовідновленням

частини уніатської церкви і вимагає, перш за все, принципового вирішення питання, тим більше, що за прикладом УРСР була ліквідована унія у 1948 р. в Румунії і в 1950 р. в Чехословаччині.

Треба мати на увазі також, що ліквідація викликала у свій час різну реакцію з боку Ватикану, тому питання про унію необхідно розглядати й в залежності від наших планів (Радянської держави. – Я. С.) у відносинах з Ватиканом.

Вжиття будь-яких заходів для ліквідації даного становища тільки по лінії російської православної церкви було б недостатнім. Тут необхідна сума заходів по лінії церкви, Ради, органів держбезпеки і, певним чином, місцевих партійних і радянських органів» [2, с. 288–289].

З цієї інформації Г. Карпова випливає, що з ув'язнення повернулися понад дві третини греко-католицького духовенства, як і те, що перед комуністичною владою знову виникла проблема, пов'язана з УГКЦ, не тільки у західних областях України чи Закарпаття. Підпільна діяльність УГКЦ могла перейти кордони УРСР і мати свої несприятливі наслідки для сателітів СРСР – Румунії і Чехословаччини, де греко-католики також були поза законом, а також для відносин РПЦ і радянського режиму з Ватиканом, котрий був на боці УГКЦ. В останньому УГКЦ могла стати або розмінною монетою, або каменем спотикання. Але комуністична влада в другій половині 1950-х років не прагнула бути у ролі спостерігача і фіксатора-документаліста за підпільною діяльністю УГКЦ, а прагнула цей процес контролювати, обмежувати і, врешті, ліквідувати. Тим паче, що підпільна діяльність греко-католицького духовенства поширювалася і вертикально, і горизонтально. Це, з одного боку, свідчило про живучість греко-католицької традиції серед віруючих мирян західного регіону, а з другого – про незавершеність опрацювання в цих теренах, про його формалізм. Тому в греко-католицького духовенства був фундамент, якщо не

для відновлення УГКЦ, легального й офіційного, то для відновлення УГКЦ у підпіллі. Припинити розвиток і першого, і другого векторів влада могла тільки новими репресіями. Але це вже був період десталінізації, період «відлиги». Повернення правлячого режиму до «вчорашнього» могло бути тільки частковим, вибірковим, залякуючим. Такий хід влади міг мати короткотривалу тактичну перевагу, але не стратегічну перемогу над підпільним служінням УГКЦ. А це служіння було масштабним у всіх західних областях України.

У доповідній записці уповноваженого Ради у справах РПЦ при РМ СРСР в УРСР Корчового ЦК КП України від 10 грудня 1956 року зазначалося, що в західних областях України мешкала така кількість греко-католицького духовенства:

Львівська область – 158 осіб, з них повернулися з ув'язнення 130 осіб;

Станіславська область – 84 осіб, з них повернулися з ув'язнення 29;

Дрогобицька область – 30 осіб, з них повернулися з ув'язнення –;

Тернопільська область – 35 осіб, з них повернулися з ув'язнення 18;

Закарпатська область – 119 осіб, з них повернулися з ув'язнення 90;

Всього: – 426 осіб, з них повернулися з ув'язнення 267 [2, с. 291].

Закарпатська область не входить у глибокий контекст нашого дослідження, тож вважатимемо, що загальна чисельність греко-католицького духовенства у чотирьох вищезазначених областях на кінець 1956 року становила 307 священиків, з котрих 177 повернулися з ув'язнення. Ця цифра не є категорично стабільною, тому що відбувалися постійні незначні зміни переміщення духовенства з області до області, а згодом і поповнення новоприбулими з ув'язнення священиками, перехід деяких прибулих із заслання священиків УГКЦ до РПЦ, а також природний відхід чи повторне ув'язнення активного духовенства УГКЦ. Те, що загальна кількість духовенства УГКЦ перебувала у такій постійній трансформації, підтверджують архівні дані.

У серпні 1958 року у Львівській області налічувалося 140, в Тернопільській – 40, у Станіславській – 70 і в Дрогобицькій – 23 невоzz'єднаних священиків УГКЦ та значне число чернецтва [2, с. 303]. Разом – 273 священики підпільної УГКЦ.

Станом на другу половину січня 1959 року у Львівській області налічувалося 104, у Тернопільській – 40, у Станіславській – 69, у Дрогобицькій – 26 [2, с. 319] невоzz'єднаних священиків УГКЦ.

У 1961 році у Львівській області (до якої в кінці 1959-го було приєднано Дрогобицьку область) налічувалося 158, у Станіславській – 60 і в Тернопільській – 41 невоzz'єднаний греко-католицький священик [2, с. 378]. Разом – 259 священиків УГКЦ.

Під кінець 1964 р. в Івано-Франківській області (перейменована із Станіславської 9 листопада 1962 р.) налічувалося 58, у Львівській – 138 [2, с.

405–406], у Тернопільській – 70 [3, с. 172–175] священиків підпільної УГКЦ. Разом – 276 священиків і близько 700 осіб чернецтва.

Як випливає з вищенаведених даних, загальна середня чисельність духовенства підпільної УГКЦ у 1956–1964 рр. становила понад 270 священиків. Направляли їхнє нелегальне служіння, яке охоплювало Львівську архієпархію (куди входила й Тернопільщина) та Станіславську (з листопада 1962 р. Івано-Франківську) єпархію, звільнені у 1955–1956 рр. єпископи Микола Чарнецький, котрий осів у Львові, та Іван Лятишевський, котрий замешкав у Станіславі. Єпископ Чарнецький на прохання численних возз'єднаних греко-католицьких священиків у 1956 році прийняв «рішення таємно повернути їх через накладання епітимії і дозволити служити далі греко-католицькій пастві у Православній Церкві» [4, с. 120]. 2 квітня 1959 року після смерті єпископа Миколи Чарнецького редемптористський ігумен о. Василь Величковський був призначений кандидатом на єпископа і керував Львівською архієпархією. Лише 4 лютого 1963 року у Москві митрополит УГКЦ Йосиф Сліпий буквально перед своїм від'їздом до Ватикану висвятив його єпископом Луцьким та призначив своїм місцєблжустителем у Львові. Митрополит Йосиф Сліпий був помилуваний декретом Президії Верховної Ради СРСР 26 січня 1963 року і звільнений з ув'язнення внаслідок зустрічі посланця президента США Джона Кеннеді та папи Івана XXIII Нормана Козенса з М. Хрущовим у грудні 1962-го та початком налагодження відносин між Московським патріархатом і Ватиканом. У липні 1964 року єпископ Величковський висвятив як свого коад'ютора редемпториста о. Володимира Стернюка (як титулярний єпископ Перемишля). 27 січня 1969-го єпископ Величковський був заарештований і засуджений на три роки за т. зв. порушення законодавства про культу. У січні 1972 року він був звільнений з ув'язнення (Комунарськ у Донбасі) і через поганий стан здоров'я влада дозволила йому покинути СРСР. Помер у Канаді 30 червня 1973 року. Таким чином, єпископ Володимир Стернюк був реальним місцєблжустителем глави УГКЦ в Україні з 1969-го аж до 30 березня 1990 року, коли з 20 листопада 1989 року УГКЦ була легалізованою й коли до України прибув Верховний архієпископ УГКЦ кардинал Мирослав-Іван Любачівський [5, с. 60]. Тож увесь тягар управління підпільною УГКЦ і безпосередньо Львівською архієпархією впав на плечі єпископа Володимира Стернюка.

29 листопада 1957 року помер єпископ Станіславський Іван Лятишевський, котрий за два дні до своєї смерті висвятив на свого наступника о. Івана Слезюка. У серпні 1962 року єпископ Іван Слезюк був заарештований та у жовтні 1962-го засуджений разом з о. Сименом Лукачем на п'ять років за підпільне служіння. Повернувшись з ув'язнення, єпископ Слезюк таємно висвятив на свого наступника і помічника 30 листопада 1968 року

василіянина о. Софрона Дмитерка, котрий після смерті єпископа Івана Слезюка 4 лютого 1973-го став правлячим Івано-Франківським єпископом підпільної УГКЦ аж до виходу її з підпілля.

Яким було підпільне служіння УГКЦ у хрущовський період, розглянемо, зокрема, у вищезгаданих західноукраїнських областях.

З інформаційного звіту за I півріччя 1956 року уповноваженого Ради у справах РПЦ у Львівській області А. Вишневського випливає, що на той час з ув'язнення до Львівської області повернулися близько ста невоzz'єднаних греко-католицьких священників, з яких тільки три возз'єдналися з РПЦ [6, арк. 162]. Решта священників нелегально відправляли та водночас проводили пропаганду проти московського православ'я. Також активізувалися й ті священники УГКЦ, котрі уникли арештів [6, арк. 162, 163, 31, 32].

Приклади активізації підпільного служіння духовенства УГКЦ і віруючих можна наводити з кожного району Львівської області, у котрій на кінець 1956 року діяло близько 150 невоzz'єднаних священників.

Обласний уповноважений пояснював це такими причинами:

- витлумачення на свою користь (греко-католицьку) оголошені владою викривлення, які допуслав Й. Сталін, у тому числі і щодо гарантованого Конституцією права на свободу віросповідання;
- як підтвердження попереднього – звільнення з ув'язнення духовенства і відсутність нових арештів духовенства;
- чутки про те, що XX з'їзд КПРС дозволив легальне існування УГКЦ;
- чутки, що незабаром повернеться з ув'язнення митрополит Й. Сліпий і очолить УГКЦ.

Уповноважений нарікав, що невоzz'єднане духовенство має велику підтримку місцевого населення, яке з задоволенням іде на відправи до невоzz'єданого духовенства або надає свої будинки для нелегальних відправ. В організації таких відправ брали активну участь монахині.

Уповноважений зазначав, що діям підпільних греко-католиків ніхто не перешкоджає, оскільки законом не передбачено за них жодної відповідальності. Єдиним засобом є безперервні попередження, які не дають жодного ефекту. Також возз'єднані і кадрові православні священники зі свого боку жодного опору уніатам не чинять [6, арк. 168].

Він констатував, що активізація греко-католицького духовенства починає набирати загрозливих форм, бо немає жодних адміністративних засобів боротьби з цим рухом, повністю бездіяльне місцеве духовенство і єпархіальне управління в боротьбі проти греко-католиків, тому цей підпільний рух може набрати ширших і більш загрозливих розмірів. Тому, щоб проводити ефективну боротьбу з підпіллям УГКЦ, Раді у справах РПЦ необхідно підключити прокуратуру СРСР і активізувати Московську патріархію та єпископат західних областей України [6, арк. 169].

Для недопущення активізації підпілля УГКЦ Рада у справах РПЦ при РМ СРСР 25–26 жовтня 1957 року провела нараду уповноважених Ради західних областей України, на якій намітила плани послаблення впливів греко-католицького духовенства і перешкодження їхній діяльності у відновленні УГКЦ. У зв'язку з цим уповноважені Ради в західних областях України повинні були:

- рекомендувати єпископам розробити конкретні заходи боротьби з підпіллям УГКЦ, переглянути склад благочинних та їхню лояльність до влади, а через них провести фільтрацію возз'єданого духовенства, серед якого були прихильники відновлення УГКЦ;
- в. о. уповноваженого Ради в УРСР Г. Катунін був зобов'язаний разом з Українським екзархатом Московської патріархії організувати періодичні екскурсії для возз'єданого духовенства до Москви, Києва та інших міст СРСР, щоб показати моральну політичну єдність СРСР;
- категорично заборонити незаконні дії окремих служителів релігійних культів, котрі втягують в церкву для прислуги дітей та проводять катехизацію дітей;
- обновили церковні парафіяльні ради через те, що у їхньому складі багато колишніх активних греко-католиків, особливо тих, котрі повернулися із ув'язнення;
- у журналі екзархату «Православний вісник» вміщувати більше статей, спрямованих проти унії і діяльності греко-католицького духовенства [7, арк. 299–302].

2–4 січня 1958 року на нараді в Києві єпископат православних єпархій західних областей України – архієпископ Львівський і Тернопільський Палладій, єпископ Мукачівський і Ужгородський Варлаам і єпископ Дрогобицький і Самбірський та керуючий Станіславською єпархією Григорій з готовністю відреагували на заходи щодо боротьби проти відновлення УГКЦ, які були розроблені на вище-згаданій нараді Ради у справах РПЦ при РМ СРСР, і в доповідній записці патріарху Московському і всія Руси Алексію подали свої рекомендації з даного питання, котрі перегукувалися з заходами Ради у справах РПЦ. Для того, щоб не допустити відновлення УГКЦ, загасити її активізацію, цей єпископат вважав, що необхідно здійснити такі заходи:

- досягнути всебічного оправославлення возз'єданого духовенства і його пастви з РПЦ через посилення між духовенством роботи «православно-учительного» характеру;
- перевірити склад і діяльність благочинних та підібрати на ці посади найбільш активних православних пастирів, а щоб полегшити їхню роботу,
- створити посади помічників благочинних;
- для реалізації вищезазначеного пункту провести необхідну підготовку кадрів на спеціальних короткотривалих курсах у Волинській духовній семінарії в м. Луцьку. Це краще було б проводити у Львівській духовній семінарії, але влада зволікала з її відкриттям;

– активізувати антигреко-католицьку пропаганду через львівський єпархіальний журнал та посилити в ньому православну агітацію, а також видати брошуру, яка б висвітлювала сутність боротьби православних з греко-католиками включно до Львівського собору УГКЦ 8–10 березня 1946 року;

– практикувати частіші виїзди єпископів у парафії, де активно діє греко-католицьке підпілля, і проводити там урочисті відправи та бесіди з місцевими священиками;

– видавати православну богослужбову літературу;

– видати в найближчий час повний православний молитвослов;

– просити патріархію про пенсійне забезпечення возз'єднаного духовенства;

– виділяти дотації з фондів патріархії для духовенства малоприбуткових парафій, а також тих, які перебувають під впливом невоzz'єднаного духовенства;

– продовжувати практикувати екскурсії для возз'єднаного духовенства до Москви та інших міст СРСР [8, арк. 53–54 (зі зворотом)].

У доповідній записці секретаря Львівського обкому КП України М. Лазуренка секретареві ЦК КП України С. Червоненку зазначається, що на 1959 рік у Львівській області владою взято на облік (під контроль – Я. С.) 102 греко-католицькі священики, 69 монахів і 160 монахинь УГКЦ [9, арк. 77]. Духовенство УГКЦ, котре повернулося з місць покарань, активізувало свою діяльність. Воно поновило свої зв'язки із закордонними католицькими колами, одержує звідти літературу, розповсюджує її серед населення, розгортає роботу серед віруючих за відновлення греко-католицизму, розповсюджує послання до віруючих УГКЦ ув'язненого митрополита Й. Сліпого, а також його книги з питань церковної історії, «які за своїм змістом є антирадянськими, націоналістичними і закликають до активної ворожої діяльності» [9, арк. 79]. М. Лазуренко констатує, що «найбільш активні з них заарештовані органами радянської влади, 19 активним уніатським священикам заборонено пропуску на території Львівської області... Окремі активні пропагандисти за католицизм попереджені органами радянської влади про негайне припинення їх нелегальної діяльності. В результаті проведених заходів понад 4000 віруючих відірвані від впливу уніатської церкви. Здійснення зазначених заходів дозволило ліквідувати передумови до організованого створення підпільних уніатських церков на території області» [9, арк. 79]. Щодо нових арештів греко-католицького духовенства, то М. Лазуренко не помилявся. Справді, над найактивнішими із них знову нависли арешти. Так, у 1958 р. прокуратура Буського району Львівської області порушила кримінальну справу проти греко-католицького священика о. Володимира Теленка «за викладання релігійних віровчень з порушенням встановлених для цього правил» [8, арк. 93]. Насправді ж – за проведення релігійних відправ

в селах Чаниж і Топорів Буського району, тобто за активізацію і спроби відновлення УГКЦ. Репресивна комуністична машина і в період хрущовської «відлиги» не давала греко-католикам жодного шансу на свободу легального сповідання свого віровчення, відновлення своєї Церкви.

10 квітня 1959 року відбулося чергове засідання Ради у справах РПЦ при Раді Міністрів СРСР, яке винесло свіжу постанову щодо боротьби з Греко-католицькою церквою в західних областях України і в Закарпатті. Цією постановою передбачалося:

– доручити Г. Карпову рекомендувати патріархові вжити заходів для активізації діяльності єпископів і всього духовенства в західних областях України і в Закарпатті у боротьбі за ліквідацію залишків УГКЦ;

– рекомендувати Московській патріархії продовжити організацію екскурсій духовенства західних областей України і Закарпаття в Москву, Ленінград, Київ;

– рекомендувати патріархії припинити виплату пенсій сім'ям греко-католицьких священиків, якщо пенсіонеризалишились уніатами, а також припинити грошову допомогу на реставрацію і ремонт церков у західних областях України і Закарпатті.

Рекомендувати патріархії зобов'язати єпископів Закарпатської, Дрогобицької, Станіславської і Львівсько-Тернопільської єпархій:

а) проводити ротацію благочинних і настоятелів храмів, котрі служили ще до возз'єднання на своїх парафіях;

б) запропонувати настоятелям храмів активно виступати з проповідями проти Ватикану;

в) активно виступати проти Ватикану та УГКЦ в журналі «Православний Вісник»;

г) притягати впливових серед віруючих і духовенства греко-католиків до возз'єднання з православ'ям та активізувати їхні виступи проти Ватикану і УГКЦ;

д) через духовенство виявляти активних греко-католицьких священиків і «мандруючих» монахів;

з) заборонити проведення відправ у греко-католицьких церквах у тих селах, де є два храми: греко-католицький і православний.

Доручити уповноваженому Ради у справах РПЦ при Раді Міністрів СРСР Г. Пінчуку написати листи в облвиконкоми про недопущення проведення відправ і обрядів незареєстрованим духовенством. А за необхідності передавати справи на таких священиків у народний суд і виселяти їх з району, області.

Запропонувати уповноваженим Ради у Закарпатській, Дрогобицькій, Львівській, Станіславській і Тернопільській областях:

а) всіляко стримувати посвячення єпископами нових кандидатів на священиків шляхом відхилення кандидатур;

б) поліпшити роботу з єпископами і духовенством, щоб вони активніше боролися із залишками унії;

в) якщо один священик обслуговує 2–5 церков, то знімати з реєстрації окремі громади, а храм передавати для громадських потреб, якщо такі дії дозволить громада віруючих, якщо ні – залишити в попередньому порядку.

Доручити Г. Пінчуку з'ясувати доречність випуску церковної літератури проти Ватикану [10, арк. 159–162].

Отож, Рада у справах РПЦ активно і настирливо залучала православні єпархії західних областей України до спільної боротьби проти підпілля Української греко-католицької церкви. Бо Раді, як державному органу, вона заважала політично, а для єпархій РПЦ даного регіону УГКЦ була конфесійним, догматичним і психологічно-патріотичним не просто конкурентом, а ворогом.

У 1960 році у Львівській області налічувалося близько 130 священників підпільної УГКЦ. Частина з них була похилого віку, тому великої активності у підпільному служінні не виявляла, але інша частина проводила систематичні або періодичні нелегальні відправи в приватних помешканнях віруючих УГКЦ, вдаючись до антиправославної агітації. Найактивніші з них не обмежувалися територією Львівщини, а обслуговували греко-католиків Тернопільщини і Станіславщини. Так, о. Михайло Лемішко, ЧНІ, поїхав навіть у Кемеровську область, де здійснив відправи і таїнства для виселених туди із Західної України мешканців і навіть повторно уділяв таїнства хрещення і миропомазання для охрещених православними священниками [11, арк. 161]. До речі, в процесі обліку релігійних об'єднань у Донецькій області, на 1 січня 1962 р. було виявлено активно діючу греко-католицьку громаду віруючих, – переселенців із західних областей України [12, арк. 7].

Підпільне служіння духовенства УГКЦ стримувало від реального оправославлення возз'єднаних парафій возз'єднаним духовенством, яке уникало такого оправославлення, мотивуючи це тим, що йому в цьому перешкоджає невозз'єднане духовенство. Такої ж думки дотримувалися і єпископи західних областей України, щоб показати перед державними органами, які ще є труднощі на шляху до повного православ'я у цих теренах.

Обласний уповноважений Львівщини визнавав, що боротьба з підпіллям УГКЦ ведеться слабо. За весь час (1955–1960 рр.) притягнуто до кримінальної відповідальності за підпільне служіння тільки одного священника – о. Володимира Теленка, котрий був засуджений до примусових робіт терміном на один рік (максимальна санкція статті 111 КК УРСР) [11, арк. 161]. Але, зазначає уповноважений, цей поодинокий випадок став серйозним попередженням для активних греко-католиків, які після засудження о. Володимира Теленка помітно знизили свою активність. Тому, на думку уповноваженого, в даний час необхідно заарештувати і «засудити ще 1–2 нелегалів, і тим самим ще більше паралізувати їхню діяльність» [11, арк. 161], тобто усього підпілля УГКЦ. Державна атеїстична влада ніколи не відкидала репресій, а власне, ув'язнення духовенства УГКЦ. Іншого способу зменшити активність греко-католицького підпілля в державі не було.

Сьомого січня 1961 року на засіданні Ради у справах РПЦ при Раді Міністрів СРСР було вироблено план чергових заходів, спрямованих на посилення роботи уповноважених Ради західних областей України з ліквідації підпілля УГКЦ. Цей план визначав таке:

- вжити рішучих заходів для припинення незаконної діяльності невозз'єданого духовенства;
- керуючим архієреям РПЦ виявляти духовенство, яке продовжує проводити греко-католицьку роботу серед віруючої частини населення, і вживати до них суворих заходів, аж до зняття їх з реєстрації (йдеться про возз'єднане духовенство – Я. С.);
- не допускати до прислужування в церквах колишнє чернецтво УГКЦ та осіб, котрі активно підтримують греко-католицизм, а також вивчити склад псаломників, більшість з котрих також підтримують уніатство;
- рекомендувати єпископам, щоб парафіяльне духовенство виголошувало проповіді проти Ватикану та греко-католицизму;
- не дозволяти проведенню відправ у церквах під час храмових свят з участю духовенства інших парафій;
- рекомендувати єпископам організувати роботу з вилучення з церков греко-католицького посуду та атрибутики;
- доручити голові Ради В. Куроєдову рекомендувати патріархові вжити дієвих заходів для активізації діяльності єпископів і всього духовенства у західних областях України в боротьбі за повну ліквідацію залишків греко-католицизму [13, арк. 10–12].

Наскільки ефективними були ці заходи Ради у справах РПЦ, свідчить звіт уповноваженого Ради у справах РПЦ у Львівській області М. Винниченка про їх виконання за перше півріччя 1961 року. Він зазначає, що у Львівській області на липень 1961 року налічувалося 158 греко-католицьких священників і 421 особа чернецтва [13, арк. 85]. Більшість із них працювали в різних світських організаціях, але не покидали підпільної діяльності.

Уповноважений з'ясував, що «інспірують діяльність уніатів священники Величковський, Курчаба, Шепітько, Теленко, Савчин, Тимчук, Стернюк та інші, спираючись у підпільному служінні на посередництво черниць із чинів і згромаджень василіян, студитів, служебниць, св. Вінкентія. Органами влади було виявлено у м. Львові п'ять жіночих чернечих груп: дві групи ЗСМСВ на чолі з настоятелькою Аліцією – Єлизаветою Поппе і сестрою Березюк; дві групи ЧСВВ, котрі очолювала ігуменя Слободян і одну групу СНДМ на чолі з ігуменею Дубик» [13, арк. 86]. Крім того, в області налічувалося ще 22 такі групи.

У той період комуністична влада проводила нову кампанію боротьби з релігією: закриття діючих храмів РПЦ та інших конфесій, зменшення чисельності релігійних громад. Таким чином, порожніли десятки, а згодом – і сотні храмів, котрі

РПЦ забрала від УГКЦ, але, що найважливіше, десятки, а згодом – і сотні тисяч возз'єднаних колишніх віруючих УГКЦ залишалися без належної, систематичної духовної опіки. На це звернуло увагу підпілля УГКЦ і активізувало своє служіння в тих громадах, котрі залишилися без діючих храмів. Так було в м. Підкамінь, в селах Кутище і Батьків Бродівського району, у с. Митулин Глинянського району, в с. Желдець Кам'янсько-Бузького району, в м. Червонограді [13, арк. 86].

Частина греко-католицького духовенства, зокрема священники Шепітько, Тимчук, Зарицький, Борис, не мали постійного місця проживання, тому проводили відправи не тільки на Львівщині, а й на Тернопільщині і Станіславщині.

До боротьби з греко-католицьким підпіллям підключились органи КДБ, міліції, прокуратури, а також єпархіального управління. Останні активізували введення православної традиції у відправах, таїнствах, обрядах, а також в інтер'єрі храмів. Тож на 20 липня 1961 року 980 церков РПЦ Львівщини були повністю опрацювані [13, арк. 87], хоч траплялися в області факти, коли віруючі відмовлялися приймати православну традицію і переобладнувати під неї храми [13, арк. 88].

Засідання бюро Львівського обкому КП України від 14 квітня 1961 року зобов'язало партійні і радянські організації ще більше посилити боротьбу проти УГКЦ, розширити науково-атеїстичну роботу, збільшити контроль за виконанням законодавства про культу.

На території Львівської області, за даними обласного уповноваженого Ради у справах РПЦ М. Винниченка, у 1963 році проживало 138 невозз'єднаних греко-католицьких священників і близько 400 осіб чернецтва [14, арк. 14], в основному – жіночого, котрі й надалі проводили підпільне служіння, пропагували відновлення УГКЦ, розповсюджували греко-католицьку релігійну літературу, молитовники, образки, виготовленні фотоспособом, ще більше активізуючи діяльність підпілля УГКЦ, особливо після виїзду із СРСР 4 лютого митрополита Йосифа Сліпого. Підпільні служіння проводилися не тільки в помешканнях духовенства чи віруючих, але, в окремих випадках, і відкрито [14, арк. 15–16]. Тенденція греко-католицького духовенства до формування нелегальних парафій зберігалася в тих населених пунктах, де влада закрила діючі храми РПЦ. А за 1960–1963 рр. у Львівській області було знято з реєстрації 493 релігійні громади і стільки ж, відповідно, храмів РПЦ [14, арк. 40]. Окрім того, частина возз'єданого духовенства поновила ряди підпілля, особливо після того, як їх за порушення законодавства про культу уповноважений зняв з реєстрації (наприклад, священників Грицяя, Чолія та інших).

Підпілля УГКЦ отримувало суттєву підтримку й допомогу від римо-католиків на місцях. Так, священник кафедрального костьолу у Львові о. Галунович надавав можливість багатьом греко-

католикам здійснювати в стінах костьолу різні таїнства і обряди, збирати, при сприянні черниць, серед віруючих матеріальну допомогу для греко-католицького духовенства [15, арк. 181–182].

Відвідування Західної України туристичними групами зі США, Канади, Франції, Великобританії, в складі яких були і священники УГКЦ із цих країн та ченці-місіонарі і встановлення ними контактів з підпіллям УГКЦ зміцнювало його віру в неминуче відродження греко-католицизму в Україні. На це були скеровані й постійні передачі радіо Ватикану.

Це надавало сили духу підпіллю УГКЦ, тому закономірною є констатація обласного уповноваженого М. Винниченка: «Уніати, бойкотуючи православ'я, відправляють служби в приватних будинках, де хрестять дітей, сповідають, вінчають, хоронять і відправляють панахиди на кладовищах» [16, арк. 33]. Він також зазначав, що деякі возз'єднані священники «дали таємні клятви уніатам про своє зречення від православ'я, але залишилися на так званих православних парафіях» [16, арк. 33]. І це було правдою, бо ще з часів єпископа Миколи Чарнецького з 1956 року через таємне накладання епітимії десятки возз'єднаних священників було повернуто до лона УГКЦ, хоча вони і залишалися на парафіях РПЦ. Згодом цю практику продовжив єпископ Василь Величковський, повернувши до УГКЦ близько півсотні возз'єднаних священників, і який, власне, в той період очолював підпілля УГКЦ, про що, до речі, влада знала [16, арк. 33].

Активна діяльність греко-католицького підпілля змусила обласного уповноваженого визнати, що «місцеві Ради депутатів трудящих ніякої боротьби з цією антисупільною діяльністю уніатів не ведуть» [17, арк. 144], так само, як і адміністративні органи [14, арк. 76]. «Контроль за діяльністю уніатів і чернечим елементом в останній час послабився» [14, арк. 76]. Уповноважений визнає, що в області ще не досягнуто справжнього дієвого контролю за діяльністю духовенства і релігійних громад. Але поодинокі факти діяльності підпілля УГКЦ уповноваженому вдавалося фіксувати [18, арк. 44–45].

Наприкінці 1964 року у Львівській області, за неповними даними благочинних РПЦ і обласного уповноваженого, проживало 150 черниць УГКЦ, в тому числі: 23 з них виявляли велику активність у підпільній діяльності, інші, через хвороби, старість та інші обставини були менш активними. Чоловіче чернецтво налічувало 27 ієромонахів, з яких 12 були активно діючими. Загалом, все підпільне духовенство Львівщини налічувало 136 священників, з яких (якщо вірити рапортам благочинних РПЦ) активне служіння здійснювали близько 30 священників [19, арк. 11–62]. Підпілля УГКЦ на Львівщині і Тернопільщині очолювали єпископи Василь Величковський і Володимир Стернюк, координуючи його у 1963–1968 рр. і в Івано-Франківській області, бо в ті роки був ув'язнений Івано-Франківський єпископ Іван Слезюк.

У Станіславській області на початку 1954 року проживало 35 греко-католицьких священиків, до яких упродовж року додалося ще понад двадцять священиків УГКЦ, котрі повернулися з ув'язнення і активізували підпільне служіння УГКЦ. Окрім того, в області, у селах Церковна і Станьківці Болехівського району, Бортники Отинійського району, Драгомирчани, Радча, Іваніківка Лисецького району греко-католицькі громади не перейшли у православ'я, тож тут відкрито проводилися богослужіння підпільним греко-католицьким духовенством [20, с. 87–89] у незареєстрованих церквах. Тому Станіславський облвиконком наказав головам райвиконкомів, щоб вони через голів сільських рад опечатали усі незареєстровані церкви і не дозволяли проводити в них відправи.

У Станіславській області на кінець 1956 року проживало 84 священики УГКЦ, з яких 29 повернулися з ув'язнення. Обласний уповноважений умовно поділив це духовенство на три групи. До першої входили священики і чернецтво, які ніколи не переходили до РПЦ, а повернулися з ув'язнення й надалі залишалися в лоні УГКЦ. До них належали єпископ Іван Лятишевський та ще 25 священиків. До другої групи входили ті священики, котрі возз'єдналися з РПЦ, але згодом вийшли з неї, за що й були ув'язнені. Таких було 5 священиків. І до третьої групи входили ті священики і ченці, котрі не возз'єдналися, але й уникали ув'язнення і продовжували служіння підпільно в помешканнях віруючих або відкрито у незареєстрованих невозз'єднаних церквах. Таких в області налічувалося 45 [20, с. 93–95]. Серед них було кілька священиків, які проживали на Тернопільщині чи Львівщині, але відправи проводили на Станіславщині, а також були такі, котрі не потрапили до поля зору уповноваженого області, бо відправи проводили у згаданих областях.

Також у 1956 році вісім греко-католицьких священиків, котрі повернулися з ув'язнення, возз'єдналися з РПЦ і, відповідно, отримали парафії [2, с. 294].

У 1957 році у церковному житті Станіславщини сталися дві події. 7 лютого помер владика Станіславської єпархії РПЦ Антоній, на місце котрого призначено колишнього Снятинського благочинного із возз'єданого духовенства Йосипа Савраша (1909 р. н.). А 29 листопада в Станіславі помер підпільний владика Станіславської єпархії УГКЦ Іван Лятишевський [21, арк. 189–190].

Активізація відкритих відправ підпілля УГКЦ, його антиправославна пропаганда, послаблення репресій у контексті десталінізації надавало надій на відродження греко-католицизму, а також – певної легальної сміливості на цій дорозі. Наприклад, 1 жовтня 1956 року греко-католицький священик із Станіслава о. Шуплат написав скаргу на ім'я Голови Ради Міністрів СРСР М. Булганіна про те, що міліція не дозволяє йому проводити відправи, які він здійснював у хатах, стодолах, лісах [2, с. 292].

Подібно у 1957 році на ім'я уповноваженого Ради у справах релігійних культів у Станіславській області Візіренка надійшли заяви від греко-католиків с. Грушка Отинійського району та від групи «українських католиків» на чолі з о. Казновським із с. Дора Яремчанського району з проханням відкрити церкви для їхніх релігійних потреб [22, арк. 8].

Активізація греко-католицького підпілля: духовенства, чернецтва, мирян розширювала його географію. У Болехівському районі активно діяли священики Богдан Городиський, Микола Шабан, Йосип Янтух, Петро Роскип, священики зі Львівщини: Калинюк, Дуда, Сикста, Герста, Шепітько; у Тлумацькому і Отинійському районах – священики Іван Плав'юк, Зіновій Кисілевський, Павло Василик; у Яремчанському районі – священики Петро Вербищук, Антон Казновський. Значна частина духовенства була сконцентрована в Городенці, Коломії і Станіславі, де їхні дії координував єпископ Іван Слезюк [20, с. 98–99].

Але хрущовська «відлига» стосовно підпільних конфесій, утомучислй греко-католиків, наприкінці 1950-х років почала згасати. Найактивніше духовенство УГКЦ знову підпало під репресії влади. Так, у 1957 році було вдруге заарештовано священика Дідуха із с. Ворохти [23, арк. 183], наприкінці 1958 – на початку 1959 рр. були заарештовані священики Казновський, Солтис і Василик. Священика Павла Василика 14 квітня 1959 року засуджено до п'яти років ув'язнення [20, с. 103]. Ймовірно, що ці арешти могли вплинути лише на часткове зменшення активності підпільної УГКЦ. У доповіді про становище Станіславської єпархії РПЦ в 1959 році єпископ Йосип Савраш відзначав у даному контексті: «Деякі через старість і хвороби зупинили свою підривну роботу, а багато продовжують «дія-ти», вже без колишнього запалу і енергії. Однак, поряд з цим ще існують одиниці, котрі з великим фанатизмом і засліпленням продовжують ворожу акцію. Наприклад, в м. Коломії і околицях проявляє велику ревність уніатський священик Бахталовський. Він не тільки вносить розбрат серед віруючих, але й між православними священиками... З'явившись до настоятеля церкви в с. Сопів о. Жолкевича, він усіма силами намагався звабити його перейти в уніатський табір, обіцяючи при цьому не тільки усі блага світу, але і прощення гріхів за відступ у свій час від католицизму у православ'я. Отримавши категоричну відмову, він ще до цього часу проявляє «місіонерську роботу». До таких активних уніатських діячів необхідно віднести священиків Слезюка і Матійціва на території м. Станіслав, священиків Городиського, Дуду, Роскипа і Янтуха, котрі діють в Болехівському районі і священика Кисілевського в Тлумацькому і Отинійському районах. Про їхнє возз'єднання з православною церквою трудно вже думати і говорити. І взагалі, у минулому році не було зареєстровано жодного випадку возз'єднання. А втім, на моє переконання, їх більше і не потрібно

шукати і запобігати перед ними, тому що саме життя і час обеззброїть і знешкодить їх і, рано чи пізно, вони залишаться за бортом» [24, арк. 13].

Ось така мова і стиль владики, напевно, не дуже єпископська, і такий його сподівання і передбачення, щонайменше не християнські стосовно християн греко-католиків. Але підстав для такого оптимізму у єпископа Йосипа не було. Бо, як доповідав секретареві Станіславського обкому КПУ Я. Лисенкові і голові Станіславського облвиконкому П. Кайкану обласний уповноважений Ради у справах РПЦ П. Бібик: «В нашій області станом на 5 червня 1960 р. налічується 34 незареєстрованих і знятих з реєстрації церкви. Незареєстровані церкви є опорою для невоzz'єднаного духовенства, через які в деяких селах і проводиться нелегальна уніатська діяльність» [2, с. 341–343]. У цих церквах здійснювалися відправи греко-католицькими священниками, яких, за даними обласного уповноваженого, на Станіславщині налічувалося 70–80 осіб, із котрих 30–35 священників діяли активно в 11 районах області [2, с. 344]. Та, як зазначали у доповідній записці старший інспектор Ради у справах РПЦ при Раді Міністрів СРСР А. Пашкін і заступник уповноваженого в УРСР М. Гладаревський голові Ради В. Куроедову, перевіряючи діяльність уповноваженого в Станіславській області П. Бібика від 4 листопада 1960 року: «Місцеві адміністративні органи про діяльність уніатів добре поінформовані..., але справжньої боротьби з ними не ведеться» [2, с. 347].

У доповідній записці згаданого М. Гладаревського від 20 грудня 1961 року зазначалося, що у Станіславській області станом на 20 листопада 1961 року є «34 уніатські церкви, а також нараховується 58 уніатських священників і 80 чоловік бувших уніатських монастирів (мається на увазі й жіночих. – Я. С.), з яких 14 невоzz'єднаних служителів культури, переважно похилого віку, такі як Дуда, Кисілевський, Городиський, Слезюк, Роскип, Комаринський та інші активно діють, продовжують відправляти нелегальні церковні служби в домах віруючих за уніатським обрядом. Бувші насельники уніатських монастирів поселились в деяких районах області невеликими групами по 2–4 чоловіки, окремі, зустрічаючись з віруючими, схиляють деяких з них до виконання уніатських обрядів» [2, с. 381, 384, 385].

Нова, залякуюча, хвиля репресій проти духовенства УГКЦ прокотилася на початку 1960-х рр. Так, наприкінці 1961-го – на початку 1962 рр. було притягнуто до кримінальної відповідальності за статтею 209 частина 1 КК УРСР о. Михайла Косила із села Дора Яремчанського району [25, арк. 57]. У серпні 1962-го органи КДБ заарештували єпископа Івана Слезюка та о. Семена Лукача. Це вже був їхній другий арешт [20, с. 175–176]. 3 грудня 1963-го був заарештований о. Зіновій Кисілевський, котрий проживав у с. Слободі Городенківського району [20, с. 181–182].

Наприкінці 1963 року в Івано-Франківській області проживало 55 священників і 105 черниць УГКЦ [20,

с. 179]. Усі вони були суворо попереджені владою про заборону займатися нелегальною релігійною діяльністю серед населення, а з їх родичів були взяті підписи про те, що вони не допустять їхньої нелегальної діяльності.

Отож, у влади, крім переслідування духовенства, чернецтва та їхніх родин, а також репресій проти найактивніших пастирів УГКЦ, інших дієвих методів не було. Атеїстична пропаганда і антикатолицька позиція московського православ'я бажаних результатів щодо підпілля не давала.

Тим паче, що активізація греко-католицького підпілля живилася імпульсами Другого Ватиканського собору (1962–1965 рр.), звільненням і депортацією митрополита Йосифа Сліпого, його високою поставою на Соборі, що давало надію на життєвість і відродження УГКЦ в Україні, вселяло силу духу, що вони не одні, що про них знає і їх підтримує увесь християнський католицький світ.

Атеїстична влада різними способами блокувала активізацію підпілля УГКЦ. 20 травня 1964 року було знято з реєстрації і переобрано виконавчий орган і ревізійну комісію в с. Старуня Богородчанського району за те, що релігійна громада підтримувала зв'язок з мешканцем цього села (засудженим на той час) священником Семеном Лукачем та сприяла йому в підпільних богослужіннях [26, арк. 38].

Водночас державні органи влади, а також певна частина православного духовенства Івано-Франківщини стежили за діяльністю підпілля УГКЦ. У 1964 році ними виявлено, що в області налічується 58 священників УГКЦ, частина з котрих активно проводила нелегальні відправи [26, арк. 124].

І, як зазначав в інформації про результати перевірки роботи уповноваженого Ради у справах РПЦ у Станіславській області А. Атаманюка уповноважений Ради у справах РПЦ при Раді Міністрів УРСР Г. Пінчук у червні 1964 р., «місцеві адміністративні органи про діяльність уніатів проінформовані, але справжньої роботи з ними не проводиться» [26, арк. 124].

Загалом, у 1964 році в Івано-Франківській області налічувалося 100 осіб чернецтва і 58 священників УГКЦ [2, с. 405].

Кількість підпільного греко-католицького духовенства, яке постійно проживало в Тернопільській області у 1954 році, не перевищувала 20 священників. До неї треба додати і так зване мандрівне підпільне духовенство УГКЦ з інших областей, чисельність котрого встановити неможливо, бо вони не мали систематичного графіка проведення підпільних відправ. І одні, і другі проводили підпільні відправи для невоzz'єднаних греко-католицьких віруючих. Останнє стосується відкритих відправ духовенства підпільної УГКЦ, котрі, наприклад, проводилися в с. Панівцях Мельнице-Подільського району, де було зареєстровано церкву, чи у с. Діброва Бережанського району [27, арк. 127]. Це свідчить про безперервну діяльність підпілля УГКЦ, котре використовувало для цього будь-яку, але обачну можливість.

Водночас підпільне духовенство й надалі продовжувало своє душпастирське служіння для віруючих УГКЦ в їхніх помешканнях, часто виїжджаючи в ті села, де вони легально служили до 1946 року, та у селах неподалік свого місцепроживання. Священики підпільної УГКЦ не тільки підтримували силу духу і традицію забороненої УГКЦ, а й були прикладом для греко-католицьких віруючих [28, арк. 91].

З останнього випливає, що уповноважений Ради у справах РПЦ залучав до спроб контролю над підпільною УГКЦ православне духовенство.

Як зазначав у своїй доповідній записці про становище і діяльність Церкви та духовенства у Тернопільській області за 1955 рік обласний уповноважений Ради у справах РПЦ, всього греко-католицького духовенства в області до возз'єднання у 1946 році було 339 священиків, із котрих возз'єдналося з РПЦ 273 священики [29, арк. 2]. Отож, з даних уповноваженого випливає, що не возз'єдналося 66 священиків, з котрих більшість (близько 50 священиків) була, по суті, за це заарештована НКВС і відправлена в ГУТаби. Возз'єднане духовенство на середину 50-х років здебільшого так і не пристосувалося до догматів і обрядів московського православ'я, тому й надалі продовжувало своє душпастирство за греко-католицькими догматами й обрядами. Навіть внутрішній інтер'єр храмів залишався греко-католицьким, бо, наприклад, у церквах Терехівці, Копичинців, Монастириська, Бережан, В. Бірок, Збаража, Заліщиків на 1955 рік ще були греко-католицькі ікони. Так, в церкві у В. Бірках була ікона св. Йосафата Кунцевича, котру за розпорядженням уповноваженого Ради у справах РПЦ в області було знято у 1955 році. У церкві Заліщиків подібну ікону св. Йосафата Кунцевича за наказом того ж уповноваженого у 1955 році зафарбовано.

З тієї причини, що возз'єднане духовенство майже через десять років після Львівського собору й надалі дотримувалося греко-католицьких догматів і обрядів, воно мало відчутну допомогу з боку своїх парафіян, котрі йому традиційно допомагали грошима, продуктами, безплатним помешканням. Це духовенство, зі свого боку, активніше комунікувалося із своїми парафіянами за мурами церкви.

Ще в середині 50-х років греко-католицький дух возз'єднаного духовенства і їх парафіян не був заплямований московським православ'ям. Прометеєм цього духу було не возз'єднане духовенство, а підпільне духовенство УГКЦ. За даними доповідної записки уповноваженого Ради у справах РПЦ у Тернопільській області, в 1955 році на Тернопільщині нараховувалося 23 священики підпільної УГКЦ [29, арк. 5–7].

У 1956 році з ГУТабів на Тернопільщину повернулося ще 16 священиків УГКЦ, тож в області вже налічувалося 36 підпільних греко-католицьких душпастирів [30, арк. 2]. Оскільки в області на одного возз'єднаного священика припадало по

декілька парафій, що, практично, призводило до нерегулярних літургій, цю своєрідну прогалину заповнило підпільне духовенство, котре у багатьох випадках відважувалося проводити літургії в храмах на парафіях возз'єднаного духовенства. Зросла активізація віруючих УГКЦ, бо священики, котрі повернулися із заслання, в очах своїх віруючих стали мучениками за Греко-католицьку церкву і віру. Це надало віруючим УГКЦ відваги, і вони часто відкрито вимагали від уповноваженого Ради у справах РПЦ в області та від місцевих органів влади повернути їм храми, які зайняла РПЦ. Такі делегації віруючих УГКЦ приходили в облвиконком із Тернополя, Збаража, с. Заздрості Струсівського району [30, арк. 2]. Зрозуміло, що їм було відмовлено. Тому єдиним способом життєдіяльності УГКЦ стали підпільні літургії, що їх духовенство УГКЦ проводило як у себе вдома, так і в помешканнях греко-католицьких віруючих. Отож, з другої половини 50-х років розширюється мережа підпільних парафій УГКЦ, охопивши всі райони області, за винятком волинських районів.

Така активізація підпільної УГКЦ спантеличила уповноваженого Ради у справах РПЦ в Тернопільській області П.Пруселіса, який негайно звернувся до свого московського і київського керівництва по допомогу: «...Прошу повідомити, як поступити надалі і які можна прийняти заходи до невозз'єднаного духовенства, котре нелегально проводить церковні служби...» [30, арк. 2].

Впродовж цього підпільного періоду УГКЦ, в тому числі і хрущовського, обласному уповноваженому і спецслужбам постійно бракувало інформації для запобігання конкретним акціям підпілля УГКЦ. Це не засвідчує непрофесіоналізму спецслужб, а глибоку конспіративність, високу моральну стійкість і вірність віруючих УГКЦ. Загальну інформованість про підпілля УГКЦ обласний уповноважений і спецслужби мали, але вона майже завжди була пост-фактом до конкретних дій підпілля. Факти свідчать і про те, що не обминули ув'язнення за «традиційною» тоді для духовенства 54 статтею Кримінального кодексу УРСР і ті священики, котрі возз'єдналися з РПЦ. Такого возз'єднаного духовенства, котре повернулося з ув'язнення в 1956 році і було направлено настоятелями на конкретні православні парафії області, налічувалося 11 священиків [30, арк. 6–7]. Слід відзначити й те, що було чотири випадки, коли невозз'єднані священики УГКЦ, відбувши в ув'язненні близько 10 років і повернувшись на волю у 1956 році, у тому ж році возз'єдналися з РПЦ і отримали призначення на парафії [30, арк. 7]. Проте це було винятком, бо решта невозз'єднаних священиків, що повернулися із заслання, залишилися вірними УГКЦ і активно включилися в нелегальне служіння.

Свідченням того, що переважна більшість священиків УГКЦ, котрі поверталися із заслання в середині 50-х років, відразу ж починали підпільне

служіння, є таємна доповідна записка секретаря Козівського райкому КП України Захарченка на ім'я секретаря Тернопільського обкому КП України Г. Шевчука від 12 квітня 1956 року [31, арк. 28–30].

У зв'язку з поверненням у середині 50-х років із сталінських концтаборів і спецпоселень невоzz'єданого духовенства УГКЦ активізувалися і греко-католицькі віруючі, вимагаючи від органів влади повернення їхніх храмів. Наприклад, у Тернополі про це подали заяву за підписом 671 віруючого УГКЦ з проханням повернути їм Успенську церкву, передану православним і зареєстровану як православну у 1946 році [31, арк. 39–40].

Подібний, але дещо специфічного змісту, випадок трапився тоді ж у Збаражі, з якого до облвиконкому прибула делегація греко-католиків на чолі з о. Задорожним, яка просила повернути їм колишній греко-католицький храм і зареєструвати його як такий [31, арк. 42]. У той же час до облвиконкому зверталася делегація греко-католиків із села Заздрість Струсівського району, очолювана греко-католицьким священиком В. Тернопільським, з проханням повернути їм колишній греко-католицький храм [31, арк. 43].

Треба зазначити, що й більшість возз'єданого духовенства так і не увібрала в себе московського православного духу й надалі проводила відправи за греко-католицькими обрядами, тим самим не сприяючи поглиннанню колишніх греко-католицьких парафіян Руською православною церквою. Возз'єдане духовенство переважало й чисельно. Так, якщо кадрового православного духовенства в області було 120 священиків і вони обслуговували 149 православних церков, то возз'єданого було 202 священики і вони в своїй обслузі мали 655 церков [31, арк. 65].

Священики, котрі повернулися із заслання і проводили богослужіння нелегально, були і самі налаштованими проти РПЦ і закликали вірних УГКЦ не відвідувати православні храми.

Колишній ректор Станіславської духовної семінарії УГКЦ доктор богослов'я о. Авксентій Бойчук, котрий повернувся із заслання і проживав у с. Іване-Пусте Мельнице-Подільського району, налаштовував віруючих УГКЦ не тільки проти московського православ'я, а й проти своїх колишніх семінаристів, які возз'єдналися із РПЦ, при зустрічах називаючи цих випускників зрадниками та іудами [32, арк. 55].

У таємній звітно-інформаційній доповіді за II півріччя 1958 року голові Ради у справах РПЦ при Раді Міністрів СРСР Г. Карпову, уповноваженому Ради у справах РПЦ при Раді Міністрів Української РСР Г. Пінчуку, секретареві Тернопільського обкому КПУ Г. Шевчуку і голові виконкому Тернопільської обласної ради депутатів трудящих В. Лисенку уповноважений Ради у справах РПЦ у Тернопільській області У. Краглік ввів окремий розділ – «Спостереження за уніатськими невоzz'єднаними священиками».

В цьому розділі У. Краглік проводить аналіз як підпільного духовенства УГКЦ, так і його діяльності в області. Отож, підпільна УГКЦ не була повністю поза контролем органів державної влади. З цього розділу уповноваженого випливає, що в області на кінець 1958 року служили 34 священики підпільної УГКЦ, з котрих, начебто, чотири душпастирі відійшли від нелегального служіння і повністю присвятили себе світській праці, хоча насправді ці священики проводили підпільне богослужіння конспіративніше, ніж інші [33, арк. 155].

Тодішній архієпископ Львівський і Тернопільський Палладій намагався допомогти уповноваженому Ради у справах РПЦ у Тернопільській області, щоб зменшити (якщо не вдавалося повністю ліквідувати) діяльність підпільного духовенства УГКЦ. З цією метою він у тому ж 1958 році дав вказівку обласному благочинному РПЦ о. Добрянському зустрітися з кожним священиком підпільної УГКЦ і про-вести розмови для подальшого їх возз'єднання з московським православ'ям. Благочинний Добрянський зустрічався із о. М. Кисілем, о. В. Юристою, о. А. Бойчуком та іншими священиками, але ці зустрічі не дали результату.

Активізація підпілля УГКЦ потрапляла до поля зору не тільки уповноважених Ради у справах РПЦ чи Ради у справах релігійних культів, а цікавила й Управління Комітету державної безпеки в Тернопільській області. Так, виступаючи 10 грудня 1957 року на 13-й міській партійній конференції, начальник цього управління Василь Золотоверхий навів кілька фактів про діяльність УГКЦ у м. Тернополі [34, арк. 106], котрі свідчили, що підпілля УГКЦ якщо й не було під повним контролем комуністичної системи, то під прискіпливим наглядом однозначно. Це підтверджує й довідка «Про факти протизаконної діяльності церковників і сектантів у Тернопільській області», підготовлена для секретаріату Тернопільського обкому КПУ підполковником КДБ І. Ступаком 21 березня 1959 року. У ній зазначалося, що «уніатські священики і монахи... систематично відправляють групові богослужіння в приватних будинках одновірців, що, по суті, є порушенням радянських законів про культу...» [35, арк. 15].

В області було на той час два святі місця УГКЦ: у с. Полупанівці Скалатського району – дві каплички на Божій горі, і в с. Зарваниці Золотниківського району – капличка УГКЦ на честь об'явлення Чудотворної ікони Божої Матері. Сюди під час релігійних свят завжди приходило багато віруючих, котрим підпільне духовенство проводило богослужіння. Зрозуміло, що функціонерам від релігійних справ в області П. Чазову і У. Крагліку ці святі місця УГКЦ і підпільні відправи біля них були скалкою в оці. Тому вони за підтримки відділу пропаганди і агітації обкому КПУ запропонували райкомам, до території яких належали ці місця, на зборах колгоспників винести і прийняти постанову

про заборону нелегальних підпільних відправ і ліквідацію святих місць (у цих місцях пропонували засіяти якусь сільськогосподарську культуру або організувати промисел, наприклад, будівельних матеріалів) [35, арк. 40].

З поверненням у 50-х роках із заслання духовенства УГКЦ активізувалося підпільне служіння, і перед духовенством постало чи не найголовніше завдання – стримати процес асиміляції з православ'ям своїх вчорашніх парафіян [35, арк. 51].

На 1960 рік в області нараховувався 31 священник підпільної УГКЦ [35, арк. 179–180]. Кожен із священників катакомбної УГКЦ проводив богослужіння не тільки у себе вдома, а й у сусідніх населених пунктах та на своїх парафіях, де ці священники були настоятелями до 1946 року.

Уповноважений У. Краглік у той період підпільного служіння УГКЦ вважав, що основною перешкодою його діям проти підпілля УГКЦ є позиція архієпископа Львівського і Тернопільського Палладія, котрий «заграє» з підпільним духовенством УГКЦ, виявляє пасивність у боротьбі з катакомбною церквою. Тому уповноважений вирішив переадресувати цю проблему місцевим органам влади, які мали б забороняти проводити релігійну пропаганду поза церквою, а греко-католиків, що проводять підпільні богослужіння, штрафувати. Спецоргани повинні були висилати підпільне духовенство УГКЦ із західних областей України в адміністративному порядку [35, арк. 184]. У таємній доповідній записці «Про ворожу діяльність невоzz'єданого уніатського духовенства» уповноваженого Ради у справах РПЦ у Тернопільській області У. Крагліка за № 16 від 26 грудня 1960 року на ім'я секретаря Тернопільського обкому КПУ Г. Шевчука і голови Тернопільського облвиконкому В. Лисенка зазначається, що більшість невоzz'єданого духовенства УГКЦ, яке проживало в області до 1946 року, після звільнення із заслання та концтаборів повернулись у Тернопільську область, а 29 із них проводило «активну підпільно-підривну діяльність проти радянської влади, контактуючи свої чорні справи із католиками і націоналістами. Підпільні католики-уніати є агентурою Ватикану в західних областях. Питання це на місцях недооцінюється, а треба мати на увазі, що це питання не релігійне, а, швидше, політичне...» [36, арк. 111–112]. Уповноважений резюмує: «...Мені здається, що потрібно цим агентам Ватикану створити нестерпні умови, щоб вони або кинули богослужіння, або потрібно їх притягувати до кримінальної відповідальності за розпалювання релігійного дурману...» [36, арк. 117].

З цього випливає, що десятиліття заслання і концтаборів не зламали вірне невоzz'єдане духовенство УГКЦ. Повернувшись із сталінських концтаборів і спецпоселень на помешкання в села своїх колишніх парафій, священники підпільної УГКЦ надалі проводили, хоч і таємні, богослужіння для своїх колишніх парафіян. Цим вони засвідчили, що греко-католицька традиція, як і Церква, – невмирущі.

Комуністичному режимові підпільна національно-свідома УГКЦ була на перешкоді. І те, що вона ще не була ліквідованою, не могло не турбувати ні уряду, ні комуністичної партії, ні Московської патріархії. Остання в західних областях України опинилася в складному становищі, особливо наприкінці 50-х років, коли із заслання повернулася переважна більшість репресованих священників УГКЦ, котрі активізували пропаганду греко-католицизму.

Окрім того, російське православ'я у Львівській, Тернопільській, Станіславській, Дрогобицькій і Закарпатській областях змушене було зважати на місцевий специфічний фактор, бо з 3 215 православних громад близько 3 тисяч були до 1946 року греко-католицькими, а з 1 254 священників РПЦ понад тисячу були возз'єднаними [37, с. 542].

Отож, щоб чинити опір поширенню греко-католицизму, який активізувався наприкінці 50-х – на початку 60-х років, на допомогу РПЦ приходив союзний уряд, внаслідок чого постанова ЦК КПРС (від січня 1957 року) наголосила Раді у справах РПЦ й надалі не реєструвати греко-католицьких громад і духовенства.

Водночас і Московський патріархат повинен був посилити роботу свого духовенства, спрямовану на об'єднання з РПЦ тих греко-католиків, котрі повернулись з заслання і діяли у підпіллі. У свою чергу, МДБ, МВС і прокуратура Української РСР посилили переслідування підпільної УГКЦ. А Міністерство фінансів УРСР повинно було контролювати місцеві фінансові органи, щоб вони стягували податки з духовенства, яке здійснювало богослужіння і обряди без реєстрації.

Напевно, з огляду на такий перебіг справ, уповноважений Ради у справах РПЦ в Тернопільській області рекомендував провести такі заходи:

«1. Виявити в кожному районі, селі скільки є уніатських священників, монахів, монахинь. Якщо вони не працюють, потрібно працювати, якщо хворі, пристарілі – прилаштувати в будинках для пристарілих.

Із тих, котрі будуть продовжувати проводити богослужіння, взяти підписки і, якщо після підписки будуть продовжувати богослужіння, судити за проведення релігійної пропаганди поза церквою.

2. Провести семінар з головами комісій сприяння, створених при райвиконкомах, для ознайомлення їх з діяльністю уніатів.

3. По лінії обласного відділення Товариства з розповсюдження політичних і наукових знань прочитати ряд лекцій на теми:

– Боротьба українського народу проти Берестейської унії;

– Ватикан – злісний ворог СРСР» [36, арк. 117–118].

З цих рекомендацій уповноваженого простежимо, що він не володів повною інформацією про чисельність підпільного духовенства в області; прагнув кримінального покарання для діючих підпільних священників УГКЦ; в області були створені комісії

при райвиконкомах для сприяння уповноваженому в контролі за релігійними справами на місцях; повинна була посилитись антигреко-католицька пропаганда.

Підпілля УГКЦ в той період активізувало діяльність. Про це свідчить довідка «Про діяльність уніатів у Тернополі за період з січня 1958 року по 10 грудня 1960 року» виконувача обов'язки начальника УКДБ у Тернопільській області І. Ступака від 15 грудня 1960 року. У ній відзначено активну підпільну діяльність черниць Згромадження сестер служебниць Непорочної Діви Марії [36, арк. 109]. У ті ж роки серед віруючих УГКЦ швидко поширювались архієрейські послання ув'язненого митрополита УГКЦ Йосифа Сліпого, котрі духовно підтримували вірних підпільної УГКЦ.

У згаданий період в Тернополі активно діяли священники підпільної УГКЦ Юліан Алиськевич, Павло Коваль, Мирон Бриль, Микола Шаварин. Активними посередниками між духовенством УГКЦ і її віруючими мирянами були сестри-черниці різних згромаджень і чину, котрих в Тернополі мешкало 13, серед них Ганна Івасів, Варвара Гірняк, Антоніна Караїсь, Ольга Ворошак. Саме в їхніх помешканнях найчастіше проходили підпільні відправи. Але й активні віруючі з мирян підпільної УГКЦ, такі, як Софія Чубата, Марія Гомулевич, Марія Королук, Антоніна Обушинська, Олена Онuferко [36, арк. 110], та багато інших надавали для підпільних відправ свої помешкання і також виконували небезпечну роль посередників між мирянами УГКЦ і її духовенством. Отож, як бачимо, в Тернополі у 1960 році вже викристалізувався певний актив підпільної УГКЦ із щезазначених мирян, черниць і духовенства. Така специфічна структуралізація підпільних парафій УГКЦ була на 1960 рік в більшості районів області (виняток – волинські райони). Вхідження «чужака» до підпільної парафії було майже неможливим, і це було гарантом конспіративності. Тому більшість інформацій КДБ і уповноваженого були пост-фактуми, а не попередженням планованих підпіллям УГКЦ богослужінь. Таким чином дефіцит у влади інформації на випередження сприяв доволі успішній підпільній діяльності УГКЦ впродовж всього її катакомбного періоду. Звичайно, були й «успіхи» у цьому плані і в КДБ, МВС, прокуратури, фінансових органів, уповноваженого Ради у справах РПЦ. Хоч заходи, спрямовані на знищення підпільної УГКЦ розроблялися щорічно, але, загалом, на підпільну діяльність УГКЦ у 60-х та в наступних десятиліттях вони суттєво не впливали. Так, 1961 року уповноважений Ради у справах РПЦ у Тернопільській області намітив, узгодивши з керівними органами області, такі дії для ліквідації греко-католицького підпілля:

– Всі колишні греко-католицькі священники (із так званих «мандруючих». – Я. С.) будуть взяті в будинки пристарілих.

– Молодші за віком греко-католицькі священники, котрі повернулися із заслання, будуть працевлаштовані.

– Возз'єднане греко-католицьке духовенство,

котре не приймає активної участі у переході на православні канони, буде зніматися з реєстрації.

– На активних греко-католицьких священників, котрі проводять підпільні відправи, оформляти матеріали і передавати судовим органам для притягання їх до відповідальності.

– Товариство із розповсюдження політичних і наукових знань повинно прочитати лекції на антигреко-католицьку тематику» [36, арк. 174].

Та, загалом, підпільне духовенство УГКЦ, що проживало в області і впродовж хрущовського періоду налічувало 70 священників, і надалі продовжувало своє нелегальне служіння і навіть розширювало число своїх вірних, котрі через масове закриття православних церков шукали духовної опіки та пам'яттю і діями поверталися до лона українського греко-католицизму [3, с. 173–175].

Політика десталінізації не означала легалізації Української греко-католицької церкви, бо поодинокі репресії проти Церкви в Західній Україні тривали й надалі, але вони обминули духовенство Тернопільщини, напевно, як периферійніше порівняно зі Львівщиною та Івано-Франківщиною. З іншого боку, десталінізація означала волю для ув'язненого духовенства УГКЦ, повернення його в рідні краї, давала імпульс для підпільного служіння. Тим паче, що масове закриття православних храмів у 1961–1964 роках і позбавлення громад настоятелів спонукало віруючих поступово звертатися до духовної опіки нелегальних греко-католицьких священників, що означало надію на поступове відродження УГКЦ і одночасну появу для влади проблеми «активізації уніатської церкви», котрій влада широко протиставила антирелігійну пропагандистську кампанію.

Десталінізація, хоч і не стала відновленням УГКЦ, але дала їй впевненість у підпільних умовах, конкретизувала стратегію духовного служіння, що вже у середині 1960-х років проявиться в розбудові мережі підпільних семінарій, монастирів, чернечих будинків-осідків, формуванні підпільних релігійних парафій, збільшенні кількості відправ і чисельності віруючих.

Через постійні переслідування органами влади, жіноче і чоловіче чернецтво у перші десять років після Львівського собору УГКЦ 1946 року не приймало на новіціат жодної кандидатки чи кандидата, хоч було багато бажаючих.

Тодішня настоятелька сестер йосафаток Йосафата Шопська згадувала, що перші вісім кандидаток мали облачення у 1963 році [38, с. 144], тобто через півроку чи рік після вступу. Настоятелька Згромадження сестер милосердя св. Вінкентія Єлизавета Поппе першу кандидатку в новіціат, Анну Пандрак (с. Миколаю) прийняла у 1956 році, і того ж року ще дев'ять сестер склали довічні обіти [39, с. 169]. Сестри василіянки почали приймати кандидаток після того, як про це звернувся до їхньої настоятельки Маврикії Хоми із Зимної Води владика Величковський [38, с. 144–145]. Переслідування і страх настоятельок, що у підпільний чин чи згро-

мадження під прикриттям кандидаток проникнуть сексоти КДБ, стримувало на десятиріччя прийом нових кандидаток, а також чисельність вступаючих. Тому кандидатами у чернецтво могли стати тільки ті, що мали рекомендацію від сестри чину чи згромадження або від священника підпільної УГКЦ.

На початку 1960-х рр. влади́ка Величковський ігуменею ЧСВВ призначив Йосифу Ісопенко. Підпільний монастир, де проводився новіціат, розміщувався у Львові на вул. Гайдамацькій, 14. З врахуванням ще довоєнного жіночого чернецтва ЧСВВ і нового, підготовленого у підпіллі, у 1967 році в Галичині налічувалося 106 сестер василіянок, які мешкали у 14 підпільних осідках [40, с. 26], з роками поповнюючи свою чисельність і сприяючи активній діяльності підпільної УГКЦ, як і інші жіночі чернечі згромадження.

Подібною була ситуація і в чоловічому чернецтві, але із ще важливішою метою – через підпільні монастирі і підпільні семінарії при них, – готувати нові священничі кадри. Бо із 89 ув'язнених ченців ЧСВВ близько 20 загинуло у ГУТабх [41, с. 235]. А із 54, котрі повернулися, наприкінці 1950-х померли 14 монахів чину [41, с. 229]. Ідея організації підпільної семінарії ЧСВВ з новіціатом і підготовкою майбутніх ієромонахів належала о. Пахомію Борису, ЧСВВ. Одночасно це була дорога і до відродження Чину. Він разом із священниками Дам'яном Богуном і Іє-

ронімом Тимчуком у 1959 році організували василіянський монастир-семінарію, ректором якої став о. Ієронім Тимчук. Навчання проходили у помешканнях підпільних священників або ченців Чину, а також серед віруючих УГКЦ, в основному у Львові, але за різними адресами. Після смерті протоігумена Галицької провінції ЧСВВ о. Віталія Градюка у 1961 році, його наступником на подальші десять років став о. Пахомій Борис. До речі, провінційна капітула його виборів відбулася у помешканні відомої художниці Олени Кульчицької. Окрім того, у неї відбулося ще дві капітули Чину в підпіллі [41, с. 229].

Такою ж дорогою йшли редемптористи і студити, з роками розширюючи масштаби підпільних семінарій у західних областях України, чим активно сприяли відродженню УГКЦ.

Звільнене з ув'язнень у контексті політики хрущовської «відлиги» духовенство УГКЦ активізувало діяльність підпільного греко-католицизму в західних областях України, навіть більше – прагнуло легалізувати Греко-католицьку церкву. Щоб не допустити таких процесів, державна влада розробляла щорічні різні заходи на знищення катакомбної церкви, на повне опрацювання колишніх греко-католицьких віруючих, посилюючи тиск, включно з репресіями, проти найактивніших священників підпільної УГКЦ.

1. Марчук В. Церква, духовність, нація. Українська греко-католицька церква в суспільному житті України ХХ ст. – Івано-Франківськ, 2004. – 464 с.
2. Сергійчук В. Нескорена Церква. Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу – Київ, 2001. – 496 с.
3. Стоцький Я. Українська Греко-Католицька Церква і релігійне становище Тернопільщини (1946–1989 рр.) – Тернопіль, 2003. – 432 с.
4. Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква в катакомбах (1946–1989) // Ковчег: збірник статей з церковної історії / [ред.: Ярослав Грицак, Борис Гудзяк]. – Львів, 1993. – Ч. 1. – 113–152 с.
5. Дмитрух Севастіян, ієромонах. Життя як подвиг для Христа: Curriculum Vitae монаха-редемпториста, Місцеблюстителя і Правлячого Архієрея Києво-Галицької Митрополії Володимира Стернюка – Львів, 2007. – 224 с.
6. Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО). – Ф. Р. 1332. – Оп. 2. – Спр. 24.
7. ДАЛО. – Ф. Р. 1332. – Оп. 2. – Спр. 25.
8. ДАЛО. – Ф. Р. 1332. – Оп. 1. – Спр. 12.
9. ДАЛО. – Ф. П. 3. – Оп. 6. – Спр. 417.
10. ДАЛО. – Ф. Р. 1332. – Оп. 2. – Спр. 27.
11. ДАЛО. – Ф. П. 3. – Оп. 8. – Спр. 266.
12. ДАЛО. – Ф. Р. 1332. – Оп. 2. – Спр. 31.
13. ДАЛО. – Ф. Р. 1332. – Оп. 2. – Спр. 29.
14. ДАЛО. – Ф. Р. 1332. – Оп. 2. – Спр. 34.
15. ДАЛО. – Ф. Р. 1332. – Оп. 2. – Спр. 36.
16. ДАЛО. – Ф. Р. 1332. – Оп. 2. – Спр. 35.
17. ДАЛО. – Ф. Р. 1332. – Оп. 1. – Спр. 29.
18. ДАЛО. – Ф. Р. 1332. – Оп. 1. – Спр. 31.
19. ДАЛО. – Ф. Р. 1332. – Оп. 1. – Спр. 35.
20. Андрухів І. Релігійне життя на Прикарпатті: 1944–1990 роки. Історико-правовий аналіз – Івано-Франківськ, 2004. – 344 с.
21. Державний архів Івано-Франківської області (далі – ДАІФО). – Ф. Р. 389. – Оп. 2. – Спр. 19.
22. ДАІФО. – Ф. Р. 388. – Оп. 2. – Спр. 88.
23. ДАІФО. – Ф. П. 1. – Оп. 1. – Спр. 2095.
24. ДАІФО. – Ф. Р. 389. – Оп. 2. – Спр. 23.
25. ДАІФО. – Ф. Р. 389. – Оп. 2. – Спр. 93.
26. ДАІФО. – Ф. Р. 389. – Оп. 2. – Спр. 70.
27. Державний архів Тернопільської області (далі – ДАТО). – Ф. П. 1. – Оп. 1. – Спр. 2678.
28. ДАТО. – Ф. П. 1. – Оп. 1. – Спр. 2803.
29. ДАТО. – Ф. Р. 3240 сч. – Оп. 2 с. – Спр. 28.
30. ДАТО. – Ф. Р. 3240. – Оп. 1. – Спр. 5.
31. ДАТО. – Ф. П. 1. – Оп. 1. – Спр. 2911.
32. ДАТО. – Ф. П. 1. – Оп. 1. – Спр. 3033.
33. ДАТО. – Ф. П. 1. – Оп. 1. – Спр. 3125.
34. ДАТО. – Ф. П. 3. – Оп. 1. – Спр. 423.
35. ДАТО. – Ф. П. 1. – Оп. 1. – Спр. 3222.
36. ДАТО. – Ф. П. 1. – Оп. 1. – Спр. 3325.
37. Історія релігії в Україні: навчальний посібник / [А. М. Колодний, П. Л. Яроцький, Б. О. Лобовик та ін]; за ред. А. М. Колодного, П. Л. Яроцького. – Київ, 1999. – 735 с.
38. Заброцька А., СНДМ. Досвід життя жіночих чинів і згромаджень УГКЦ у підпіллі / с. Анастасія Заброцька, СНДМ // Преображення у Господі: матеріали Конференції монашества УГКЦ. – Львів, 2004. – С. 118–155.
39. Місіонар. Український християнський часопис (Львів). – 2007. – Березень.
40. Процак П., ЗСМСВ. Досвід життя Згромадження сестер милосердя св. Вінкентія у підпіллі / с. Петра Процак, ЗСМСВ // Преображення у Господі: матері-

али Конференції монашества УГКЦ. – Львів, 2004. – С. 167–174.

41. Гіщинський В. Тернистий шлях Василіянського чину за роки панування у Західній Україні Радянського комуністичного режиму (1939–1989 рр.) / Володимир Гіщинський // *Добромільська реформа і відродження*

Української Церкви: доповіді та матеріали учасників Міжнародної наукової конференції, присвяченої 120-літній річниці початку Добромільської реформи Василіянського Чину Св. Йосафата і 100-літній річниці переселення василіянського новіціату з Добромиля у Крехів. – Львів, 2003. – С. 217–237.

Світлана Гуркіна (Львів)

ОКРЕМІ АСПЕКТИ КОНТАКТІВ УКРАЇНСЬКОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ І ВАТИКАНУ У 1939–1944 РОКАХ

Комунікація глави УГКЦ з Папою Римським, а також із Священною Конгрегацією Східної Церкви (з 1962 р. – Конгрегація Східних Церков) були і є важливим вираженням єдності Католицької Церкви. Митрополит Андрей Шептицький особисто їздив до Рима на аудієнції та зустрічався з папами Левом XIII, Пієм X, Венедиктом XV і Пієм XI [26, с. 216]. Неодноразово у міжвоєнний період здійснювали особисті поїздки до Рима і єпископ-ординарій Станіславської єпархії Преосвященний Григорій Хомишин, і єпископ-ординарій Перемишльської єпархії Преосвященний Йосафат Коциловський. Метою цієї статті є розглянути можливості, способи та важливість контактів греко-католицької ієрархії Галицької митрополії з Ватиканом у непростих умовах Другої світової війни з особливим акцентом на 1939–1941 та 1944 роках, тобто часі приходу і початках становлення в Галичині радянської влади.

1. Можливості і способи контактів українського греко-католицького єпископату з Ватиканом у 1939–1944 рр.

У часи Другої світової війни комунікацію між Ватиканом і Львовом було нереально здійснювати напряму. У період 1939–1945 років узагалі особисті поїздки були утруднені. Так, після завершення у 1941 році апостольської візитації греко-католиків у країнах Південної Америки єпископові Іванові Бучкові не вдалося повернутися з Рима до Львова через те, що німецьке посольство відмовило йому у візі і він змушений був залишитися в Італії [16, с. 73–76]. Певний виняток становила поїздка на Захід влітку 1942-го єпископа-коад'ютора Йосифа Сліпого, під час якої він зупинявся на два дні в резиденції Апостольського візитатора для греко-католиків Німеччини о. Петра Вергуна в Берліні. Тоді він мав особисту зустріч із папським нунцієм архієпископом Орсеніго [9, арк. 75–77].

Назагал у той період зв'язок греко-католицьких ієрархів з Апостольською Столицею підтримувався, як правило, у формі листування через папських

нунціїв у Берліні та Будапешті*, або ж через спеціальних посланців, а розпорядження із Ватикану принаймні в 1939–1940 роках до Львова надходили через католицьких ієрархів з Вільно [20, с. 206]. Крім того, з цілком об'єктивних причин такий зв'язок був нерегулярним. У 1939–1944 рр. у Ватикані отримали кілька листів від греко-католицьких ієрархів Галицької митрополії, з яких значна частина вже опублікована. Зокрема, митрополит Андрей Шептицький надіслав листи, датовані: 10 жовтня 1939; 26 грудня 1939; 16 (30) серпня 1941 [18, с. 331; 31, с. 129]; 7 листопада 1941 р. [29, р. 491–493; 19, с. 953–954], 24 березня 1942 р. [30, р. 552–556], 29-31 серпня 1942 р. [19, с. 982–986; 14, с. 87; 31, р. 130], 12 червня 1943 р. [31, р. 136]; ординарій Станіславівський Кир Григорій Хомишин – 1 листопада (6 серпня 1941) та єпископ Йосиф Сліпий – 3 листи (5 серпня 1941; 12 квітня 1942; листопад 1944 - підписав як митрополит) [29, р. 168–173, 422–424, 437–442; 30, р. 552–556, 564–567; 889–890]. Шість із цих листів були передані до Рима через згаданих нами папських нунціїв. Зокрема, через Будапешт були передані до Ватикану листи 1941 року від єп. Григорія Хомишина та митрополита Андрея Шептицького, а через Берлін – решта листів. Лист митрополита Андрея від 12 червня 1943-го, що являв собою коротку записку латинською мовою до Державного секретаря Ватикану кардинала Луїджі Мальйоне, повів із собою князь Магвецці, представник італійської державної будівельної компанії у Львові [31, р. 136]. На-

* Архієпископ Цезаре кардинал Орсеніго (1873–1.04.1946) – з 1930 до 8.02.1945 (пішов на пенсію) обіймав посаду Апостольського нунція у Німеччині з осідком у Берліні, помер в Ейнфурті як нунцій-емерит – <http://www.catholic-hierarchy.org/bishop/borse.html> Архієпископ Анджело кардинал Ротта (1872–1965) – з 1930 до 1957 – Апостольський нунцій в Угорщині з осідком у Будапешті - <http://www.catholic-hierarchy.org/bishop/brot.html>

томість єдиний лист до Ватикану вже митрополита Йосифа Сліпого був надісланий членами офіційної делегації УГКЦ з Москви [31, р. 889].

Крім того, зі Львова було надіслано кілька листів до секретаря Конгрегації для Східної Церкви кардинала Тіссерена. Автором цих листів був як митрополит Андрей Шептицький (листи від 7 листопада 1941 р., а також 3 вересня 1942 р., 8 травня 1943 р. [31, р. 136], 24 листопада 1943 р. [18, с. 460–465], 18 березня 1944 р. [18, с. 467–470]), так і призначені ним греко-католицькі екзархи, які написали один спільний лист 21 січня 1941 року [18, с. 357–364]. Тематика цих листів переважно стосувалася церковної єдності, з'єдинення українських Церков, церковної ситуації в Білорусії та в інших екзархатах. Крім того, в листах ідеться також і про трагічні події. Так, у листі з серпня 1943 року митрополит Андрей пише про зникнення і вбивство екзарха Білорусії о. Неманцевича [18, с. 460–465], а в травні 1943-го – про вбивство на Волині православно митрополита Олексія (Громадського) [18, с. 468; 5, с. 263–265].

Зміст інших офіційних листів греко-католицьких ієрархів з воєнних часів, надісланих до Рима, стосувався опису становища Галицької митрополії, репресивної політики радянського режиму в 1939–1941 роках та її наслідків, а згодом – злочинних дій пізнішого німецького окупаційного режиму.

2. Вирішення питання правонаступництва Митрополичого Галицького престолу наприкінці 1939 р.

Одним із найважливіших наслідків комунікації з Апостольською Столицею періоду 1939–1944 рр. стало вирішення питання правонаступництва Галицького митрополичого престолу. Ще весною 1939 року о. Климентій Шептицький разом з о. Йосифом Сліпим були вислані митрополитом Шептицьким до Ватикану у складі офіційної делегації УГКЦ для привітання новообранного папи Пія XII. Тоді ж за дорученням митрополита Андрея о. Климентій порушив перед кардиналом Евдженіо Тіссераном* питання про єпископські свячення з наданням права коад'ютора для багатолітнього ректора Львівської богословської академії о. д-ра Йосифа Сліпого [10, арк. 53]. Останній на той момент не був обізнаний із планами митрополита Шептицького. Після зайняття Червоною Армією Східної Галичини у вересні 1939 року питання про наступника набуло ще більшої актуальності, адже Кир Андрей, переживши досвід «царського в'язня» під час Першої світової війни, готувався до найгіршого і навіть був готовий на мученицьку смерть [12, с. 98]. Восени 1939-го за дорученням митрополита Андрея до Рима нелегально виїхав через Польщу і Німеччину о. д-р Йосиф Кладочний. Він мав привезти до Львова підтвердження про папську номінаційну буллу

для нового єпископа і коад'ютора в управі та адміністрації Греко-Католицької Церкви та наступника Галицького митрополичого престолу. Наприкінці листопада [29, р. 134–135] о. Кладочний успішно доїхав до Рима. Там він мав аудієнцію у папи Пія XII, у кардинала Тіссерана та зустрічі з іншими офіційними особами [7, арк. 18–74; 13]. Його дорога назад виявилася вдалою і лист кард. Тіссерана з очікуваними новинами [25, с. 85] вдалося передати до Львова вже у грудні 1939-го. Сама ж номінаційна грамота Йосифа Сліпого на титулярного архієпископа Серри (Serre), датована 25 листопада 1939 р., задля безпеки, залишалась у Римі в архівах Конгрегації Східної Церкви [21, арк. 1–2; 18, с. 317–319].

Зважаючи на агресивну атеїстичну політику радянської влади в Галичині, з новими єпископськими свяченнями не зволікали, однак було прийняте рішення тримати їх у таємниці. Хіротонія о. д-ра Йосифа Сліпого відбулася на свято Непорочного Зачаття Діви Марії 22 грудня 1939 року в митрополичих палатах у присутності членів Митрополичої капітули та єпископів Никити (Будки) і Миколая (Чарнецького). Митрополит Андрей описав усе, що відбулося, у своєму заповіті про престолонаслідування від 26 липня 1940 року, зазначивши: «Ми у Львові заховували посвячення преосв. Йосифа в тайні приготуючися на переслідування зі сторони уряду СРСР, який, по нашій думці, нехитно скорше або пізніше розгромить нашу Церкву» [12, с. 98–99]. Публічне представлення нового єпископа-коад'ютора мало місце вже під час німецької окупації, аж у січні 1942-го [28, р. 105], як про це згадував згодом Преосвященний Йосиф Сліпий: «при якійсь нагоді, мабуть святочних побажань, Митрополит проголосив мої архиєрейські свячення і від тоді я мусів вже виступати як архиєпископ» [25, с. 95].

3. Папські вказівки 1940 р. стосовно душпастирства під час перервання чи утруднення зв'язку з Ватиканом та єпископами

Одночасно з проханням про номінацію о. д-ра Йосифа Сліпого єпископом-коад'ютором, митрополит Андрей Шептицький передав через о. Йосифа Кладочного до Ватикану також листа, в якому просив папу Пія XII підтвердити його повноважності, а також і створені ним 1939 року екзархати. До цього його спонукали нові обставини, які склалися з приходом до Галичини Червоної Армії. Він вбачав у цьому нові можливості для справи відновлення апостольської діяльності на території Росії та Радянського Союзу, розпочатої ним ще в період Першої світової війни. Саме тому митрополит Шептицький, користаючи з повноважень, наданих йому папою Пієм X [18, с. 50, 189–191], 9 жовтня 1939 року створює чотири екзархати для католиків східного обряду, які охоплювали територію всього Радянського Союзу, та призначає до них екзархів: екзархат Волині і Холмщини – єп. Миколай Чарнецький; екзархат для Білорусії – о. Антоній Неманцевич, ТІ; екзархат Великої Росії і Сибіру – ігумен студитів ієрм. Климентій

* Кардинал Евдженіо Тіссеран (1884–1972) – у 1936–1957 – секретар Священної Конгрегації для Східної Церкви.

Шептицький; та екзархат для Великої України (Наддніпряни) – о. д-р Йосиф Сліпий [18, с. 331–332; 14, с. 197]. Відповідь на прохання митрополита Андрея Шептицького, підписана Державним секретарем Ватикану кардиналом Мальйоне 30 травня 1940 року, надійшла до Львова 26 вересня 1940-го. Нові надзвичайні повноваження, надані митрополиту Шептицькому папою Пієм XII, фактично анулювали попередні (“були на місце тих, уже неважних повноважень”) [11, с. 41]. Затвердження призначених у 1939 році екзархів та іменування митрополита Андрея делегатом Апостольського Престолу для всіх чотирьох екзархатів відбулося аж наприкінці 1941-го, про що повідомив митрополита Андрея у своєму листі від 22 грудня того ж року кардинал Тіссеран [18, с. 331–332; 11, с. 41–42; 14, с. 149].

Згідно з протоколом допиту архімандрита Климентія Шептицького на соборі екзархів восени 1940 року Кир Андрей зачитав їм листа папи Пія XII, в якому той давав вказівки стосовно душпастирської діяльності в нових умовах воєнного часу та надання надзвичайних прав єпископам і священникам у відправі релігійних обрядів у двох випадках: 1) при порушенні регулярного зв'язку з Ватиканом; 2) при виселенні греко-католицького духовенства у віддалені райони СРСР [10, арк. 71–72]. Крім того, зі змістом цього листа Митрополит ознайомив також і духовенство. Так, під час чергового засідання греко-католицького духовенства у лютому 1940-го в митрополичих палатах, він попросив свого секретаря о. Володимира Гриця зачитати вказівки папи Пія XII присутнім священникам, а тих, у свою чергу, попросив записати все почуте [6, арк. 177].

На основі цих же отриманих від папи Пія XII «Надзвичайних повноважень» архієпископ Йосиф (Сліпий) підготував досить об'ємний реферат «Головні правила сучасного душпастирства» [10, арк. 72], який виголосив частково на 14-й сесії у формі півторагодинної доповіді, а закінчив уже на 16-й сесії Львівського Архієпархіального собору в 1941 році [22, с. 111, 122]. Цінність «Головних правил сучасного душпастирства» полягала в тому, що священникам пропонували досить детальні вказівки стосовно релігійної діяльності та життя вірних в умовах радянської влади та за обставин перервання зв'язку як з Апостольським Престолом, так і з єпископами. Провідною думкою «Головних правил сучасного душпастирства» була першочергова необхідність «спасіння душ» [23, с. 72]. Того ж року цей реферат вийшов друком окремою брошурою та був розповсюджений серед греко-католицького духовенства [3; 18, с. 387].

Преосвященний Йосиф Сліпий за час свого перебування на Митрополичому престолі у Львові з 12 листопада 1944 року до 11 квітня 1945-го надіслав до Ватикану лише один короткий офіційний лист, який містив повідомлення про смерть митрополита Андрея (Шептицького), перелік присутніх під час похорону церковних достойників, а також ствер-

джував перебрання митрополитства [2, с. 71–72; 30, р. 889–890]. Місцем відправлення листа стала Москва, куди його у грудні 1944 року серед інших документів повезли члени делегації Греко-Католицької Церкви. Під час першої зустрічі в Москві члени делегації передали його голові Ради у справах релігійних культів при Раді Народних Комісарів СРСР І. Полянському, який пообіцяв вислати його за призначенням [24]. У Римі цього листа, який надійшов з Москви рекомендованою поштою [16, с. 100], отримали однак аж 6 березня 1945-го [2, с. 71; 30, р. 889–890].

Проте про смерть митрополита Андрея у Ватикані довідалися значно раніше, ще 13 листопада 1944 року завдяки повідомленню з польських кіл. Щоправда, в ньому помилково стверджувалося, що митрополит Андрей помер «в палаті архієпископа Твардовського». Про поминальні Богослужіння, які відбулись у Римі 11 грудня 1944 року, на 40-й день від смерті митрополита Андрея, з'явилася стаття в газеті «L'Osservatore Romano». Саме під час цих богослужень єпископ Іван Бучко вперше згадав під час літургії ім'я нового митрополита УГКЦ – Йосифа Сліпого [16, с. 97–98]. Певна інформація з підрадянської Галичини про становище УГКЦ надходила до влади Івана (Бучка) в Рим і через Америку, про що він залишив запис весною 1945 року: «Цим другим разом більшовики прийшли на Західню Україну з новою страшною зброєю або може точніше зі страшним союзником, яким є московське православ'я, пристосоване до нового сталінського режиму. Висуваючи того союзника в перші ряди, намагаються вони знищити Українську Католицьку Церкву» [17, с. 138–139]. Звичайно, були ще й офіційні повідомлення в радянській пресі, а також література пропагандистського характеру, яку швидкими темпами друкували в Українській РСР. Зокрема, опублікований на початку березня 1946 року акт звинувачення проти ієрархів УГКЦ було перекладено і повністю передруковано в офіційному друкованому органі Ватикану «L'Osservatore Romano» [17, с. 104].

4. Поїздка офіційної делегації УГКЦ до Києва і Москви у грудні 1944 р.

Перший прямий контакт УГКЦ з неофіційним представником Ватикану – духівником американського посольства у Москві асумпціоністом о. Лепольдом Марі Брауном* [1; 4, с. 544, 567–571, 582–583, 590–592] вдалося налагодити членам офіційної делегації УГКЦ у грудні 1944-го під час поїздки на вимогу радянського уряду до Києва і Москви. Склад делегації був визначений у жовтні 1944-го ще за життя митрополита Андрея: о. Гавриїл Костельник, о. Іван Котів та як перекладач – студит ієрм. Герман Будзінський [20, с. 365–367; 27, с. 121–122]. У листопаді до делегації приєднався архімандрит Климентій Шептицький, який і очолював її [15, с. 250–251]. Все, що стосувалося цієї поїздки, перебувало під пильним наглядом і контролем НКДБ [15, с. 249–252, 272–296].

З о. Леопольдом Брауном члени делегації зустрічалися в Москві аж двічі. На зустрічі з ним полягав саме о. Климентій [10, арк. 151], а о. Костельник, згідно зі свідченнями о. Котіва, був наче проти цього. Делегація мала довідатися від о. Брауна, який вже майже дев'ять років душпастирював у Москві, про справжнє ставлення органів радянської влади до Католицької Церкви та передати до Ватикану примірник із "постулатами", які висунув митрополит Йосиф Сліпий, як глава Греко-Католицької Церкви, до радянського уряду [8, арк. 151]. 25 грудня 1944 року о. Климентій попросив у представника Комітету у справах релігійних культів при Раді Народних Комісарів СРСР І. Садовського, який був їхнім постійним «опікуном» у Москві, завезти їх на зустріч з о. Брауном. Садовський спочатку відмовився, мотивуючи це тим, що на таку зустріч потрібно мати дозвіл органів НКДБ. Проте дозвіл він, мабуть, отримав, бо невдовзі приїхав за священниками машиною і вони всі поїхали до посольства, при якому проживав о. Браун, однак його там не застали. Тоді просто залишили йому поштівку-візитку, яку написав о. Климентій, а в поштову скриньку квартири її кинув або ж віддав служниці о. Іван Котів [8, арк. 92–93].

Незважаючи на невдалу поїздку до посольства, зустріч все-таки відбулася того ж дня ввечері. Щоб переконатися у правдивості інформації про прибуття делегації греко-католиків зі Львова, о. Браун спершу прислав до о. Климентія в номер готелю «Москва», де жили архімандрит та ієрм. Герман Будзінський, пані Віти. Ця жінка, донька колишнього міністра шляхів сполучень Чехії, прийшла, щоб попередити, що о. Браун обов'язково зайде ввечері, що він і зробив. Спочатку священник спілкувався лише з о. Климентієм французькою мовою в присутності о. Будзінського. Потім до кімнати прийшли оо. Котів та Костельник, до яких о. Браун часом звертався по-російськи. Під час цієї зустрічі більш досвідчений у радянській релігійній політиці о. Леопольд порадив галичанам у розмовах з представниками радянської влади виявляти певну обережність і не довіряти повністю їхнім обіцянкам. Наприкінці він також поцікавився, чи приїзд делегації від УГКЦ був добровільним, чи за наказом, на що о. Котів показав йому свою посвідку, в якій було написано, що підставою їхнього відрядження є розпорядження Львівської облради [8, арк. 151].

Під час зустрічі священники, згідно з матеріалами допиту о. Климентія, передали до Ватикану через о. Брауна таку інформацію:

...после смерти митр Андрея Шептицкого Иосиф Слепой возглавил руководство греко-католической униатской церкви.

Кроме этого, в связи с тем, что после изгнания немецких оккупантов, мы не имели возможностей регулярно поддерживать связь с Ватиканом и разрешать вопросы, касающиеся религиозной деятельности в СССР, я обратился к Брауну с просьбой проинформировать папу о наших трудностях с тем расчетом, чтобы он дал более широкие права униатскому духовенству на территории СССР [10, арк. 154–155].

Вдруге о. Браун прийшов до готелю «Москва» десь через 2–3 дні, вже перед від'їздом делегації з Москви, і знову говорив спершу французькою мовою з архімандритом Климентієм. На тій зустрічі були присутні всі четверо священників, але троє з них нічого не розуміли і їм переказали лише кінець розмови. Того дня було домовлено, що надалі, при необхідності, галичани можуть надсилати інформацію о. Брауну, а він вже передаватиме її до Ватикану [8, арк. 91–94]. Стосовно того, хто саме уклав цю домовленість з о. Брауном, у протоколах допитів безпосередніх учасників тих подій, о. Котів та арх. Шептицького, є діаметрально протилежні твердження. Так, о. Котів зазначив, що, згідно з цією домовленістю, архімандрит Климентій Шептицький у своїй майбутній кореспонденції з о. Брауном мав би підписуватися «Петро», а о. Леопольд – «Гомулка». Листи надсилалися б через вже згадану п. Віти [8, арк. 101]. Згідно ж зі свідченнями арх. Шептицького, саме о. Котів домовлявся наприкінці тієї зустрічі в Москві про підтримання зв'язку і спосіб надсилання інформації про становище УГКЦ [10, арк. 21]. Проте з невідомих причин запропонованим шляхом так ніколи і не скористалися, а о. Леопольд Браун був змушений залишити Москву та виїхати з СРСР до США 27 грудня 1945 року [4, с. 592]. Таким чином, перша спроба греко-католиків налагодити зворотний зв'язок із Ватиканом у 1944 році виявилася невдалою.

Підсумовуючи, слід ствердити, що заторкнуті у статті аспекти контактів ієрархів УГКЦ з Ватиканом на початку Другої світової війни та їхні результати мали безумовну важливість для післявоєнного періоду життя Церкви в умовах повторного становлення радянського режиму, забезпечивши її незламним Главою – Митрополитом Йосифом Сліпим, а також і своєчасними вказівками стосовно душпастирювання греко-католицького духовенства в умовах ліквідації УГКЦ на інституційному рівні в СРСР.

1. Боброва Н. Мужество веры: о. Леопольд Браун в сталинской Москве. Ассумпционисты и Россия: 100 трудных лет // Истина и жизнь. – № 6. – 2006. – С. 21–27.
2. Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939–1950). – Львів, 2005.
3. Вежель Л. Ув'язнене пастирське слово // Вісник Львів-

- ського національного університету. – Вип. 26. – (Серія «Журналістика»). – http://www.franko.lviv.ua/faculty/jur/publications/visnyk26/Statti_Vezhel.htm (27.06.2008)
4. Венгер А. Рим и Москва. 1900–1950. – Москва, 2000.
5. Власовський, Іван. Нарис історії Української Православної Церкви: В 4-х т. – Київ, 1998. – Т. 4. (XX ст.). – Кн. 2.

6. Дело по обвинению Хмелевского Н. И. в пр. пр. по ст. ст. 54-1а, 54-10 ч. II, и 54-11 УК УССР и других // Головной державний архів Служби безпеки України у Львівській області (далі – ГДА СБУ ЛО). – Спр. П-35-073, в 5 т. – Т. 1.
7. Дело по обвинению Кладочного И. А. по ст. ст. 54-1а и 54-11 УК УССР // Головной державний архів Служби безпеки України, м. Київ (далі – ГДА СБУ, м. Київ). – Оп. 6. – Спр. 75183-ФП, в 3-х томах. – Т. 1.
8. Дело по обвинению Котива И. О. по ст. ст. 54-1а и 54-11 УК УССР // ГДА СБУ (м. Київ). – Спр. 75181-ФП.
9. Дело по обвинению Чорняка И. И. по ст. ст. 54-1а и 54-10 ч. 2 УК УССР // ГДА СБУ ЛО. – Спр. П-32197.
10. Дело по обвинению Шептицкого К. И. по ст. ст. 54-1а и 54-11 УК УССР // ГДА СБУ м. Київ. – Оп. 6. – Спр. 74978-ФП: в 2-х т. – Т. 1 на 357 арк.
11. Жуковский А. Митрополит Андрей Шептицкий і Православ'я // Науковий Збірник Українського вільного університету. – Мюнхен, 1992. – Т. 15. – С. 37–48.
12. Із заповіту митрополита Андрея Шептицького про престолонаслідування // Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали. – Київ, 1995. – Т. 1: 1939–1953. – С. 98–99.
13. Інтерв'ю з о. Кладочним Йосифом (мон. Єремія) від 27.05.1993, м. Львів. Інтерв'юер: Гудзяк Б. // Архів Інституту історії церкви (далі – АІЦ). – П-1-1-304.
14. Ленчик В. Визначні постаті Української Церкви: митрополит Андрей Шептицький і Патріарх Йосиф Сліпий. – Львів, 2001 (Українознавча бібліотека НТШ; ч. 11).
15. Ліквідація УГКЦ (1939–1946). Документи радянських органів державної безпеки: у 2-х томах. – Київ, 2006. – Т. 1.
16. Марусин Мирослав, Архієп. Архіпастир скитальців архієпископ Іван Бучко. – Львів, 2008.
17. Марусин Мирослав, Архієп. Срібний ювілей владика Платона // Жила В. Апостольський Екзархат у Німеччині і Скандинавії. – Мюнхен, 1989. – С. 138–139.
18. Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність: документи і матеріали, 1899–1944. – Т. I: Церква і церковна єдність / Упор. А. Кравчук, О. Гайова. – Львів, 1995.
19. Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність: документи і матеріали 1899–1944. – Т. II: Церква і суспільне питання. – Кн. 2: Листування / Упор. А. Кравчук, О. Гайова. – Львів, 1999.
20. Митрополит Андрей Шептицький у документах радянських органів державної безпеки (1939–1944 рр.). – Київ, 2005.
21. «Послання апостольської канцелярії в Римі про призначення Сліпого Й. коадьютором в Управі та адміністрації греко-католицької церкви і наступником митрополита Шептицького» (копія) // Центральний Державний Історичний Архів України у м. Львові. – Ф. 201. – Оп. 1р. – Спр. 5. – Арк. 1–2 (опубліковано: Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність: документи і матеріали, 1899–1944. – Т. 1. – С. 317–318).
22. Протоколи засідань Львівських Архиепархіальних соборів 1940–1944 рр. Протоколи засідань підготовчих та урочистих сесій / Упор. о. Августин Баб'як. – Львів, 2000.
23. Сердюк Н. Катакомбна Церква в дії. За матеріалами Державного архіву Служби Безпеки України / Патріарх Йосиф Сліпий як визначний український ієрарх, науковець та патріот: Матеріали Міжнародної наукової конференції (12 вересня 2002 р., м. Київ). – Київ, 2003. – С. 65–77.
24. Советско-ватиканские отношения и положение Греко-католической церкви в Советском Союзе в годы войны // Власть и религия в годы войны (Государство и религиозные организации в СССР в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 гг.). Одинцов М. И. – Москва, 2005. – <http://www.rusoir.ru/print/03/005/> (25.08.2008).
25. Спомини Патріарха Йосифа (Сліпого). – Рим (неопублікований машинопис).
26. У 20-ті роковини з дня смерті ісповідника віри Патріарха Йосифа Сліпого. «І пізнаєте правду...» (Йо. 8,32) 1953–1963. Документи. Матеріали. Світлина. – Львів, 2004.
27. Хресною дорогою. Функціонування і спроби ліквідації Української Греко-Католицької Церкви в умовах СРСР у 1939–1941 та 1944–1946 роках: Збірник документів і матеріалів / Упорядник М. Гайковський. – Львів, 2006.
28. Bociurkiw R. Bohdan. Sheptyts'kyi and the Ukrainian Greek Catholic Church Under the Soviet Occupation of 1939–1941 // Morality and Reality: The Life and Times of Andrei Sheptyts'kyi / Ed. Magocsi P. R., co-ed. A. Krawchuk – Edmonton, 1989. – P. 101–123.
29. Le Saint Siège et la situation religieuse en Pologne et dans les pays Baltes 1939–1945. Première Partie 1939–1941. – Città del Vaticano, 1967 (Actes et Documentes du Saint Siège relatifs à la Seconde Guerre Mondiale, t.3, p. I).
30. Le Saint Siège et la situation religieuse en Pologne et dans les pays Baltes 1939–1945. Deuxième partie 1942–1945. – Città del Vaticano, 1967 (Actes et Documentes du Saint Siège relatifs à la Seconde Guerre Mondiale, t.3, p. II).
31. Stehle Hansjakob. Sheptyts'kyi and the German Regime // Morality and Reality: The Life and Times of Andrei Sheptyts'kyi / Ed. Magocsi P. R., co-ed. A. Krawchuk. – Edmonton, 1989. – P. 125–144.

МІЖ ОПОРОМ, АСИМІЛЯЦІЄЮ І ПРИСТОСУВАННЯМ: АДАПТАЦІЯ ГРЕКО-КАТОЛІКІВ МУКАЧІВСЬКОЇ ЄПАРХІЇ В УМОВАХ РАДЯНСЬКОГО ТОТАЛІТАРИЗМУ (1949–1989)

Історія дослідження феномена «репресованої Церкви» з огляду на зрозумілі політичні обставини розпочалася зовсім недавно. У 1989 році для неопублікованої Українським науковим інститутом Гарвардського університету колективної англійської історії Церкви в Україні на відзначення тисячоліття хрещення України-Русі Богданом Боцюрківим було написано розділ «Українська Греко-Католицька Церква в катакомбах (1946–1989)» [1]. Після цього дослідники Інституту історії Церкви Львівської богословської академії (з 2002 року – Українського католицького університету, далі – ІЦУ) на чолі з о. Борисом Гудзяком розпочали титанічну роботу над проектом «Образ сили духу: жива історія підпільного життя Української Греко-Католицької Церкви 1946–1989 рр.» [2]. Невдовзі зібрані й архівовані матеріали тих, хто «свідчив вірою», і тих, хто свідчив про них, стали предметом окремих досліджень Ярослава Глистяка, Олега Турія [3], Світлани Гуркіної [4], Наталії Дмитришин [5], що можуть служити своєрідним методологічним ключем до оцінки подібних подій і на Закарпатті в період з 1949 до 1989 рр.

Зібрати й критично проаналізувати усні свідчення очевидців релігійного життя Греко-католицької церкви (далі – ГКЦ) в підпіллі на Закарпатті в таких масштабах, як це зробили львівські дослідники, на жаль, уже не вдасться, оскільки таких майже не залишилося в живих. Правда, поодинокі спогади та свідчення збереглися, проте цього, зрозуміло, недостатньо для повного відтворення картини тих трагічних часів. Чи не єдиним винятком може служити хіба що належним чином задокументоване інтерв'ю з о. Даниїлом Бендасом про його батька о. Стефана Бендаса, що зберігається в тому-таки Архіві ІЦУ [6]. Що ж до наукової розробки теми «підпільної історії» ГКЦ на Закарпатті, то змушені визнати, що вона перебуває в зародковому стані, а тому доводиться говорити лише про поодинокі, переважно піонерського ґатунку дослідження, і то передусім членів Постуляційного процесу в справі беатифікації мучеників Мукачівської єпархії ХХ століття о. Даниїла Бендаса, о. Ласло Пушкаша та автора цих рядків [7, 8, 9, 10, 11]. Серія публікацій автора біографічного нарису про життя і трагічну загибель єпископа Теодора (Ромжі), [12] о. Ласло Пушкаша про долю 78 репресованих священників на сторінках офіційного органу Мукачівської греко-католицької єпархії – журналу «Благовісник», починаючи від травневого випуску 2005 року до квітневого випуску 2009 року, містить багатий фактичний матеріал, узятий переважно з особистих архівів

священників. Подібний матеріал уміщено також у двох книгах біографічного жанру Юрія Коссея про життя і діяльність підпільних священників, пізніше єпископів Мукачівської єпархії, покійних нині Іоанна Семедія та Йосифа Головача [13]. Нариси супроводжуються численними фотоілюстраціями та копіями документів. Окремі аспекти антирелігійної політики, релігійного дисидентства та відродження ГКЦ на Закарпатті розглянуто в одиноких публікаціях Сергія Михайлова, Юрія Мателешка, Михайла Зана [14, 15, 16].

Запропонована в 1996 році відомим канадським дослідником Павлом Робертом Маґочієм щодо історії Мукачівської греко-католицької єпархії концепція «пристосування без асиміляції» [17], швидко отримала визнання серед вітчизняних дослідників церковної історії [18, 5], ставши, таким чином, своєрідним методологічним інструментом дослідження складних питань еклезіальної й національної ідентичності з'єданого з Римською Церквою і визнаного австрійськими Габсбургами, забороненого та легалізованого радянським комуністичним режимом і відродженого на початках української державності без вини винуватого православного католика*.

Метою цього дослідження буде проаналізувати життя греко-католиків «самоліквідованої» в лютому 1949 року Мукачівської єпархії в катакомбних умовах сорокарічного періоду радянського тоталітаризму через такі форми адаптації людини в рясі, як опір, пристосування й асиміляція. Очевидною також є потреба відповісти на питання, як нам оцінювати те, що сталося в житті греко-католицької церкви на Закарпатті у 1949 році – випадковим чи закономірним явищем**. На жаль, офіційної оцінки подій, що сталися 1949 року на Закарпатті, керівництво

*Загальний огляд історії киево-руської християнської церковної традиції в Україні з сучасної точки зору професійного церковного історика і богослова див.: Суттнер Ернст Крістоф. Українське християнство на початку III-го тисячоліття: Історичний досвід та еклезіологічні перспективи / Пер. і наук. ред. Турія О. – Львів, 2001. – 168 с.

** Офіційну позицію сучасної УГКЦ з приводу того, що сталося в березневі дні у Львові 1946 року, які наслідки очікували на колишній греко-католицький клір і мирян і, які уроки повинна винести легалізована та відроджена ГКЦ зі свого катакомбного періоду існування, висловлено у спеціальному «Посланні синоду єпископів Києво-Галицького верховного архієпископства...» з приводу 60-ї річниці Львівського псевдособору 1946 року: Послання синоду єпископів Києво-Галицького верховного архієпископства до духовенства,

Мукачівської греко-католицької єпархії за останні двадцять років так і не дало. Навіть сьогодні, з нагоди відзначення 60-річчя ліквідації Мукачівської греко-католицької єпархії та 20-річчя легальної діяльності ГКЦ на Закарпатті, керівництво Мукачівської єпархії це питання оминувало мовчанкою***.

Її світський і монаший клір, адаптуючись до різних політичних обставин, частенько не усвідомлював того великого дару, яким Господь обдарував їхню Церкву до 1945 року. Цим даром Господнім була свобода віри, свобода Церкви, про що інколи забували пастирі людських душ, свідомо чи ні йдучи на різні спокуси пристосування до царства Кесаря, що так або інакше вело до асиміляції чи то традиційної еклезіальної, чи то модерної національної ідентичності. Тому те, що сталося в історії ГКЦ на Закарпатті після приєднання краю до СРСР у складі УРСР інакше, як випробуванням вірою чи іспитом на християнську зрілість, назвати важко. Зрозуміти дії і вчинки греко-католицького священства в умовах, де такий дар Господній, як свобода, де, щоб вічно жити, треба було «свідчити вірою» і померти за Христа, й буде нашим скромним завданням.

Крах тоталітарної системи в СРСР та демократичні перетворення в країнах колишнього соціалістичного табору, здобуття ними справжнього суверенітету та утворення нових національних держав супроводжувалися відновленням релігійної свободи та визнанням права на легальне існування греко-католицьких церков у країнах Центрально-Східної Європи. У процесі цих епохальних змін знову відчутним стало складне переплетення еклезіальних, національних та державних чинників суспільного розвитку в цій частині колишньої *Slavia Orthodoxa*. Сам факт легалізації та відродження греко-католиків із здавалось би, цілковитого забуття, після низки «добровільних возз'єднань» і так званих «самоліквідацій» чи «саморозпусків», після десятиліть репресій і переслідувань не лише відновив задоволені рани та породив нові непорозуміння, а й, незважаючи на офіційне визнання східних католицьких церков церквами *sui juris* [19], на початку 1990-х років став «яблуком роздору» в католицько-православному екуменічному діалозі. Внаслідок загострення православною стороною проблеми відроджуваного «уніатизму» на сумнівного походження «канонічній» території Російської православної церкви, като-

лицькі і православні легені творіння Христа відкинули «унію» як метод пошуку єдності у майбутньому та засудили її історичну роль у минулому [20, 21, 22].

Використану римською церквою для «навернення Сходу» після Тридентського собору (1545–1563) і визнану Св. Престолом лише після пережитого нею та її священниками комуністичного еклезіоциду в СРСР та інших соціалістичних країнах на Другому Ватиканському соборі (1962–1965), легалізовану й відроджену з небуття у період розквіту понтифікату єдиного в історії папи-слов'янина Івана Павла II греко-католицьку церкву очільники Ватикану «кинули» на вимогу східно-християнської православної спільноти, а якщо конкретно – Москви. Щоправда, нове напруження стимулювало й нове зацікавлення як самою проблемою церковної єдності – унією, її богословськими, канонічними й еклезіальними підставами, так й історичною долею ГКЦ у минулому і сучасності.

Сам факт появи та історичний розвиток ГКЦ провидінням Господнім визначив їй роль «свідка»/«мученика», філософія життя якого щомиті мусила адаптуватися до умов/обставин, за яких «православний католик» як з конфесійної, так і з національної перспективи змушений був частіше шукати відповідей на питання, ким він не є, аніж піклуватися витворенням цілісної системи поглядів на питання, ким він є. «Свідчення вірою», таким чином, стало альфою і омегою посередницької тотожності греко-католика, опір і асиміляція якого відносно існуючої суспільно-політичної норми чи то за сприятливих австро-угорських часів, чи то за вкрай несприятливої радянської тоталітарної дійсності, була й залишається виразом його пристосованської ідентичності. І в тому (посередника), і в іншому (пристосування) випадках еклезіальна ідентичність греко-католика виглядає досить вразливою, якщо не сказати фаталістичною. Свідки і апостати, як і пуристи та асимільовані, завжди перебували поряд в історії ГКЦ. Посередницька ідентичність греко-католика постійно наражала на пристосування до тієї чи іншої конфесійної чи національної норми, а пристосування без асиміляції, всупереч твердженню П.-Р. Маґочія, не є можливим. Іншим шляхом є лише шлях мучеництва, ідентичність якого потребує цілком відмінних теоретичних підходів та додаткових, спеціальних досліджень.

З огляду на сорокарічний період життя цієї Церкви на Закарпатті в умовах радянського тоталітаризму колишня структура численних лояльностей та взаємовиключних ідентичностей, яка тривалий час була властива місцевому «білому» і «чорному» кліру, з приходом червоних «визволителів» поступово втрачала своє первісне розуміння. Із встановленням комуністичної дійсності всередині не визнаної тоталітарним режимом унійної церкви почала формуватися інша структура лояльностей та ідентичностей, імпліцитно адаптованої до нових обставин. На цей раз демаркаційна лінія у ставленні греко-католицького священства до світської влади формувалася не так, як це зазвичай практикувалося, а залежно від його ставлення до акції «возз'єднання» Закарпаття з Радянською Україною, ширше – до

монашества й мирян Української Греко-Католицької Церкви та до всіх людей доброї волі з приводу 60-ї річниці Львівського псевдособору 1946 року. – Київ, 2006. – 10 с.

*** Єдиним офіційним документом з приводу цих подій є: Звернення Його Високопреосвященства Архієпископа Івана Юрковича, Апостольського Нунція в Україні з нагоди 60-річчя сталінської ліквідації Мукачівської єпархії та 20-річчя відновлення діяльності Греко-Католицької Церкви // Благовісник: Журнал Мукачівської греко-католицької єпархії. – 2009. – № 7 (204). – Липень. – С. 8.

радянської дійсності [18]. Позитивне вирішення питання передбачало добровільний перехід греко-католицького кліру в казенне російське православ'я, тоді як неприйняття ідеї політичного «возз'єднання» тягнуло за собою не лише героїчну відмову від «возз'єднання» конфесійного з РПЦ та приреченість на випробування вірою в Христа, а й свідоме приречення себе і своїх близьких на страждання тілесні. Позбавлений елементарних громадянських прав новим комуністичним режимом за відмову від добровільного переходу в казенне православ'я, що автоматично б розумілося «народною владою» як вияв політичної лояльності, греко-католицький клір, хоч і тривалий час опирався тоталітарній системі, та невдовзі виявився не весь готовий слідувати словам свого єпископа Теодора (Ромжі) – «Померти за Христа, – значить вічно жити», незважаючи на те, що владики саме так і вчинив [8].

Правда, короткий час, від кінця 1944 й до початку 1949 року, греко-католицьке духовенство обрало ідентичність «пуристів», чинячи несамовитий опір тій політичній дійсності, яка все глибше ставала нормою життя для всіх мешканців краю, без огляду на їхню еклезіяльну, національну чи будь-яку іншу тотожність. Невипадково усі ці «пуристи» за відмову добровільно злитися з російським православ'ям були переслідувані, репресовані, а також, в окремих випадках, фізично знищені. Міцно тримаючись своєї традиційної «греко-католицької» норми, в нових обставинах вони стали для комуністичного режиму «небезпечними контрреволюціонерами», яких сталінське кримінальне законодавство передбачало покарати за «антирадянську діяльність», тоді як у рядах своєї Церкви їх стали сприймати мучениками за віру****. Стикаючись із ворожістю і відкритим неприйняттям їх віри радянським суспільством і

****Від самих початків грецьке слово *martyr*, яке ввійшло до латини і народні європейські мови в якості терміну для означення християнських святих-Мучеників, мало значення «свідок». Його зміст був зумовлений євангельським контекстом і розумів під ним прихильника віри, який свідчить про істинного Бога перед людьми. Першим свідком в цьому розумінні був для християн сам Ісус Христос, а після його смерті – дванадцять апостолів. Слідом за ними свідками ставали всі повернуті в християнство. Бути християнином і свідком передбачало готовність до підтвердження своєї віри перед обличчям ворожого суспільства і держави (Тертуліан, 160 – після 220), що в умовах переслідувань означало готовність прийняти смерть. З часом вимога «свідчення вірою вкрай аждо смерті» починає розумітися як вища форма релігійного служіння, а мучеництво – як одне із безсумнівних свідчень релігійної вибраності. Найраніше така релігійно-етична оцінка теми мучеництва сформувалася, вочевидь, у східних провінціях Римської імперії, де бл. 150 р. термін *martyr* набирає специфічного змісту «загиблий за віру» і саме в цьому новому своєму значенні переходить до латинської мов Середньовіччя та наступних епох. Дет. етимологію та феноменологію теми «мучеників/мучеництва» у епоху Античності та Середньовіччя див. гасло «Мученики» у: *Словарь средневековой культуры / Под ред. А. Я. Гуревича. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2003. – С. 331 – 336. (Серия «Summa culturologiae»).*

державою, члени християнської (греко-католицької) спільноти опинилися в ситуації, яка вимагала від них рішучого відречення від усіх укладів, норм і цінностей цього суспільства і держави. Категоричне неприйняття всієї сфери соціального надавало релігійності цього періоду, подібно до ранніх християн, поза-світський характер і висувало на перший план завдання містичного прилучення до спільноти досконаліх. Мученицька загибель набувала в цій ситуації значимість індикатора істинності віри і належності до кола вибраних.

На протилежному боці опинилися ті греко-католицькі священники, які перейшли у казенне православ'я, втративши, таким чином, свою колишню еклезіяльну тотожність. Асимілювавшись із новою політичною дійсністю, ці вчорашні греко-католики робили свій вибір свідомо, з огляду не стільки на втрату своєї віросповідної належності, скільки через соціальні, родинні, матеріальні чи інші, не завжди сакральні, цінності. Разом з тим ці нові «асимільовані» залишалися непевними щодо своєї щойно набутої релігійної ідентичності, оскільки більша частина з них, як тільки настали інші політичні обставини, знову повернулася до своєї попередньої – греко-католицької – норми [25].

Між «пуристами», що розташувалися на одному кінці ієрархії ідентичностей, і «асимільованими», що непевно улаштувалися на протилежному кінці конформістських цінностей, розмістилися «пристосуванці». На думку Маґочія, «це люди, що здатні оцінювати соціальну й політичну ситуацію, в якій вони опинилися, і також намагаються пристосуватися до цієї дійсності, не відмовляючись при цьому від своєї власної релігійної та національної ідентичності» [17, с. 166]. До нового політичного ладу, що став характерним для сорокарічного періоду після Другої світової війни, намагалися «пристосуватися» Мукачівський єпископ Теодор (Ромжа, 1911–1947, хіротонізований у 1944 р.) та Пряшівський єпископ Павло (Гойдич, 1888–1960, висвячений 1927 р.) і фактично весь очолюваний ними світський і чернечий клір. Зусилля «пристосуванців» могли бути успішними за будь-яких політичних режимів – імперських чи республіканських, але тільки не за комуністичного, за якого комунізм, з його облудним гаслом «релігія – опіум народу», сам прагнув стати нею. Тому в умовах радянського тоталітаризму, в якому комуністичні режими довели ГКЦ до суїциду, більш відомого під проникливою політико-правовою назвою «самоліквідації»/«саморозпуску», попередня ідентичність «пристосуванців» втрачала свою екзистенцію. Після трагічної загибелі єпископа Ромжі та понад сотні репресованих греко-католицьких священників і монахів майбутні «пристосуванці» або приймали нову норму і переходили в табір «асимільованих», або опинялися в нечисленних лавах фізично понівечених і морально зґвалтованих «пуристан».

Вибір нової норми ідентичності перед офіційно неіснуючим в радянській політичній дійсності гре-

ко-католицьким священиком чи монахом упродовж 1949–1989 років залишався невеликим. Адаптуючись до нових обставин, «пристосуванець» міг зберегти свою еклезіяльну ідентичність лише за умов переходу до «пуританського» способу життя, тобто свідомо обираючи таку форму адаптації, яку Маґочій назвав, «пристосуванням без асиміляції» [17, с. 168–169]. Правда, така ідентичність греко-католицького гетто заради збереження внутрішніх вимірів християнського життя вимагала майже цілковитої відмови від зовнішніх проявів свого існування [5, с. 258]. Однак межі захисту або втрати «пуристами», «асимільованими» чи «пристосуванцями» своєї ідентичності не є безконечними. Відповіді потребують ще й такі питання, як довго «пурист» міг самотужки чинити опір тоталітарній машині, «асимільований» – відчувати свій комплекс неповноцінності, а «пристосуванець» – як глибоко міг адаптуватися до іншої (в цьому разі наскрізь неприйнятною для його морально-етичного стану і почуттів) соціально-політичної і духовно-культурної норми, щоб своїми діями не наразити на ще більшу небезпеку ту релігійну чи якусь іншу (в т. ч. соціальну чи гендерну) ідентичність, яку він представляв.

І все-таки феномен ГКЦ в системі радянського тоталітаризму, як виразно наголошує львівська дослідниця Н. Дмитришин, «полягав у здатності до перетворень, найрізноманітніших проявів пристосування, адаптації без суттєвих затрат власної ідентичності» [5, с. 257–258]. Функціонально названі Маґочієм три групи в екстремальних умовах комуністичного авторитаризму не факт, що залишалися незмінними при своїй ідентичності увесь сорокарічний період катакомбної історії ГКЦ: зберігати вірність своїй Церкві (так само, як і любити до нестями свою Батьківщину) при порожніх гаманцях і на пустий шлунок (свій і близьких собі людей) здатен не кожний. Таких у першому випадку називають Мучениками, а в другому – Героями, хоча в сучасному божевільному світі обидва феномени потроху втрачають своє автентичне значення, а особливо в Україні.

З усієї структури поведінкових ідентичностей шляхетно поважати і симпатизувати «пуристам». На перший погляд здається, що вони займають позиції, які сучасник часто характеризує високоморальними, відмовляються у своїх принципах іти на компроміс, твердо захищаючи те, що вони вважають непорушною нормою життя. Іноді така позиція спричиняє власну поразку або ж призводить до ситуації, коли остаточно заперечуються самі традиції, які «пуристи» намагалися обороняти що є сили перед будь-якою іншою нормою, як тільки та стала загрожувати їхній ідентичності.

Те саме сталося і з тими греко-католицькими священиками-неофітами, які під дією вже інших чинників (радянської тоталітарної системи) так само вважали, що єдиним захистом «віри своїх батьків» є перехід у московське православ'я. Хоча смію припустити, що ними керували не стільки релігійні

почуття переживання за збереження традиційної обрядової, літургійної, дисциплінарної східно-християнської тотожності, скільки банальний людський страх перед загрозою втратити елементарні форми існування для себе, своєї сім'ї чи родини, за винятком окремих осіб, які стали конвертитами із суто кар'єрного розрахунку. Щоправда, з іншого боку, хто б міг подумати з числа тих вірних своїй ідентичності греко-католиків «пуритан», що боротьба проти мадяризації чи словакізації своєї Церкви в союзі зі Св. Престолом ще на початку XX століття невдовзі завершиться реальним існуванням угорської та словацької греко-католицьких церковних спільнот, офіційно визнаних тією-таки Столицею Св. Петра партикулярними церквами-обрядами.

Розглядаючи дві інші категорії трискладової структури ідентичностей греко-католиків, можна також припустити, що «пристосуванець» є більшим реалістом від фаталіста «пуританина», тоді як «асимільований» – більшим конформістом, аніж «пристосуванець». Але так лише здається на перший погляд. Симпатизуючи позиції першого, дії якого розцінюються нами загалом позитивно, а щодо другого – навпаки, вкрай негативно, ми, таким чином, маркуємо сприйняття дійсності на об'єкт наших пристрастей емоціями, а не розумом, тим самим часто видаючи бажане за дійсне. Зрозуміло одне: між «пристосуванцем» і «асимільованим» існує чітка демаркаційна лінія. «Пристосуванець» неминуче стикається з питанням, як глибоко він може адаптуватися до конкретних соціально-політичних і духовно-культурних обставин так, щоб його дії не наражали на небезпеку ту релігійну та національну ідентичність, яку представляє він і його Церква.

Маґочій ставить кілька запитань, на які, правда, як він сам зізнається, не збирається відповідати: 1) Якщо б Мукачівська єпархія перейшла під юрисдикцію глави УГКЦ, чи це загрожувало б самотності закарпатської релігійної традиції? 2) До якої міри повинна вживатися словацька мова замість церковнослов'янської та русинської в Пряшівській єпархії? 3) Як далеко може відійти Візантійська католицька церква в Америці від своїх європейських коренів і, водночас, зберегти своїх нинішніх вірних чи, тим більше, привернути нових, чиї симпатії пов'язані виключно зі східно-католицьким обрядом, а не з культурною спадщиною, що бере початок від конкретної європейської батьківщини? [17, с. 168]. Питання можна продовжити, та від цього відповідати на них легше не стане. Зрозуміло одне: кожен із тих, хто є вірним ГКЦ загалом, а Мукачівської єпархії та її колишніх дочірніх єпархій у світі, що перетворилися на окремі національні церковні провінції, зокрема, включаючи як мирян, так і духовенство, постійно змушений стикатися з тією не досить чіткою межею адаптації, що пролягає між пристосуванням та асиміляцією.

На питання, які вчений залишив без відповіді, коротко можна відповісти так: політика «національної конфесіоналізації», яку проводить Римський

Престол, останнім часом не однаково застосовується щодо різних греко-католицьких еклезіяльних традицій. Наприклад, творення від 1993 року Мукачівської єпархії, яка сьогодні разом із Візантійською католицькою церквою (відомою також як Пітсбурзька митрополія) в США та Апостольським екзархатом у Чеській республіці утворює окрему церкву свого права (*ecclesia sui iuris*) – Русинську греко-католицьку Церкву [26, s. 1170], розкидану в трьох країнах без спільного церковного уряду, виглядає повною протилежністю, ба, навіть, аномалією, тій ватиканській уніфікації, наслідком якої на початку 2008 року постала Словацька греко-католицька церква (далі СГКЦ). Піднесена до рівня Митрополічної церкви свого права СГКЦ становить окрему церковну спільноту, яка має власну літургічну, духовну, богословську і дисциплінарну спадщину, що називається «обрядом» [27, с. 5]. Таким самим «обрядом» від 1963 року називається й Угорська греко-католицька церква (Гайдудорозька єпархія та Апостольський екзархат у Мішкольці), щоправда, її настоятелі підпорядковуються митрополічій юрисдикції примаса Католицької церкви Угорщини – Естергомського архієпископа.

Отже, «пристосування без асиміляції», як засвідчує сумний досвід греко-католиків Мукачівської єпархії, не є можливим без втрат. Та духовна традиція, що ще на початку XIX століття мала спільний «обряд» для всіх греко-католиків Мукачівської єпархії, кодифікований на Віденському синоді 1773 року [28], упродовж наступних двох сторіч під впливом пошуків моделей співіснування між Ватиканом і різними націоналізмами у Європі, видозмінила не лише свою національну, а й еклезіяльну тотожність. Поява сучасних угорської, словацької та русинської (в США) греко-католицьких церковних провінцій «свого права» якраз і є результатом тієї оригінальної ідентичності ГКЦ, яку з легкої руки проф. Маґочія названо «пристосуванням без асиміляції».

Тому із загальним висновком канадського дослідника все ж доведеться не погодитися, і ось чому. Твердження вченого про те, що «геніальність Греко-католицької церкви в Карпатській Русі полягає саме у тому, що упродовж минулих трьох з половиною століть вона була здатна пристосуватися, але все ж таки не асимілюватися з політичними та культурними реаліями світського життя, в якому вона існувала» [17, с. 168], не зовсім відповідають дійсності. Суперечливе ствердження вченим свого висновку про те, «...що з усіх різновидів християнства, які відігравали і далі продовжують відігравати роль на Підкарпатті, включаючи римо-католицизм, православ'я та протестантизм у різних формах, саме Греко-католицька церква виявилася ідеальним втіленням русинської та інших національних культур регіону», втрачає своє значення лише при одній згадці про мадяризацію та словакізацію тих-таки русинів саме через їхню належність до ГКЦ, тоді як розрив з Унією і перехід у православ'я частини колишніх греко-

католиків у перші десятиліття XX століття, навпаки, став особливим опором спробам мадяризувати/латинізувати грецький обряд і релігійні практики [29]. Навіть перехід місцевої православної єпархії під юрисдикцію Московського патріарха в ході казенного опрацювання від 1945 року не привів так далеко до втрати еклезіяльної тотожності колишніх «уніатів», як наслідки штучних поділів Мукачівської греко-католицької єпархії у XIX – на початку XX століття. І байдуже, в який спосіб творилися нові «національні» греко-католицькі єпархії – за адміністративним принципом, як це сталося у випадку з появою Пряшівської (1818), чи за етнічною ознакою, як було виокремлено від «матірної» Мукачівської єпархії сотні румунських парафій до відповідно румунських єпархій (1820–1850-ті) та заснування угорської церковної провінції для угорських греко-католиків і мадяризованих русинів у Гайдудорозі (1912) [30].

Тому виходячи із вищенаведеного відповідь Маґочія на питання, чому так сталося, навряд чи сприйматиметься переконливою: «Тому, що за своєю природою русини завжди намагалися уникнути крайніх рішень та ідеологій і пристосуватися до потреб своїх сусідів та до середовища, в якому вони проживали. Пристосування, звичайно, не означає відмови від своєї релігійної, культурної та національної ідентичності». На противагу недосконалій, як на нашу думку [31], конструкції Маґочія щодо «геніальної» здатності греко-католиків Мукачівської єпархії «пристосуватися до політичних і культурних обставин не асимілюючись», більш прийнятною може служити теза О. Турія, на думку якого, оригінальність та унікальність ГКЦ полягала в тому, «що її священнослужителі й вірні одночасно виступали у двох іпостасях, і залежно від обставин, могли акцентувати на своєму «православному походженні» або не менш переконливо доводити свою «католицьку приналежність». Коли ж йшлося про статус «Руської церкви», а з часом – і «руської народності» в системі державного управління чи суспільних відносин, то греко-католицька ієрархія апелювала до гарантованої владою «вірності всіх католицьких обрядів». Але якщо справа торкалася національно-політичних проблем – то навпаки, робився акцент на особливостях своєї «руської» («восточної» або часто і «православної») церковної традиції» [32, с. 24].

Втім, хоч як це парадоксально, але іншої «греко-католицької» відповіді на питання еклезіяльної й національної ідентичності, ніж інтеграція із західнохристиянським світом і латинськими запозиченнями, усвідомлення себе австрійськими чи угорськими русинами, з одного боку, або ж апелювання до вивіщення східно-християнської традиції й відновлення «первісної чистоти греко-слов'янського обряду», що повільно перетворювало пастирів душ людських на рафінованих адептів русофільсько-москвофільського православ'я – з другого боку, не було. Традиційна лояльність греко-католицького духовенства Мукачівської єпархії спочатку до царського двору й ав-

стрійської монархії, як і безмежна відданість Святостефанській короні після 1867 року, іншого означення національної ідентичності, ніж як бути «австрійськими» чи «угорськими» русинами, не давала, що добре ілюструє еволюція суспільної думки місцевих церковних лідерів, починаючи від записів Олександра Духновича під час навчання в Ужгородській семінарії «*Extra Hungariam non est vitae*» та його зрілого національного формування у вірші-гімні «Я русьинь былъ, есмь и буду» до вислову першого рафінованого єпископа-мадярона Стефана Панковича «Кыдь ми жиємо в Мадярщині, то мусимо быти мадярами» [33].

Пристосуватися, не асимілюючись до потреб своїх сусідів та до середовища, в якому опинялися греко-католики Мукачівської єпархії в умовах різних політичних режимів, було неможливо. Адаптація до кожної нової суспільно-політичної норми так чи інакше вела до втрати частинки своєї традиційної еkleзійної та національної ідентичності. Змагання між угорським і українським націоналізмами в середовищі місцевого греко-католицького кліру непомітно призвело до становлення, в якому власне саме духовенство стало жертвою через свою інтегрованість до вищезгадуваних національних проєктів. Таким новим «націоналізмом», який, як уже згадувалося, намагався замінити собою й саму релігію, став «радянський комунізм». Утім, погодитись із проф. Маг'очієм можна в іншому. Не застосовуючи своєї концепції до пе-

ріоду катакомбної ГКЦ в системі радянського тоталітаризму, прийнятними можуть бути слова вченого лише про те, що «пристосування без асиміляції – це урок минулого» [17, с. 169], проте навряд чи можна погодитись з тим, що таке пристосування гарантує їй виживання в майбутньому.

З огляду на геополітичне перебування на пограниччі двох багатих на спадщину християнських традицій – візантійсько-слов'янської та латинської, греко-католикові безпечніше пасує ідентичність посередника, ніж помосту між Сходом і Заходом [34]. Сумний досвід «спілкування» ГКЦ, її кліру і мирян з різними націоналізмами, у тому числі й з українським, коли людина може мати одне громадянство і цілком іншу етнічну чи національну ідентичність, використану в постриденський період, визнану Ватиканом лише в часи катакомбного існування «Церквою свого права», кинуту Апостольським Престолом у момент легалізації та релігійного відродження, що волею історії вмістилася на самій лінії щоденного «зіткнення цивілізацій» [35], Унійній церкві краще уникати будь-якого ангажування, оскільки такий спосіб адаптації може призвести до небажаних наслідків латинської чи православної «конфесіоналізації», з одного боку, і національного, в тому числі й українського, ексклюзивізму її вірних послідовників – з другого.

1. Боцюрків Б. Українська греко-католицька церква в катакомбах (1946–1989) // Ковчег. Збірник статей з церковної історії. – Львів: Інститут історичних досліджень Львівського державного університету імені Івана Франка, Інститут історії Церкви. – 1993. – Ч. I. – С. 113–152.
2. Гудзяк Б. Образ сили духу. Дослідження живої історії підпільного життя Української греко-католицької церкви 1946–1989 // Другий Міжнародний конгрес українців (Львів, 22–28 серпня 1993 р.). Доповіді і повідомлення. Історія. – Львів, 1994. – Ч. II. – С. 125 – 129.
3. Глистюк Я., Турій О. Греко-католицьке чернецтво в релігійному житті України, 1939–2001 роки // Ковчег. Науковий збірник із церковної історії. – Львів, 2001. – Ч. 3. – С. 360–376.
4. Гуркіна С. «Образ сили духу»: греко-католицьке духовенство Львівської архієпархії після Другої світової війни і проблема персоніфікації релігійних переконань та ідентичності // Україна модерна. – Київ–Львів, 2007. – Ч. 11. – С. 99–110.
5. Дмитришин Н. Між опором і пристосуванням: греко-католицьке релігійне підпілля в системі радянського тоталітаризму // Ковчег. Науковий збірник із церковної історії. – Львів, 2007. – Ч. 5. – С. 256–281.
6. Інтерв'ю з о. Данилом Бендасом про о. Стефана Бендаса (батька) від 25.03.1995 р., м. Виноградів Закарпатська обл. // Архів ІІЦ УКУ. – Ф. 840, 841, 842 (В), 843. – Спр. II-1-1-529. – Арк. 1–91 / Інтерв'юер: В. Габор.
7. Бендас С. М., Бендас Д. С. Священники-мученики. Сповідники вірності. – Ужгород, 1999.
8. Бендас Д. Репресії радянської влади проти греко-католицького духовенства на Закарпатті в 1944–1949 роках // Ковчег. Науковий збірник із церковної історії. – Львів, 2000. – Ч. 2. – С. 290 – 299.
9. Бендас С. П'ять років за колючим дротом. Щоденник священика, написаний в ГУЛАзі. – Ужгород, 2008.
10. Фенич В. І. Проблеми конфесійної та національної ідентичності греко-католиків Мукачівської єпархії: історія і сучасність // Держава і церква: уроки минулого і проблеми сьогодення. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Ужгород, 27 листопада 2003 р.). – Ужгород, 2003. – С. 88–94.
11. Конфесійно-національний портрет сучасного греко-католицького священика Мукачівської єпархії // Carpatica – Карпатика. – Випуск 21. Політологічні студії: історія, теорія, практика – Ужгород, 2003. – С. 238–259.
12. Пушкаш Л. Кир Теодор Ромжа: Життя і смерть єпископа. – Львів, 2001.
13. Коссей Ю. Владика Іоанн Семедій – духовний діяч Закарпаття. – Ужгород, 2000. – 156 с. Його ж: Помічний єпископ Йосиф Головач і його заслуги. – Ужгород, 2001.
14. Михайлов С. Антирелігійна політика на Закарпатті в період «відлиги» (1956–1964 рр.) // Carpatica – Карпатика. – Вип. 20. – Релігія і Церква в країнах Центральної та Південно-Східної Європи. – Ужгород, 2002. – С. 114–130.

15. Мателешко Ю. Релігійне дисиденство на Закарпатті 60-х – початку 80-х років ХХ століття // *Carpatica – Карпатика*. – Вип. 20. – Ужгород, 2002. – С. 130–141.
16. Зан М. Етноконфесійний ренесанс на Закарпатті (до питання про реабілітацію греко-католицизму) // *Carpatica – Карпатика*. – Вип. 20. – Ужгород, 2002. – С. 151–160.
17. Магочій П. Р. Пристосування без асиміляції: геніальність Мукачівської греко-католицької єпархії // *Ковчег. Науковий збірник із церковної історії*. – Число 4: Еклезіяльна й національна ідентичність греко-католиків Центрально-Східної Європи / Відп. ред. Турій О. – Львів, 2003. – С. 162–169.
18. Стоколос Н. Після Ужгородської унії. Етноконфесійні трансформації та адаптація греко-католиків Закарпаття // *Людина і світ*. – 2001. – Вересень. – С. 2–7.
19. Декрет про Східні Католицькі Церкви / *Документи Другого Ватиканського собору. Конституції, декрети, декларації* [Друкується за виданням: *Вселенський Собор – Ватиканський II. Діяння і Постанови. У 5 томах. Видавництво оо. Василіян, Рим, 1964–1966*]. – Львів, 1996. – С. 171–186.
20. Декрет про Заяви Змішаної міжнародної комісії з богословського діалогу між Римо-Католицькою та помісними Православними Церквами, прийнятих у Фрайзінгу (Мюнхен, Німеччина) 1990 і в Баламанді (Сирія) 1993 роках та відгуки церковних богословів на них див.: Унія та екуменізм у богословському діалозі між Сходом і Заходом // *Ковчег. Науковий збірник із церковної історії*. – Львів, 2000. – Ч. 2. – С. 410–484.
21. Гриневич В. Минуле залишити Богові. Унія та уніатизм в екуменічній перспективі – Львів, 1998.
22. Лане Е. Східні Католицькі Церкви: міст чи стіна між Католицькою Церквою і Православною // *Сопричастя: міжнародний богословський часопис*. – 1997. – № 1. – С. 87–93.
23. Фенич В. «Чужі» серед своїх, «свої» серед чужих. Греко-католики Мукачівської єпархії під час та після «возз'єднання» Закарпаття з Радянською Україною. – Ужгород, 2007. – 107 с.
24. Фенич В. Греко-католики, православні і влада на Закарпатті (осінь 1944 – зима 1946 рр.) // *Carpatica – Карпатика*. – Вип. 35. Європейські цінності та конфесійно-національна ідентичність населення Український Карпат – Ужгород, 2006. – С. 232–246.
25. Християнська родина. – Ужгород, 1997. – № 8 (10 квітня). – С. 4–14.
26. Riti nella Chiesa // *Annuario Pontificio*, 2007. – Citta del Vaticano. – S. 1170.
27. Зміни у Греко-Католицькій Церкві Словаччини // *Благовісник: журнал Мукачівської греко-католицької єпархії*. – Ужгород, 2008. – № 2 (лютий). – С. 5.
28. *Synodus Episcoporum ritus bizantini catholicorum ex antiquae Hungariae Vindobonae a. 1773 celebrata / Collegit et introduction: Michael Lacko, S. J.* – Roma: Pontificium Institutum Orientalium Studiorum, 1975.
29. Marek Pavel, Bureha Volodimir. *Pravoslavní v Československu v letech 1918 – 1953: příspěvek k dějinám Pravoslavné církve v českých zemích, na Slovensku a na Podkarpatské Rusi / Pavel Marek, Volodymyr Bureha*. – 2. prepracované a doplnené vyd. – Brno, 2008. – S. 25–40.
30. *A munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye lelkészégeinek 1792. évikatalógusa / Abeveyető tanulmányokat: Bendász István, Koi István, Sztripszky Hiador*. – Nyiregzháza, 1994. – 17–22. Old.
31. Фенич В. Посередник чи пристосуванець? Церква перед викликом Націоналізму (сумний досвід греко-католиків Мукачівської єпархії) (знаходиться в друці).
32. Турій О. Греко-католицька церква та українська національна ідентичність у Галичині // *Людина і світ*. – 2001. – Жовтень.
33. Фенич В. Етнонаціональна ідентичність греко-католиків Мукачівської єпархії // *Історична школа професора Володимира Задорожного: Науковий збірник*. – Випуск 2. – Ужгород, 2004. – С. 38–62.
34. (Гузар) Любомир, патріарх. Вітальне слово // *Ковчег. Науковий збірник із церковної історії*. – Львів, 2003. – Ч. 4. – С. 235–236.
35. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / Пер. с англ. Т. Велимеева, Ю. Новикова. – Москва, 2003. – С. 255–259.

о. д-р Андрій Михалейко (Львів)

ЛЕГАЛІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ У КОНТЕКСТІ ЕКУМЕНІЧНИХ ВЗАЄМИН МІЖ КАТОЛИЦЬКОЮ І ПРАВОСЛАВНИМИ ЦЕРКВАМИ

Виникнення сучасного екуменічного руху та офіційний міжнародний богословський діалог між Римо-католицькою і Православними церквами

Сучасний екуменічний рух як прагнення порозуміння та відновлення видимої єдності між Церквами виник на початку ХХ століття [3, с. 13–18; 9, с. 892–900; 12, с. 41–117]. Його ініціаторами були протестантські Церкви і церковні спільноти. Першим вагомим поштовхом до інституціоналізації цього руху стала Всесвітня місіонерська конференція в Единбурзі (1910). Притаманним для неї було те, що у міжцерковних дискусіях не йшлося про навернення до однієї з Церков, яка посідає більше «гарантій» щодо спасіння людини, але про інтегральні чинники, які б об'єднували християнські спільноти.

Жахиття та наслідки Першої світової війни (1914–1918) підштовхнули Церкви до відповіді на питання, якими були причини і якими є наслідки розбрату між народами. У той час у протестантському середовищі викристалізувалися два основні погляди на співпрацю між Церквами: перший наголошував передусім на практичні аспекти співпраці, зокрема у сфері соціального служіння («Життя та діяльність»); другий – на першочергове вирішення богословських розбіжностей («Віра та Устрій Церкви»). Обидві групи, після проведення низки міжнародних конференцій, задекларували в 1937 році на конференціях в Оксфорді та Единбурзі необхідність інституційного об'єднання двох напрямів у Всесвітню Раду Церков (далі ВРЦ). На перешкоді такому об'єднанню в 1941 році стала Друга світова війна. Довоєнні плани вдалося зреалізувати аж у 1948 році. 23 серпня в Амстердамі 147-ма Євангелічними та Православними Церквами було створено ВРЦ. У 1961 році до неї долучилася також Російська православна церква (далі РПЦ). Головна засада ВРЦ полягає у тому, що вона є «спільнотою Церков, які сповідують Господа Ісуса Христа, згідно зі Святим Письмом, як Бога і Спасителя і тому прагнуть здійснити своє спільне покликання на славу єдиного Бога Отця, Сина і Святого Духа» [8, с. 14]. На сьогодні до організації належать 342 Церкви і церковні організації; її пріоритетні завдання – це не лише усунення богословських та догматичних розбіжностей між Церквами чи пошук екуменічних моделей єднання [4, с. 33–43], а й розроблення спільних позицій стосовно політичних, соціально-економічних чи екологічних проблем.

У православному середовищі провідну роль у налагодженні контактів з іншими Церквами на початку ХХ століття зайняв, без сумніву, Константинополь-

ський патріархат. Патріарх Йоахим III вже в 1902 році звернувся до православних єпископів у справі як співпраці між Православними Церквами, так і встановлення тісніших стосунків з Церквами Заходу – католиками та протестантами [16, с. 478–481]. Відтак, 1920 року, Вселенський патріархат висловив бажання налагодити співпрацю з Католицькою Церквою і Протестантськими Церквами та церковними спільнотами, дотримуючись переконання, що «... існуючі розбіжності між різними християнськими Церквами у питаннях віровчення не виключають можливості нового зближення ...» [7, с. 14].

Серед Орієнтальних/Староорієнтальних Церков першими долучилися до екуменічного руху Сирійська Православна Церква, Ассирійська Церква Сходу, Вірменська Апостольська Церква. Разом з іншими Орієнтальними/Староорієнтальними та Протестантськими Церквами вони стали співзасновниками ВРЦ в Амстердамі (1948), до якої в 1961 році долучилися Православні Церкви із соціалістичного блоку.

Католицька церква на початках стояла осторонь протестантських і православних екуменічних ініціатив. Римські понтифіки Венедикт XV (1914–1922) і Пій XI (1922–1939) шукали передусім зближення зі Східними Церквами. Свідченням цього стали заснування Конгрегації у Справах Східної Церкви (згодом Церков), чи Папського Східного Інституту в Римі в 1917 році та численних східних монаших спільнот при венедиктинських монастирях у Німеччині і Бельгії. Ці зусилля, однак, не мали на меті розпочати богословський діалог між Католицькою та Православними церквами як рівноправними партнерами, а пропагували модель «екуменізму повернення» християн Сходу до Католицької церкви. Рим відмовлявся і забороняв католикам брати участь в екуменічних конференціях та зустрічах, що було офіційно потверджено в 1919 році декретом Святого Офіційму [12, с. 127–128]. У 1928 році папа Пій XI в енцикліці «Mortalium animos» пояснив причини такої церковної політики тим, що за католицьким переконанням Католицька церква посідає усю повноту віри та одкровення, а тому не може провадити дискусії чи піддавати сумнівам церковні догмати. Тож єдиним шляхом для некатолицьких християн досягнути церковної єдності було повернення до Католицької церкви. Аргументи, висловлені в енцикліці папи, залишались офіційною позицією Католицької церкви до кінця понтифікату Пія XII (1939–1958).

Суттєві зміни у ставленні Католицької церкви до екуменічного руху відбулися в період Другого Вати-

канського Собору (1962–1965). Уже за понтифікату папи Івана XXIII (1958–1963) було зроблено перші кроки до налагодження плідної співпраці з Православними церквами на засадах взаємної поваги та християнської любові. В перший рік свого понтифікату у різдвяному посланні (1958) Іван XXIII висловив готовність цілковито присвятити себе справі єдності Христової Церкви: «Ми пам'ятаємо чимало висловлювань наших попередників – від Папи Лева XIII до Папи Пія XII, а між ними св. Пія X, Бенедикта XV і Папи Пія XII, – гідних і славних понтифіків, які з Петрового Престолу закликали до єдності. Тому ми дозволимо собі – краще навіть сказати, що ми цілковито готові, – смиренно й самовіддано присвятити себе справі, до якої спонукає нас слово та приклад Христа» [6, с. 21].

Цей же папа став ініціатором та ідейним натхненником організації та проведення Другого Ватиканського Собору, беззаперечними прерогативами якого стали питання церкви єдності та викристалізування екуменічних засад Католицької церкви. Для успішної реалізації екуменічної програми Іван XXIII створив 5 червня 1960 року на свято П'ятидесятниці Секретаріат у справах сприяння християнської єдності, пріоритетне завдання якого полягало у тому, щоб запросити на Собор тих, «хто носить ім'я християн, але відокремлені від Апостольського Престолу ...», і щоб вони в такий спосіб «могли спостерігати за роботою Собору й легше знайшли шлях, що ним можуть прийти до єдності, про яку просив у Своїй ревній молитві до Отця Ісус Христос» [6, с. 24]. Приїзд спостерігачів різних християнських Церков на Собор та їхня участь у соборових засіданнях стали одними з перших видимих досягнень дипломатичної праці Секретаріату.

Новообраний папа Павло VI (1963–1978) не лише продовжив працю Другого Ватиканського Собору, а й енергійно підтримав плани Івана XXIII щодо налагодження діалогу Католицької церкви з іншими християнськими Церквами. Свідченням цього став соборовий декрет про екуменізм «Unitatis redintegratio», проголошений соборовими отцями в 1964 році. Цей документ не лише потвердив еклезіальність некатолицьких Церков, а й представив основні засади католицького екуменізму, підкреслюючи його діалогічний характер.

«Діалог любові» (1964–1979)

Проголошення декрету про екуменізм супроводжувалося символічними та історично важливими подіями, які суттєво похвалили контакти між католиками і православними на офіційному рівні. Завдяки зусиллям Павла VI та Константинопольського патріарха Афінагора I (1948–1972) було започатковано «Діалог любові» між Католицькою та Православними Церквами (1964–1979), завданням якого було приготувати підґрунтя для богословських дискусій над контроверсійними питаннями та відмінностями догматичного, літургійного та канонічного характеру. За словами патріарха Афінагора I,

спочатку потрібно пройти «Діалог любові», в якому Церкви у дусі Євангелія йдуть назустріч одна одній і в них зростає готовність до примирення. Одним з перших важливих жестів цього діалогу стала зустріч Павла VI та патріарха Афінагора I у Святій Землі (на Єлеонській горі в Єрусалимі) 5/6 січня 1964 року, під час якої обидва первоієрархи підкреслили історичність цієї події: «Те, що зараз тут відбувається з милості Божої та Божої волі, ми вважаємо подією виняткового значення й ваги в історії та житті Церкви Христової. Від усього серця молимося, щоб численні добрі наміри, які останнім часом зроджуються й розвиваються в обох наших Церквах, разом із цією благословенною зустріччю та обіймами душ стали початком взаємообмінів і повнішого підкорення святій волі Божій» [6, с. 62] (Звернення патріарха Афінагора I до папи Павла VI, виголошене в Апостольській делегатурі на Єлеонській горі в Єрусалимі). «Сильним є наше хвилювання, глибокою є наша радість у цю істинно історичну хвилину, коли після віків німування та вичікувань Католицька церква і Константинопольський Патріархат віднайшли одне одного в особі своїх предстоятелів ... ця подія промовисто свідчить про прагнення, яке з Божою поміччю щораз більше опановує всіма гідними зватися християнами, – про прагнення зробити все від нас залежне задля подолання розділення, усунення перешкод, аби рішуче ступити на шлях відновлення злагоди» [6, с. 63–64] (Звернення папи Павла VI до патріарха Афінагора I, виголошене в покоях Патріарха на Єлеонській горі в Єрусалимі).

Окрім зустрічі в Єрусалимі, вагомим внеском у розвиток «Діалогу любові» стала «Спільна декларація» папи Павла VI і патріарха Афінагора I про усунення з пам'яті та церковного життя анафеми 1054 року. Обидва первоієрархи висловили жаль «з приводу образливих слів, бездоказових докорів та негідних символічних дій, які мали місце як з одного, так і з другого боку й позначилися на сумних подіях того часу або супроводжували їх» та бажання «стерти з пам'яті та усунути з церковного життя факти проголошення анафем, пам'ять про які жива до сьогодні і є перепорою на шляху до взаємозближення в любові; вони [Павло VI і Афінагор I. – А.М.] бажують віддати ці події повному забуттю» [6, с. 131–132]. Актом усунення анафем обидва ієрархи не лише прагнули очищення історичної пам'яті, а й закликали до продовження діалогу між Католицькою і Православними церквами [15, с. 179–195].

«Діалог істини» (1979)

У 1979 році «Діалог любові» трансформувався в богословський «Діалог істини» [13, с. 146–185; 14] між Католицькою і Православними церквами, офіційним початком якого стала «Спільна декларація» Івана Павла II та Константинопольського патріарха Димитрія I від 30 листопада 1979 року. Обидва первоієрархи висловили переконання, що «Богословський діалог не тільки сприятиме наближенню відновлення повноти спілкування між католицькою

і православними Церквами-сестрами, але й збагатити чимало інших діалогів, що вже ведуться у християнському світі, який шукає єдності» [6, с. 384]. Того ж дня було проголошено списки учасників [6, с. 384–388] створеної Спільної католицько-православної комісії з богословського діалогу на паритетних засадах, до якої ввійшли богослови Католицької і Автокефальних православних церков. Їхнє пріоритетне завдання полягало у з'ясуванні тих богословських та доктринальних проблем, які розділяють Церкви.

Вперше Спільна католицько-православна комісія зустрілася у повному складі в 1980 році на Патмосі та Родосі. Чотири сесії богословського діалогу в наступних роках були присвячені темі таїнственного життя Церкви. Було розглянуто, зокрема, питання благодатності Святих Тайн у Католицькій і Православних церквах. Результатом плідної майже десятирічної праці стало прийняття спільних богословських документів:

1. «Тайна Церкви та Євхаристія у світлі тайни Пресвятої Трійці» (Мюнхен, 1982 р.)

2. «Віра, святі таїнства та єдність Церкви» (Барі, 1986/87 рр.)

3. «Святе таїнство Священства в sacramentalній структурі Церкви, зокрема значення апостольського наступництва для освячення і єдності Народу Божого» (Валаам, 1988 р.) [10, с. 531–554; 556–567; 5, с. 115–130]

На останньому засіданні комісії у Валаамі в 1988 році було вирішено на наступних сесіях перейти до обговорення питань, які стосуються взаємозв'язку соборності та авторитету у Церкві.

Зміна політичної та релігійної ситуації в Центральній-Східній Європі (1989)

Зміни політичного та релігійного характеру в Центральній-Східній Європі наприкінці 1980-х років модифікували не лише геополітичний status quo Європи, який установився в період після Другої світової війни, а й суттєво вплинули на динаміку взаємин між Католицькою і Православними церквами. Ці зміни позначились також на роботі Спільної комісії, головною причиною яких стало бурхливе відродження Східних Католицьких церков, які впродовж десятиліть перебували поза законом в Радянському Союзі та інших державах соціалістичного блоку і несподівано для багатьох здобули свободу, викликавши тим занепокоєння в багатьох Православних церквах. Особливо емоційно православні прийняли відродження Української греко-католицької церкви, яка після численних протестів і домагань її духовенства та мирян була офіційно легалізована в СРСР у листопаді 1989 року.

Не дивно, що починаючи з 1990 року зустрічі Спільної комісії на вимогу православних представників були цілковито присвячені Східним Католицьким церквам, зокрема питанню їхнього еклесіального статусу в контексті екуменічного діалогу між католиками і православними. Ситуація на засіданні комісії у Фрайзингу (Німеччина) 6–15 червня 1990 року була надзвичайно емоційно наповненою, а

подекуди й безвихідною. На ній не вдалось опрацювати солідного документа, який би представив спільну позицію православних і католицьких богословів щодо факту відродження Східних Католицьких церков. У результаті комісія обмежилась короткою спільною заявою щодо проблеми «уніатства», окресливши його як «прагнення досягти єдності Церкви шляхом відокремлення православних громад або віруючих, без урахування того, що еклесіологічно Православна церква є Церквою-Сестрою, яка сама містить благодать спасіння» [1, с. 427]. Не було накреслено жодних моделей вирішення напружень між православними і католиками східного обряду, а було тільки зазначено, що «повернення до уніатизму може лише знищити важливі досягнення діалогу», та що шлях вирішення спірних питань лежить через діалог, «який є найправильнішим засобом досягнення єдності, а також найкращим способом вирішення всіх проблем, і зокрема проблеми уніатизму» [1, с. 427].

На черговому засіданні Спільної комісії у Баламанді (Ліван) 17–24 червня 1993 року, цілком присвяченому темі «уніатства», члени комісії спромоглися опрацювати спільний документ під назвою «Уніатство – застарілий метод поєднання – теперішні пошуки повної єдності», в якому було розглянуто низку принципів питань та практичних проблем.

Цитуючи спільну заяву Фрайзинзької пленарної сесії, члени комісії відхилили «уніатство» як метод пошуку єдності: «ми відхиляємо уніатизм як метод пошуку єдності, тому що він суперечить спільним традиціям наших Церков» (№ 2) [2, с. 428].

Щодо самих Східних Католицьких церков було, однак, зазначено, що «поза сумнівом, будучи частиною католицької спільноти, вони мають право існувати і діяти для задоволення духовних потреб своїх вірних» (№ 3) [2, с. 428].

У документі було також підкреслено, що «Католицька Церква і Православні Церкви визнають одна одну як Церкви-сестри [і є. – А.М.] співвідповідальні за збереження Божої Церкви у вірності Господнім намірам – насамперед щодо єдності» (№ 14) [2, с. 429].

Хоча комісія й прагнула дати спільну відповідь на найболючіше питання, які стосувались «уніатства», представивши в документі не лише спільні еклесіологічні принципи, а й запропонувавши практичні вказівки у вирішенні спірних питань, її подальша праця втратила свою регулярність та динаміку. Після Баламандської зустрічі працю комісії було перервано до 2000 року. На засіданні в Балтиморі (США) в 2000 році комісія обмежилась лише короткою спільною заявою. На зустрічі в Белграді (Сербія) в 2006 році було свідомо виключено питання Східних Католицьких церков з порядку денного. Підібно як у Балтиморі, так і в Белграді комісія не спромоглась опрацювати жодного офіційного документа, обмежуючись лише пресовими комюніке. І лишень після зустрічі в Равенні (Італія) 2007 року після довгої перерви було опубліковано документ про ав-

торитет і соборність Церкви «Церковні і канонічні наслідки таїнственої природи Церкви. Церковне сопричастя, соборність та авторитет» [11] (Равенна, 13 жовтня 2007 р.), який повинен стати новим поштовхом до подальших дискусій над складними богословськими питаннями. Сьогодні, однак, важко передбачити, чи Спільна комісія зможе відновити ту динаміку праці, якої було досягнуто у 1980-х роках.

Висновки

У документах Спільної католицько-православної комісії, які стали плодом майже 10-річної праці, православні і католицькі богослови, не замовчуючи розбіжностей у вченні та інтерпретації окремих постулатів віровчення, в особливий спосіб підкреслювали ті спільні елементи, які об'єднують Католицьку і Православні церкви. Однак, як це було проілюстровано на конкретних прикладах, зміна політичного устрою в Центральній та Східній Європі призвела до зміни динаміки богословського діалогу. «Дисонанс» у католицько-православних відносинах, спричинений фактом відродження Східних Католицьких церков, жодна зі сторін не була в стані належно оцінити

та по-богословськи переосмислити. Видається, що діалог між Католицькою і Православними церквами був настільки залежний від геополітичного та екуменічного status quo 70–80 рр., що ані православні, ані католики не могли ні передбачити зміни 1989 року, ні змодельовати дієві відповіді на складні питання міжцерковних взаємин. Саме це, правдоподібно, стало головною причиною «екуменічної капітуляції» перед новими церковно-політичними викликами у центрально-східноєвропейському просторі. Дуже ймовірно, що богословський діалог не зможе ефективно розвиватись без колегіального конструктивного вирішення спірних питань, пов'язаних з відродженням Східних Католицьких церков. Необхідно спільно пройти період адаптації нових реалій, в яких Східні Католицькі церкви не є більше маргінальним явищем, об'єктом дискусій між Католицькою і Православними церквами, а є інтегровані як рівноправні учасники міжцерковного діалогу, як Церкви-сестри і Католицьких, і Православних церков. Лише після інтеграції східних католиків цей діалог зможе набрати нових продуктивних форм та запровадити якісно нову фазу в католицько-православному екуменізмі.

1. Заява Змішаної міжнародної комісії з богословського діалогу між помісними Православними Церквами та Римо-Католицькою Церквою на VI пленарній сесії у Фрайзингу (Мюнхен, 6–15 червня 1990 р.) // Знаки часу. До проблеми порозуміння між Церквами. – Київ, 1999. – С. 426–427.
2. Заява Змішаної міжнародної комісії з богословського діалогу між помісними Православними Церквами та Римо-Католицькою Церквою на VII пленарній сесії (Баламанд, 17–24 червня 1993 р.) // Знаки часу. До проблеми порозуміння між Церквами. – Київ, 1999. – С. 428–433.
3. Кочан Н. Екуменізм: до характеристики явища і поняття // Знаки часу. До проблеми порозуміння між Церквами. – Київ, 1999. – С. 13–18.
4. Михалейко А. Екуменічні моделі єднання // Богослов'я. – Львів, 2003. – С. 33–43.
5. Суттнер Е. К. Церковні розколи і єдність Церкви. – Львів, 2007.
6. Томос агапіс. Документи про відносини Римського і Константинопольського Престолів у 1958–1984 рр. – Київ, 2001.
7. Церквам Христовим, где бы они ни были. Энциклика Вселенского патриархата, 1920 // Экуменическое движение. Антология ключевых текстов. – Москва, 2002. – С. 13–16.
8. Що єднає? Що роз'єднує? Основи екуменічних знань. – Львів, 2007.
9. Basdekis A., Krüger H. Ökumene // Ökumene Lexikon. Kirchen-Religionen-Bewegungen. – Frankfurt am Main, 1987.
10. Dokumente wachsender Übereinstimmung. Sämtliche Berichte und Konsentexte interkonfessioneller Gespräche auf Weltebene. – Bd. 2 (1982–1990). – Paderborn, 1992. – С. 531–554; 556–567.
11. Ecclesiological and Canonical Consequences of the Sacramental Nature of the Church. Ecclesial Communion, Conciliarity and Authority // http://www.vatican.va/roman_curia/pontifical_councils/chrstuni/ch_orthodox_docs/rc_chrstuni_doc_20071013_documento-ravenna_en.html
12. Frieling R. Der Weg des ökumenischen Gedankens // Zugänge zur Kirchengeschichte. – Göttingen, 1992. – № 10. – С. 41–117.
13. Gahbauer F. R. Der orthodox-katholische Dialog. Spannende Bewegung der Ökumene und ökumenische Spannungen zwischen den Schwesterkirchen von den Anfängen bis heute // Konfessionskundliche Schriften des Johann-Adam-Möhler-Instituts. – Paderborn, 1997. – № 21. – С. 146–185.
14. Kallis A. Dialog der Wahrheit. Perspektiven für die Einheit der katholischen und der orthodoxen Kirche. – Freiburg–Basel–Wien, 1981.
15. Neuner P. Die Tilgung des Bannes (1965) und ihre theologische Relevanz. Ein ökumenischer Versuch aus römisch-katholischer Sicht // Nikolaou T. Das Schisma zwischen Ost- und Westkirche. 950 bzw. 800 Jahre danach (1054 und 1204). – Münster, 2004. – С. 179–195.
16. Patriarchal- und Synodalenzyklika des Ökumenischen Patriarchen Joacheim III. (1878–1884 und 1901–1912) von 1902 // Thon N. Quellenbuch zur Geschichte der Orthodoxen Kirche. – Trier, 1983. – С. 478–481.

Петро Кагуй (Львів)

ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ У 1946–1990 РОКАХ

Українська греко-католицька церква (УГКЦ) понад три століття є однією із чільних підвалин духовності українців на терені Західної України. Це чудово розуміло керівництво комуністичного режиму після анексії території Західної України і тому поставило собі за мету ліквідувати УГКЦ.

Вже в лютому 1945 року М. Хрущов повідомив генералові Савченку (наркому НКДБ УРСР), що Сталін особисто прийняв рішення про якнайшвидшу ліквідацію Української греко-католицької церкви. На 15 березня 1945 року був підготовлений документ з конкретним планом ліквідації церкви, розроблений для Сталіна полковником НКДБ, головою Ради в справах РПЦ при Раднаркомі СРСР т. Карповим. (Резолюція була такою: «Товаришу Карпову. Згоден. Й. Сталін») [1]. План передбачав ряд заходів: організувати у Львові православну єпархію, призначити єпископа, створити ініціативну групу, яка б оголосила про розрив з Ватиканом і закликала священиків та віруючих до переходу в православ'я.

Через два місяці у Львові вже діяла ініціативна група з возз'єднання Греко-католицької церкви з Руською православною, очолювана священиками Гавриїлом Костельником, Михайлом Мельником, Антонієм Пельвецьким. Вона повністю контролювалася НКДБ і її робота скеровувалась на виконання розробленого сценарію ліквідації УГКЦ.

Розпочалися арешти. З 11 на 12 квітня 1945 року заарештовано Митрополита Йосифа Сліпого та єпископів Микиту Будку, Миколу Чарнецького, Григорія Хомишина, Івана Лятишевського. Згодом заарештовано визначних членів Львівської та Станіславської капітули, а студентів-богословів призвано до лав Червоної Армії.

Органи НКДБ вимагали від ієрархів УГКЦ підписати документи ініціативної групи з возз'єднання та публічно заявити, що вони роблять це добровільно. Та старання НКДБ в цьому були марними.

Перебуваючи в умовах переслідування, 300 греко-католицьких священиків звернулися до заступника Голови Ради Міністрів Молотова з протестом проти діянь ініціативної групи. У відповідь – усіх заарештували [2].

Протягом 1945-го аж до березня 1946 р. УГКЦ в Галичині була фактично знищена. Ув'язнені митрополит, єпископи, ліквідовані церковні освітні установи, розгромлено митрополію та єпархіальні управління. Арешти серед монахів, монашок, духовенства охопили понад дві тисячі чоловік. Зокрема, у Львівській єпархії було заарештовано і ув'язнено близь-

ко 500 священиків, у Станіславській – близько 200. А так званий церковний Собор, що проходив 8–10 березня 1946 року був своєрідним підсумком проведених репресій. У ньому взяло участь 216 священиків, звезених з трьох єпархій, і 19 мирян. Відбором делегатів на Собор, перевезенням їх у Львів та реєстрацією керував полковник держбезпеки Богданов. Тексти виступів делегатів готував Микита Павлосюк – секретар Собору [3, с. 7]. Ухвала Собору проголосувала розрив з римською церквою та возз'єднання із Всеукраїнською православною церквою в Радянському Союзі. З цього моменту УГКЦ втрачає свій легальний статус і стає на шлях важкої, довготривалої підпільної діяльності.

Знищувалась УГКЦ і на українських етнічних територіях, що опинилися за межами України у складі Польщі, Словачії. Ще до Собору 1946 року заарештовано перемиського єпископа Йосипа Коциловського та його помічника єпископа Григорія Лакбту, після чого було ліквідовано Перемиську єпархію. У 1950 році ув'язнені комуністичним урядом Словаччини прятівський єпископ Павло Гойдач, а згодом і єпископ-помічник Василь Голка.

Щодо ліквідації УГКЦ у Закарпатті, то тут була своя специфіка. На відміну від Галичини, де було проведено «Собор возз'єднання», ліквідація здійснювалася шляхом довготривалих переслідувань, арештів. 27 жовтня 1947 року більшовицькі власті зробили спробу вбивства мукачівського єпископа Теодора Ромжу. Важко пораненого його перевезли до лікарні в Мукачеві, де отруїли [4, с. 273]. Частину священиків єпархії було знищено фізично. Певна частина, не витримавши переслідувань, перейшла у православ'я. Ряд священиків вимушені були консолідуватися із римо-католицькими і перейшли у їхню віру. А ті, які не скорилися радянському режиму, у 1949 році, після проголошення кліром Мукачівської єпархії ліквідації УГКЦ, втратили легальний статус і діяли підпільно.

1950 року втрати УГКЦ, становили: усі 5 єпархій і 2 адміністрації-візитатури ліквідовані. Митрополит Й. Сліпий засуджений на заслання. З 10 єпископів – один вбитий, 9 заарештовано, засуджено, заслано на каторгу. 50 відсотків єпархіального душпастирського духовенства усунуто від праці, засуджено, перейшло в церковне підпілля. 35 відсотків різними методами примушені приєднатися до православ'я. 15 відсотків (близько 300 священиків) врятувалися втечею, емігрували. Усе чернецтво було частково ув'язнене, розігнане або ж перейшло

до праці в підпіллі. Трьох протоігуменів ув'язнено. Ніхто із 500 студентів богослов'я не зміг закінчити своїх студій, їх було розігнано [4, с. 284].

Незважаючи на величезні втрати, церква зуміла мужньо переносити жорстокі репресії. З часу проведення Собору 1946 року уцілілі священники, які залишились вірними УГКЦ, діють підпільно, налагоджують стосунки з ОУН – УПА, котрі ведуть активну збройну боротьбу проти московського режиму.

1946 року Українську Головну Визвольну Раду було кооптовано о. доктора Миколу Хмельовського (псевдо Микола Лавренівський) як голову підпільної греко-католицької церкви. М. Хмельовський координував діяльність греко-католицького підпілля до арешту і ув'язнення в 1950 році [5].

Крім прямої підпільної діяльності, здійснювався пасивний опір тими священниками, які формально підписали перехід у РПЦ, але продовжували вважати себе греко-католиками і виконували свої функції згідно з греко-католицькими обрядами. Та й сама підписка (реєстрація) про перехід у РПЦ зайняла більше року, священники всіляко зволікали з реєстрацією, сподіваючись її уникнути.

Тривалим був процес введення Руською православною церквою своїх обрядів. РПЦ розуміла, що має справу з віруючими національно свідомими, тому діяла обережно і поступово. З 1954 року на Станіславщині діє греко-католицька секта покутників, організована священником Антіном Поточняком та колишнім студентом-богословом Гнатом Солтисом [6, с. 105–106] (згодом Г. Солтис їде до Казахстану, де перебуває на засланні єпископ Лятишевський, і приймає від нього посвячення в сан священника). В основу покутництва лягло несення покути-покаяння за національне нещастя України. Вони відмовлялися працювати на існуючу державну владу, оскільки вона не українська, викидали документи.

Активно діяла Греко-католицька церква в Закарпатті. Значне її піднесення спостерігалось 1956 року під час революційних подій в Угорщині. Це співпало з поверненням із заслання потаємно висвяченого 1945 року єпископа Хіри Олександра та колишнього генерального вікарія Мукачівської греко-католицької єпархії Миколи Муранія. Згодом вони знову зазнали арештів та заслання.

У Мукачеві підпільну діяльність проводили священники Біцко, Попович, Сіксай, Бескид, Худа; в Перечинському районі – Сокол, Гафіч; у Виноградівському – Федорко, Матейко, Маргітич; у Рахівському – Васько, Верет. Священик з Виногорова Антоній Бачкай, який змушений був перейти у православ'я, зробив демонстративну заяву, що він пориває з православ'ям і повертається до греко-католицизму [6, с. 105–106]. У грудні 1959 року протоієрей М. Пензель влаштував в Ужгородському кафедральному соборі урочисте богослуження на честь греко-католицького мученика Йосафата Кунцевича.

У 1956–57 рр. з ув'язнення і заслання повернувся в Галичину і Закарпаття ряд священників, яких звільнили внаслідок післясталінських амністій. Більшість

з них продовжували свою діяльність як греко-католицькі священники, за що знову підлягали переслідуванню та арештам.

У 1950-х – на початку 60-х рр. на теренах Західної України підпільно діяла ціла мережа греко-католицьких інституцій: духовна семінарія і «домашні» церкви та монастирі, що переважно розміщувались у приватних помешканнях віруючих.

У 1960 р. у Львові органами влади виявлено три катакомбні жіночі монастирі: сестер-служебниць Непорочної Діви Марії (настоятелька сестра Валерія, Марія Дубик), чину св. Вікентія і сестер-василіанок. Майже всі монахині працювали медсестрами, але жили згідно з монашими законами.

1963 року після 18-річного ув'язнення завдяки турботам Папи Іоана XXIII звільнено митрополита Й. Сліпого. Від'їжджаючи до Рима, Йосиф Сліпий висвятив на єпископа Василя Величковського та призначив його своїм намісником, тобто головою підпільної УГКЦ в Україні. Завдяки старанням єпископа В. Величковського вдається посилити діяльність греко-католицького підпілля. Діє нелегальний греко-католицький єпископат. У львівській квартирі єпископа В. Величковського організовано підпільну друкарню, а в помешканнях його підручних – нелегальні фотолабораторії.

Того ж року в Івано-Франківщині заарештовують єпископа Івана Слезнюка, якого разом із священником С. Лукачем засуджено на 5 років [7]. 1965 року В. Величковський висвячує на єпископа Володимира Стернюка. У селі Дора на Івано-Франківщині діють підпільно монахи студити.

Душпастирську діяльність у 1960-х роках проводили десятки, а то й сотні греко-католицьких священників як старшого покоління (висвячених до 1946 р.), так і молодих.

У 1969 року архієпископа В. Величковського заарештовують, а в 1972 – висилають з України. При виїзді з СРСР у Москві В. Величковський свої обов'язки місцеблюстителя (голови) УГКЦ в Україні передав єпископу Володимирі Стернюку.

Підпільній УГКЦ доводиться долати значні труднощі: арешти накладання штрафів, психологічний шантаж, переслідування на місцях праці та мешкання. Більшість священників непенсійного віку змушені були працювати на різних офіційних роботах, в іншому випадку це ставало приводом для покарання, згідно з діючим законодавством.

Протягом 1970-х – початку 1980-х років, незважаючи на арешти і переслідування, на теренах Західної України діяла досить міцна підпільна церковна структура з широкою мережею домашніх «церков» і монастирів. Основним джерелом поповнення духовенства була підпільна духовна семінарія, де навчали богослов'я, канонічного права, історії церкви, теології. Навчання проводилось у приватних помешканнях у заочній формі. Підпільно друкувалась релігійна література.

Значну допомогу надавала УГКЦ українська дія-

спора, зокрема закордонна УГКЦ. Це в першу чергу моральна підтримка, а також пропаганда греко-католицької віри через релігійне радіомовлення на Україну, піднімання проблеми катакомбної УГКЦ в Україні перед світовою громадськістю, тиск на уряд СРСР ззовні.

1979 року передчасно помер єпископ підпілля Йосафат Федорик. Того ж року помер Микола Мураний, який після повернення з другого заслання і до самої смерті був керівником катакомбної УГКЦ на Закарпатті.

За станом на 1980 рік в Україні діяло 4–5 єпископів і близько 300–350 священників УГКЦ [8, с. 3361]. Разом з тим і зростають репресії та кількість жертв. У 1975 році вбито православного священника Івана Лучківа, який дотримувався старих обрядів, 1980 році жорстоко закатовано 60-річного священника Івана Котика, того ж року вбито о. Анатолія Гургулу (облито бензином і спалено), в 1982 році у Львові міліціонери вбили 28-річну монахиню Марію Швед.

У багатьох селах Галичини, Закарпаття досить часто відбувалися сутички між віруючими та представниками влади, міліцією при спробах закриття церков чи під час відзначення релігійних свят. Часто в таких випадках зазнавали травм віруючі жінки, люди старшого віку, на яких також накладали штрафи або притягали до відповідальності, заарештовували на 15 діб.

У 1986 році у селі Голинь на Івано-Франківщині люди цілодобово охороняли церкву, яку місцева влада хотіла закрити. Не зумівши відтіснити віруючих ні побоями, ні слезоточивим газом, було підсипано отруту у відро з питною водою, якою користувались охоронці церкви. Від отрути померло три жінки: Ганна Заводська, Катерина Латак, Ганна Івахнюк [9, с. 67].

Крім КДБ, прокуратури, МВС, обласних уповноважених у справах релігії, від яких греко-католицьке підпілля зазнавало переслідувань, при виконках районних, міських Рад народних депутатів діяли спеціальні комісії сприяння контролю за збереженням законодавства про релігійні культу. Для кращої ілюстрації діяльності катакомбної УГКЦ подаю витяги з довідок двох районних комісій у м. Львові [10].

1) Ленінський район, від 25 жовтня 1984 року: «На території району проживає 27 бувших греко-католиків, з них 3 священника – Харина, Залізник і Михайлюк. Крім того, є два так звані «домашні монастиря...»; 2) Залізничний район, від 26 грудня 1985 року: «На території Залізничного району за станом на 20. 12. 85. р. виявлено 31 прихильника уніатства, з них 9 уніатських священників і 13 монахів... Крім т. зв. домашніх монастирів у районі виявлено дві домашні церкви...». Це інформація про підпільні церкви, виявлені органами влади лише у двох районах м. Львова.

З початку 1980 року діяльність церкви значно активізувалася. У 1982 році утворюється громадський Комітет захисту прав віруючих, який очолив громадський активіст Й. Тереля, секретарем став

о. Г. Будзинський. У 1983–84 роках заарештовують Й. Тереля та члена Комітету В. Кобриня. З 1984 року Комітет видавав свій періодичний орган «Хроніка католицької церкви на Україні» [11, с. 227]. На 1987 рік видано 30 чисел «Хроніки».

З 1986 року репресії проти церкви набирають іншої форми. Припинено ув'язнення, але продовжується практика накладання штрафів, психологічний шантаж, побиття священників «невідомими», офіційних попереджень, обшуків.

На початку 1987 року звільняють політ'язнів, активістів УГКЦ Й. Тереля, М. Гориня, І. Геля, С. Хмару, В. Кобриня, які влилися в діяльність церкви. 4 серпня 1987 року 21 священник УГКЦ на чолі з єпископом П. Василюком разом з групою мирян подали спільну заяву на ім'я уряду СРСР та Папи Римського, в якій оголошували про свій вихід з підпілля і наміри офіційно зареєструвати греко-католицьку церкву.

Не зважаючи, що решта єпископів і священників залишилися у підпіллі, ця подія стала початком нового етапу в діяльності УГКЦ.

Наприкінці листопада та протягом грудня 1987 року була здійснена реорганізація Комітету прав віруючих в Україні, його перейменовано в Комітет захисту Української католицької церкви (УКЦ). Головою Комітету обрано колишнього політ'язня Івана Геля.

Комітет захисту УКЦ разом з ієрархією церкви працював у таких напрямках:

1) збирали підписи віруючих під петиціями до центральних органів влади СРСР, міжнародних правових інституцій, Папи Римського за реєстрацію і реабілітацію церкви. Лише за 1988 рік зібрано і передано адресатам 35 557 підписів;

2) організували делегації у Москву з ідентичними вимогами. Брала участь у прес-конференціях з іноземними журналістами, апелювали до осіб іноземного дипломатичного світу, що давало змогу підняти проблему УГКЦ перед світовою громадськістю. Протягом 1977–90 років відбулися зустрічі з помічником державного секретаря США у правах захисту людини п. Шіфтером, першим секретарем посольства Австрії у Москві Т. Майр-Хартінгом, радником амбасад Франції П. Бульє, державним секретарем США. Каразоні, президентом США Р. Рейганом та іншими;

3) на всьому терені Західної України проводили багатолюдні богослуження, приурочені 1000-літтю хрещення України-Руси;

4) проводили панахиди на могилах жертв сталінських репресій, могилах січових стрільців, вояків УПА, діячів ОУН;

5) одночасно розбудовували структуру церкви, розширювали територію свого впливу.

Комітет захисту УКЦ реорганізував свій духовний орган з «Хроніки української церкви в Україні» в журнал «Християнський голос», редактором якого обрано І. Геля. Протягом 1988–89 років вийшло 4 номери «Християнського голосу».

З кінця 1988 року діє Ініціативний комітет Марій-

ського товариства «Милосердя», організований І. Калинець, С. Шабатурою, Г. Мороз. Він базувався на віруючих греко-католиках і тісно співпрацював з церквою та Комітетом захисту УГКЦ.

Станом на 1988 р. УГКЦ нараховувала 6 єпископів, близько 700 священників [12]. У 1988–89 роках діяльність Греко-католицької церкви стала невід'ємною складовою національно-визвольного руху на терені Західної України.

Питання реєстрації та реабілітації УГКЦ ставилося в документах багатьох громадсько-політичних організацій, зокрема Народного руху України, Української гельсінської спілки, Спілки незалежної української молоді, Товариства української мови, Львівського страйкового комітету та ін.

Вимога зареєструвати УГКЦ неодноразово звучала у резолюціях багатолюдних мітингів у Галичині, Закарпатті. Часто співорганізаторами тих чи інших масових громадських заходів разом з політичними організаціями виступали Комітет захисту УГКЦ, Ініціативний комітет Марійського товариства «Милосердя», священники УГКЦ.

Починаючи з травня регулярними, а згодом щоденними, стали багатолюдні греко-католицькі богослужіння біля колишнього костюлу Кармелітів Босих у Львові, з липня щоденні масові богослужіння проводились у м. Самборі. Важливою демонстративною акцією у відстоюванні прав УГКЦ стала вахтова голодівка віруючих та священників у столиці імперії Москві, яка тривала 188 днів з 21 травня до 24 листопада 1989 року. Одним з організаторів голодівки був член Комітету захисту УГКЦ С. Хмара.

Вагомими заходами на захист церкви були дві понад 100-тисячні демонстрації-походи до собору св. Юра, що проводились у Львові 17 вересня і 26 листопада 1989 року.

Восени 1989 року УГКЦ почала активно відновлювати свої церкви, що належали їй до 1946 року. Відкрилися недіючі храми, почався перехід окремих свідомих священників із РПЦ в греко-католицьку віру. Першими церквами, що втратила РПЦ, були приходи в селах Стара Сіль, Купичволя, Сусонів на Львівщині.

29 жовтня священнослужитель одного із центральних храмів РПЦ – Преображенської церкви у Львові о. Я. Чухній разом із чинами церковного комітету та парафіянами перейшов під юрисдикцію УГКЦ. Ця подія стала початком серйозного наступу на позиції РПЦ – численним переходом священників РПЦ у греко-католицьку віру.

Боротьба УГКЦ за свої права спричинилася до появи на західноукраїнських землях нової Української автокефальної православної церкви. 19 серпня священники і парафіяни церкви Петра і Павла у Львові оголосили про свій вихід з РПЦ і перехід в Українську автокефальну православну церкву. Діячі УГКЦ вітали цю подію, оскільки вбачали необ-

хідність відродження в Україні двох українських національних церков. Ними і раніше в документах висловлювалася потреба відновлення УАПЦ. На кінець 1989 року і в 1990 році релігійна ситуація в Західній Україні загострилась. Частина священників РПЦ, усвідомивши неминучість повного відновлення позицій Греко-католицької церкви в межах до 1946 року і не бажаючи переходити із православ'я в греко-католицизм, обрали для себе варіант переходу в УАПЦ разом із своїми парафіями, що раніше належали УГКЦ. Характерно, що поширення ідеї УАПЦ в Галичині не зустрічало й частки того опору з боку властей, що його зазнавали греко-католики і ті ж автокефалісти у східних областях.

На початок 1990 року більшість церков Львівської області уже вийшли з-під юрисдикції РПЦ та перейшли в лоно УГКЦ, частина – в УАПЦ.

З осені 1989 року особливої гостроти набрала боротьба греко-католиків за повернення їм колишньої резиденції – собору св. Юра у Львові, який РПЦ перетворила у свій митрополичий центр. Із 13 березня 1990 року віруючі греко-католики проводили щоденні пікетування собору. 4 травня Львівська обласна Рада народних депутатів прийняла рішення передати собор св. Юра УГКЦ.

Протягом 1990 року відбувається реєстрація релігійних громад. До кінця року у Львівській області зареєстровано 1040 греко-католицьких парафій, в Івано-Франківській – 375, в Тернопільській – 392, в Закарпатській – 129 [13].

За станом на кінець 1990 року вища ієрархія УГКЦ на Україні складалася з 8 єпископів, діяльність яких поділялася на 3 єпархії: Львівська, Івано-Франківська та Ужгородсько-Мукачівська. Місцеземителем голови УГКЦ – архієпископа Мирослава Любачівського, який знаходився на той час у Римі, був Володимир Стернюк у Львові. Греко-католицькі громади діяли у 10 областях України. Таким чином, у 1990 році завершився процес відновлення, легалізації підпільної УГКЦ.

За 2,5–3 роки, починаючи з перших легальних богослужень у другій половині 1987 року, долаючи репресивний опір властей, УГКЦ зуміла організувати свою підпільну структуру, пробудити у віруючих почуття необхідності повернутися в лоно своєї національної церкви та відновити її діяльність на своїх теренах.

42 роки, починаючи із львівського церковного псевдособору «самоліквідації» у 1946 р., Українська греко-католицька церква перебувала в умовах заборони, арештів, переслідувань. Важко в світовій історії віднайти аналогію організації, яка б такий тривалий час, будучи під тоталітарним репресивним режимом, вела підпільну діяльність, зуміла себе зберегти та досягнути поставлених цілей. Живучість, енергію, силу УГКЦ черпала зі своєї сутності, оскільки вона була церквою національною, українською.

1. Аргументы и факты. – 1989. – № 40. – 7–14 октября.
2. Лесів Я. Церква героїчної віри й посвяти // Християнський голос. – 1988. – № 2.
3. Рожнов Г. Это мы, господи! // Огонек. – 1989. – № 38.
4. З літопису християнської України. – Рим, 1977. – Т. 9.
5. Із особистої розмови з останнім Головнокомандуючим УПА Василем Куком.
6. Болдижар М. Уніатство: правда історії та вигадки фальсифікаторів. – Львів, 1988.
7. Віра батьків. – 1990. – № 3.
8. Енциклопедія Українознавства. – Париж–Нью-Йорк. – Т. 3.
9. Християнський голос. – 1988. – № 1.
10. Копії документів приватного архіву.
11. Благовісник Блаженнішого Мирослава-Івана кардинала Любачівського. – Т. 1–2.
12. Християнський голос. – 1986. – № 2.
13. За матеріалами Верховної Ради України.

[Передрук із видання «Релігія в Україні». Дослідження і матеріали. – Львів, 1994. – Кн. II. – С. 53–61].

Олександра Киричук (Львів)

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ГРЕКО- КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ У 1988–2000 РОКАХ

На шляху до формування громадянського суспільства в Україні важливе значення має забезпечення демократизації церковно-релігійного життя, подолання негативних наслідків тоталітарної радянської системи з її ідеологією атеїзму, сприяння повноцінному функціонуванню і свободі вираження релігійних громад. Особливо цікавим у цьому плані є аналіз нормативно-правового статусу Української греко-католицької церкви як найбільш ущемленої в попередні роки церкви, що вийшла з підпілля з проголошенням української державності.

Є низка причин із великої кількості релігійних конфесій, що діють в Україні, виокремити Українську греко-католицьку церкву.

По-перше, на відміну від репресованої в 30-х роках XX століття Української автокефальної православної церкви, яку спіткала така ж доля, УГКЦ належала до конфесій, які мали давню історичну національну традицію ще з кінця XVI століття, досвід повноцінного суспільно-громадського функціонування за відсутності української державності в умовах влади Першої і Другої Речі Посполитої, Австро-Угорської імперії і навіть гітлерівського фашистського режиму. Перекреслення цих традицій радянською владою і оголошення її поза законом після Львівського собору 1946 року сформувало у греко-католицьких віруючих стійкі опозиційні до неї настрої.

По-друге, тотальні репресії проти греко-католицького кліру і вірних мали особливо масштабний характер як у кількісному вираженні (вони зачіпали переважну частину західноукраїнського населення), так і в часовому вимірі (вони розтягнулися на цілу половину XX століття). У 40–50-х роках були засуджені на довголітні терміни тюрем і концтаборів понад дві тисячі священників, монахів і монахинь, 10 відсотків кліру емігрувало. Чергова хвиля

«антиуніатських» репресій прокотилася після XXIV з'їзду КПРС 1971 року. До нелегальних «злочинних» вчинків зараховували: відправлення Богослужінь по приватних помешканнях і в «незареєстрованих церквах», уділювання Святих Тайн, виготовлення фотокопій ікон і церковних календарів, молитовників, слухання передач радіо «Ватикан» тощо.

По-третє, хоч УГКЦ (з 1960-х років) стала, як і УАПЦ, повноцінно функціонувати в середовищі української діаспори і обидві мали розгалужену мережу релігійних громад на всіх материках, але на відміну від останньої греко-католицька церква не переривала свого існування на своїй етнічній території в умовах підпілля і катакомб. Після депортації митрополита Й. Сліпого були таємно висвячені і виконували обов'язки митрополита УГКЦ в СРСР Василь Величковський, згодом Володимир Стернюк.

По-четверте, в боротьбі проти УГКЦ радянський режим залучав священників і вірних Російської православної церкви, чим сформував певну нетерпимість до православ'я як такого у частини греко-католицьких катакомбних активістів. У жовтні 1957-го конференція деканів РПЦ Львівської єпархії видала заяву, в якій заперечувала чутки про те, що УГКЦ буде легалізована у зв'язку зі смертю Й. Сталіна, називаючи їх ворожою пропагандою, і закликала уряд Хрущова придушувати український католицький рух. У 1971 році в Загорському монастирі відбулося урочисте святкування 25-річчя Львівського «собору», а через кілька тижнів новообраний Московський патріарх Пимен на синоді Російської церкви сповістив про «тотальне знищення УГКЦ і триумф РПЦ» [1, с. 151]. На прохання громадян СРСР зареєструвати їх як українські католицькі церкви, посилаючись на Конституцію, їм «пояснювали», що «українців-католиків включено до Московського патріархату згідно

з волею народу». До того ж священників РПЦ і далі використовували для придушення українського національного руху. Так, за участь у святкуванні греко-католиками Водохреща 1989 року митрополит РПЦ Никодим подав у суд на організатора Марійського товариства «Милосердя» Ірину Калинець, якій присудили два тижні арешту.

По-п'яте, катакомбна греко-католицька церква як ніяка інша мала велику підтримку в середовищі опозиційних політичних діячів. Ще на початку 80-х років на її підтримку був заснований Комітет захисту прав віруючих, який нав'язав стосунки з міжнародними організаціями, а з 1988-го почав видавати журнал «Християнський голос».

По-шосте, жодна з конфесій не була в такому полі тоталітарної ідеологічної машини, як УГКЦ. Щороку до читання сотень лекцій на антиуніатську тематику залучали нові кадри лекторів-пропагандистів, лікарської та вчительської інтелігенції з метою «переорієнтації» віруючих, протиставляючи їм законопослушну і відносно толерантну до радянської влади Російську православну церкву.

Розпочата М. Горбачовим «перебудова» в другій половині 1980-х років та політична демократизація суспільства спричинилися до виходу з підпілля і повернення із заслань та тюрем скривджених радянським тоталітарним режимом греко-католицьких активістів, які намагалися взяти реванш і утвердити щодо себе історичну справедливість, прагнучи відновити колишнє домінуюче в Галичині становище УГКЦ, яке вона мала до приходу радянської влади, повернути забрані Руською православною церквою після їх ліквідації культові приміщення. У Москві на Старому Арбаті від травня і майже до кінця 1989 року проходило ланцюгове голодування з вимогою легалізації УГКЦ. Того ж року, 17 вересня, понад 300 тисяч українців-католиків узяли участь у поході з центру Львова до церкви Св. Юра, де 20 священників відправили урочистий молебень. Був проведений мітинг з вимогою повернення собору Юра і всіх церков Українській католицькій церкві.

У правовому контексті чинне на той час «Положення про релігійні об'єднання в Українській РСР щодо реєстрації релігійних об'єднань і центрів на Україні, забезпечення умов для їх діяльності» не давало підстав для їх легалізації. Тому органи державної влади до греко-католиків застосовували старі методи попередніх років. Але широкий розмах релігійного руху в західних областях України і загальна атмосфера «горбачовської» демократизації уже не дозволили відкрито діяти репресивними методами.

Враховуючи численні звернення громадян, релігійних громад, в яких вони висловлювали стурбованість з приводу загострення міжконфесійних відносин, що спричинили дестабілізацію суспільно-політичного життя в деяких регіонах, Президія Верховної Ради Української РСР у вересні 1990 року внесла зміни і доповнення до «Положення про релігійні об'єднання в Українській РСР щодо реєстрації

релігійних об'єднань і центрів на Україні, забезпечення умов для їх діяльності». За новим положенням, державні органи влади на місцях мали право реєструвати греко-католицькі громади [11].

У середині січня 1991 р. Папа Римський Іван Павло II визначив організаційну структуру католицьких церков на Україні, утворивши Львівську митрополію, Івано-Франківську та Ужгородську єпархії УГКЦ, одночасно призначивши її правлячим архієреєм архієпископа М. Любачівського. Враховуючи небезпеку загострення православного протистояння, середовище якого завжди жилося настоженим ставленням до Ватикану й всяких уній з ним, ототожнюючи їх із небезпекою експансії з боку католицької Польщі, Уряд України дипломатичними каналами довів до керівництва Ватикану, що, не маючи заперечень проти організаційного оформлення діючих на території України католицьких церков, він проти того, щоб ці питання вирішувались без попереднього узгодження з республіканським державним органом у справах релігій, а також проти того, щоб кандидатів на керівні церковні пости добирали із числа іноземців. Як повідомив Ю. Карлов, Держсекретар Ватикану А. Содано повторив запевнення папського престолу відносно того, що Львівська митрополія римсько-католицької церкви буде підпорядкована безпосередньо Ватикану, що її залежність від польського єпископату виключена, а територія митрополії буде приведена у відповідність із державними кордонами [13].

Визнання «Загальної декларації прав людини», положення якої закладені в основу Конституції України, а також прийняття 23 квітня 1991 року Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» [19], в основу якого було покладено одне з найважливіших загальнолюдських прав – право на свободу совісті і віросповідання, законодавче закріплення за державою обов'язків перед релігійними організаціями, подолання негативних наслідків державної політики минулих часів щодо релігії і церкви, захист прав та свобод віруючих, повага традицій та внутрішніх настанов релігійних організацій – вселили надію в греко-католицькому середовищі на сприяння держави щодо позитивного розв'язання їхніх проблем.

Усе вищезгадане дає достатньо підстав, щоб з проголошенням незалежної України Українська греко-католицька церква отримала належне державне визнання. Але розв'язання наболілих проблем греко-католиків у перші роки незалежності в прийнятному для них варіанті унеможлиблювалось низкою моментів. З одного боку, Руська православна церква, що ще з часів царської Російської імперії звикла до державно-владного покровительства, і навіть у Радянській атеїстичній державі мала, порівняно з іншими конфесіями, винятково привілейоване становище, прагнула і надалі зберігати свій особливий статус в умовах нової Української держави. З другого боку – суспільна криза і політична компрометація російського православ'я в боротьбі

проти УГКЦ на етапі українського національного відродження спонукала до виокремлення українського православного сегменту, що своїми традиціями опирався на доунійний період української історії та на православну релігійну доктрину українських козацьких визвольних змагань XVII століття. На суто українському національному ґрунті виникли Українська автокефальна православна церква (УАПЦ) та Українська православна церква Київського патріархату (УПЦ КП), які не мали історичного підґрунтя в західному регіоні України, але які підтримувала значна частина православної пастви, що сформувалася тут за роки радянської влади.

Утворена УАПЦ, що, як і УГКЦ, живилася ідеями національного відродження, знаходила більш благодатний ґрунт для своєї діяльності на західноукраїнських землях, аніж на денационалізованій її східній і центральній частині. Поширення її впливу серед віруючих Львівської, Тернопільської та Івано-Франківської областей, що вважалися греко-католицьким ареалом, дали підстави останнім твердити, що УАПЦ є модерним кадебістським православним утворенням для боротьби проти УГКЦ. Розпочалось політичне протистояння християнських конфесій за право бути єдиною українською державною церквою, як це є в інших народів, національний менталітет яких має яскраво виражену конфесійну належність. Міжцерковна конфронтація найяскравіше проявилась у формі боротьби за культові приміщення, що звільнялися від РПЦ. Загострення негативного ставлення греко-католиків до православної автокефалії було зумовлене ще й тим, що більшість колишніх священників РПЦ, що мали парафії в Західній Україні, переходили до УАПЦ й УПЦ КП і таким чином зберігали за собою парафії й храми разом з паствою, позбавляючи можливості закріпити їх за УГКЦ.

Враховуючи численні прохання релігійних організацій про повернення їм культових будівель та іншого майна, що було незаконно вилучене з церковного вжитку, 4 березня 1992 року був прийнятий Указ про передачу релігійним громадам у власність чи безоплатне користування культових будівель, що використовуються не за призначенням [14]. Верховна Рада України постановою від 23 грудня 1993 року визначила принципи і підходи, якими мали керуватися державні органи влади при поверненні у власність чи передачу в безоплатне користування релігійним громадам культових будівель і майна [7]: 1) права релігійних громад, яким належали ці будівлі і майно на момент їх переходу у власність держави; 2) права релігійних громад, які користуються цими будівлями і майном протягом останнього періоду; 3) вкладення коштів релігійними громадами у спорудження, переобладнання культової будівлі і тривалості користування нею; 4) наявність у даному населеному пункті (місцевості) інших культових будівель та їх використання релігійними громадами відповідних віровизнань.

Демократичний на перший погляд закон, який

передавав у безоплатне користування релігійним громадам культові будівлі, насправді визначав пріоритети за тими громадами, які володіли храмами «на момент переходу у власність», тобто до грудня 1993-го. Правове формулювання було таке хитре, що греко-католики не розпізнавали в ньому, що за ним приховується. Спробуємо роз'яснити. У тих селах, де храми в радянські часи були діючі, була громада РПЦ на чолі з парохом РПЦ. І якщо в процесі національного відродження навіть основна частина віруючих відходили до іншої, новоствореної греко-католицької громади, то храм продовжував залишатись за тією частиною громади, що була з діючим до цього часу священником. Греко-католицька церква могла отримати храм у двох випадках: або священник разом з паствою переходив до УГКЦ (що було доволі рідко), або храм був недіючий і там не було священника РПЦ. У тих населених пунктах, де активісти громади розуміли, що влада не поверне їм греко-католицький храм, відбувалися його «самозахвати».

Зрозуміло, що таке законодавство свідомо закладало підвалини загострення конфронтації між греко-католицькими і православними конфесіями, бо вже перші два пункти ставили у більш пріоритетне становище православні громади, які трансформувалися на ґрунті РПЦ. Воно не визнавало греко-католиків історичними спадкоємцями культових будівель, які належали їм до 1946 року.

Показовим у цьому плані є конфлікт у с. Кам'янець-Липнику Жовківського району Львівської області, де релігійна громада УГКЦ становила 950–960 осіб (за повідомленням Львівської облдержадміністрації), а УАПЦ – 20–30 осіб. Але рішенням виконкому Львівської обласної ради від 15 жовтня 1991 року греко-католицька громада була позбавлена права володіти храмом Св. Воскресіння Господнього. У судовому висновку за справою з приводу оскарження такого рішення громадою УГКЦ фігурували аргументи, що релігійну громаду УАПЦ зареєстровано як таку, що виникла шляхом зміни своєї організаційної підлеглості Московському патріархату. Суд визнав, що позов не підлягає задоволенню, оскільки «новостворена» громада УГКЦ с. Кам'янки-Липника не може розглядатись як наступник наявних на 1946 рік майнових прав громади УГКЦ, яка припинила свою діяльність шляхом переходу в РПЦ. Судом не взято до уваги велику чисельність греко-католицької громади Кам'янки-Липника і відносно незначну православних.

Перевіркою матеріалів справи 1999 року, судова колегія з перегляду рішень, ухвал, постанов Вищого Арбітражного Суду України не встановила підстав для задоволення вимог заявника [15]. Несправедливість судового рішення і постанови Вищого Арбітражного Суду України, що є очевидними з погляду здорового глузду, виправдовується тим, що правове поле України не давало підстав і не вказувало на можливі шляхи передачі храму громаді УГКЦ.

З метою запобігання випадкам незаконного, здебільшого самовільного, захоплення віруючими хра-

мів, забезпечення релігійним громадам рівних умов, примирення конфліктуючих сторін Верховна Рада України 1993 року внесла доповнення до Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», згідно з яким культова будівля і майно, що є державною власністю, можуть бути передані в по чергове користування двом або більше релігійним громадам за їх взаємною згодою. Але Закон не виправдав сподівань українських парламентаріїв, бо тільки на Львівщині у 278 населених пунктах області громади продовжували конфліктувати за право володіння храмом. Нерідко конфлікти переходили у площину бійок і сутичок, свідченням чого є порушення низки кримінальних справ: з приводу бійки за церкву Пресв. Богородиці м. Самбора 17 вересня 1991 року, за церкву с. Осталоновичів 17 лютого 1992-го, бійки у м. Кам'янци-Бузькій 30 травня 1993-го, в якій потерпіли сім осіб, у тому числі двоє працівників міліції.

За висновками урядової комісії, яка працювала на Львівщині, 25 грудня 1995 року Президент України підписав доручення «Про усунення напруги та факторів дестабілізації на релігійному ґрунті у Львівській області». Відповідно до нього 7 лютого 1996 р. голова облдержадміністрації підписав розпорядження № 164, яким було затверджено комплексні заходи і створено обласну комісію для розгляду на місцях факторів дестабілізації на релігійному ґрунті.

Недосконалість чинного законодавства у сфері релігії, що було доповнено протягом наступних років, не сприяло цивілізованому політико-правовому розв'язанню міжконфесійних протистоянь.

Затяжний конфлікт (з 1990 р.) між релігійними громадами УАПЦ (близько 700 осіб) та УГКЦ (понад 1 130 осіб) за право володіння храмом Святого Миколая мав місце у с. Верхній Стиनावі Стрийського району. Під час урегулювання конфлікту навколо церкви Святого Симеона Стопника с. Нагачова Яворівського району Львівської області 14 червня 2000 року громада УАПЦ побила чотирьох працівників міліції.

Нові концептуальні підходи щодо врегулювання державно-церковних відносин і залучення релігійних громад до активного громадського життя визначились у Посланнях Президента України до Верховної Ради України «Україна: поступ у XXI століття. Стратегія економічного і соціального розвитку на 2000–2004 роки» і «Про внутрішнє та зовнішнє становище в Україні у 2000 році» [8], у прийнятій в жовтні 2001 року Концепції Програми діяльності Кабінету Міністрів України. Важливим етапом на шляху подальшої демократизації релігійного життя в Україні став Указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо остаточного подолання негативних наслідків тоталітарної політики колишнього Союзу РСР стосовно релігії та відновлення порушених прав церков і релігійних організацій» [17]. На виконання цього Указу Кабінет Міністрів України постановив утворити Міжвідомчу комісію з підготовки пропозицій щодо відновлення прав церков і релігійних організацій, які були порушені внаслідок прове-

дення колишнім Союзом РСР тоталітарної політики стосовно релігії [8]. З метою створення належних умов для відновлення порушеної справедливості, захисту прав і законних інтересів релігійних організацій, утвердження принципів свободи совісті та віросповідної рівності було затверджено перспективний план невідкладних заходів щодо відновлення порушених прав церков і релігійних організацій, до виконання яких були залучені Державний комітет України з будівництва та архітектури, Управління реєстрації та реконструкції історичної забудови, Управління містобудування і архітектури обласних держадміністрацій [10].

Якщо греко-католицькі громади були, до певної міри, ущемлені законодавством про передачу культових будівель, бо вони далеко не завжди діставалися їх історичним спадкоємцям, то такий стан компенсувався державною політикою повернення громадам УГКЦ забраних у них радянською владою культових речей, що зберігались у музейних запасниках [23]. У 2002 році Кабінет Міністрів України прийняв розпорядження про механізми передачі в користування (як правило, на довгострокове збереження) церквам і релігійним організаціям частини церковної атрибутики, літератури та документів, що зберігаються в музейних запасниках та архівах [18].

Позитивні тенденції у взаємовідносинах державної влади з ієрархами УГКЦ намітилися вже з кінця 1999-го, коли багаторічні в'язні сумління, греко-католицькі єпископи Павло Василик, Юліан Вороновський, Михайло Сабрига, Іван Семедій були удостоєні високої урядової нагороди – ордена «За заслуги» II-III ступенів [16]. Присутність вищих церковних ієрархів діючих в Україні конфесій на державних урочистостях, зокрема на інавгурації Президента України, а також покладення квітів до пам'ятника під спів церковного хору і проведення літургійної служби подячного молебну підтверджувалась Положенням про Державний протокол та церемоніал [9, п. 119].

Отже, сучасне становище УГКЦ спричинене як об'єктивними історичними, політичними і етнонаціональними причинами, так і суб'єктивними чинниками, до яких належить відсутність механізмів забезпечення принципу рівності релігій перед законом, підтримка державними органами і вищими посадовими особами окремих конфесій, особливо УПЦ МП, та демонстративне непомічення УГКЦ. Вони виступають одним із джерел суспільно-політичної нестабільності, гальмують процес утвердження державності, суперечать національним інтересам України і заважають її цивілізованому входженню у світове співтовариство.

У другій половині 90-х років державна влада помітно перебудувала свої стосунки з релігійними організаціями за принципом партнерства і взаєморозуміння, поваги до законів і невторчання у внутрішні справи один одного.

1. Бойко М., Кирюшко М. Поліконфесійність нації і національна культура. Культурне відродження в Україні. – Тернопіль, 1999.
2. Вирішення спору про культову споруду. Постанова Вищого Арбітражного Суду України від 17 травня 1999 р. № 04-1/1-5/39 vd990517 vn04-1/1-5/39 // Юридичний вісник України. – 2000. – № 33(269). – 17–23 серпня.
3. Високий замок. – Львів, 1998. – 11 лютого.
4. Колодний А. Релігійні процеси в Україні: Реалії сьогодення. – Київ, 1995.
5. Панас Кость, о. Репресії та організація підпілля. – Львів, 1993.
6. Про внесення доповнень і змін до Закону Української РСР «Про свободу совісті та релігійні організації» Закон України від 23 грудня 1993 р. № 3795-12 // Відомості Верховної Ради (далі – ВВР). – 1994. – № 13.
7. Про внесення змін до Постанови Верховної Ради Української РСР «Про порядок введення в дію Закону Української РСР «Про свободу совісті та релігійні організації». Постанова Верховної Ради України від 23 грудня 1993 р. № 3796-XII // ВВР. – 1994. – № 13.
8. Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2000 р. Послання Президента України до Верховної Ради України. – 2001 р. // Законодавство України. – Інфодиск.
9. Про Державний Протокол та Церемоніал України Указ Президента України від 22 серпня 2002 р. № 746/2002 // Законодавство України. – Інфодиск.
10. Про забезпечення виконання перспективного плану невідкладних заходів щодо остаточного подолання негативних наслідків політики колишнього Союзу РСР стосовно релігії та відновлення порушених прав церков і релігійних організацій Наказ Державного Комітету України з будівництва та архітектури від 16 жовтня 2002 р. № 60 // «Інформаційний бюлетень Держбуду». – 2002. – № 10. – Жовтень.
11. Про заходи по вдосконаленню державно-церковних відносин в Українській РСР. Постанова Президії верховної Ради Української РСР від 11 вересня 1990 р. № 269-XII // Законодавство України. – Інфодиск.
12. Про заходи щодо виконання Указу Президента України від 21 березня 2002 р. № 279. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 11 липня 2002 р. № 376-р // Законодавство України. – Інфодиск.
13. Про заходи щодо врегулювання державно-релігійних взаємовідносин України і Ватикану. Постанова Президії Верховної Ради Української РСР від 3 червня 1991 р. № 1123-XII // Законодавство України. – Інфодиск.
14. Про заходи щодо повернення релігійним організаціям культового майна. Указ Президента України від 4 березня 1992 р. № 125 // Законодавство України. – Інфодиск.
15. Про міжконфесійні спори. Рішення Вищого Арбітражного Суду України від 5 лютого 1999 р. Справа № 2/31 vd990205 // Юридичний вісник України. 2000. – № 51 (287), 21–27 грудня.
16. Про нагородження відзнакою Президента України – орденом «За заслуги». Указ Президента України від 4 листопада 1999 р. № 1440/99 // Законодавство України. – Інфодиск.
17. Про невідкладні заходи щодо остаточного подолання негативних наслідків тоталітарної політики колишнього Союзу РСР стосовно релігії та відновлення порушених прав церков і релігійних організацій. Указ Президента України від 21 березня 2002 р. № 279 (279/2002) // Законодавство України. – Інфодиск.
18. Про перспективний план невідкладних заходів щодо остаточного подолання негативних наслідків політики колишнього Союзу РСР стосовно релігії та відновлення порушених прав церков і релігійних організацій. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 вересня 2002 р. № 564-р. Інд. 28 // Законодавство України. – Інфодиск.
19. Про свободу совісті та релігійні організації. Закон України від 23 квітня 1991 р. № 987-XII // ВВР. – 1991. – № 25.

Олег Муравський (Львів)

«ПРИЙДЕШНЄ ПОКОЛІННЯ НІКОЛИ НЕ ЗАБУДЕ, ЯКОЮ ЦІНОЮ БУЛО ВИСТРАЖДАНЕ НАШЕ ЄДНАННЯ»

Львівський псевдособор 1946 року, ініційований органами радянської влади, ліквідував Українську греко-католицьку церкву (УГКЦ) в УРСР, загнав мільйони віруючих та духівництво церкви на півстоліття у підпілля. Радянізація всіх сфер суспільно-політичного життя у західноукраїнських областях після завершення Другої світової війни торкнулася й церковно-релігійної сфери, де основоположною наскрізною лінією державно-церковних відносин стала боротьба з релігійністю та насадження атеїстичних переконань. Серед усіх конфесій УРСР, через свої виразні державницькі орієнтири, найбільшого удару зазнала УГКЦ, що одержала тавро «націоналістичної» та «профашистської» церкви, а отже, була приречена на репресії та переслідування

духівництва, залякування віруючих, закриття культових споруд тощо. Незважаючи на безумовний авторитет та підтримку населення західноукраїнських областей, церква де-юре припинила існування, та де-факто відкрила нову сторінку у своїй історії, що завершилася у грудні 1989 року. Знищуючи УГКЦ, репресивно-каральні органи не приховували, що ліквідовували «саму основу... націоналістичних сподівань про соборну Україну» [1, с. 43].

Боротьба з греко-католицькою церквою виявилася непосильним завданням для радянських чиновників. Так, станом на 1967 рік підпілля УГКЦ в УРСР нараховувало близько чотирнадцяти таємних релігійних інституцій, у тому числі згромадження сестер Святої Родина, святого Йосифа, святого Йосафа-

та, Милосердя та ін. Головною опорою церкви були монаші чини: василіан (49 священнослужителів та 45–50 братів), студитів (62 священнослужителі) та редemptористів (54 священнослужителі) [2, с. 126].

Діяльність греко-католицьких громад західних областей України, що діяли в підпіллі, була координована з Рима. В еміграції церкву очолював митрополит Йосиф Сліпий, що опирався на екзарха верховного архієпископа Василя Величковського. Останній у липні 1964 року висвятив свого наступника Володимира Стернюка (тоді титулярний єпископ Перемишля), який очолив процес легалізації УГКЦ в кінці 1980-х років [2, с. 126].

Після ліквідації УГКЦ, домінуючі позиції в західному регіоні УРСР зайняла лояльна до партії Російська православна церква (РПЦ). Влада використовувала її для стримування поширення «уніатського екстремізму». Атеїстична пропаганда суттєво послабила її організаційну структуру та функціональні можливості, однак, навіть попри такі суттєві перешкоди з боку органів державної влади, співпраця із партапаратом залишалася стратегічним курсом РПЦ на зламі 80–90-х років ХХ століття. Такий союз забезпечував православ'ю монопольне право на здійснення релігійних обрядів. У жовтні 1985-го митрополит Львівський і Тернопільський Никодим вкотре заявив, що «православні віруючі західних областей живуть повнокровним життям. Храми... упорядковані обладнані на православний лад, мають хороший зовнішній і внутрішній вигляд, вони часто оновлюються. Православні віруючі вільно задовольняють усі свої духовні потреби» [3, с. 414]. Зрештою, необхідність тісної співпраці пояснювалася активною розбудовою греко-католицької церкви та її структур. Про її величезний потенціал у західноукраїнських областях свідчать окремі факти та цифри. Так, лише впродовж 1986 року в Тернопільській області правоохоронні органи вилучили у населення десять тисяч примірників греко-католицької релігійної атрибутики (ікони, молитовники, календарі тощо), у Львівській області – 4,5 тисяч примірників [3, с. 418]. Таке неконтрольоване поширення уніатства змушувало клір РПЦ шукати засобів та нових способів утвердження православ'я, що в підсумку на зламі 80–90-х років ХХ століття розв'язало масштабний локальний релігійний конфлікт, головними дійовими особами якого в подальшому виступили три провідні конфесії – УГКЦ, РПЦ та УАПЦ.

Першим на загострення міжконфесійних відносин у Західній Україні пішли представники РПЦ. За підтримки місцевої влади та з метою дискредитації УГКЦ 17–19 травня 1986 року ними організовано святкування сорокаріччя Львівського церковного собору, у якому взяли участь архієреї українського екзархату РПЦ (у тому числі сім учасників Львівського собору 1946 року), а також представники шести автокефальних православних церков із Болгарії, Польщі, Румунії, Чехословаччини, Александрійської та Антіохійської єпархій, Грузинської та Вірменської АПЦ.

З цієї нагоди відбулися урочисті богослужіння та церковні збори в соборі Святого Юра, на яких митрополит Львівський і Тернопільський Никодим підкреслив важливе церковно-історичне значення Львівського собору та закономірності ліквідації греко-католицької церкви, критикував наміри Ватикану відродити греко-католицьку церкву в Західній Україні. В підсумковому документі з'їзду висловлювалася впевненість, що «повернення до унії ніколи не буде», оскільки «прийдешнє покоління ніколи не забуде, якою ціною було вистраждане наше єднання» [3, с. 416].

Святкування трагічної для католиків східного обряду річниці Львівського собору викликало обурення та невдоволення в їхньому середовищі. Новобраний глава УГКЦ М. Любачівський у своїй заяві ще раз наголосив на «насильницькому характері церковного об'єднання», його «невідповідності канонам християнської релігії, необхідності ще тіснішого зміцнення зв'язків греко-католиків зі столицею святого Петра» [4, с. 55].

Небажання вищого кліру РПЦ шукати шляхів порозуміння з греко-католицькою церквою, штучне роздмухування офіційними ЗМІ та партійними чиновниками конфлікту між двома провідними релігійними конфесіями в Західній Україні, постійні цькування та переслідування громад греко-католиків на фоні задекларованої демократизації режиму, зробили ситуацію в Західній Україні на зламі 80–90-х років вибухонебезпечною.

Принципово негативне ставлення православної церкви до появи інших конфесій – результат її багаторічного монопольного панування у західному регіоні УРСР, а звідси закономірне небажання втрачати домінуючі позиції, оскільки: по-перше, після Львівського церковного собору 1946 року частина вцілілих культових споруд греко-католицької церкви перейшли до РПЦ. Визнання Собору неканонічним призвело б до значних матеріальних втрат; по-друге, західні терени УРСР відзначалися особливою релігійністю: у Львівській, Волинській, Закарпатській, Івано-Франківській, Рівненській, Тернопільській, Чернівецькій областях, де проживало менше ніж 20 відсотків населення республіки, було сконцентровано 50 відсотків загальної кількості релігійних громад УРСР. Втрата контролю над цим регіоном не тільки підірвала фінансову могутність РПЦ, а й значно зменшувала її вплив на релігійні громади не тільки західних областей, а й загалом у республіці.

На думку дослідників цієї проблеми, конфлікту, що склався між двома конфесіями, можна було б і уникнути, здійснивши низку рішучих заходів у церковно-ідеологічній площині. Перш за все зарадити ситуації могла більш гнучка позиція вищого кліру РПЦ. Другим кроком, що сприяв би стабілізації ситуації, мало стати взаємне визнання помилок, допущених у минулому кожної з церков, і як підсумок – юридична реєстрація релігійних громад УГКЦ.

Однак сподіватися на це не доводилося через позицію керівництва РПЦ та чільних партійних ді-

ячів. Екзарх України, митрополит Філарет, неодноразово підкреслював своє негативне ставлення до унії і не тільки як до богословської проблеми, а й «як до явища чужого українському народові» [5, с. 5]. Також митрополит відзначав цілком канонічний характер рішень Львівського собору 1946 року, оскільки «в ньому брали участь ієрархи, священнослужителі і рядові віруючі..., його активно підтримали 993 уніатських священники із 1267-ми» [6, с. 20–22].

Тим не менше, свої домінуючі позиції в регіоні та авторитет РПЦ почала втрачати з початком перших масових релігійних акцій УГКЦ, на боці якої стояли мільйони вірних, глибокі історичні традиції церкви у західноукраїнських областях. Натомість РПЦ використовувала підтримку потужного партноменклатурного ресурсу, за допомогою якого здійснено низку заходів для зміцнення авторитету православ'я, зокрема:

- розукрупнено Львівсько-Тернопільську єпархію;
- в Закарпатській, Івано-Франківській, Тернопільській областях зареєстровано більше як 1100 нових православних релігійних громад;
- в с. Гошів Долинського району Івано-Франківської області, куди з'їжджалися на богослужіння греко-католицькі віруючі, відкрито чоловічий монастир;
- православні віруючі отримали українською мовою сто тисяч примірників Біблії та 10 тисяч Нового Заповіту;
- із 17 до 26 тисяч примірників збільшено тираж «Українського церковного календаря»;
- журнал «Православний вісник» почав виходити у три друковані аркуші.

Також ЦК КПУ вважав за необхідне: надати підтримку екзархату у виданні українською мовою Молитвослова (100 тис. примірників), збірників антиуніатських документів, статей (5 тис. примірників), брошури «Львів православний» (5 тис. примірників). Планувалася поїздка митрополита Філарета у Рим для зустрічі і переговорів з Папою Іваном Павлом II, щоб таким чином домогтися зміни позиції останнього в питанні ставлення до греко-католицької церкви [7, арк. 17–18].

Особливо помітна співпраця по лінії «держава – православна церква» на прикладі Галичини, де задля викоренення релігійності у місцевого населення вживали таких заходів:

- 1) репресії над мирянами та чільними діячами греко-католицької церкви;
- 2) закриття культових споруд;
- 3) ліквідація релігійних громад;
- 4) атеїстична пропаганда.

Закриваючи місця масових зібрань віруючих, влада позбавляла останніх можливості проводити релігійні обряди, що викликало обурення, яке, однак, в умовах тоталітарного режиму не переростало у протестні акції. Єдиним можливим способом захисту своїх прав залишалися звернення до вищих партійних органів з клопотанням дати дозвіл на від-

новлення діяльності релігійної громади. За даними апарату уповноваженого у справах релігій при Раді Міністрів УРСР, тільки у Львівській області впродовж 1983–1986 років органи влади отримали такі письмові заяви із 153-х населених пунктів, а саме: 1983 р. – 150 заяв із 69 населених пунктів; 1984 р. – 258 (68); 1985 р. – 196 (57); 1986 р. – 204 (72). Загалом за цей надійшло 808 письмових заяв [8, с. 35].

Подібна ситуація склалася в Тернопільській області. Станом на березень 1988 року із заявами такого змісту в різноманітні обласні та республіканські інстанції звернулися віруючі із 107-ми населених пунктів. У подальшому кількість таких заяв постійно зростала. Якщо у 1987 році їх надійшло 195, то вже за три місяці 1988-го – 248. Одинадцять делегацій виїжджало в Москву та Київ, 103 – до уповноваженого в справах релігій. Заяви, що надходили із сіл, були підписані значною кількістю віруючих. Так, заяву із с. Бедриківці Заліщицького району Тернопільської області підписали 484 віруючі [9, арк. 2].

Матеріальним підґрунтям таких заяв служила наявність у населених пунктах культових споруд (храмів), придатних для здійснення релігійних обрядів. У тій же Тернопільській області з 349 знятих з реєстрації храмів РПЦ на соціально-культурні і господарські потреби використовувалися 215 (у тому числі у 120-ти організовано музеї, виставки), 36 приміщень перебували в аварійному стані і не підлягали ремонту, 24 – зруйновано, а 63, що раніше використовувалися під склади, – переобладнувалися (29 – на господарські і 39 – на культурні цілі). Із 311 римо-католицьких костелів було освоєно 205 [10, арк. 121]. Таким чином, «наявність неосвоєних, пустуючих, напівзакинутих культових споруд в населених пунктах області, – за словами партчиновників, – викликала скарги зі сторони віруючих, їх звернення у вищестоящі інстанції з проханням дозволити відремонтувати приміщення за рахунок коштів людей» [10, арк. 121].

Тривав процес насильницької ліквідації релігійних громад. На Львівщині впродовж 1973 року припинили свою діяльність 10 православних громад. Впродовж 1975–1977 років знято з реєстрації ще 13. Так, якщо станом на 1 січня 1978 року діяло 644 релігійні громади, у 1984-му – 629, то на 1 січня 1988 року – лише 578 православних громад [11, с. 35–36]. Водночас кількість греко-католиків, за даними радянських органів влади, досягла практично нульової позначки. Якщо у 1970 році греко-католиками себе визнавало більше ніж 18 відсотків віруючих Івано-Франківщини, то у 1988-му – 3 відсотки [12, арк. 61]. Однак офіційна статистика викликає певне застереження, зважаючи на зростання релігійної свідомості серед віруючих, що пов'язано з поглибленням перебудовчих процесів. Так, у таємній доповідній записці обкому партії ЦК КПУ «Про характер уніатських проявів в Тернопільській області і заходах по їх подоланню» від 26 липня 1988 року, за підсумками опитування населення, що було прове-

дене того ж року, при умові легалізації УГКЦ 35–40 відсотків віруючих РПЦ виявили бажання перейти у відновлену церкву [13, арк. 73].

З іншого боку, на Галичині продовжували відкриватися православні храми. Тільки у 1988 році в УРСР, головним чином в її західних регіонах, було споруджено 430 нових молитовних споруд, які повинні були б протидіяти поширенню в цих місцевостях греко-католицизму [14, с. 3]. Із 2,1 тис. новозареєстрованих релігійних громад впродовж 1988–1989 років приблизно 1,6 тис. припадало на галицькі області. Парадокс ситуації полягав у тому, що греко-католики, які через переслідування та репресії не мали змоги реєструвати свої релігійні громади, реєстрували їх як православні. В результаті отримавши у 1990 році дозвіл від Ради у справах релігій на легальне існування, 1,5 тис. цих новозареєстрованих громад перейшли в лоно греко-католицької церкви [15, с. 461].

Іншим напрямком партійної роботи серед населення стала «лекційно-пропагандистська робота». Студентам, робітникам читалися лекції на релігійну тематику. Класичні приклади таких лекцій: «Православ'я і сучасність», «Уніатство вчора і сьогодні», «Критика ідеології та діяльність уніатської церкви», «Критика сучасного п'ятидесятництва» та ін. [16, арк. 32].

З певною насторогою можна стверджувати, що атеїстична робота радянських партійних органів на території Галичини не принесла очікуваних результатів. Яскравим підтвердженням цієї гіпотези служать статистичні дані. Так, у 1987 році кожен четвертий мешканець Бучацького району Тернопільської області був охрещений (в тому числі 18 відсотків новонароджених), кожен п'ятий – при одруженні вінчався, 70 відсотків похоронів відбувалися з участю священнослужителя. В десяти селах району жоден померлий не був похований за цивільним обрядом [16, арк. 28].

Серед членів партії кількість осіб, що дотримувалися релігійної обрядовості, також залишалася стабільно високою. Так, у 1986 році в цьому ж районі 47 членів ВЛКСМ охрестили своїх дітей, 11 пар – вінчалися. Після відзначення на державному рівні тисячоліття хрещення Русі така практика в західноукраїнському регіоні стала звичним явищем навіть серед членів партії вищого управлінського рівня [16, арк. 22].

Починаючи з 1987 року, організованих форм набувають святкування релігійних свят. На Різдво організовувалися вертепи, на Великодні свята – освячення пасок [17, арк. 2]. Тільки на Івано-Франківщині в ці дні 140 тисяч віруючих відвідало святкові богослужіння [17, арк. 26].

З послабленням карально-репресивної системи у другій половині 80-х років ХХ століття, поступово демократизацією режиму і розбудовою інституцій національно-демократичних сил, перед УГКЦ відкриваються можливості для легалізації та порушення монополії російського православ'я.

На думку таких дослідників міжконфесійних від-

носин в Україні, як І. Курас, М. Рибачук, М. Кириш-ка, в кінці 70 – початку 80-х років ХХ століття в УРСР сформувалося кілька напрямків пошуку відродження духовності, якими стали:

- правозахисний;
- релігійно-філософський;
- православно-церковний (навколо монастирів);
- національно-визвольний (боротьба за легалізацію УГКЦ та УАПЦ);
- протестантський;
- культурно-мистецький рух «шестидесятників» [18, с. 73].

Серед цих течій, у контексті боротьби демократичних сил за незалежність Української держави, на зламі 1980–1990-х років особливого розмаху набув національно-визвольний рух УГКЦ за визнання на державному рівні.

Реформи першого секретаря ЦК КПРС М. С. Горбачова, початок яких заклав квітневий пленум ЦК КПРС 1985 року, пожвавили рух за легалізацію УГКЦ. Розпочинається відкрите протистояння віруючих забороненої церкви з радянськими органами влади, з одного боку за визнання Львівського церковного собору 1946 року неканонічним, а з другого – за повернення культових споруд церкві та її вірним. За таких умов, на думку В. Іванишина, «відновлення, вихід із підпілля національної церкви... сприймалося не просто як акт історичної справедливості, а передусім як важливий крок до національно-духовного відродження народу» [19, с. 84].

На заваді якомога швидшого визнання забороненої церкви стояли численні розбіжності та суперечності серед греко-католицького духовенства, які умовно можна звести до чотирьох проблем.

1. Обрядова орієнтація греко-католицької церкви. Розходження проявилися між двома протилежними таборами – т. зв. «латинниками» та «восточниками». Перші (переважно отці василіани) зберігали запозичення із західних богослужбових практик, не вживали в екстенях словосполучень «православних християн». Представники другого табору (студити, редемптористи та інші) виступали за повернення до джерел східної традиції, очищення від латинізації [20, с. 370].

2. Ступінь автономії УГКЦ від Ватикану. В основі конфлікту – намір митрополита Йосифа Сліпого, незважаючи на відмову Папи Римського у 1965 році, прийняти патріарший титул. В оцінці дій митрополита, львівські єпархіальні священники разом із редемптористами та студитами підтримували та схвально оцінили наміри кардинала, а василіани та частина священнослужителів Івано-Франківської та Перемишльської єпархій не підтримали його починання.

3. Ставлення до священнослужителів, що перейшли в православ'я, проте згодом виявили бажання повернутися в лоно греко-католицької церкви. Більшість духовенства із розумінням поставилася до священнослужителів, що покаялися в скоєному, оправдовуючи їхній вчинок боязню зазнати репресій чи поставити під загрозу життя своїх рідних. Разом з

тим протиріччя серед духовенства викликав спосіб покаяння. Редемптористи вважали за можливе приватне покаяння в скоєному, навіть на час легалізації, визнавали за можливе продовження їхньої діяльності як формально православних. Василіани визнавали виключно публічне зречення православ'я.

4. Тактика УГКЦ при виході з підпілля та ставлення до органів радянської влади. Старше покоління священнослужителів покладалося на Ватикан, вважаючи, що Рим із плином часу розв'яже суперечності довкола легалізації греко-католицької церкви, тому дотримувалося пасивності у своїй діяльності, боячись, що активні дії лише спровокують нову хвилю репресій. Молоде покоління духовенства підтримувало та схвалювало активні політичні дії в поєднанні з масовими релігійними зібраннями [2, с. 131–133].

На фоні таких розходжень та чвар чи не єдиним питанням, що не викликало суперечностей та двозначних трактувань серед духовенства та мирян, стало питання необхідності якомога швидшої легалізації УГКЦ.

Передумови для виходу з підпілля були закладені радянською системою впродовж 1986–1987 років. Тоді було звільнено з ув'язнення більшість дисидентів, які усвідомлювали важливість релігійного чинника при визначенні майбутнього статусу Української держави. Не випадково релігійний рух кінця 80-х років у Західній Україні був значно масовішим за політичні акції, а подекуди й підмінював собою політичні форми боротьби [21, с. 139]. Побоювання партчиновників, що «у випадку реєстрації УКЦ її мають намір перетворити в центр легальної релігійно-політичної, націоналістичної опозиції» [22, с. 7] відповідали дійсності. Оскільки процес легалізації підтримували національно-демократичні сили, це давало підстави партійним діячам стверджувати, що «реабілітація УГКЦ мала не канонічний, а суто політичний характер», і трактувати його виключно в політичній площині [23, с. 8].

Обкомами західноукраїнських областей, спільно з ідеологічним відділом ЦК КПУ та Радою в справах релігій при Раді Міністрів УРСР було розроблено комплекс заходів, кінцева мета яких – пригасити активність греко-католицьких вірних та стримати поширення впливу церкви на інші регіони краю. Так, Тернопільський обком КПУ впродовж 1988 року приймає низку документів, покликаних забезпечити належне виконання цих положень, зокрема: «Про додаткові заходи по подоланню негативних тенденцій, пов'язаних із спробами уніатських авторитетів легалізувати діяльність уніатських громад...» від 22 січня 1988 р., «Про характер уніатських проявів в Тернопільській області і заходи по їх подоланню» від 26 липня 1988 р., «Робочий план здійснення в області додаткових заходів по посиленню протидії уніатським проявам в окремих населених пунктах області» від 5 вересня 1988 р. та ін. [24, арк. 54–55]. Однак ці заходи практично не приносили результатів. Так, для прикладу, станом на серпень 1988 року

в Івано-Франківській області у 35 населених пунктах, де проживало 85 тисяч осіб, греко-католицькі релігійні громади витіснили православні.

Особливе місце в боротьбі «з проявами уніатства» відводилося православній церкві. Форсованими темпами реєструвалися її релігійні громади, надавалася матеріальна підтримка місцевому єпархіальному управлінню. В таємній інструкції «Про негативні прояви серед прихильників уніатства в області» Тернопільський обком Компартії України рекомендував виконкомам місцевих рад народних депутатів «оперативно розглядати питання реєстрації православних громад в населених пунктах, де проявляють активність віруючі-уніати», а уповноваженому Ради в справах релігій «використати можливості православного духовенства в підвищенні його ролі у подоланні уніатських проявів» [25, арк. 9–10]. Також додатковими заходами передбачалося: вивчити релігійну ситуацію в тих населених пунктах, звідки надходили звернення про реєстрацію релігійних громад греко-католиків; «зміцнювати окремі приходи РПЦ більш підготовленими священиками, здатними проводити антиуніатську роботу»; посилити контроль за дотриманням законодавства про релігійні культу; провести зустрічі з православним духовенством, на яких «обговорити комплекс заходів направлених на підвищення ролі РПЦ в подоланні уніатських проявів»; вивчити питання забезпечення богослужбовою, канонічною літературою, календарями українською мовою [24, арк. 56–57].

Безпосереднім приводом до початку масових акцій греко-католиків послужили події, що згодом більшістю дослідників названі «Грушівським дивом». 26 квітня 1987 року в с. Грушеві Дрогобицького району Львівської області на місці недіючої греко-католицької каплички віруючими було помічено зображення Пречистої Діви Марії. «Грушівське диво» викликало великий резонанс серед віруючих всіх конфесій (як католиків, так і православних [26, с. 5]). Великою мірою це сталося і через те, що матеріал про події довкола з'явлення Діви Марії в с. Грушеві показали центральні канали Українського телебачення [27, с. 20], викликавши тим самим зворотний ефект. Протягом квітня – травня 1987 року капличку, незважаючи на гоніння правоохоронних органів [26, с. 2], відвідало близько тридцяти тисяч осіб переважно з Львівської, Тернопільської та Івано-Франківської областей.

Щоб обмежити наплив паломників, влада оголосила місця довкола Грушева зоною епідеміологічного лиха у зв'язку з виявленням у тварин захворювання на ящур [28, с. 13]. Це формально давало підстави силовим структурам не пускати у населений пункт бажаючих побачити «диво». Ще одним заходом у боротьбі з паломниками послужила ізоляція жителя с. Грушева Марії Кізик, яка першою побачила зображення Діви Марії на балконі каплиці, завдяки чому подія стала відомою широкому колу громадськості. Її на три місяці відвезли на лікування у санаторій у Новому Кропивнику [27, с. 23].

Сам факт появи Богородиці у віруючих не викликав сумніву, оскільки подібні події вже відбулися у 1855 році, під час епідемії холери. Згодом, у 1901-му, Папа Лев XIII офіційно визнав це місце святим. Паломництво тривало до 27 вересня 1987-го і завершилося багатотисячним відпустом на місці з'явлення [27, с. 21].

Посилена увага вищого республіканського та обласного партійного керівництва до подій в с. Грушеві спричинена побоюваннями можливої політизації релігійного руху і його використання проти існуючого режиму, а також, за словами чільних діячів обкому партії, через: насадження релігійного націоналізму; підтримки на основі уніатства настроїв національної винятковості; розпалювання ворожнечі між російським і українським народами; культивування релігійно забарвлених націоналістичних традицій та звичаїв; клерикально-націоналістичного тлумачення історії, культури, духовного життя українського народу; протидії процесам інтернаціоналізації та безрелігійного характеру сімейних стосунків [3, с. 421].

Більшість населення західних областей УРСР підтримували ідею легалізації УГКЦ. За підрахунками вищого греко-католицького кліру, таких на середину 1980-х нараховувалося більше ніж 50 відсотків від загальної чисельності населення регіону. Разом з тим, за підрахунками духовенства РПЦ, УГКЦ могла розраховувати на підтримку не більше ніж чверті віруючих. Це, на їхню думку, люди похилого віку, а також віруючі парафій, де православні священники «негідною поведінкою» скомпрометували себе, або в місцях, де богослужіння вели колишні греко-католицькі священнослужителі [29].

Побоюючись подальшого наростання конфронтації на релігійному ґрунті, партійні органи влади на місцях здійснюють спроби пригасити ентузіазм віруючих та керівників УГКЦ в зародковому стані. Уже в червні 1987 року в м. Дрогобичі Львівської області з ініціативи відділу пропаганди та агітації ЦК КПУ проведено консультаційну нараду за участі представників всіх обкомів західних областей, де обговорювалося одне питання – ситуація довкола легалізації УГКЦ.

Першим тривожним сигналом для влади, що свідчив про наростання напруги довкола релігійного питання в Галичині, став ультиматум кількох священнослужителів зі Львова, виголошений у серпні 1987 року. У ньому прозвучала вимога до вищого республіканського та союзного керівництва здійснити всі необхідні нормативно-процесуальні дії, що в підсумку привели б до виходу з підпілля забороненої церкви. Заяву про вихід із підпілля УГКЦ від 4 серпня 1987 року підписали три єпископи – Павло Василик, Іван Маргітич та Софрон Дмитерко. До неї приєдналися 23 священнослужителі та 180 вірних [30, с. 16]. Вона адресувалася Папі Римському Іванові Павлу II, Генеральному секретареві ЦК КПРС М. Горбачову, Президії Верховної Ради СРСР і стала, за словами П. Василика, відповіддю на звернення Папи Римського до українського народу відсвяткувати тисячоліття хрещення Русі.

Заява викликала хвилю дискусій серед вищого кліру УГКЦ, більшість із якого як в УРСР (на чолі із владикою В. Стернюком), так і в Римі, не підтримали починання трьох єпископів, вважаючи задекларований вихід із підпілля передчасним та таким, що може викрити підпільні структури церкви [30, с. 16].

Аналіз ситуації показує, що основною причиною несприйняття заяви більшістю священнослужителів послужила боязнь викликати нову хвилю репресій та переслідувань. Мотиви таких дій виразно прослідковуються у поведінці екзарха УГКЦ В. Стернюка, який, за словами дисидента Івана Геля, «був із того покоління заляканих галичан, які хоч трошки відсидівши вже були на ціле життя залякані, не могли спромогтися на більше» [31, с. 24]. З іншого боку, слід виправдати дії екзарха, оскільки процес легалізації вимагав чіткої субординації дій вищого кліру церкви, духівництва та мирян. Крім того, під тиском служб безпеки І. Маргітич та С. Дмитерко відкликали свої підписи під заявою.

Щоб стабілізувати ситуацію та завадити «закордонним решткам уніатства відродити унію на західноукраїнських землях», що зрештою було неможливим з огляду на поодинокий характер заяв з вимогою відновлення прав греко-католиків та неорганізованість місцевого кліру, ЦК КПУ було вирішено завдати основного удару по УГКЦ не репресіями над активістами та віруючими католиками східного обряду, як це було раніше, а в ідеологічній площині. На радіо та телебаченні організовано низку програм викривального змісту «антиуніатського характеру», а обласні газети «Вільна Україна» та «Ленінська молодь» друкують пропагандистські статті, на кшталт: «Назавжди забута, покинута», «Прислужники» (А. Біскуп), «Хамелеон в позолоті», «Святий Йосафат на Східному фронті» (В. Горбовий). Особливе місце в боротьбі з «проявами уніатства» відводилося монографії кандидата філософських наук А. Біскупа «Проповідники ворожнечі», що побачила світ ще 1986 року, в якій автор «у стислій і дохідливій формі характеризував методи, до яких вдавалися і самі діячі УКЦ, і відомі їх покровителі у своїх спробах кинути тінь на радянську дійсність, спотворити її в очах світової громадськості» [32, с. 62–63]. Не менш критичною видалася праця О. Уткіна «Унія: шлях зради і боротьби» (Ужгород, 1987 р.).

Небажання влади змиритися зі зростаючим впливом УГКЦ в регіоні як церкви, що асоціювалася у свідомості радянських чиновників з українським націоналізмом, спонукала католиків східного обряду вдаватися до більш активних методів боротьби за визнання. Союзниками церкви стали дисиденти та політв'язні, більшість із яких повернулися із заслання. Так, тільки впродовж 1987 року з концтаборів були звільнені 300 політв'язнів [33, с. 603]. Завдяки їхнім спільним зусиллям до кінця грудня 1987 року у Львові відновив роботу Комітет захисту УГКЦ на чолі з Іваном Гелем.

Комітет продовжив роботу створеної у вересні 1982 року «Ініціативної групи для захисту прав ві-

руючих та церкви», яку очолював Йосиф Тереля, а після його арешту у 1982-му – Василь Кобрин. Ініціативна група налагодила видання самвидавної «Хроніки Католицької Церкви в Україні» (головний редактор Й. Тереля). Згодом група трансформувалась у Центральний комітет українців-католиків.

У 1987 році Й. Тереля емігрував на Захід, передавши керівництво Комітетом І. Гелю, який провів його реорганізацію. Секретарем організації і надалі залишився о. Григорій Будзінський (м. Львів) [21, с. 141]. Всього до складу організації входило 12 осіб.

З реорганізацією Комітету рух за легалізацію забороненої церкви піднявся на якісно вищий рівень, набувши широкого суспільного розмаху. Основним інструментом у боротьбі греко-католиків за повернення до віри своїх батьків, на початковому етапі боротьби за визнання, стали: багатолюдні богослужіння, маніфестації, звернення відомих церковних діячів до республіканського та союзного керівництва.

Виступаючи на Всесоюзній конференції з національних проблем у Ризі (1982), керуючий відділом пропаганди ЦК КПУ Леонід Кравчук передбачив можливість подальшого об'єднання опозиційних до КПУ сил під приводом легалізації УГКЦ та висловив стурбованість релігійно-політичною ситуацією в регіоні, вказуючи, що «розрахунок робиться на те, щоб воскресити уніатство і використати його в ролі національно-націоналістичної опозиції, об'єднати під прикриттям релігії всі антирадянські елементи, стиmulювати релігійне дисидентство» [2, с. 143–144].

Загалом можемо позитивно оцінити поєднання релігійного та дисидентського руху, кінцевою метою якого мало б стати юридичне визнання УГКЦ. Дисиденти, за плечима яких багаторічна боротьба з комуністичним режимом, принесли в релігійний рух греко-католиків рішучість, а разом із нею віру та впевненість у власних силах. Інша сторона медалі – наявність у Комітеті захисту УГКЦ дисидентів давала можливість радянському керівництву спекулювати на справжності намірів вірних та священнослужителів, дозволила розглядати виступи греко-католиків за визнання лише як один із складових елементів боротьби демократичних сил за суверенний статус Української держави. Радянські органи влади ототожнювали Комітет захисту УГКЦ скоріше з політичною, а не релігійною інституцією, що значно перешкоджало справі визнання УГКЦ. Тим не менше, подальші події показали правильність рішення кліру греко-католиків, оскільки ситуація довкола легалізації забороненої церкви ускладнювалася ще й позицією РПЦ, яка відмовлялася йти на діалог з «уніатськими екстремістами».

Міжконфесійний конфлікт поступово з релігійної площини переростав у політичну. У відповідь на відкриті підтримку владних структур РПЦ, свою підтримку УГКЦ задекларували національні громадсько-політичні об'єднання, окремі політичні лідери, народні депутати УРСР та СРСР. Відкрито на бік греко-католиків перейшов відомий правозахисник, ака-

демік Андрій Сахаров, який під час зустрічі у Ватикані з кардиналом УГКЦ М. Любачівським закликав усіх католиків підтримати УГКЦ в Радянському Союзі.

Починаючи з 1988 року в діяльності Комітету захисту УГКЦ прослідковуються два напрямки діяльності: зовнішній, необхідний для популяризації ідеї легалізації церкви за кордоном, і внутрішній – спрямований на визнання УГКЦ в Радянському Союзі.

Сучасна українська історіографія нівелює зовнішній чинник, при аналізі подій пов'язаних із легалізацією УГКЦ на зламі 80–90-х років ХХ століття, акцентуючи, в основному, увагу на внутрішніх перипетіях легалізації. Така позиція науковців пояснюється стійким стереотипом про сприятливі зовнішньополітичні обставини для УГКЦ в період виходу з підпілля. Натомість навіть католицьке духовенство Ватикану не виробило чіткої однозначної лінії щодо греко-католицької церкви та її майбутнього. Якщо Папа Римський Іван Павло II неодноразово підкреслював необхідність відновлення діяльності УГКЦ [69, с. 142], то його оточення зайняло вичікувальну позицію. В основному антиуніатську позицію зайняли прихильники екуменічного єднання католицизму та православ'я, при якому греко-католики поставали перепорою в процесі декларованого об'єднання двох церков [21, с. 150].

У цьому контексті Комітет захисту УГКЦ розгорнув широкомасштабну зовнішньополітичну кампанію, основна мета якої – поширення правдивої інформації про стан УГКЦ в Радянському Союзі. Одним із перших кроків на шляху реалізації поставлених завдань мала стати участь І. Геля, В. Чорновола та М. Гориня у Міжнародному конгресі із захисту прав людини, що проходив у Москві 10–12 грудня 1987 року [30, с. 16]. Незважаючи на те, що участь у Конгресі представники національно-демократичного табору не взяли через арешти та ув'язнення, голова Комітету написав доповідь, яку згодом буде визнано тимчасовим офіційним програмним документом греко-католицької церкви. Лейтмотив документа зводився до таких положень:

- визнання неправомірним скликання та рішення т. зв. Собору 1946 року, який ліквідував УГКЦ;
- визнання УГКЦ юридичною особою і повернення їй всього конфіскованого майна (храмів і допоміжних будівель, ікон та церковної літератури, іншого майна, надбаного церквою);
- відновлення духовної академії і семінарії, монастирів, видавництва, повернення церкві тих будівель, у яких ці інституції функціонували;
- створення умов для повернення в Україну з вигнання ієрархів УГКЦ (резиденцією глави церкви мав залишитися собор Св. Юра у Львові) [21, с. 143].

Великі надії представники Комітету захисту греко-католицької церкви поклали на зустріч із президентом США Р. Рейганом, що відбулася 30 травня 1988 року під час його перебування в Москві [31, с. 13]. На зустрічі, організованій митрополитом М. Любачівським [34, с. 45], чільні діячі УГКЦ окресли-

ли коло проблем, що стояли перед церквою напередодні легалізації [30, с. 16].

Навесні 1989-го група священнослужителів та вірних УГКЦ із Західної України надіслали петицію до М. Горбачова з проханням посприяти легалізації їхньої церкви. Отримавши негативну відповідь, греко-католики у середині травня 1989 року розпочали безстрокове голодування на площі в центрі Москви. У голодуванні брало участь до п'ятдесяти людей, які кожного тижня міняли один одного, запобігаючи таким чином серйозним захворюванням через недоїдання та обмороження. Акція, участь у якій брали, в основному, вихідці з Галичини, завершилася безрезультатно в кінці листопада 1989 року. Проте вона привернула увагу світової громадськості до проблем УГКЦ, виразно засвідчила непохитність намірів віруючих у боротьбі за відновлення своєї церкви.

На внутрішній арені боротьба УГКЦ з владою та РПЦ була значно успішнішою. Починаючи із 1988 року вимоги віруючих легалізувати УГКЦ, за висновками партійних чиновників, характеризуються «дедалі більшою агресивністю, переходом на мову ультиматумів, намаганням тиснути на органи державної влади». Така оцінка подій у західному регіоні партійними багатьма в чому зумовлювалася зміною методів та форм боротьби греко-католиків як із владою на місцях зокрема, так і з республіканським керівництвом загалом [3, с. 435]. Звичними для мешканців Західної України ставали панахиди на могилах Січових Стрільців, молитви біля визначних пам'ятних місць забутої національної історії, релігійні обряди, богослужіння в діючих або тимчасово закритих культових спорудах. Традиційною стає проща 16 липня до с. Зарваниці Тернопільської області, де у 1988 році єпископ УГКЦ П. Василик і віруючі встановили хрест на честь тисячоліття хрещення Русі [35, арк. 14]. Крім релігійної проблематики, практично завжди на таких велелюдних зібраннях порушувалися питання національної символіки, мови, трагічних сторінок історії, екології. Набували дедалі більшого поширення поїздки священнослужителів та віруючих Галичини в інші регіони Західної України, особливо в Закарпаття, для зміцнення авторитету церкви та повернення віруючих у лоно УГКЦ [36, с. 67–69].

Під час боротьби за легалізацію церкви на поверхню впливала низка інших проблем. По-перше – брак духовенства, більшість із якого було не готове «розпочати служби у цілком легальних умовах» [31, с. 24]. Це, за словами І. Геля, стосувалося «також і ієрархів і самого владики В. Стернюка, які повільно позбувалися конспірованих форм та часто були не готові до рішучих дій» [21, с. 151]. По-друге, церкву ослаблювали внутрішні суперечності, що виникали навколо питання подальшої легалізації, зв'язків із Ватиканом та представником Комітету на Заході Й. Терелею [31, с. 17]. Останній не знайшов порозуміння і з більшістю греко-католицького кліру Ватикану, неодноразово підкреслював, що «застав там церкву сплячою». По-третє, низький теологічний рівень висвяченого в

підпіллі молодого духівництва [2, с. 127]. По-четверте, брак підтримки з-за кордону, що особливо проявлялося у нестачі церковної літератури. Основним джерелом інформації для більшості віруючого греко-католицького населення залишалися релігійні програми радіо «Ватикану» [37]. По-п'яте, загроза втрати значної частини віруючих, що перейшли в інші конфесії, у тому числі римо-католицьку церкву.

Шоста, і мабуть найважливіша причина, яка суттєво ускладнювала справу виходу з підпілля УГКЦ на зламі 80–90-х років ХХ століття, – зневіра більшості духівництва (не кажучи про мирян) у можливості порозуміння між Римом і Москвою, що в кінцевому підсумку дозволило б відновити статус УГКЦ, який вона мала до ліквідації у 1946 році. Близько 80 відсотків греко-католицького духівництва до початку перебудовних процесів не вірили в позитивні зрушення у питанні легалізації церкви [38].

Керівники Комітету захисту УГКЦ не полишали спроб мирними, дипломатичними методами розв'язати міжконфесійний конфлікт. Так, у січні 1989 року о. П. Василик звернувся з проханням до першого секретаря ЦК КПРС М. Горбачова провести переговори щодо «наболілих питань пов'язаних з організацією нашої церкви» [39, с. 263]. Пропозиція залишилася не реалізованою. Паралельно проходив збір підписів з вимогою до керівництва СРСР відновити діяльність забороненої церкви. Так, вже на середину 1988 року Комітет зібрав близько 60 тисяч підписів [31, с. 22].

Позицію партійних органів влади влучно озвучив перший секретар Тернопільського обкому партії, для якого офіційно зареєструвати УГКЦ означало: перекреслити багатовікову боротьбу українського народу проти католицизму і унії; зареєструвати не релігійну, а релігійно-націоналістичну організацію, тісно пов'язану із закордонним центром УГКЦ, що послужило б пошвавленню під релігійними прапорами націоналістичних, антиросійських, антирадянських настроїв; сприяти початковій розколу в середовищі православних громад, спонукати перехід частини православних віруючих (35–40 відсотків) в уніатські парафії [3, с. 431]. Тому офіційні ЗМІ, пратапарат і надалі ігнорували або подавали в негативному світлі діяльність греко-католицької церкви в західних областях України, закриваючи очі на зростання її авторитету серед місцевого населення.

Подією, яка остаточно визначила статус УГКЦ, стала масова 150-тисячна маніфестація греко-католицьких віруючих (за даними служби безпеки, чисельність демонстрації сягала 250–260 тисяч осіб), організована Комітетом захисту УГКЦ 17 вересня 1989 року у Львові, в день 50-ї річниці окупації радянськими військами Західної України. Попередні спроби силових структур зірвати проведення акції, заарештувати її організаторів зазнали невдачі, незважаючи навіть на приїзд до Львова першого заступника МВС І. Дурдинця [31, с. 16]. Крім жителів Львівщини, значний відсоток маніфестантів становили вихідці з інших областей

Західної України. Проїшовши центральними вулицями міста, маніфестанти вимагали якомога швидшої легалізації забороненої церкви. Радіо «Свобода» так прокоментувало цю подію: «Події 17 вересня у Львові були найбільшим досі виявом могутності УКЦ в офіційно атеїстичній державі... Після таких подій питання легалізації УКЦ по суті вирішено фактично, залишилось його тільки формально оформити» [40, арк. 25]. Телетрансляцію маніфестації здійснювали провідні канали світу [31, с. 16].

Після подій 17 вересня 1989 року голова Ради в справах релігій при Раді Міністрів СРСР К. Харчев визнав, що потрібно «нарешті вирішити проблему уніатів», оскільки «це дуже непросте, наболіле питання і воно потребує нових, вільних від старого мислення підходів. Перед державою рівні всі церкви. Не повинно бути улюбленої церкви і церкви-пасербиці. Уніатську церкву ми не можемо не визнавати...» [3, с. 446].

Проблема легалізації греко-католицької церкви стала однією з головних тем обговорення на VI Синоді УГКЦ, що проходив 24 вересня – 8 жовтня 1989 року в Римі [41, с. 18]. Як результат, уже 1 листопада 1989 року до Москви прибула делегація з Ватикану, щоб урегулювати це питання [42, с. 712].

Потрібно відзначити, що визнання УГЦК на державному рівні стало можливим не тільки завдяки активним діям віруючих та кліру цієї релігійної громади, а й великою мірою через пасивність та байдужість місцевих компартійних чиновників. Проаналізувавши ситуацію в західноукраїнському регіоні, ЦК КПУ дійшов висновку, що в регіоні в час розгортання конфлікту практично не велось попереджувальної роботи зі священнослужителями, особами, схильними до порушень законодавства, навколоцерковними елементами. З прикрістю констатовано безпринциповість чільних партійних діячів та бездіяльність правоохоронних органів, які «на місцях у багатьох випадках також стали займати позицію стороннього спостерігача, не вживають належних заходів для припинення порушення чинного законодавства» [3, с. 437].

Таким чином, документ ЦК КПУ виразно засвідчує, що УГКЦ мала своїх симпатиків серед місцевого партійного керівництва західноукраїнських областей. Партійні функціонери не могли відкрито заявити про свою підтримку греко-католицької церкви, проте своєю бездіяльністю та пасивністю сприяли її відродженню.

Найпоширенішим методом боротьби силових структур з активістами релігійного руху залишалися адміністративні штрафи, які, однак, суттєво не змінювали ситуації, не впливали на матеріальне становище потерпілого через те, що сплачувалися всією церковною громадою або ж на кошти (пожертви) окремих громадян [43].

Міжконфесійні відносини в західноукраїнських областях з кінця 80-х років XX століття характеризувалися загостренням боротьби між греко-католиками і православними за культові споруди, що

перебували на балансі місцевої влади. Ситуація не змінилась і після візиту першого секретаря ЦК КПРС М. Горбачова до Ватикану 1 грудня 1989 року, під час якого було офіційно оголошено про легалізацію УГКЦ в СРСР. Газети «Нью-Йорк Таймс» та «Інтернешнл геральд трибюн» (від 10 листопада 1989 р.) у статті У. Сафайєра «Горбачов хоче, щоб Папа допоміг заспокоїти Україну» зазначали, що «візит мав явно виражену політичну мету і розрахований на те, щоб заручитися підтримкою Папи в умиротворенні непокірної України» [44, арк. 170].

Соціальний конфлікт (у цьому разі міжконфесійний), як специфічний суб'єктивно-об'єктивний процес взаємодії соціальних одиниць, дії яких направлені на досягнення несумісних цілей та задоволення несумісних інтересів, включає дві стадії: інформаційного та енергетичного (фізичного) протиборства [45, с. 184–185]. На кінець 1989 року конфлікт на релігійному ґрунті між греко-католицькими і православними громадами в західноукраїнських областях перейшов до стадії енергетичного протиборства, що пов'язано з небажанням представників РПЦ повертати захоплені після Львівського церковного собору 1946 року культові споруди і майно УГКЦ. Це, у свою чергу, змушувало останніх повертати їх силою, оскільки під легалізацією духовництва церкви розуміло «не тільки формальну реєстрацію громад греко-католиків, але й повернення... церковних споруд» [46, с. 712].

Формально першим, 29 жовтня 1989 року, за активної підтримки парафіян [47, с. 6], від РПЦ до греко-католиків перейшов Преображенський собор у Львові. Про виняткову важливість храму для греко-католиків свідчить факт нічних чергувань, які тривали протягом року з моменту захоплення культової споруди [47, с. 8] і були спричинені численними провокаціями прихильників РПЦ. Твердження силових структур про те, що захоплення церков супроводжувалося шантажем, погрозами, фізичним насильством над священнослужителями і парафіянами РПЦ [3, с. 453], в більшості випадків не відповідали дійсності і спрямовувалися на нагнітання і без того складної міжконфесійної ситуації.

На вимогу демонстрації, згодом організованої керівництвом Львівсько-Дрогобицької єпархії РПЦ під стінами міської ради з вимогою повернути їм храм, голова міськвиконкому Б. Котик тільки зазначив, що «здійснюється пошук правової основи для вирішення конфлікту» [48, с. 3].

Мирне захоплення Преображенської церкви мало наслідком велику моральну перемогу католиків східного обряду, адже настоятелем храму після ліквідації УГКЦ був Г. Костельник.

Події довкола Преображенської церкви зафіксували низку нових суспільних явищ. По-перше, виразно прослідковувалася пасивність органів місцевої влади. По-друге, безкарне захоплення храму, де-факто, створило прецедент для подальших дій, стало відправною точкою ескалації конфлікту при

перерозподілі культових споруд. По-третє, дії Комітету захисту УГКЦ отримали схвалення і підтримку місцевого населення, а вдалий розвиток подій вселив упевненість у власних силах. По-четверте, навіть безпосереднє втручання глави РПЦ у конфлікт та його приїзд до Львова не вплинули на подальший розвиток подій, що свідчить про цілковиту втрату контролю над ситуацією керівництвом РПЦ.

У Заяві, що з'явилася незадовго після захоплення Преображенського собору, деморалізований останніми подіями Священний Синод Руської православної церкви тільки «з глибоким смутком і тривогою сприймав трагічну ситуацію, що склалася останнім часом у західних областях України в зв'язку з жорстокими і протиправними діями, організованими представниками т. з. Комітету «по захисту Української католицької Церкви», деякими діями Народного руху України за перебудову та католиками східного обряду проти православних віруючих» [49].

Також Синод планував вжити низку заходів, «спрямованих на стабілізацію обстановки, на створення необхідних умов для мирного вирішення проблем православно-католицьких відносин у західних областях України». Зарадити ситуації та відвернути в подальшому можливість подібних дій з боку УГКЦ, зокрема, мали звернення до союзних, республіканських та місцевих органів влади та налагодження контактів з Римом, екуменічними організаціями та засобами масової інформації. Ефективність таких заходів РПЦ можна піддати сумніву, оскільки у таких демагогічних зверненнях висловлювалося прохання «усвідомити всю трагічність ситуації, яка склалася в західних областях України, та її можливі сумні наслідки» та закликали до «негайного припинення всіх насильницьких актів, до звільнення захоплених храмів, до відновлення законності та забезпечення для всіх гарантованої Конституцією свободи совісті» [49].

12 листопада 1989 року кардинал М. Любачівський, виступаючи на одній із радіостанцій Ватикану, повністю підтримав та схвалив дії Комітету захисту УГКЦ [40, арк. 169], а в інтерв'ю італійському щотижневику «Панорама» зазначив: «Ми можемо лише надіятись, що Московський патріархат стане на нашу сторону, змінивши свою позицію в душі християнської любові» [40, арк. 35].

На думку духовенства греко-католицької церкви, ситуацію частково можна було б виправити, якби віруючі окремих парафій голосуванням вирішували питання про те, до якої з церков вони хочуть належати. Також у найбільш складних ситуаціях пропонувалося проводити богослужіння в одних і тих же храмах у різний час [40, арк. 36]. Водночас, потрібно визнати, що у Західній Україні були населені пункти, де місцевому населенню було важко ідентифікувати себе з якоюсь конфесією і жителі за звичкою ходили молитися у храм, повністю довіряючи місцевому священнослужителю, не підозрюючи про його конфесійну належність.

Наприкінці листопада 1989 року своє ставлення до конфлікту на релігійному ґрунті в Західній Україні

оприлюднила Рада в справах релігій при Раді Міністрів УРСР. Заява Ради містила низку принципово нових положень. Крім традиційного обурення з приводу того, що «справедливі бажання віруючих громадян певні сили намагаються використати в далеких від релігії цілях, для загострення політичної обстановки», у ній, зокрема, був висновок про те, що «при умові беззастережного дотримання Конституції УРСР і законодавства про культу греко-католики можуть користуватися усіма правами, встановленими законом для релігійних об'єднань в Українській РСР». Також, на думку членів Ради в справах релігій, всі міжконфесійні конфлікти «повинні вирішуватись спокійно, зважено, з урахуванням інтересів віруючих всіх віросповідань» [50, с. 8–9].

Вихід із ситуації, що склалася довкола виходу з підпілля УГКЦ, чиновники пропонували вирішити таким чином: по-перше, повернути в розпорядження місцевих рад народних депутатів всі культові споруди, захоплені віруючими в обхід закону; по-друге, питання реєстрації тих чи інших релігійних громад вирішити згідно з волевиявленням самих віруючих; по-третє, провести у тих населених пунктах, де є необхідність, таємне опитування віруючих, а для запобігання тиску на громадян створити спостережні комісії, у склад яких увійшли би представники релігійних громад, неформальних об'єднань, місцевої влади [50, с. 8–9].

Позиція Ради у справах релігій змусила вищий церковний клір РПЦ змінити своє ставлення до проблеми легалізації УГКЦ. Наприкінці листопада 1989 року голова відділу зовнішніх церковних зв'язків єпископ Кирило визнав право греко-католиків на здійснення релігійних обрядів, заявивши, що «кожна людина має право молитися Богу так, як вона бажає, і закони повинні це право поважати. Тому, не приймаючи унії з богословської точки зору, я переконаний в необхідності надання українським католикам східного обряду можливості молитися відповідно до їх традиції» [51, с. 6].

Положення, викладені в Заяві, викликали схвальну реакцію у середовищі греко-католиків та національно-демократичних сил, оскільки дозволяли реєструвати релігійні громади.

Запропонована владою модель розв'язання конфлікту надала обласним радам західних областей широкі повноваження для врегулювання міжконфесійних відносин. Найбільш напруженою залишалася ситуація у Львівській, Івано-Франківській та Тернопільській областях, де, заради справедливості слід відзначити, більшість конфліктів вирішувалася на користь УГКЦ, що після березневих виборів 1990 року мала на відміну від РПЦ більше прихильників в органах місцевої влади. Так, обласні ради Івано-Франківська та Тернополя прийняли рішення про визнання недійсним Львівського церковного собору 1946 року, легалізацію та реабілітацію УГКЦ з поверненням їй усіх храмів і церковного майна [52, с. 11]. На думку першого секретаря відділу інформації МЗС УРСР А.

Веселовського, перемога не комуністичних сил на виборах до Львівської обласної, міської, місцевих рад народних депутатів, а також в сусідніх областях була досягнута значною мірою на хвилі боротьби за відновлення УГКЦ, в результаті чого місцева влада «мимоволі опинилася в ролі своєрідних «боржників» УГКЦ» і тому вимушено віддає їй перевагу перед іншими конфесіями [53, арк. 22].

Нові суспільно-політичні умови змушували УГКЦ переглянути ті з положень, що гальмували її подальший розвиток. З цією метою було скликано церковний собор, що проходив 23 січня 1990 року у Преображенській церкві (м. Львів) під головуванням В. Стернюка. У роботі собору брали участь понад сто греко-католицьких священнослужителів західного регіону. На ньому було вирішено вважати рішення Львівського собору 1946 року незаконними, реабілітувати репресованих священників та повернути церкві майно, незаконно відібране після заборони [39, с. 266].

24–27 червня 1990 року 10 священнослужителів з України, на чолі з В. Стернюком, відвідали Рим, де зустрічалися з Папою Римським Іваном Павлом II. Захід став можливим після встановлення 15 березня 1990 року дипломатичних зв'язків між Ватиканом та СРСР [54, с. 112].

На середину 1990-х не вирішеною залишалася доля основного храму греко-католицької церкви – собору Святого Юра. Його передача УГКЦ фактично означала б для РПЦ визнання домінування у західному регіоні греко-католиків. Тому за храм точилася особливо жорстка боротьба. Архієрейський собор Російської православної церкви, що проходив у Москві 30–31 січня 1990 року, направив М. Горбачову телеграму, у якій засуджувалися дії греко-католиків у Західній Україні. Вимагалось негайно припинити акти беззаконня і свавілля щодо РПЦ. На місцях збиралися підписи та звернення віруючих з вимогами не повертати храм УГКЦ.

Проте ситуація з храмом визначалася не в центрі, як це було раніше, а на місцях, де після весняних виборів 1990 року до місцевих органів влади впевнену перемогу здобули представники національно-демократичних сил, що, фактично, і вирішило долю храму. Вже 6 квітня Львівська міська рада ухвалила рішення про передачу собору Святого Юра УГКЦ [55, арк. 76], а 4 травня обласною радою прийнято ухвалу «Про релігійні конфесії на Львівщині», якою виконкомом місцевих рад надавалося право реєструвати релігійні громади [55, арк. 76]. Окремою ухвалою розірвано договір про оренду храму з УПЦ і визначено тримісячний термін для звільнення приміщень. Після його закінчення 11 серпня 1990 року роботу в соборі Св. Юра розпочала інвентаризаційна комісія [56, с. 1]. 17 серпня між обласним управлінням в справах архітектури і містобудування облвиконкому і церковним комітетом собору Св. Юра був підписаний орендний договір про користування храмом [57, с. 3].

Серед західноукраїнських областей однією з перших міжконфесійні непорозуміння взялася вирі-

шувати Львівська обласна рада народних депутатів. Невдовзі після березневих виборів, демократичними силами в Раді була утворена мішана комісія, до якої увійшли депутати облради та громадських організацій. Основна мета такого заходу – розподіл культових споруд між релігійними громадами в області та зняття напруги серед віруючих різних конфесій. Підсумком діяльності комісії стало рішення обласної ради народних депутатів від 4 травня 1990 року «Про релігійні конфесії на Львівщині», яким юридично врегульовувалося становище релігійних громад. У документі йшлося ось про що.

1. На території Львівщини кожна релігійна конфесія, діяльність якої не суперечить міжнародним нормам, має право на реєстрацію, вільне існування та пропаганду власного вчення.

2. Визнати дії органів влади на території Львівської області щодо ліквідації УГКЦ 1946 року та переслідування віруючих і духовенства греко-католицької церкви незаконними й аморальними, поновити УГКЦ у всіх правах.

3. Виконавчим комітетам районних та міських рад реєструвати релігійні громади будь-якої конфесії згідно з їх бажанням.

4. Виконавчим комітетам міських та районних рад в єдиному для всієї області порядку сприяти визначенню конфесійної належності віруючих [58, с. 9–13].

Також до 1 серпня 1990 року обласна рада пропонувала завершити визначення конфесійної належності, повторивши його там, де раніше одна з громад блокувала рішення. Передбачалося, що в разі відмов від спільної відправи: з боку більшості, яка орендує в даний час храм, його приміщення опечатувалося до підписання угоди про почергову відправу; з боку меншості – храм залишався у користуванні більшості. За умови спільної відправи «при будь-якому співвідношенні кількості віруючих, витрати розподілялися порівну» [59, с. 1].

Третього вересня 1990 року з представників вищого духовенства конфлікуючих церков у Львові була утворена Міжконфесійна комісія, що вирішувала спірні питання у відносинах провідних церковних громад [60, с. 1].

За прикладом Львівської області релігійні конфлікти вирішувалися в інших областях. Про дієвість цих кроків можемо судити на прикладі Тернопільської області, де також була створена Комісія для врегулювання міжконфесійних спорів. Вона, за час її існування, заслухала представників релігійних громад із 122-х конфліктних населених пунктів. У результаті домовленостей про почергове богослужіння позитивно вирішено питання тільки в семи випадках [61, с. 66]. Водночас на Львівщині тільки впродовж 1990–1991 рр. зафіксовано 800 осередків міжконфесійних конфліктів [62, с. 57]. Таким чином, бажаного швидкого врегулювання конфлікту не відбулося.

Важливою подією в житті греко-католицької церкви став VII Синод єпископів УГКЦ, що проходив у Римі 3–10 лютого 1991 року. На ньому, крім поточних

проблем, вирішувалися питання організаційного характеру: перерозподілу епархій в Україні, підготовки до Євхаристійного Конгресу, святкування 400-ліття Берестейської унії тощо. 9 лютого члени Синоду зустрілися з Папою Римським Іваном Павлом II [63]. Синод остаточно затвердив дату повернення глави ЦГКЦ М. Любачівського на Україну [64, с. 1].

Тридцятого березня 1991 року, згідно з домовленостями, досягнутими на Синоді, М. Любачівський прибув в УРСР, де того ж дня провів святу літургію в соборі Св. Юра. Наступного дня на мітингу біля Львівського театру опери і балету його вітали представники національно-демократичних сил, керівники міста, представники Комітету захисту УГКЦ. У своєму виступі М. Любачівський пов'язував майбутню розбудову структур греко-католицької церкви з незалежною Українською державою, висловлюючи сподівання на те, що «Господь дозволить нашому народові здійснити в недалекому часі ще нездійсненну мрію наших дідів і прадідів» [65, с. 703]. Віруючі греко-католики одержали допомогу від Рима – 250 тисяч молитовників і 60 тисяч примірників Біблії [66, с. 2].

У свою чергу, представники національно-демократичних сил у своїх виступах наголошували на тій важливій історичній ролі УГКЦ, яку вона відіграла в житті українського народу, висловлювалися переконання, що церква «підніметься на ще вищий ступінь і зробить ще більше для торжества віри-ідей української самостійної держави» [53, арк. 8]. Особливою емоційністю відзначався виступ голови Комітету захисту УГКЦ І. Геля, у якому він відзначав, що саме УГКЦ «врятувала Галичину від національної смерті, витворила з неї справжнє ядро українсько-національного духу» [53, арк. 9–10].

Із поверненням М. Любачівського УГКЦ продовжила розбудову своєї структури. Так, станом на

початок 1991 року в західних областях УРСР, крім уже існуючих, було зареєстровано ще 1 899 громад [53, арк. 14]. Водночас кількість греко-католицьких громад у Львівській області сягнула 907 одиниць, Івано-Франківській – 375, Тернопільській – 392 [39, с. 268]. Тільки на Львівщині протягом 1991–1992 рр. владою передано УГКЦ у власність ще 707 та у користування – 177 храмів [67, с. 2] (для порівняння: УАПЦ в той же період повернули у власність 196 храмів, УПЦ – 44, РКЦ – 50).

У 1993 році Ватикан затвердив рішення Синоду єпископів УГКЦ 1992 р. «Про адміністративно-територіальний переустрій УГКЦ», згідно з яким значно збільшувалася кількість епархій. Утворювалися: Львівська, Івано-Франківська, Самбірсько-Дрогобицька, Тернопільська, Зборівська, Коломийсько-Чернівецька епархії. Ужгородсько-Мукачівська епархія підпорядковувалася безпосередньо Ватикану [68, с. 70–71].

Таким чином, тривала історична традиція греко-католицької церкви на західноукраїнських землях, прихильне ставлення до неї як переважної більшості населення, так і національно-демократичних сил, підтримка демократичних процесів та ідеї незалежної Української держави, її здатність пристосуватися до вимог часу стали тим фундаментом, що забезпечив УГКЦ легальний статус. Боротьба УГКЦ за визнання завершилася на зламі 80–90-х років ХХ століття повною перемогою як над компартійними структурами, так і над їхніми союзниками в особі РПЦ. Моральна сатисфакція, досягнута внаслідок повернення більшості храмів, що до 1946 року належали греко-католикам, дозволила церкві продовжити свою розбудову.

1. Гайковський М. Греко-католицька церква, як чинник українського державотворення (1946–1996) // Берестейська унія (1596–1996): Статті й матеріали. – Львів, 1996. – С. 38–44.
2. Боцюрків Б. Українська греко-католицька церква в катаномбах (1946–1989) // Ковчег. – 1993. – Ч. 1. – С. 113–152.
3. Пащенко В. Православ'я в новітній історії України. – Полтава, 2001. – 736 с.
4. Дмитрук К. У глухому куті // Людина і світ. – 1988. – № 5. – С. 52–57.
5. Бондаренко В. Міжконфесійний конфлікт на Україні: витоки, стан, шляхи подолання // Людина і світ. – 1991. – № 3. – С. 2–10.
6. Благословляючи єднання народів. Розмова з митрополитом Київським і Галицьким Філаретом, Екзархом України // Православний вісник. – 1989. – № 9. – Вересень. – С. 20–22.
7. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГОУ). – Ф. 1. – Оп. 32. – Спр. 2659. – 50 арк.
8. Боруцький С. Вони мали право тільки на письмову заяву // Церковні дзвони. – 2008. – Січень – лютий. – С. 33–35.
9. Державний архів Тернопільської області (далі – ДАТО). – Ф. П-1. – Оп. 36. – Спр. 46. – 29 арк.
10. ДАТО. – Ф. П-1. – Оп. 39. – Спр. 91. – 156 арк.
11. Боруцький С. Напередодні кризи тоталітарної ідеології та краху її державної системи // Церковні дзвони. – 2007. – Травень – червень. – С. 35–36.
12. Державний архів Івано-Франківської області (далі – ДАІФО). – Ф. П-1. – Оп. 1. – Спр. 5367. – 83 арк.
13. ДАТО. – Ф. П-1. – Оп. 36. – Спр. 44. – 129 арк.
14. Цикора С. Колокола над Десной // Львовская правда. – 1989. – 5 февраля. – С. 3.
15. Історія релігій в Україні: У 10 т. – Т. 3: Православ'я в Україні. – Київ, 1999. – 560 с.
16. ДАТО. – Ф. П-1. – Оп. 39. – Спр. 26. – 163 арк.
17. ДАІФО. – Ф. П-1. – Оп. 1. – Спр. 5311. – 39 арк.
18. Курас І., Рибачук М., Киришко М., Фещенко П. Релігія і політика в сучасній Україні. – Київ, 2000. – 272 с.
19. Іванишин В. Українська церква і процес національного відродження. – Дрогобич, 1990. – 96 с.
20. Глисюк Я., Турій О. Греко-католицьке чернецтво в релігійному житті України // Ковчег. – Ч. 3. – 2001. – С. 360–376.
21. Батенко Т. «Я повстаю, отже, я існую»: Політичний портрет І. Геля. – Львів, 1999. – 222 с.
22. Воляник М. Зіпсутий сценарій // Будівник комунізму. – 1989. – 24 травня. – С. 7.
23. Галів М. «А де ж християнська любов?» – запитує дер-

- жавна Російська православна церква // Молода Україна. – 1990. – № 10. – С. 8.
24. ДАТО. – Ф. П-1. – Оп. 36. – Спр. 45. – 175 арк.
25. ДАТО. – Ф. П-1. – Оп. 36. – Спр. 46. – 29 арк.
26. Інтерв'ю з Анною Литвинко від 25.04.2003., с. Грушів Дрогобицького району Львівської області. Інтерв'юер: Кузик Т. // Архів Інституту історії церкви (далі – АІЦ). – Т-1-1-18.
27. Інтерв'ю з Вірою Майкут від 25.04.2003, с. Грушів Дрогобицького району Львівської області. Інтерв'юер: Кузик Т. // АІЦ. – Т-1-1-18.
28. Інтерв'ю з Марією Біляк від 25.04.2003, с. Грушів Дрогобицького району Львівської області. Інтерв'юер: Кузик Т. // АІЦ. – Т-1-1-18.
29. Петрушко В. Автокефалистские расколы на Украине в постсоветский период. Режим доступу: http://www.orthodox-lviv.narod.ru/books/raskol_2.htm
30. Боднар Н. Як це було // Експрес. – 2007. – 6–16 серпня. – С. 16.
31. Інтерв'ю з І. Гелем // АІЦ.
32. Яковенко В. Вічно вчорашні // Людина і світ. – 1987. – № 7. – С. 62–63.
33. Зайцев Ю. Антирежимний рух (1956–1991) // Львів: Історичні нариси. – Львів, 1996. – С. 543–610.
34. Інтерв'ю з о. Михайлом Гаврилівом від травня 1988 р., м.Київ. Інтерв'юер: Гудзяк Б. // АІЦ. – П-1-1-902.
35. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 25. – Спр. 3330. – 91 арк.
36. Інтерв'ю з о. Павлом (Петром Мадяром) від 30.11.1994 р., Закарпатська область, Іршавський район, с. Білки. Інтерв'юер: Габор В. // АІЦ. – П-1-1-449.
37. Для прикладу див.: Інтерв'ю з о. Михайлом Пецохом, о. Мелетієм Малиничем, о. Миколою Костюком, о. Мирославом Сенетою та ін. // АІЦ
38. Підрахунки автора на основі матеріалів АІЦ.
39. Марчук В. Церква, духовність, нація. Українська греко-католицька церква в суспільному житті України ХХ ст. – Івано-Франківськ, 2004. – 464 с.
40. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 32. – Спр. 2659. – 50 арк.
41. Слово Блаженішого патріарха Мирослава Івана з нагоди відкриття шостого звичайного синоду єпископів помісної Укцеркви в Римі 24 вересня 1989 р. // Визвольний шлях. – 1990. – № 1. – С. 18–21.
42. Зустрічі представників святої столиці та Української католицької церкви // Визвольний шлях. – 1990. – № 6. – С. 712–713.
43. Інтерв'ю з о. Миколою Костюком від 12.02. 1993 р., м. Стрий Львівської області. Інтерв'юер: Гудзяк Б. // АІЦ. – П-1-1-358.
44. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 32. – Спр. 2764. – 196 арк.
45. Когутяк Ю. Проблеми дослідження етнічних конфліктів // Етнічні меншини Східної та Центральної Європи: компаративний аналіз становища та перспектив розвитку. – Київ, 1994. – С. 180–189.
46. Заява Комітету захисту Української Католицької Церкви // Визвольний шлях. – 1990. – № 6. – С. 711–712.
47. Інтерв'ю з Когутом Богданом від 12.11. 1999 р. // АІЦ. – П-1-1-1021.
48. Шеремет І. Церковное шествие // Львовская правда. – 1989. – 1 ноября. – С. 3.
49. Заява РПЦ з приводу подій у Західній Україні (1989). Режим доступу: http://www.risu.org.ua/ukr/resources/religdoc/uocmp_doc/declaration_westukraine1990/
50. Заява Ради у справах релігій при Раді Міністрів УРСР // Людина і світ. – 1990. – № 1. – С. 8–9.
51. Бондаренко В. Міжконфесійний конфлікт на Україні: витоки, стан, шляхи подолання // Людина і світ. – 1991. – № 3. – С. 2–10.
52. Ухвала Президії Львівської обласної ради // За вільну Україну. – 1990. – 14 липня. – С. 1.
53. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 32. – Спр. 2922. – 27 арк.
54. Зустріч об'єднаної ієрархії УКЦ в Римі // Визвольний шлях. – 1990. – № 9. – С. 1112–1114.
55. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 32. – Спр. 2751. – 266 арк.
56. Ухвала Президії Львівської обласної ради про собор Святого Юра у Львові // За вільну Україну. – 1990. – 16 серпня. – С. 1.
57. Козловський Б. Собор Святого Юра – в лоні рідної церкви // За вільну Україну. – 1990. – 19 серпня. – С. 3.
58. Чорновіл В. Ідея єдності для мене абсолютна // Людина і світ. – 1990. – № 6. – С. 9–13.
59. Ухвала Президії Львівської обласної ради // За вільну Україну. – 1990. – 14 липня. – С. 1.
60. Звернення до духовенства і віруючих християн Львівської області // За вільну Україну. – 1990. – 5 вересня. – С. 1.
61. Сливка П. Релігії і церкви на Тернопільщині // Релігія і церква в національному відродженні України: Тези наукової конференції (Тернопіль, 11 грудня 1993 р.). – Тернопіль, 1993. – С. 65–68.
62. Батенко Т. Галицькі намісники: Записки з коридорів львівської влади. – Львів, 2004. – 193 с.
63. Матеріали VII Синоду Єпископів УГКЦ (Рим, 1991 р.). Режим доступу: http://www.risu.org.ua/ukr/resources/religdoc/ugcc_doc/synod_ugcc1991/
64. Зустріч із Папою Римським Іваном Павлом II // За вільну Україну. – 1991. – 23 лютого. – С. 1.
65. Слово патріарха Мирослава Івана, виголошене перед Оперним театром у Львові // Визвольний шлях. – 1991. – № 6. – С. 700–705.
66. Королишин С. У блаженішого Мирослава Івана кардинала Любачівського теплі спогади про Стрий // Гомін волі. – 1991. – 6 квітня. – С. 2.
67. Воробель І. Микола Горинь: «Приналежність до віри – справа особиста» // За вільну Україну. – 1992. – 29 лютого. – С. 2.
68. Ровенчак І. Геокультурні риси конфесійно-географічного поділу західного регіону України (на прикладі УГКЦ) // Економіко-, соціально-, еколого-економічні проблеми західноукраїнського прикордоння. – Львів, 1997. – С. 70–71.

Олег Єгрешій (Івано-Франківськ)

ДЕПОРТАЦІЯ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОГО ДУХІВНИЦТВА НА ДАЛЕКИЙ СХІД 1950 РОКУ (НА ПРИКЛАДІ РОДИНИ АНТОНА СІРЕЦЬКОГО)

Предметом дослідження даної статті є умови депортації у травні 1950 року родини греко-католицького священика Антона Сірецького з Коломийської в'язниці до Корейського мису, що в Хабаровському краї. До наших днів дійшли уривки із записника, який вів син священика – Любомир. Упродовж усього часу депортації він у подробицях записував умови їхнього перевезення на Далекий Схід. У науковому середовищі такий вид першоджерел іноді звать – нотатки для пам'яті. Збереглися також два листи, які депортанти, вочевидь, спромоглися-таки переправити родичам через працівника залізниці. Хоча такі листи зазвичай вилучали «конвойєри» – спеціальні наглядачі, які відповідали за «порядок». Про це згадується в одному з листів: «Нема певности чи й цей лист дійде до Ваших рук... Коби поталанило як-небудь вислати цього листа то писатимемо й далі. А як пощастить наміститися, негайно подамо адресу» [1, арк. 21 зв.]. Зазначимо, що саме відправлення тривало майже місяць – 5 травня 1950 року депортантів відправили з Коломийської в'язниці до потяга, а прибули вони на Корейський мис аж 4 червня 1950-го.

Джерела особового походження дають змогу визначити умови перебування депортантів у потязі, їх харчування, лікарське обслуговування тощо. Наприклад, в одному з листів, що був датований 7 травня 1950 року, натрапляємо на такі слова: «Умовини подорожі такі прикрі, що хто цих переживань немає у досвіді, тому самі слова їх не з'ясуєть. .. Вагони зовсім невеличкі, в тому половину займає багаж, а люди (числом +/- 25 у кожному) товпляться у другій половині поверхово й партерово. Тяжко рушитися... Люди – на загал – терплять дуже голосно, під акомпанемент майже безупинних лайок, зміїного сику і скреготу зубів...» [1, арк. 20].

Вірогідно, що депортант, котрий вів записи, фіксував кількість харчувань у поїзді впродовж їхньої депортації. Йдеться про «казенні» харчування. Усього було дев'ятнадцять: перше – в Гомелі на п'ятий день (!) поїздки, друге харчування – в Брянську 10 травня, третє – 11 травня в Тулі і т. д. Восстанне, якщо вірити нотаткам для пам'яті, харчувалися депортанти у Хабаровську – 30 травня. Але після Хабаровська записи про їжу припиняються. Додамо, що воду для пиття приносили, цитуючи автора, «з рур збірника води для паровозів», або, в крайньому разі, по воду дозволялося виходити лише жінкам «під густим конвоєм». В одному з уцілілих листів депортантів відзначається, що «напитися свіжої холодної води» було одним з їхніх «непереможних

бажань», а про «кип'яток майже не приходитьсь говорити» [7, арк. 20 зв.]. Про незадовільні умови депортації свідчать і такі рядки: «Ввесь коломийський побут (ідеться про перебування родини греко-католицького священика в коломийській в'язниці впродовж березня – квітня 1950 р.), із вонючими, задушливими камерами, електричним світлом вночі, грязкими виходками, де треба було «отправляться» (ходити в туалет) двічі на добу в законном передбаченому часі й усіми другими «удобствами» – приходиться нагадувати наче яку іділлю чи гарний сон...» [1, арк. 20 зв.].

Вірогідно, що перша лазня людям була запропонована лише в Омську 18 травня (!), друга – аж 31 травня в Хабаровську [1, арк. 17]. Додамо також, що 1 червня 1950 року депортантів пересадили на баржі, що на ріці Уссурі – притоки Амуру, вони отримали на дорогу хліба і соленої риби. Імовірно, що з Хабаровська амурським пароплавом людей відправили вже до кінцевої станції – Корейського мису.

Видається, що й лікарське обслуговування під час перевезення не було на належному рівні. На цю думку наводять такі слова: «Дубно (в ночі). Тут дали нашому ешелонів «лікарську обслугу», що лікувала засадничо пігулками від болю голови, «марганцовкою». «Лікар» – поляк, п'яниця й батяр, йому до помочі фельдшер і медсестра» [1, арк. 1 зв.].

Про умови депортації людей виразно засвідчують такі рядки: «В'їжджаємо у Забайкальські гори – Яблоновий хребет і довго-довго їдемо тими горами, маючи біля себе одну засадничу картину: обабіч гори, в середині, вузькою долиною пливе ріка, а рівнобіжно із рікою тікають кудись у невідоме залізні рейки, що наче гадюки в'ються поміж горами. Прегарний вид наче на лінії Делятин-Ворохта. Перебігаєш раз-у-раз то на одну, то на другу сторону вагону й не можеш відірватися від віконної залізної решітки чи від шпари у загибьованих залізною штабою дверях. Та ба: скільки тієї краси можна побачити, коли людей у вагоні, враз із клунками, наче оселедців у вонючій бочці й вони прямо б'ються за місце біля вікна чи за шпору у дверях ...» [1, арк. 14]. Можемо лише припустити, що випадків суперечок у вагоні було не мало, приміром, в Омську двоє пасажирів «билися за місце на поверхових нарах» [1, арк. 9].

Наведені розлогі цитати якомога точніше передають атмосферу самої депортації спецпоселенців у післявоєнні роки. Заслужують на увагу рядки, занотовані після проїзду арештантами Челябінська: «Вбивча монотонія – все, що можна сказати

про цей край коротко і стисло. Безмежні, пресумні пустарі. ... Жах збирає, що десь тут можуть нам сказати висідати, якщо, ясна річ, поїзд скоріше не вилетить із шин, бо жене наче навіжений. А рушає з місця так «енергійно, що всі пасажери хоч-не-хоч усіми кістками і всіма нервами мусять відчутти, що вони власне нижча порода хохлів, чи то так «спецпоселенців», щось наче негри країни рад ... Скільки разів силкувався я покластися на нари в часі руху поїзду, кожний раз дізтавав вражіння, що якийсь розсержений діявол кидає мене із садистичною насолодою за голову й немилосердно товче нею по дошках, щоби я не міг заснути» [1, арк. 8].

Очевидно, що депортанти – греко-католицькі священники не мали можливості безперешкодно брати участь у богослужіннях. На цю думку наводять такі їхні записи: «Новоград Волинський. Начальник стації на русском язике під стукіт кулаків у двері вагона забороняє о. Гуз. (мабуть Роман Гузан. – О. Є.) правити молебн до М. Б. (Матері Божої)». [1, арк. 1 зв.]. Перевезення відбувалося в травні – місяці Пречистої Діви Марії – Матері Божої. Причому «конвойери» намагалися не допускати спільного проїзду інтелігенції в одному вагоні, хоча в самому потязі, як пересвідчуємося з листів, їхало чимало греко-католицьких священників. Як зазначалося в нотатках: «Всю інтелігенцію, що була з нами на перес. (пересильному. – О. Є.) пункті в Коломиї – часом на спільній камері розбито на атоми й розміщено по різних вагонах. Бачитися під ніякими умовами неможливо» [1, арк. 20 зв.].

Цікаво поглянути на «світ за вікном потяга» очима депортованого, Наводимо декілька нотаток: «Житомирська область дуже бідна й запущена в порівнянні із Волинською. Кругом нужда» [1, арк. 1 зв.]. Тут зроблено натяк на те, що Волинь у міжвоєнний період перебувала в складі Другої Речі посполитої, а Полісся – у складі Радянського Союзу.

У Куйбишеві (Самарі) вражений з побаченого де-

портант пише: «До сусіднього поїзду всідає багато людей з мотиками й рискалями, щоб їхати за місце працювати на своїх ділянках землі. Така тут – як зрештою в цілому Союзі – неділя» [1, арк. 5].

Запис у Башкирії після Уфи: «Тут ми перший раз у житті бачили як пара людей, впряжена у плуг, місце (замість. – О. Є.) коней, тягнула його під гору й так орала землю «в стране ... где так вольно дышет человек»... [1, арк. 6]. Або ж нотатка проїжджаючи Златоуст: «На камінному узбіччі гори люди веснують городи: у скіряних рукавицях, що мають захоплювати перед мозолями, б'ють залізними сапами й витинають коріння зрубів» [1, арк. 7].

Насамкінець наведемо очевидно найбільш промовистий, хвилюючий уривок з нотаток депортантів. Ідеться про останні миттєвості перебування майбутніх спецпоселенців на території Галичини, адже станом на 1950 рік ще не всі галичани сприймали колишню радянську територію за свою батьківщину. «На все життя незабутнім спогадом залишиться благородність краснян (поїзд на певний час зупинявся в с. Красному. – О. Є.). Маніфестаційно вишли на стацію з кошиками, баньками, фляшками з молоком, просячи й благаючи конфюерів прийняти ті дари для подорожних. Бували інциденти навіть дуже вульгарні й брутальні – в питомім стилі – однак перемагала таки ота благородність і дари попадали до наших рук. Це була наче якась символічна прощальна зустріч, бо вже мабуть завтра ранком прийдеться сказати: «Земле Галицька – вже за шоломним еси!» [1, арк. 21]. Або ж дуже зворушливо звучать такі рядки: «Вчора Галичина попрощала нас молоком. Сьогодні Волинь привітала нас бозами. Три малі хлопчики підійшли із наруччям квіття під наш вагон, виждали пригідного моменту й зручно перекинули нам крізь решітку ці скарби» [1, арк. 21 зв.]. Найпевніше, саме такі уривки можуть найхарактерніше передати трагедію однієї з десятків тисяч родин галицько-української інтелігенції у післявоєнну добу.

1. Приватний архів родини Сірецьких. – Ф. 1 (Сірецька Оксана Андріївна). – Оп. 1. – Спр. 38 (Подорож на Далекий Схід. Травень 1950 рр.).

Світлана Гуркіна (Львів)

ДО ПИТАННЯ ПРО ЦЕРКОВНИЙ ПРОВІД ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ У 1945–1989 РОКАХ

Постать єпископа виділялася у християнській спільноті ще з часів ранньої Церкви: він був спадкоємцем апостолів, «духовним батьком» і учителем, святителем дияконів і пресвітерів, а його життя і постава і в годину радості, і в годину смутку, були бу-

дуючими і надихаючими для наслідування іншими. У часи державних переслідувань християн за свою віру єпископи як правило стійко трималися своїх переконань, і тому найчастіше першими з громади ставали жертвами переслідувачів. Новітня історія

Української греко-католицької церкви (далі – УГКЦ) другої половини ХХ ст., відома як історія «Церкви в катакомбах», підтверджує це: із 27 беатифікованих папою Римським Іваном Павлом II у 2001 році новомучеників УГКЦ дев'ятеро – єпископи, а троє з них – архиєреї катакомбної Церкви.

На початку 1945 р. радянська влада в особах її високопосадових представників держбезпеки з багатим досвідом нищення релігійних організацій, зокрема Георгія Карпова та Сергія Даниленка-Каріна, розробили детальний план, затверджений Йосифом Сталіним у Москві, метою якого було за короткий термін повністю зліквідувати цю непокірну і занадто авторитетну серед українців західноукраїнських теренів Церкву. Спосіб її ліквідації полягав у вже перевіреному раніше царським режимом «возз'єднанні» з Російською православною церквою Московського Патріархату. Внаслідок реалізації цього плану одними з перших були арештовані, в ніч з 11 на 12 квітня 1945 року, п'ять єпископів Галицької Митрополії у Львові та Станіславові на чолі з Митрополитом Йосифом Сліпим, а восени 1947 року на Закарпатті було жорстоко побито і згодом отруєно молодого єпископа Мукачівської греко-католицької єпархії Теодора Ромжу [3; 6]. Лише усунувши єпископів, радянська влада змогла зорганізувати під опікою органів державної безпеки перехід у юрисдикцію Московського патріарха РПЦ частини греко-католицького духовенства в Галичині та згодом на Закарпатті. Незважаючи на попередні плани, лише в 1949 році у Москві було стверджено остаточну і повну ліквідацію УГКЦ на теренах Радянського Союзу [7, с. 226–228]. Незабаром, у 1954–1956 роках реальність показала, що ці «висновки» виявилися занадто поспішними і можновладцям довелося визнати існування катакомбної Греко-католицької церкви. Відтоді й аж до кінця 1980-х років різні органи влади (партійні, силові, судові, виконавчі) не припиняли своєї боротьби проти УГКЦ [5, 7].

Хоча катакомбна Церква не мала якихось видимих адміністративних структур, інституцій чи парафій, вона навіть в умовах постійних переслідувань продовжувала своє молитовне життя, виховувала у Христовій вірі молодь і мала нові покликання до священства і монашества, боролася за своє право на існування і повернення у націоналізовані державою храми. Однією із запорок життєздатності і майбуття Церкви було те, що в УГКЦ було збережено тяглість єпископату. Період з 1950 до 1955 років характеризувався відсутністю будь-якого керівництва внаслідок арештів семи єрархів трьох єпархій Галицької митрополії, вбивства Мукачівського єпископа, а також арештів капітулярних і генерального вікаріїв. Однак, у 1945–1989 роках хіротонію отримали діючі в досить умовних межах трьох довоєнних греко-католицьких єпархій єпископи, а саме: Львівська архиєпархія – місцєблюститель Верховного Архиєпископа Василь Всеволод Величковський ЧНІ (+1963 (рік хіротонії) – 1973 (рік смерті)), місцєблюститель

Верховного Архиєпископа Володимир Стернюк ЧНІ (+1964–1997), Йосафат Федорик ЧСВВ (+1964–1979), Михайло Сабрига ЧНІ (+1986–2006), Филімон Курчаба ЧНІ (+1985–1995), Юліан Вороновський студитського Уставу (1986–); Станіславівська єпархія – Симеон Лукач (+1945–1964), Іван Слезюк (+1957–1973), Софрон Дмитерко ЧСВВ (+1968–2008), Павло Василик (+1974–2005), Яків Тимчук ЧСВВ (+1979–1988), Іриней Білик ЧСВВ (1989–); Мукачівська єпархія – Олександр Хіра (+1945–1983 в Караганді), Петро Орос (+1944–1953), Іван Семедій (+1979–2008), Йосиф Головач (+1983–2000) та Іван Маргітич (+1987–2003). Крім того, підпільними єпископами також були Никанор Дейнега (багатолітній архимандрит студитів), Петро Козак ЧНІ, Йосиф Гірняк, Константин Сабов [6, с. 52–54; 8, с. 313].

З усіх підпільних єпископів більшість досвідчили своє ісповідництво віри у тюрмах, радянських виправно-трудовах таборів і на засланні, а четверо з них (Василь Всеволод Величковський, Симеон Лукач, Іван Слезюк та Олександр Хіра) були ув'язнені вдруге вже будучи єпископами і саме через те, що, незважаючи на заборону влади, продовжували своє архипастирське служіння. Намагаючись повністю паралізувати діяльність катакомбної Церкви, радянська влада, після закінчення другого терміну ув'язнення, заборонила повернутися в Україну єпископу Олександру Хірі із Закарпаття. Він прожив решту свого життя у м. Караганда (Казахстан) [4, с. 448]. Було вислано за межі Радянського Союзу місцєблюстителя Глави УГКЦ в Україні Василя Всеволода Величковського ЧНІ, який помер у Канаді [4, с. 104].

Умови підпілля суттєво обмежували можливості адміністративного впливу єрархії, проте деякі загальні тенденції все ж простежуються. У підпіллі вдалося частково зберегти довоєнний поділ Галицької митрополії. Львівська архиєпархія перебувала під опікою єпископів з Чину Найсвятішого Ізбавителя (Миколая Чарнецького, Василя Всеволода Величковського та Володимира Стернюка), Станіславівською (Івано-Франківською) єпархією переважно опікувалися єпископи зі світського духовенства (Іван Слезюк, Павло Василик) та Чину св. Василя Великого (Софрон Дмитерко, Яків Тимчук, Іриней Білик), а священники з теренів частини Перемишльської єпархії, які увійшли до складу Української РСР, намагалися гуртуватися осібно і підтримувати зв'язок із своїми таємними вікаріями, котрих обирали зі середовища каноніків (о. Микола Грицеляк, о. Степан Яворський). Окремо перебували під юрисдикцією свого адміністратора і священники з Мукачівської єпархії. Підпільні єпископи певною мірою знали про існування один одного, проте аж до кінця 1980-х років особистих контактів між собою практично не мали.

В обставинах підпілля суттєво змінилися повноваження владик та їхнє місце у суспільстві. Якщо Церква визнається державою, то саме єпископи є духовними провідниками і голосом Церкви у суспільстві, про них знають усі, а не лише вірні їхньої Церкви. Проте постійна загроза переслідувань змушувала дотримувати

тися суворої конспірації, і часто вірні греко-католики навіть не мали якоїсь точної інформації про підпільних єпископів. Про їхнє існування і діяльність свідчила, як правило, лише поява молодих душпастирів.

За умов катакомбної Церкви також не могло бути й мови про інституційне виконання архиєрейського служіння (як пастирські листи, послання, візитації чи собори). Натомість, до першочергових обов'язків підпільних «правлячих» владик належали:

1) сам факт їхнього існування, забезпечення тягlosti єпископату; 2) поповнення монаших чинів і опіка жіночими монашими згромадженнями; 3) організація підпільних семінарій; 4) рукоположення нових єреїв; 5) координація душпастирської праці духовенства та принаймні номінальний контроль за їхньою діяльністю; 6) підтримка зв'язку із Главою УГКЦ та Римським Апостольським Престолом; 7) по можливості – полагодження внутріцерковних конфліктів і збереження єдності катакомбної Церкви; 8) відповідальність за представлення Церкви і відстоювання повноти прав УГКЦ у церковному та державно-правовому вимірах, наприкінці 1980-х років.

З поступовим відходом покоління старших душпастирів, висвячених до 1945 року, потреба підготовки і освячень нових єреїв поставала досить гостро, адже були вірні, які потребували опіки. Саме єпископи давали благословення єромонаху чи певному світському священику (наприклад, єп. Володимир Стернюк – о. Богдану Білінському, о. Василю Семенюку, єп. Іван Слезюк – о. Михайлу Косило) обирати кандидатів до священства, забезпечувати їх викладачами і більш-менш регулярним навчальним процесом і практикою душпастирського служіння [1; 8, с. 333–334]. Часом єпископи самі долучалися до викладання, забезпечення підручниками і підготовкою підпільних семінаристів. Один з вихованців єпископа Володимира Стернюка, о. Богдан Білінський, згадував як він складав іспити з морального і догматичного богослов'я, до яких готувався з рукописних перекладів «з латинської і польської мови». Вони були зроблені й записані власноручно у десятках зошитів владикою Стернюком, які він укладав ночами [1].

Із середини 1950-х рр. у Катакомбній Церкві після повернення із заслання в Україну єпископів Миколая Чарнецького та Івана Лятишевського відновилося рукоположення нових греко-католицьких душпастирів. Єпископи висвячували передовсім колишніх семінаристів і монахів. З кінця 1960-х років у Церкві усталилася практика, що підпільні єпископи здійснювали рукоположення в першу чергу єромонахів зі «свого» згромадження. Зрештою цього не завжди дотримувалися. Так, у 1980-х рр. підготованих студитських кандидатів висвячував редемпторист Володимир Стернюк. Безумовно, владиками також проводилися і священня світських священиків – вихованців підпільних семінарій. З огляду на відсутність єпископа на Закарпатті аж до 1979 року Львівський єпископ Володимир Стернюк святив також і кандидатів із Закарпаття [7, с. 326].

Безпосередні контакти священиків з архиєреєм здебільшого зводились до двох моментів: рукоположення, про яке ми вже згадували, та періодичної, звітності. Проте, і в цьому випадкові не завжди дотримувалися правил щодо того, кому підпорядковуватися. Старші священики (висвячені до 1945 р.) визнавали владу місцевих єпископів, а молодші здебільшого вважали себе підпорядкованими владіці, який їх таємно висвятив. Майбутній єпископ Павло Василик на початку свого священничого служіння (кінець 1950-х рр.) номінально підпорядковувався станіславському єпископу І. Слезюкові, а звіти стосовно свого душпастирства він їздив складати до Львова своєму святителю Миколаю Чарнецькому [8, с. 336].

Важливе значення для структурної розбудови життя Церкви мало налагодження контактів через довірених осіб між єпископом і священиками, як підпільними, так і формально «православними». Це практикувалося ще з часів архиєрейського служіння Василя Всеволода Величковського і продовжувалося Кир Володимиром Стернюком. Переважно контакти духовенства з єпископом були епізодичними і зводилися до вирішення якихось важливих канонічних чи душпастирських питань, що виникали у священиків. При цьому, як правило, не обговорювалося душпастирство інших, особливо молодих священиків. Спеціальної і систематичної координації праці священиків з боку підпільних єпископів як такої не було. Здебільшого підпільні душпастирі поводилися на власний розсуд, звертаючись до єпископа лише в разі нагальної потреби [8, с. 336].

Зв'язок Катакомбної Церкви з Ватиканом та українським церковним проводом у Римі підтримували єпископи Василь Величковський і Володимир Стернюк, які листувалися з Патріархом Йосипом Сліпим через посередництво довірених осіб з-за кордону, переважно із Польщі. Весною 1967 року єпископ Величковський зумів передати до Риму своєрідний звіт про становище Катакомбної Церкви в Галичині та на Закарпатті. Звіт показав, що Церква не лише існує, але й зростає завдяки новим покликанням як до священства, так і монашества. Згідно з цим звітом близько 50 священиків повернулося з православ'я, а 40 отримало священня у підпіллі [2, с. 136–137].

Перед єпископатом підпільної Церкви поставали різні виклики, пов'язані із внутрішнім розвитком Церкви в Україні та на поселеннях, та зі змінами у Вселенській Церкві. Ці виклики часом переростали у певні напруження, які ставили питання:

1) канонічні (діяльність підпільного єпископа в межах не своєї юрисдикції); 2) обрядові (давні розходження між «восточниками» і «западниками»), із накладенням нових проблемних ситуацій (ставлення до екуменізму, реформ Другого Ватиканського Собору, проголошення Патріархату); 3) ставлення до радянської влади і спосіб поведінки супроти неї, зокрема стосовно вимог реєстрації греко-католицьких парафій із поверненням самій Церкві легального статусу.

Ці питання періодично у 1970–1980-х роках у різ-

ний спосіб ставилися греко-католиками перед владою, взоруючись на рішення уряду Чехословаччини 1968 року про легалізацію там греко-католицької Церкви [2, с. 142–152]. Проте, в Україні листи-петиції до урядових структур у Москву чи Київ із прізвищами та підписами вірних означали розконспірацію греко-католиків перед владою із відповідними наслідками, як наприклад, переслідування чи адміністративні стягнення, як у випадку о. Германа (Григорія) Будзінського [4, с. 508–530]. Крім того, сміливі публічні Літургії, в закритих владою церквах по селах, призводили до фізичного знищення храмів і арешту деяких молодих активних священників. Тому у ставленні до радянської влади відмінності мали радше генераційний

характер: старше покоління, яке пережило сталінські репресії, утримувалося від конфронтації з режимом, аби за будь-яких обставин уникнути повторних масових переслідувань і зберегти Церкву. Молодші єрархи та духовенство, як і багато мирян схилилися до активніших дій, пов'язуючи необхідність легалізації УГКЦ з політичною боротьбою за громадянські права і національне державотворення.

Таким чином, під час офіційної заборони УГКЦ в Радянському Союзі єпископська спадкоємність на території єпархій Галицької митрополії та Мукачівської єпархії фактично не була перерваною, за винятком двох коротких періодів. Обов'язки єпископів дещо видозмінилися з огляду на обставини підпілля.

1. Інтерв'ю з о. Богданом Білінським від 24.03.1998, м. Львів. Інтерв'юер: Л. Купчик // Архів Інституту Історії Церкви. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 894.
2. Боцюрків Б. УГКЦ в катакомбах // Ковчег. – Ч. 1. – Львів, 1993. – С. 123–164.
3. Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939–1950) / Перекл. з англ. Н. Кочан, під ред. О. Турія. – Львів, 2005.
4. Мартирологія Українських Церков. – Том 2: Українська Католицька Церква / Під ред. О. Зінкевич, о. Т. Р. Лончини. – Торонто, 1985.
5. Пашенко В. Греко-католики в Україні: від 40-х років ХХ століття до наших днів. – Полтава, 2002.
6. Пушкаш Л. Це – людина. Слуга Божий Теодор Ромжа, єпископ Мукачівської греко-католицької єпархії (1911–1947). – Львів, 2001.
7. Сергійчук В. Нескорена Церква. Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу. – Київ, 2001.
8. Ks. Borys Gudziak, Switlana Hurkina, Oleh Turij. Hierarchia i duchowieństwo ukraińskiego Kościoła greckokatolickiego w podziemiu / Polska-Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa. – Przemysł, 1998. – Т. 4. – С. 311–337.

ІНТЕРВ'Ю

Тарас Бублик (Львів)

ІСТОРІЯ ВИХОДУ УКРАЇНСЬКОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ З ПІДПІЛЬНИХ УМОВ ІСНУВАННЯ: ІНТЕРВ'Ю З УЧАСНИКАМИ БОРОТЬБИ ЗА ЛЕГАЛІЗАЦІЮ

Запропоновані до уваги уривки з інтерв'ю, які проводились у рамках основного науково-дослідного проекту Інституту історії Церкви (далі – ІІЦ) у м. Львові.

Це перший недержавний науково-дослідний заклад в Україні, що був створений 1992 року з метою дослідження становища Церкви в умовах тоталітарного комуністичного режиму. В основу його наукової діяльності покладено методику «живої», або «усної» історії, тобто збору оповідей очевидців та їх аналізу. ІІЦ створювався для того, щоб сприяти відродженню й розвитку в Україні такої академічної дисципліни, як історія Церкви, й плекати прискіпливий інтелектуальний інтерес до одного з центральних аспектів людського досвіду – релігії та церковного життя. Реалізація наукових проектів Інституту, які насамперед націлені на збирання джерел, їх критичний, об'єктивний аналіз та творче тлумачення, повинна, водночас, допомагати сучасникам краще розуміти самих себе, а значить, і краще жити та працювати, спираючись на таке розуміння. Провідною науковою темою стало дослідження підпілля УГКЦ, здебільшого, у рамках проекту «Образ сили духу: жива історія підпільного життя Української греко-католицької церкви, 1946–1989 рр.» Ініціатором та науковим керівником проекту є отець-доктор Борис Гудзяк, теперішній ректор Українського католицького університету. Цей проект реалізується з метою збирати і науково опрацьовувати спогади учасників про насильницьку ліквідацію УГКЦ атеїстичною владою та релігійне життя її вірних, священників та єпископів у катакомбах. І що важливо, він охоплює період відновлення релігійного життя та виходу УГКЦ з підпільних умов існування.

Представлені тут інтерв'ю мають показати різні аспекти та методи боротьби греко-католиків за власні права на свободу віросповідання. Вибірка свідчень була зроблена таким чином, щоб насамперед подати різноплановість подій (акції греко-католиків у різних містах цілого СРСР: від Львова аж до Москви, нелегальні відкриття парафій УГКЦ чи святкування, перехід духовенства та громад РПЦ тощо)

та представити різних осіб, з усіх прошарків церковної спільноти – вірних, священників та єпископів, котрі брали активну участь у боротьбі за легалізацію.

Внаслідок репресивного тиску радянських властей УГКЦ офіційно «припинила своє існування» на неканонічному Львівському соборі 8–10 березня 1946 року шляхом «возз'єднання» з РПЦ, а всі греко-католицькі єпископи на чолі з митрополитом Йосифом Сліпим були арештовані і згодом засуджені до різних термінів ув'язнення. Греко-католицьке духовенство було поставлено в умови вибору між підписанням переходу на православ'я з можливістю продовжувати душпастирську працю або не підписанням і неминучими репресіями.

Ієрархія, священники та вірні, котрі відмовилися від нав'язаного радянською владою «возз'єднання» з РПЦ, ніколи не визнали ліквідації УГКЦ. Після смерті Йосифа Сталіна 1953 року та з відносною лібералізацією тоталітарного режиму в період «хрущовської відлиги» 1950-х греко-католики розпочали добиватися легалізації своєї Церкви, незважаючи на негативне ставлення радянської влади до релігії загалом і зокрема до греко-католиків.

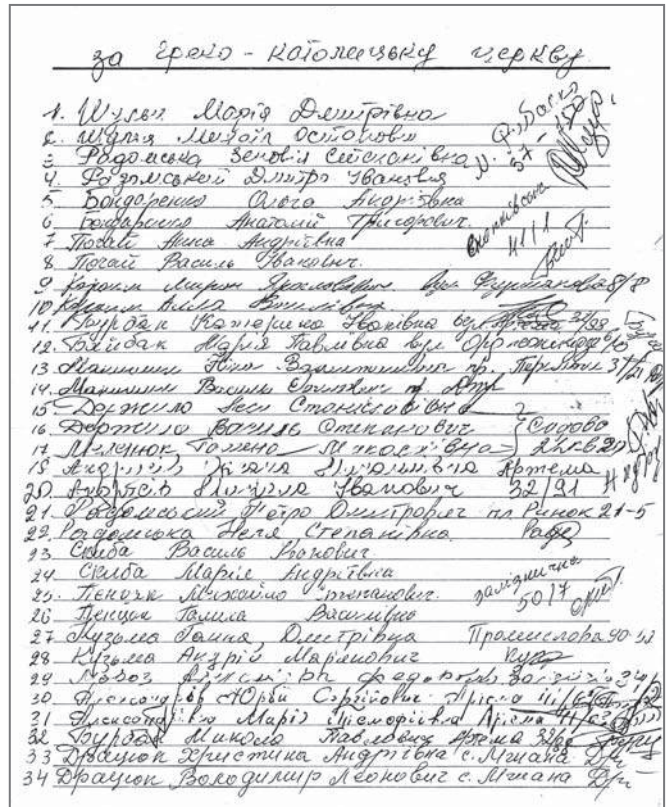
Видавалося, що й новий генеральний секретар ЦК КПРС Михайло Горбачов на початку свого правління не мав наміру змінювати напряму релігійної політики своїх попередників і наголошував на продовженні ідеологічної боротьби з «пережитками капіталізму» [26, с. 194–197]. Однак уже з 1987-го, напередодні святкування 1000-ліття Хрещення Русі, М. Горбачов у своїх виступах почав наголошувати на позитивній ролі християнства у формуванні державності Київської Русі. Окремі публікації у радянській пресі намагалися об'єктивно представляти релігійні аспекти життя радянського суспільства [28, с. 398; 39, с. 215–216]. Також аварія 26 квітня 1986 року на Чорнобильській АЕС мала не лише фізичний, а й духовно-психологічний вимір. Серед населення почали ширитися ідеї апокаліптичного характеру, наростало незадоволення владою, посилювалися антирадянські настрої [28, с. 388].

Незважаючи на «горбачовську перебудову», у другій половині 1980-х років Україна залишилася під контролем старої «брежневської» номенклатури на чолі з Володимиром Щербицьким. Республіканський партпарат уперто блокував демократичні зміни, які пропaгувалися Москвою. Зі свого боку, М. Горбачов не наполягав на впровадженні «плюралізму» і «нового мислення» в УРСР заради політичної стабільності у «найбільшій неросійській республіці СРСР» [2, с. 297], котра займала особливе місце на релігійній карті цілого СРСР, а зокрема це стосувалося Західної України, де станом на 1 січня 1988 року офіційно діяла 2 141 релігійна громада, що становило 38 відсотків від загальної кількості громад в УРСР. Зокрема, з 6 794 парафій РПЦ у Радянському Союзі лише в західних регіонах України було зареєстровано 1 823 (27% у все-союзному і 46% в українському масштабах) [6, с. 35–36; 35, с. 53].

Незважаючи на постійні репресії радянського режиму, у катакомбній Церкві було збережено ієрархічну структуру; вірні, котрі себе визнавали греко-католиками, могли отримувати душпастирську опіку від підпільних греко-католицьких священників. Також в умовах підпілля ієрархії вдалося zorganizувати діяльність т. зв. семінарій, а монахи та монахині продовжували вести чернечий спосіб життя. Важливу підтримку греко-католики в Україні отримували від українців з еміграції, а особливо від патріархів Йосифа Сліпого та Мирослава Івана Любачівського, а також від Римських архієреїв, зокрема Івана Павла II [33, с. 1120–1123]. Щодо питання свободи совісті в СРСР на радянське керівництво чинили тиск західні політики, правозахисники, громадські діячі [10, с. 8–10; 27, с. 10; 29, с. 20; 40, с. 176], особливо після підписання Радянським Союзом 1 серпня 1975 року акта щодо прав людини у Гельсінкі. Навіть радянські політичні дисиденти, які були далекими від релігії взагалі, почали активно виступати на захист свободи сумління та вимагати визнання прав греко-католиків [25, с. 150]. Всі ці передумови вселяли надію, що проблема легалізації УГКЦ рано чи пізно мусить бути розв'язана.

З огляду на проголошення демократичних лозунгів у рамках « нової політики перебудови », проголошеної М. Горбачовим, греко-католики більше не хотіли миритися з несправедливістю влади та користися існуючій системі. Тому наприкінці 1980-х вони активізували боротьбу за свої громадянські права. Так, провісником легалізації УГКЦ стало оприлюднення офіційно-декларативної заяви до Папи Римського та генерального секретаря ЦК КПРС М. Горбачова про вихід з підпілля групи священників (23 осіб) і вірних під керівництвом владика Павла Василика, датованої 4 серпня 1987 року.

Вже наприкінці 1987-го активні греко-католики утворили Комітет захисту прав Української католицької церкви (під головуванням колишнього політв'язня Івана Геля), який був правонаступником української релігійної правозахисної органі-

Зразок підписів під заявами на підтримку офіційного визнання УГКЦ, які пізніше І. Гель та інші учасники Комітету офіційно передавали до вищих інстанцій СРСР, а також до міжнародних організацій (протягом 1988-1989 років було зібрано близько 120 тисяч підписів)

зації «Ініціативна група для захисту прав віруючих і Церкви» (під керівництвом Йосифа Терелі і Василя Кобрини), заснованої ще 1982 року [36, с. 22]. Членами Комітету з числа духовенства були студит о. Герман Будзінський, редемпторист о. Михайло Волошин, василіянин о. Михайло Гаврилів, о. Петро Зеленох, редемпторист о. Микола Куць, владика Іван Маргітич і також миряни Ольга Горинь, Василь Кобрин, Зиновій Красівський, Стефанія Січко, Степан Хмара та ін. У своїй програмі керівники Комітету наголошували, що ця організація «діє в структурі Церкви і його діяльність не суперечить церковним догмам чи законам» [1, с. 3]. Вони поставили перед собою єдину мету – легалізацію УГКЦ, яку планували здійснити через «пробудження» українського суспільства і якнайширше представлення проблеми греко-католиків перед органами державної влади СРСР і світовою громадськістю.

Комітет почав мобілізувати населення завдяки перевіреній формі відстоювання своїх прав – збору підписів під заявою на підтримку офіційного визнання УГКЦ, які пізніше І. Гель офіційно передавав до вищих інстанцій СРСР, а також до міжнародних організацій (протягом 1988–1989 рр. було зібрано близько 120 тисяч підписів) [8, с. 4; 9, с. 3–4; 12].

Найбільш вдалим методом боротьби була організація «відкритих» богослужень у містах і селах За-

Акція голодування греко-католиків на захист своїх прав на Арбаті у Москві, яка тривала протягом п'яти місяців 1989 р.

хідної України, котрі спочатку збирали невелику кількість вірних, але згодом переросли в багатотисячні маніфестації, як, наприклад, святкування 1000-ліття Хрещення в липні 1988 року в с. Грушеві та с. Зарваниці під проводом владики Павла Василика та його учнів і помічників о. Володимира Війтишина, о. Йосифа Мороза, о. Івана Сеньківа, о. Тараса Сеньківа, о. Григорія Сімкайла, о. Миколи Сімкайла та інших; урочисте богослуження на честь святкування 175-річчя від дня народження Т. Шевченка у 1989-му у Львові біля пам'ятника першодрукареві Іванові Федорову на вул. Підвальной, котре відслужили православний та греко-католицький священники (о. Михайло Нискогуз і о. Михайло Волошин відповідно); вшанування пам'яті о. Маркіяна Шашкевича у с. Підлиссі 6 серпня 1989 року [12; 37, с. 7; 38, с. 2]. Варто сказати, що влада усіляко намагалася зупинити численні походи, богослуження під відкритим небом та маніфестації, проводячи репресії проти організаторів акцій. Часто священників-організаторів за проведення «релігійних обрядів», котрі класифікувалися радянським законодавством як недозволені масові заходи, карали штрафами (найменше на 50 карбованців), викликами і профілактичними розмовами в прокуратурі або КДБ, ув'язненнями (переважно на 15 діб, як, наприклад, протягом 1988–1989 років двічі був арештований нібито «за хуліганство» о. Михайло Гаврилів [31, с. 3]), або примусово забирали як військовозобов'язаних на кількомісячну службу до війська, як це було, зокрема, у випадку о. Івана Сеньківа за організацію багатолюдного ювілейного святкування греко-католиками 1000-ліття Хрещення України-Русі у відпустовому місці Зарваниці [24, с. 4] тощо.

Вже з травня 1989 року в центрі Львова, біля колишнього монастиря Кармелітів босих, греко-католицькі священники розпочали щонеділі служити Літургії та молебні. Своєрідними «парохами гірки» стали

кілька підпільних священників, серед них о. Антоній Масюк ЧСВВ, о. Михайло Білик ЧНІ та о. Богдан Смук. Також у більших містах Західної України на міських цвинтарях часто проводилися багатолюдні панахиди на честь полеглих борців за волю України або українських патріотів, як, наприклад, у Львові на Личаківському та Янівському кладовищах на могилах січових стрільців та композитора Володимира Івасюка в 10-ті роковини його трагічної загибелі [20, с. 45].

Найбільш грандіозним за чисельністю та значенням став похід вулицями Львова до собору Св. Юра, який відбувся 17 вересня 1989 року, у 50-ту річницю «возз'єднання» Західної України з УРСР, і який зібрав від 250 до 300 тисяч людей під гаслом свободи віросповідання для греко-католиків. Аналогічні походи за легалізацію відбувалися практично в усіх містах і селах Західної України [12]. Вони засвідчили той факт, що греко-католики зуміли в цей період, подолавши страх перед тоталітарною системою та репресіями, організуватися в єдиний «фронт» боротьби за власну Церкву.

Безумовно окреме місце у подіях 1989 року займає безпрецедентна акція голодування греко-католиків на захист своїх прав на Арбаті у Москві. Її розпочали єпископи Павло Василик, Софрон Дмитерко і Филімон Курчаба в Секретаріаті Верховної Ради СРСР 18 травня, а вже пізніше їх підтримали і продовжили духовенство і миряни, які змінювали одні одних протягом п'яти місяців [22, с. 36]. Голодування викликало великий резонанс у Радянському Союзі і світі.

У 1988–1989 роках проблему забезпечення своїх релігійних прав греко-католики все частіше почали представляти перед іноземними журналістами, представниками закордонних дипломатичних служб і західними політиками, проводячи прес-конференції у приватних помешканнях або

під час масових акцій. Така важлива зустріч відбулася 30 травня 1988 року в Москві з президентом Рональдом Рейганом і кількома сенаторами США, на котрій був присутній І. Гель [36, с. 80]. Також греко-католицькі владики (єпископи Павло Василик, Софрон Дмитерко, Филімон Курчаба та владики із Закарпаття – Іван Маргітич і Іван Семедій) і священники (о. Володимир Війтишин, о. Ігор Возняк, о. Михайло Зелений, о. Григорій Сімкайло та інші) здійснили кілька поїздок до Москви, представляючи справу легалізації УГКЦ перед радянською владою та іноземними гостями. Так, наприклад, під час святкування 1000-ліття Хрещення України-Русі 10 червня 1988 року в Москві владики Павло (Василик) та Филімон (Курчаба) зустрілися з кардиналами Агостіно Казароллі та Йоаном Віллібрандсом [4, с. 1–3; 5, с. 6].

Важливим фактором інформаційної боротьби стало розповсюдження друкованих часописів Комітету захисту УКЦ «Християнський голос» на Заході за сприяння редакції «Вісті з Риму» та Української пресової служби. Єпископи та священники протягом 1988–1989 років сприяли поширенню правдивої інформації про стан УГКЦ в Україні, даючи інтерв'ю для західних журналістів [13, с. 20].

Слід зазначити, що поряд з Комітетом великий вклад у справу легалізації УГКЦ зробили й інші мирянські релігійно-патріотичні організації, наприклад, Марійське жіноче товариство «Милосердя», відроджене 1988-го, котре також почало проводити чимало акцій на захист прав віруючих УГКЦ, а його лідер Ірина Калинець навіть була ув'язнена на 15 днів за організацію молебня на подвір'ї архикафедрального собору Св. Юра у Львові в січні 1989 року [19, с. 42].

Комітет захисту УКЦ, очолюваний мирянами, зумів підняти на боротьбу за права Церкви практично ціле суспільство Західної України, поряд з тим єднаючи релігійний і національний фактори. Так у контексті національно-політичної боротьби в Західній Україні релігійні вимоги органічно імплементувались, і тому логічним наслідком стала певна «політизація» боротьби за права Церкви [21, с. 34–37], що не схвалювалося деякою частиною ієрархії і духовенства УГКЦ.

Представникам Комітету вдалося показати радянській і світовій громадськості, що питання легалізації потребувало негайного вирішення. А тому акції голодування, несанкціоновані богослуження, масові демонстрації наочно демонстрували, що така легалізація може відбуватися шляхом доконан-

17 ВЕРЕСНЯ 1989 Р. М. ЛЬВІВ

ня фактів, і на її перебіг комуністична влада вже не матиме жодного впливу. Свідченням цього стало те, що православні громади і священники у Західній Україні почали схилитися до переходу в лоно УГКЦ. Першим був о. Михайло Нискогуз, парох с. Старої Солі Старосамбірського району, котрий разом зі своєю громадою ще 5 травня 1989 року заявив про приєднання до катакомбної Церкви і відстоював свій вибір понад 6 місяців [18, с. 8]. Однак найбільш відомим і знаковим для інших православних парафій став перехід громади церкви Преображення ГНІХ у Львові 29 жовтня 1989-го на чолі із сотрудником о. Ярославом Чухнієм, який напередодні був канонічно прийнятий у юрисдикцію УГКЦ Місцєблюстителем владикою Володимиром Стернюком [17, с. 69]. Загалом, до кінця листопада 1989 року лише на Львівщині більше ніж сотня парафій РПЦ перейшли до УГКЦ [41, с. 4].

Водночас греко-католики не залишали надій і на офіційне визнання, зокрема й у зв'язку з тим, що 1 грудня 1989 року мала відбутися зустріч Івана Павла II з М. Горбачовим. З огляду на такий внутрішній і зовнішній тиск радянська влада була змушена визнати право УГКЦ на свободу віросповідання і 28 листопада 1989-го вийшла Заява Ради у справах релігій при Раді Міністрів УРСР, згідно з якою греко-католики отримували право на заснування й реєстрацію громад, користуючись «усіма правами встановленими законом для релігійних об'єднань в УРСР». Але, з іншого боку, влада вимагала від греко-католиків повернути «всі культові споруди, захоплені віруючими в обхід закону», щоб після того розглядати передачу церковного майна «спокійно і зважено, на законних засадах» [7, с. 5]. Хоча й Заява не повертала тих прав УГКЦ, які вона мала до 1946 року, а навіть не задовольняла вимог самих греко-католиків, цей документ дав юридичне підґрунтя для подання вірними

*Молебень служать священники
Микола Костюк і Михайло
Волошин.*

заяв на реєстрацію своїх громад та став сильним поштовхом для священників і громад РПЦ до переходу в юрисдикцію греко-католицьких владик. Так, за офіційною статистикою на 1 січня 1990 року було зареєстровано 298 громад УГКЦ, а вже через рік – 2 001 громада [3, с. 177–180].

Офіційна легалізація дозволила також розвивати внутрішню інфраструктуру УГКЦ. Так, за стараннями владика Володимира Стернюка вже у вересні 1990 року відновила свою діяльність Духовна семінарія св. Духа у Львові, яка на той час навіть не мала жодного приміщення. Першим ректором був призначений владика Филімон Курчаба ЧНІ, віце-ректором – о. Володимир Чучман [16, с. 21], священник з підпілля, педагог за освітою. Переважна більшість викладачів першого року роботи Семінарії у Львові та й в інших містах (Тернопіль, Івано-Франківськ, Дрогобич) також були пов'язані з підпільними семінаріями, як наприклад: о. Василь Семенюк (тепершній ординарій Зборівсько-Тернопільський), о. Богдан Білинський, о. Костянтин Панас, о. Євстахій Смаль, о. Богдан Смука, о. Мирон Бендик, о. Василь Михайлюк та інші [14, с. 24; 15, с. 4; 20, с. 21].

Своєрідним підсумком процесу виходу УГКЦ з підпілля стало проведення собору УГКЦ 23 січня 1990 року в церкві Преображення ГНІХ у м. Львові за участі владик з України та близько 200 священників і численних мирян. На ньому було прийнято кілька ухвал, серед яких найважливішими були заяви про недійсність рішень Львівського собору 1946 року та бажання встановити добрі відносини з УПЦ [30, с. 1], оскільки вже на той час у регіоні мали місце конфлікти та протистояння стосовно посідання храмів між обома Церквами і до вирішення цієї проблеми були залучені представники Ватикану, Московського патріархату і, звісно, греко-католики як з України, так і з-за кордону [23, с. 59; 32, с. 3].

Важливим фактором зміцнення проводу та

утвердження легальної ієрархічної структури Церкви стало запрошення підпільних владик на зустріч із Папою Іваном Павлом II до Рима 25–26 червня 1990 року, на котрій він «поблагословив і утвердив канонічну і церковну єдність єдиної Помісної УКЦ на батьківщині й у діаспорі...» [11, с. 1112–1114].

Завершальними кроками легалізації УГКЦ мож-

Владика Павло Василик під час ювілейної Св. Літургії на честь 1000-ліття Хрещення-Русі у Зарваніці, 17 липня 1988 р.

на вважати повернення греко-католикам архікатедрального собору Св. Юра у Львові, яке відбулося 19 серпня 1990 року, відновлення легальної діяльності монаших чинів і згромаджень та приїзд до України Глави УГКЦ патріарха Мирослава Івана Любачівського 30 березня 1991-го, а згодом і його рішення залишитися в Україні, на що він отримав дозвіл від Папи Римського.

Проте остаточне визнання УГКЦ на правовому рівні відбулося після затвердження Статуту УГКЦ 15 червня 1991 року в Києві, що надавало Церкві всі права релігійних організацій згідно із законодавством і трактувалося як завершення легалізації, хоча й не означало її повної реабілітації [34, с. 32].

УГКЦ, переживши кількадесятилітнє переслідування, зуміла не лише вистояти і перенести численні удари з боку атеїстичного режиму, а й згуртувати ті сили, які залишилися після «офіційної» заборони, організувати власну підпільну структуру та виховати нові кадри, спроможні вести наполегливу боротьбу за права своєї Церкви. Процес легалізації УГКЦ характеризувався поєднанням релігійного руху з національно-патріотичними лозунгами і діями, більшою активністю мирянства та молодшого духовенства і, на жаль, конфесійною нетерпимістю між вірними та духовенством УГКЦ та православних церков.

Перше різдвяне богослуження після виходу з підпілля служать у храмі Преображення ГНІХ у Львові владыки Филімон Курчаба, Володимир Стернюк і Юліан Вороновський.

1. Гель І. Комітет діє в структурі Церкви // Українська Пресова Служба. – 1988. – № 5–6.
2. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX століття. – Київ, 1996.
3. Гудзяк, о. Б. Релігійне життя в Україні у перші п'ять років незалежності // Ковчег (Львів). – Львів, 2000. – № 2.
4. Дацько І. Тисячоліття надії – представники Папи домагаються визнання Української Католицької Церкви // Вісті з Риму. – 1988. – № 6.
5. Делегація УКЦ з представниками Ватикану в Москві // Українська Пресова Служба. – 1988. – № 7–8.
6. Єленський В. Є. Церква і політика у посттоталітарному соціумі: Україна // Права людини в Україні. – Київ–Харків, 1995. – № 13.
7. З дотриманням законності. Заява Ради у справах релігій при Раді Міністрів УРСР // Вільна Україна. – 1989. – 30 листопада.
8. Заява до генерального секретаря М. С. Горбачова від віруючих християн Радянського Союзу // Вісті з Риму. – 1988. – № 2.
9. Заява Комітету до учасників Віденської конференції держав учасниць нарад безпеки і співпраці в Європі від 20.01.1988 // Українська Пресова Служба. – 1988. – № 2.
10. Звернення до М. С. Горбачова // Патріархат. – 1989. – № 6.
11. Зустріч об'єднаної єрархії УКЦ в Римі // Визвольний шлях. – 1990. – № 9.
12. Інтерв'ю з Іваном Гелем для журналу «Київська Церква» (неопубліковане) // Архів Івана Геля.
13. Інтерв'ю з Марією Бочарською від 10.04.1997, м. Львів. Інтерв'юер: Л. Купчик // Архів Інституту історії Церкви (далі – АІІЦ). – П-1-1-698.
14. Інтерв'ю з о. Богданом Білинським від 24.03.1998, м. Львів. Інтерв'юер: Л. Купчик // АІІЦ. – П-1-1-894.
15. Інтерв'ю з о. Василем Михайлюком від 13.05.1993, м. Львів. Інтерв'юер: Смолюк С. // АІІЦ. – П-1-1-147.
16. Інтерв'ю з о. Володимиром Чучманом від 23.08.2000, м. Львів. Інтерв'юер: Лободина М. // АІІЦ. – П-1-1-1161.
17. Інтерв'ю з о. Миколою Костюком від 12.02.1993, м. Стрий. Інтерв'юер: Б. Гудзяк // АІІЦ. – П-1-1-358.
18. Інтерв'ю з о. Михайлом Низькогусом від 5.05.2001, м. Червоноград. Інтерв'юер: Г. Вихнович // АІІЦ. – П-1-1-1269.
19. Інтерв'ю з Стефанією Шабатурою від 01.06.1998, м. Львів. Інтерв'юер: Купчик Л. // АІІЦ. – П-1-1-791.
20. Інтерв'ю з о. Костем Панасом від 18.12.1993, м. Львів. Інтерв'юер: І. Козловський // АІІЦ. – П-1-1-453.
21. Кобута С. Прикарпаття в новітній українській національно-демократичній революції (1988–1991) // Галичина. – 2001. – № 7.
22. Коломиєць І. Голодування на Арбаті. Десять років тому розп'ята Церква почала виходити з підпілля // Бюлетень релігійної інформації. – 1988. – № 5.
23. Коммюнике встречи представителей Римско-Католической и Русской Православной Церквей // Журнал Московской Патриархии. – 1990. – № 4.
24. Лист о. Івана Сенькова із Червоної Армії // Українська пресова служба. – 1988. – Вересень.
25. Марчук В. Українська Греко-Католицька Церква. Історичний нарис. – Івано-Франківськ, 2001.
26. Матеріали XXVII з'їзду Комуністичної Партії Радянського Союзу. – Київ, 1986.
27. Патріарх Мирослав-Іван (Любачівський) з президентом Регеном // Патріархат. – 1988. – № 6.
28. Поспеловский Д. В. Русская Православная Церковь в XX веке. – Москва, 1995.
29. Сенат США прийняв резолюцію в справі Тисячоліття Християнства Руси-України // Патріархат. – 1988. – № 4.

30. Собор Греко-Католицької Церкви // Віра батьків. – 1990. – № 2.
31. Совети ув'язнили українського католицького священика після богослуження в присутності ABC News // Українська Пресова Служба. – 1989. – Березень.
32. Совместное заявление // Львовская правда. – 1990. – 15 березня.
33. Содано А. Діяльність Апостольської Столиці на користь Української Греко-Католицької Церкви // Визвольний шлях. – 1990. – № 9.
34. Статут Української Греко-Католицької Церкви затверджений // Віра батьків. – 1991. – 23 червня.
35. Стоцький Я. Релігійна ситуація в Україні: проблеми і тенденції розвитку (1988–1997 рр.). – Тернопіль, 1999.
36. Тематичне інтерв'ю з Гелем Іваном, від 21.10.2003, м. Львів. Інтерв'юер: Т. Бублик // АИЦ. – Т-1-1-29.
37. Українська пресова служба. – 1988. – № 7–8.
38. Українська пресова служба. – 1989. – № 3.
39. Харчев К. Утверждаю свободу совести // Русская Православная Церковь в советское время (1917–1991). Материалы и документы по истории отношений между государством и Церковью. – Т. 2. / Составитель Г. Штриккер. – Москва, 1995.
40. Bourdeaux M. Gorbachev, Glasnosts and the Gospel. – London, 1990.
41. Ukrainian Catholics in Lviv demand legalisation of Church // Keston News Service. – 1989. – 30 листопада.

Представлені уривки з інтерв'ю, стосуються, як правило, подій 1988–1990 років. Інтерв'ю з учасниками тих подій були записані у 1992–2004 роках інтерв'юерами Інституту історії Церкви та студентами УКУ, які прослухали науковий семінар «Жива історія підпілля УГКЦ».

Інтерв'ю з єп. Павлом Василюком

Дата інтерв'ю: 22.10.1996

Місце інтерв'ю: Івано-Франківська область, м. Коломия

Інтерв'юер: Купчик Л.

Владика Павло Василюк народився 8 серпня 1926 року в с. Бориславці Перемишльського повіту (тепер – Польща), навчався у Перемишльській духовній семінарії. Переселений разом з батьками до УРСР. Допомігав медикаментами українським повстанцям, за що в 1947 році був арештований і засуджений за «зраду батьківщині» і «антирадянську пропаганду». Покарання відбував у таборах на Уралі, в Челябінській області та Казахстані. Першого січня 1950 року – висвячений на диякона єпископом Віктором Новиковим (єзуїт східного обряду). В 1956 році звільнений, повернувся на Західну Україну. 18 листопада 1956-го отримав священичі свячення з рук владика Миколая Чарнецького. Проводив активну душпастирську працю на Тернопільщині і Станіславівщині, за що 1959 року був арештований в Станіславові. Другий термін ув'язнення відбув у мордовських таборах, опісля того ще 5 років не мав права жити на Західній Україні. Після повернення продовжує активну діяльність і 1 травня 1974 року отримав єпископську хіротонію з рук владика Йосафата Федорика ЧСВВ у с. Вільхівцях Жидачівського району Львівської області. Владика Павло став одним з найактивніших борців за повернення прав УГКЦ: автор «Заяви» від 4 серпня 1987 року, організатор богослужень, у яких брали участь багато тисяч вірних, ініціатор поїздок до Москви з метою зустрічі з радянськими чиновниками у справі легалізації УГКЦ тощо. З виходом Церкви з підпілля був єпископом-помічником в Івано-Франківську, а з 1993-го – ординарій новоствореної Коломийсько-Чернівецької єпархії. Помер 12 грудня 2004 року в Коломиї.

Про написання Заяви про вихід з підпілля 4 серпня 1987 р.

вл. П. В.: Надходить великий ювілей 1000-ліття хрещення Київської Русі, напередодні, а саме 1986-го року, Святіший Отець запитує, що думаємо ми робити з нагоди цього ювілею. Таку новину нам передали і священики, і монахи, як вони твердили, від Святішого Отця. В нас на той час був заснований Комітет захисту українських греко-католиків у Радянському Союзі, який очолював пан Тереля Йосиф. Ми сходилися не раз обговорити ті всі справи. В 1987 році ми зійшлися серпня Львові на вулиці Угорській під номером 2/17, чи 17/2, вже не пам'ятаю, у моєї рідної сестри Литвин Емілії (вона замужем за Литвином Степаном). Там ми врадили написати заяву: «Виходимо з підпілля», чи там Церква виходить з підпілля. Заява на ім'я Папи, апелюючи через Святішого Вітця до Горбачова. Ту заяву я підписав як єпископ, інші єпископи відмовилися підписувати. Приходили до владика Стернюка, він відмовився, не хотів писати.

Л. К.: Як він це пояснював?

вл. П. В.: Що то все не часі, що то страшно. Інші єпископи відмовилися. Цю заяву підписало коло тридцять священиків. Імена, які я знаю, то: Микола Сімкайло, Григорій Сімкайло, Сеньків Тарас, Йосиф Війтишин, Михайло Гаврилів, який навернувся з православ'я.

Л. К.: Чи то були головно молоде покоління священиків, старші до вас не приєдналися?

вл. П. В.: Чому? Був підписаний о. Будзінський покійний, були другі підписані, були з Закарпаття підписані, нараховувалося близько тридцяти священиків. Наступний рік буде в пресі подано їхні імена. Також підписали цю заяву і миряни – близько ста п'ятдесяти осіб. Між ними були і декілька сестер. [...]

Інтерв'ю з вл. Павлом Василюком

Дата інтерв'ю: 18.02.1994

Місце проведення інтерв'ю: Івано-Франківська обл., м. Коломия

Інтерв'юер: Качур В.

о. П.: [...] Я все твердив, що легалізація Церкви починається з кожного нашого офіційного богослуження, що ми відправляємо, тому не треба перед органами КГБ казати: «Я не правив». Правив. Тільки не кажи де, якщо не знають, і не кажи, в кого ти правив, щоб не тягали людей. Але, що ми правимо. Я сам особисто сказав: «Ви б хотіли почути від мене слова, що я заперечив, що я правив. Ви того не почувєте, бо я правив і правити буду. Це означає, що вимоги на обслуговування нашого народу є конечно потрібні, що не задосить люди забезпечені Православною чи Римо-Католицькою Церквою. Люди хочуть своєї Церкви, свого обряду і ми вимагаємо цього, тому відправляємо».

К. В.: *Владико, як Ви зустріли день легалізації УГКЦ?*

о. П.: То треба ставити питання тим, які не боролися за легалізацію, як вони зустріли. Я її не зустрічав, я за неї боровся і тим жив. І це довів своєю працею, своїм терпінням, усім. У мене не було зустрічі з легалізацією. Я її постійно легалізував з хвилі свого священства, з хвилі свого дияконського служіння. Я все її легалізував і для мене тої зустрічі не було. В мене тільки з нагоди тої легалізації, яка вже наступила, тільки подвоїлася праця, я став використовувати кожну секунду для добра Церкви, для розширення нашої Української греко-католицької церкви. Я не міг себе заспокоїти тим, що вистачить нам церква одна на один район. Так деякі владика казали: «Не треба цього робити, не треба дразнити москаля, бо то гірше нашкодить нашій Церкві». Так вважали наші владика, священники, підпорядковані таким владикам, [що то – Т. Б.] ніби дразнення КГБ, бо опісля вони нам не дадуть право свobodно відправляти.

На превеликий жаль, таке мислення було. То треба їх запитати, як вони зустріли, не мене. Бо я, власливо, жив тим духом і Церкву легалізував з першої хвилі своєї душпастирської праці, починаючи від дияконства вже давав свідоцтво, що Церква та існує.

Розповідь про поїздки греко-католицьких владик і священників до Москви і обговорення питання легалізації УГКЦ з урядовими чинниками і громадськими діячами

К. В.: *Ще одне, владико. 10 червня 1988 року Ви разом з єпископом Филімоном Курчабою були в Москві, де зустрічалися з кардиналами Казароллі та Віллебрандсом. Про що була мова тоді?*

о. П.: То було під час святкування 1000-ліття хрещення Русі-України, на превеликий жаль, у Москві (бо Москви ще тоді не існувало). Ми були направлені блаженнішим нашим патріархом Мирославом Любачівським.

Що говорилося? Ми предстали як делегати офіційно існуючої нашої Церкви, яка вийшла з підпілля. Така Церква існує. Була яка розмова? Розмова про Церкву. Ми поставили таке питання, щоб більш рішуче ставилися до вимог легалізації нашої Церкви. То були нелегалізовані ще, то йшов процес.

Я після цього, 17 вересня, був запрошений американським конгресменом і сенаторами на круглий стіл у Москву в справі нашої Церкви, де були дебати з московськими представниками Верховної Ради. Ми там виграли цю позицію.

К. В.: *І ще не раз у справі легалізації Української греко-католицької церкви Ви їздили то до Києва, то до Москви, зустрічалися з різними людьми. Власне, Ви мали зустріч також з такою світлою постаттю, Андрієм Сахаровим. Як він ставився до легалізації УГКЦ?*

о. П.: В тих роках я створив делегацію до Москви. Підготовка тривала кілька місяців, тому що єпископи боялися їхати. Але все ж таки, правда, вирішив поїхати Филімон, владика Дмитерко, я, зі священників – Сімкайли, Возняк Ігор – отець з редемптористів, і отець Сеньків Тарас.

Ми їхали з вимогою до уряду, до Верховної Ради у справах нашої Церкви, легалізації її. Зустріч наша мала бути з Горбачовим, а він був тоді в Китаї. Ми домагалися до зустрічі з Лук'яновим – нам не давали. Я тоді об'явив на свій ризик у Верховній Раді голодовку, бо я не знав, чи мене підтримають. На превелике щастя, владика мене підтримали. Про священників мови нема, бо ті все підтримували. Я боявся за владик, бо могли сказати: «А ми не хочемо». Але підтримали.

Ми зразу написали заяву про голодування в такій справі, про зустріч з представником Верховної Ради у справах нашої Церкви. І нам дали ту зустріч, але аж на третій день. Ми три дні голодували офіційно перед Верховною Радою на Красній площі, де нас фільмували журналісти зі всіх кінців світу. Тоді був симпозіум міжнародної журналістики в Москві. Я був запрошений головою того симпозіуму, американським журналістом, на прес-конференцію. Я там дав всю реляцію про наш стан...

К. В.: *Владико, все ж розкажіть про зустріч з Андрієм Сахаровим.*

о. П.: Сахаров – академік, звичайна людина, по національності єврей, але як людина, демократ, він розумів ситуацію, яка склалася під час існування більшовицького режиму... А стосовно нашої Української греко-католицької церкви – він підтримав її. Я тому мав можливість з ним переговорити на мітинг у Лужниках, в Москві. Він дуже прихильно ставився. Ми попросили його, щоб він дальше справу нашої легалізації і реабілітації Церкви продовжив на такій світовій арені. Він то обіцяв і виконував.

То є людина, яка залишилася в нашій пам'яті дуже велична, як постать, як справжній борець, як справжній демократ. Так що в історії нашого народу, нашої Церкви його ім'я не буде затерте ніколи. І ми про це стараємося... Я викладав у духовній семінарії в Івано-Франківську історію Церкви Вселенської, історію Церкви Української, то я часто його ім'я нагадував і тих усіх, які боролися, не будучи українцями, навіть не греко-католиками, а справлялися за справу нашої Церкви, розуміли, що це

також їхній обов'язок у тій спільній боротьбі нашої і всього народу, який був поневолений більшовицькою владою.

Інтерв'ю з о. Іваном Сеньківим

Дата інтерв'ю: 13, 14, 25.01.1994

Місце проведення інтерв'ю: Тернопільська обл., м. Борщів

Інтерв'юер: Стоцький Я.

Отець Іван Сеньків народився 3 травня 1959 року в с. Росохачі Чортківського району на Тернопільщині. Закінчив професійно-технічне училище в м. Калуші за спеціальністю газоелектрозварювальник. Працював як слюсар тракторної бригади в с. Росохачі. В 1977 році розпочав підпільне навчання в семінарії владики Павла Василика і 27 травня 1982-го був висвячений ним же на священника. Проводив активну душпастирську діяльність і брав участь у різноманітних акціях за легалізацію УГКЦ. За організацію ювілейного святкування в Зарваниці в 1988 році був примусово забраний до радянського війська на 3 місяці як військовозобов'язаний. У 1989–1990 рр. – душпастир в селах Муховці, Мушкатівці і Вовківцях на Тернопільщині. З 1990 року – парох м. Борщева та декан Борщівського деканату. Був удостоєний церковної відзнаки митрофорного протоієрея. В 2005–2008 рр. – ректор Дяківсько-катехитичної академії ім. свщмч. Григорія Хомишина. Зараз працює на посаді синкела у справах духовенства Бучацької єпархії.

Розповідь про підготовку і проведення святкування 1000-ліття Хрещення Русі-України в Зарваниці.

У 1988 році ми хотіли відсвяткувати ювілей Хрещення України у відпустовому місці Зарваниця. Там владику Павло мені доручив організувати відправу, а особливо повідомити людей, зробити престіл, зробити хрест ювілейний, що має бути закопаний на тому місці. Вся організація по відправі лягла на мої плечі. І майже два тижні я готував ту відправу: готував людей, готував процеси церковні, які збереглися ще у вірних людей; готував той хрест, радився з майстрами, як то зробити; готував і престіл, на якому має правитися Служба Божа, – організовував усе.

Коли настав день відправи, цілу ніч падав сильний дощ. Але то не було перешкодою, щоб ми все зробили так, як було рекомендовано владикою, і так, як я розумів, що буде добре. Ми поставили престіл, приготували в одному з домів ювілейний хрест, що мали нести люди, приготували процесію – все зробили для відправи. І ранком приїхав владику, було багато людей, понад 30 тисяч людей зібралось зі всієї Галичини, були повідомлені, що буде відправа. Взяли фани, взяли місійний хрест на плечі і несли з села Сапова три кілометри до Зарваниці – такий похід був, щоби там відправити богослужіння. Багато священників, багато людей з'їхалися до Зарваниці. Але було дуже багато і міліції.

Ішли до села походом, ми в священничих ризах, владику Павло – в єпископській одежі, а перед нами несли хрест, після хреста – процесія. Як доходили

до Зарваниці, то побачили, що там три шеренги міліції стоїть один коло одного, щоби нас не допустити. Але процесія не зупинялася. Ті чоловіки, що несли хрест, вдарили ним по тій міліції, не зупинялися, йшли на неї. І вона розступилася, пропустила нас далі. Коли ми йшли в село попри церкву, яка на той час була вже як православна руська церква (діяла, бо перед тим місяць чи два відкрили її як руську православну), ми побачили, що навколо церкви стоять міліціонери – три шеренги міліціонерів. Думали, що підемо розбивати церкву, відбирати. Але ми проминули їх і пішли до кирнички, до того чудотворного місця, на якому появилася Мати Божа.

Перед криничкою знову в три шеренги стояла міліція, щоби нас не допустити, але процесія не зупинялася. Ми йшли і знову тим місійним хрестом розтиснули ту міліцію, вона розступилася, а ми пішли до того місця правити Службу Божу. Падав дощ. Багато людей було до сповіді, ми сповідали, а владику Павло сказав: «Отці, прошу стати до Служби Божої», – ми пішли. Тільки-но ми одягнули стихарі – дощ перестав, хмари розійшлися і почало світити сонце. Великий подив був, то як чудо було: ми збираємося до Служби Божої – і почало світити сонце.

Люди, мокрі до рубця, бо ночували в лісі, чекали на Службу Божу, усміхалися, їм було весело. Почалася Служба Божа. Міліція стояла на другому боці річки, багато їх було, може близько 600–700 міліціонерів стояло, всі спостерігали за нашою відправою. То перша прилюдна відправа, перша Служба Божа, про яку знала держава, що буде правитись, і якої не хотіла допустити. То була перша відправа нашої Української греко-католицької церкви – в селі Зарваниці, при служінні восьми священників. Більшість із тих священників сповідало безперервно на Службі Божій. Після Служби Божої владику доручив мені ще дати шлюб. Двоє молодих людей приїхало здалека і хотіли з тої нагоди взяти шлюб, повінчатися, скріпити своє подружнє життя шлюбом церковним. І там, після тої відправи, я ще уділив тайну подружжя нашим молодим людям.

Нам дозволили поїхати додому. На другий день ранком викликає прокуратура мене до району, і прокурор виносить мені попередження за те, що ми святкували ювілей у Зарваниці. Але, ще сидючи в кабінеті прокурора, шукає мене з воєнкомату військовий і вручає мені повістку на шість місяців до армії на цілину, на збір урожаю. Кличуть мене до армії: завтра з ложкою, з баняком чи з тим горнятком прийти – до армії підеш. Я розумів, що то репресії, розумів, що то випробування, що то робить все КГБ, щоби забрати мене, не дати продовжити торжество. Коли дома вночі ми зробили місійний хрест і хотіли закопати його посеред села, з нагоди Хрещення України – зробили облаву. Наїхало солдатів, міліції, той хрест віднайшли в одного з господарів, за машину зачепили воєнну і потягнули по селі тим хрестом, потягнули його до району. [...]

На другий день приїхали за мною з воєнкомату, забрали на службу. Перед тим, як відправляти до Тернополя, де збирався той батальйон, який ішов на цілину, [...] мене відправили ще на адмінкомісію, де оштрафували. П'ятдесят рублів штрафу дали на вздогінці ще. І мене з адмінкомісії в машину, повезли до Тернополя на етап, на військову службу. Відтак з машини в поїзд – і я опинився в Росії: Липецька область, Усманський район, село Сторожове, де я був три місяці, служив як військовий, збирали урожай.

Там я молився як само. Але мені дуже шкода, бо під час тої служби померла сестра Тихона, настоятелька, що ми в Бучачі в неї збиралися на квартирі. Я тільки довідався з листування, що вона померла.

Ото таке було переслідування за мої переконання. Під час служби за мною наглядали, дуже строго наглядали, слідували. Коли ми мали їхати додому, то двоє призналися: один був парторгом взводу, а другий був комсоргом взводу. І той парторг взводу вже за тиждень, як ми мали їхати додому, каже: «Іване, чому тобі не можна женитися?» – бо так ніхто не знав, що я священник, крім офіцерів. [...]

Кажу: «Чому не можна женитися, звідки ти то знаєш? Скажи мені, то я скажу чому я не женюся». А він каже: «З першого дня, коли ти прийшов, мене поставили, щоб я слідував за тобою. Ти служив, а нас двоє слідувало за тобою. [...] І щонеділі, думаєш, ми їхали на якісь збори? Ми їхали тебе мельдувати, що ти робиш, як ти поводишся, як ти іш, як ти ходиш, як ти говориш». Щонеділі звітували в КГБ про моє перебування на службі. Але каже: «На мене зла не май, – то такий водій автобуса із Заліщик був, його забрали на ту службу військову, на той збір урожаю, – «На мене зла не май, бо я тебе захищав. Я не захищав, я говорив правду, а що правда сама тебе захищала: як ти поведився... Як би всі такі були люди в нашій державі, то було би добре».

Я. С.: *То було три місяці чи шість?*

о. І. С.: То прикликали на шість місяців служити. Але ми служили тільки три, тому що скоро зібрали урожай і нас раніше відпустили додому. Після того нас ще мали дати на возіння цукрового буряка. Але того не сталося, нас відпустили додому, бо вже роботи були закінчені.

Я. С.: *Отче, Ви говорили, що то найтрагічніший момент у Вашому житті. В чому полягає трагізм того моменту, тої служби в армії?*

о. І. С.: Під час переїзду на ту службу я покалічив собі ноги до чобіт так, що були рани на ногах. Довго, майже три місяці, ті рани заживали. І всі жахалися, коли бачили мої ноги. Найтрагічніше було те, що я був позбавлений діяльності: я не міг бути в той час із людьми, не міг їх підтримувати, я не знав, що діється тут, у нас, у тих селах наших вірних. Пізніше я мав листи, що добре почуваються і всі дуже шкодують, що я пішов. Але та трагедія була, що я був позбавлений тих три місяці спілкування зі своїми друзями, спілкування з людьми [...]

Хоч я правив там Службу Божу, щодня правив

потаї. Ми жили на полі, неподалеку були кукурудзи – я йшов до тих кукурудзів, клякав і там молився. Я мав молитвенник, мав усе про запас до Служби Божої. Один раз післали солдата, щоби знайшов мене: що я роблю в тих кукурудзах. І він два метри пройшов попри мене, але мене не видів. Я клякав, так Бог дав, що він не видів мене, що я там правлю Службу Божу, бо би сказав, що я там молюся. Я щодня правив Службу Божу.

Про покарання за відправу богослужінь греко-католицькими священниками в 1988–1989 рр.

До 1988 року, коли сповнилося 1000 років Хрещення України... ми відкрито не хоронили. Радше, коли хтось помре, то вже вечором пізно священник приходив до хати і там біля померлого правив Службу Божу. Після Служби Божої панахиду або обряд похорону відправляв. Перед Службою Божою сповідалися, дехто з рідних, дехто з вірних міг і мав можливість приступити до Святого Причастя. Вдень ми не хоронили.

Але з 1988 року обряд похорону проходив так, як має бути. Тільки те, що ми мали відправляти в церкві (так як до церков нас не допускали), то ми правили на подвір'ю... і після останнього цілування йшли на кладовище. То вже було відкрито. Хоч за кожний похорон нас карали, викликали до КГБ, до прокуратури, викликали до адміністрації районної, де давали 50 крб. адмінштрафу, адмінстягнення. То за кожний похорон і за кожну Службу Божу, про яку вони довідувалися, і за кожне вінчання, про яке вони довідувалися, і за кожне хрещення нам давали 50 карбованців штрафу.

Їх було багато в моєму житті, тих адмінштрафів, десь понад 50. Була одна неділя, за яку я заробив три штрафи: перша Служба Божа в Чорткові на кладовищі, де багато людей зібралося; друга Служба Божа тої самої неділі в Росохачі на кладовищі; і з полудня я поїхав у Бучацький район на похорон. І за всі Служби Божі та за похорон я мав по одному штрафові – то було три штрафи за день, вже більше не було.

[...]

Але я розумів, що ті адмінкомісії допомагають нашій Церкві вийти з підпілля, допомагають реалізувати нашу Церкву. Бо відомості про адмінкомісії відсилалися в Київ. Про них з часом почала говорити і радіостанція «Свобода», про них довідувався світ. Навіть ті, що засідали на тій адмінкомісії, переконувалися, що є праця, є священники, є люди, тому-то вже не замовчувалося, то вже виходило на світ, і люди пізнавали, що є така Церква. Раз є штрафи, то є діяльність тої Церкви. І тому я розумів, що кожний штраф наближає нас до легалізації нашої Церкви. Тому я, хоч терпів, але був радий тим, що так є.

Інтерв'ю з п. Стефанією Шабатурою

Дата інтерв'ю: 01.06.1998.

Місце проведення інтерв'ю: м. Львів.

Інтерв'юер: Купчик Л.

Стефанія Шабатура народилася 5 листопада 1938 року в с. Іване-Золоте Заліщицького району на Тернопільщині. В 1961 році закінчила художнє училище, а в 1967-му – Львівський інститут прикладного мистецтва й художнього промислу. Проектувала і ткала гобелени, брала участь у численних виставках. 1972 року заарештована і засуджена у Львові за «антирадянську агітацію і пропаганду» на 5 років таборів суворого режиму і 3 роки заслання. Термін покарання відбувала в жіночому концтаборі в Мордовській АРСР, на засланні – у с. Макушино Курганської області. Була членом Української Гельсінської Групи. Також брала активну участь у протестних акціях в'язнів. Співавтор листів і звернень до міжнародних і радянських організацій. В 1988–1989 рр. була активною учасницею руху боротьби за легалізацію УГКЦ, відродивши разом з Іриною Калинець Марійське товариство «Милосердя», головою якого є до цього часу

Л. К.: *Пані Стефо, ми вже згадали, що існує Марійське товариство. Коли, з чийої ідеї і з якою метою воно було створене?*

[...]

п. С. Ш.: То був 1988 рік. От Ірина Калинець [...] каже: «Чекай, ми можемо щось [зробити] (тоді Церква там вже заявила про себе). Були ж мирянські організації. Були Марійські товариства». Вона пам'ятає, бо вона ж людина така освічена. Вона тоді в енциклопедії і десь там книжки [переглянула], і каже: «Ми, жінки, організуємо Марійське товариство і будемо організовувати молебні. Хай тоді б'ють за молитву». Така їй думка прийшла... І тоді ми створили ініціативну групу. [...] Перший був молебен за дітей Чорнобиля і Вірменії. Тоді у Вірменії стався землетрус, то страхіття було. [...]

Л. К.: *А хто ще ввійшов у ту групу: Ірина, Ви і ще хто?*

п. С. Ш.: Ірина, я, Уляна Гнатів, Марія Бабій, Ліля Лемик, Дана Доманська і багато інших. [...] Леся Яриш. Багато інших. І ми тоді, власне, як той перший молебен [організовували] за дітей. Звернулися офіційно до священників церкви Миколая. То було на Миколая (1988 рік). Але вони відмовили: «То треба йти до Никодима, щоб давав дозвіл». Іринин тато перший раз пішов. Ні, після того Іринино тата ми послали, як нам відмовили. Вони теж відмовили Ірининому татові, щоб такий молебен відправити на Миколая після Служби Божої. Але ми все-таки прийшли до церкви. Відстояли цілу Службу Богу. Ми не уявляли собі, як можна людям відмовити молебен відправити. То ж не є якась акція, не є якась, не знаю що... Коли люди звернулися – молебен за дітей Чорнобиля і Вірменії. І думали, що вони таки відправлять. Відбули Службу. Але взяли із собою отця Гаврилів на всякий випадок. Служба Божа скінчилася – все, ніхто нічого. Ми тоді вийшли з церкви, коло хреста на подвір'ю отець Гаврилів відкрив свого кожуха. Там видно, що священник, і почав молебен.

Л. К.: *А що православний священник на то?*

п. С. Ш.: А священник там залишився в церкві. Люди вийшли і ми, і ще ті, що вийшли з церкви Миколая – всі взяли участь в тому молебні.

Л. К.: *Чи то була перша відправа?*

п. С. Ш.: То була перша наша відправа. [...] То десь так було 150 людей. Тоді сказали, що товариство буде щомісяця організовувати такий молебен теж за дітей, за долю нашу, щоб Бог захистив нас.

Л. К.: *Тобто задекларували ціль товариства тоді?*

п. С. Ш.: Так. Такі чисто релігійного напрямку. І що наступний молебен відбудеться через місяць. Порахували, яка неділя. Виходить 22 січня коло собору Юра, бо ми ж не маєм собору. І тоді розійшлися. Потім десь через тиждень Калинець каже: «Слухайте, ви знаєте, що то 22 січня? То День соборності. Та ще й річниця, кругла дата». І ми тоді вже зрозуміли... Ми того не знали, так Бог дав. І, власне, потім ми знову офіційно звернулися [за дозволом] на екуменічний молебен разом з Православною церквою, до митрополита Никодима пішли. Він не хотів навіть приймати. Ми тоді десь там в скриньку кинули той лист. А він, як потім виявилось, написав до влади скаргу, що просить владу захистити його від самозванців. Нас кілька жінок тоді покликав уповноважений Ради Решетило. [...] Ми сказали: «Ми офіційно, ми замовили молебен і все».

Фактично, дозволу не було. І тоді ми все-таки коло Юра... Я не знаю, чи Ви були тоді, чи ні? Там вже подвір'я наповнене було. То вже було десь поза 15 тисяч, напевно, людей.

Л. К.: *Але після того були якісь публікації в газетах про вас. Мені здається, що Ірина Калинець мала якусь кару – чи штраф, чи щось таке?*

п. С. Ш.: Так.

Л. К.: *То було після того?*

п. С. Ш.: Це після того. Значить, той молебен відбувся. Михайло Горинь сказав слово. І що День Злуки. Кругла дата. Щоб помолитися за те, щоб Україна була єдина. А вони включили гучномовець. І на російській мові якась там чи Служба, чи щось там, чи молебен.

Л. К.: *Звідки? З храму?*

п. С. Ш.: Так. Я пам'ятаю, бо то знову був отець Волошин, отець Лесів. Не знаю, Гаврилів здається не було тоді. І я тоді кажу: «Михайле, Михайле (мені прийшло до голови таке), заклич їх до Служби. Там в митрополії сидить». Він тоді, перш ніж Службу Богу розпочати (розумієте, бо ми ж до них зверталися) говорить: «Просимо православних отців вийти і помолитися разом з нами». А люди, весь народ: «Просимо, просимо, просимо». Знаєте, десь разів п'ять повторили. І ніхто того не організував, то чисто так, спонтанно все сталося. А вони після того включили гучномовець. Той молебен ми відправили... поспівали якихось колядок і розійшлися. А потім ми дістали повістку в суд. Ми потім з Іриною ходили...

Ірина каже: «Що, суд? Який суд? По закону я маю

право знайомитися зі справою, ми вже вчені. Нас не можна так прийти і засудити. Що це таке? Це не по закону». Ірина то заявила і ті судді мусили нам дати дозвіл познайомитися зі справою. Ми з Іриною ходили кілька днів, переписували ту справу, переписували доноси тих, з Юра, як ті всі отці свідчили, що то був не молебень, що то був мітинг.

А потім ми скаргу до Москви патріархові написали, що так і так. То вже заходив Великий Піст. Не пасувало Церкві в такому участі брати. Тоді проти нашого товариства було написано, що колись марійські дружинниці чи дружинники, чи хтось, я не знаю, дітей на палю насаджували. Розумієте? То жахливо. Що то самозванці якісь. Таке в газеті було. І Никодим цофнувся назад і забрав всі свої свідчення. Ніхто не прийшов на суд. [...] Ні одного священика, які там свідками проходять (ми ті всі написали їхні свідчення), не прийшло, лише міліція. І там Ірину засудили на 10 діб ув'язнення. Ми її підтримували перед будинком суду. Потім ми йшли з плакатами «Свободу Ірині Калинець» тут вниз і коло університету, коло того парку, і міліція напала, і там відбулася бійка з тими демонстрантами...

Інтерв'ю з о. Михайлом Нискогузом

Дата інтерв'ю: 5.05.2001

Місце проведення інтерв'ю: м. Львів

Інтерв'юер: Вихневич Г.

Отець Михайло Нискогуз народився 23 травня 1953 року в с. Нижньому Висоцькому Турківського району на Львівщині. Закінчив сільськогосподарський технікум у 1973 році, а в 1977–1981 рр. навчався в Московській духовній семінарії. Служив на парафіях у селах Мальчиці, Бабино, Сілець та Стара Сіль. Був активним учасником акцій за легалізацію УГКЦ і 5 травня 1989 року за підтримки громади с. Старої Солі Старосамбірського району перейшов у лоно УГКЦ. З 1992 року служить в м. Червонограді.

Про перехід першої громади РПЦ на Західній Україні в лоно УГКЦ та участь о. Михайла Нискогуза в боротьбі за легалізацію УГКЦ

Г. В.: *Коли Ви перейшли до УГКЦ і що або хто вплинув на Ваше рішення перейти до цієї Церкви?*

о. М. Н.: Я перейшов скоріше до УГКЦ, хоч офіційно ще не був оформлений в УГКЦ, але брав участь в мітингах ще будучи в Православній Церкві, коли я служив з теперішнім протоігуменом провінції отців редемптористів у Львові, Михайлом Волошином, біля пам'ятника Тарасові Шевченку 9 березня 1989 року. Пізніше в інших акціях, ще будучи православним священиком. 5 травня 1989 року я зголосився абсолютно добровільно, з твердим переконанням, що я приєднуюся до міцної, непереможної, непохитної Божої скали, якою є Католицька Церква, я зголосився до митрополита Володимира Стернюка, блаженної пам'яті, і він мене прийняв у лоно Греко-католицької церкви ще задовго до легалізації Церкви, ще задовго до приєднання до Греко-католицької

церкви церкви Святого Преображення у Львові. [...] Що вплинуло на моє рішення? Фактично моя участь спільно в Богослужіннях з греко-католиками спричинилася до того, що митрополит Никодим Російської православної церкви вирішив позбавити мене священичого сану. Я добре собі не усвідомлюю, як можна зняти, як мене можна, приміром, розхрестити, як можна зняти це, що мені дав Бог через єпископа, але я десь трошки злякався. Порадився з Михайлом Горинем, з Богданом Горинем, через якого я передавав свої повідомлення про життя у Православній церкві на радіо «Свобода», і я вирішив робити скоріше це, побачив, що парафія приблизно схиляється до переходу до Греко-католицької церкви, парафія мене підтримає. Хоч не було ще такої твердої думки, що Церква буде легалізована, і тому на всякий випадок я собі зробив малесенький переносний престіл, який поміщався в багажнику легкового автомобіля, і собі думав так: якщо парафія втримається, ми зможемо втримати силою фізичною, тому що ми думали стояти на смерть під церквою, захищати ціпами, пізніше були спроби і ми захищали її ціпами. Але, якщо не вдасться втримати, тому що все-таки сила є сила, держава є держава, і якщо вони знищили в 1946 році Церкву, то вони могли знищити і в 1989 році, тому твердої впевненості не було, і я думав все-таки, що якщо парафію не вдасться втримати, то підемо в підпілля і цей переносний престіл буде служити тим місцем служіння в лісі, в квартирі. Так сказати, час вплинув, я не вважаю себе героєм, тому що відчував, що цей час прийшов, що розвалюється імперія, приходить рідна мати, Греко-католицька церква, до своїх дітей і треба допомогти тій рідній матері прийти, треба, власне, з середовища Російської православної церкви, щоби тих католиків, які були власне католиками, ніхто православними не зробив, вони ніколи не стали православними, тому що існували ікони всі греко-католицькі і існував внутрішній устрій церковного храму, він далеко не православний вигляд мав, література вся богослужбова була греко-католицька. Парафії неофіційно були католицькими і треба було зробити їх офіційно католицькими.

Я вважав, що цей час прийшов, і я офіційно заявив про свій перехід. Пригадую собі, коли перший раз на Богослуженні я проголосив на Великому вході ім'я Святішого Отця Папи Римського, то люди з радості плакали, люди не вірили, казали: може священик помилку зробив... Але пізніше, коли після Євангелія я почав говорити проповіді про те, що я приєднуюся до Католицької церкви і роблю це свідомо, не під тиском, час цей прийшов і, якщо ви, дорогі мої духовні діти, мене підтримаєте, вважаєте себе католиками, я лишаюся у вас на парафії, якщо ви мене не підтримаєте і вважаєте, що ви є віруючими Російської православної церкви, тої Церкви, яку принесли на своїх кровавих штиках завойовники зі Сходу, то я маю малесенький переносний престіл, який поміщається в багажнику автомобі-

ля, я від вас із парафії йду. Народ єдиними устами, єдиним серцем сповістив Господу, [...], що вони є католиками і повертаються до Католицької церкви. Це було щось надзвичайне. Пізніше прийшлося пережити і омонівців, і спроби міліції захопити храм, і багато священиків, [...] пробували, але народ стояв з народною зброєю – з ціпами, під церквою. Я так сказав, що якщо хочете отримати ціпами по голові, то отримаєте. Було цікаво, пригадується, що в цей момент було надзвичайне піднесення, героїзм.

Г. В.: *Коли це було?*

о. М. Н.: Це був травень, 1989 рік, наша парафія перейшла 5 травня 1989 року. Спроби захопити храм були до легалізації Церкви, яка відбулася через багато-багато місяців, аж після того, як зустрівся президент, вже тепер не існуючої держави Радянського Союзу зі Святішим Отцем Папою Римським. Церква греко-католицька отримала статус. То більше, місяців 7–8, були постійні спроби захопити храм, але Божий народ, який приєднався до Католицької Церкви, свою святиню нікому віддавати не бажав і не віддавав.

Г. В.: *Скажіть, в яких акціях і свідками яких подій Ви були?*

о. М. Н.: Брав участь у всіх практично акціях, які були у Львові. Перше, в усіх демонстраціях, маніфестаціях, які ініціювала група: такий був діяч на Галичині Іван Макар, політ'язні, які повернулися, Чорновіл, Ірина і Ігор Калинці – ці маніфестації біля пам'ятника Івана Франка. Пізніше були релігійні маніфестації. Перша така релігійна маніфестація – це молебень біля пам'ятника Федорову, біля Успенської церкви. Я там, будучи православним священиком, говорив проповідь разом з Михайлом Волошином. Пізніше була друга в церкві Св. Юра. Я тоді ще без фелона, я був тільки присутнім на зустрічі 22 січня 1989 року, така була величезна маніфестація. Пізніше брав участь в голодовці на Арбаті. Я був далеко не організатором, я скільки почув про це, в мене були інші парафіяльні справи, треба було втримати парафію, а маніфестація на Арбаті за відновлення легального статусу УГКЦ вже була після того, як існувало декілька десятків парафій на Галичині, які вже офіційно діяли, але ще не було офіційного статусу Церкви. Я, почувши, що на парафії спокій, немає якихось небезпек захоплення церкви, вже влився в цю маніфестацію, яка була на Арбаті. Пригадую собі чудові проповіді там отця Лесіва, поета, політ'язня, непересічної особистості, який своїм серцем підтримував; також отець Михайло Волошин, надзвичайна людина, прекрасним своїм голосом, своїми також чудовими проповідями; отець Куць Микола, редемпторист, також непересічна особистість, незвичайний проповідник; отець Мирон Бендик, ректор семінарії в Дрогобичі, філософ, надзвичайна людина, і інші священики. Практично всі ці походи, які були вулицями міста біля Юра, коли добивалися греко-католики повернення собору Св. Юра, практично всі ті мітинги, зараз їх

не можу назвати, коли вони були якого дня, якого місяця, але практично у всіх мітингах, маніфестаціях брав участь.

Г. В.: *Скажіть, будь ласка, якою була особливість цієї акції на Арбаті, чому вона принесла такий позитивний результат?*

о. М. Н.: Я пригадую собі той відрізок часу, коли я був присутній, приблизно тиждень, це був кінець 1989 року або початок 1990-го, я так не пам'ятаю точно місяць. Пам'ятаю конкретно, що ми робили: ми молилися, стояли, мали плакати, йшли до посольств, зустрічалися з представниками посольств, зустрічалися з депутатами Верховної Ради неіснуючого Радянського Союзу, вимоги свої ставили. Оскільки ця імперія зла вже агонізувала, це були останні подихи її. Фактично ця наша акція була тим клином, якій допоміг тій системі розпастися. Ми вбивали клин в ті тріщини, які існували в агонізуючій комуністичній системі. Я би не сказав, що там були такі величезні наші героїчні вчинки. Пригадую собі: один мій парафіянин Олександр Гавриляк, непересічна особистість, який мав дуже багато орденів за трудові звершення в шахті, але який мав такий надзвичайно сильний голос, бас, – пригадую собі, – коли ми співали молебень і група омонівців у червоних кашкетах, у своїх фуфайках чорних, вони мали намір іти нас добряче побити. Вже взяли бігом до нас зі своїми гумовими палицями, то пан Олександр Гавриляк своїм могутнім голосом так кричав голосно, що напевне перекричав би десятох, і зразу збігалися американські, англійські кореспонденти, і ці палиці, які вже мали опуститися на плечі беззахисних галичан, так і не опустилися, вони були спасенні тим криком могутнім Олександра Гавриляка. Так в загальному то не мала вже сили комуністична система знущатися над тими людьми. Звичайно, вихоплювали окремих людей, били, ловили десь, але все-таки то вже був кінець тої комуністичної системи. Я думаю, що то був якраз той час, коли я брав участь в цій акції. Інші священики, інші учасники цієї ланцюгової голодовки можуть розповісти щось інше, цікавіше.

Г. В.: *Скажіть хто, на Вашу думку, був ініціатором голодування?*

о. М. Н.: Я думаю, це голодування мало позитивний резонанс. Мені здається, що все-таки це більше відходило від мирян чим, від духовенства. Я дуже цінував, ціную, люблю і молюся за тих подвижників – блаженної пам'яті митрополита Володимира Стернюка, єпископа Филімона Курчабу, інтелігента, мудру людину. Можливо були вказівки тим мирянам, але наскільки вдалося мені з'ясувати, це було бажання серця тих мирян, вихованих тими єпископами. Це був плід діяльності тих єпископів, священиків. Я знаю, що активну участь брав у цьому Хмара. Я пригадую собі статтю в журналі «Огонек», де поряд з такими видатними особистостями було і моє скромне прізвище. Кажали, що Хмара набирає собі балів. Але Хмара був цей імпульс, який дуже багато зробив для Укра-

їни і для Церкви. Фактично його заслуги перед Греко-католицькою церквою ще до кінця не усвідомлені і не визнані. Хмара дуже-дуже багато зробив, Ірина Калинець, Ігор Калинець. Звичайно, я думаю, що не мали б ми того стану Церкви в 1989–1990 році, коли б був нам Господь не дав такого діяча, як Іван Гель. Це людина незвичайна, це був, так би мовити, мозковий центр. Пригадую собі, прекрасна його стаття «Альтернатива і катакомби», чи щось подібне, про Греко-католицьку церкву, яка була оприлюднена в засобах масової інформації на Заході і яка мала резонанс великий. Фактично була група однодумців і було таке підняття високе духу, якби це підняття духу залишилося тепер, в теперішній час, я думаю, що не мали б ми ні такої Верховної Ради, не мали б ми таких інертних депутатів від Галичини, ми мали б таке трошки інше суспільне і духовне життя. На жаль, тепер того духовного піднесення вже немає.

Інтерв'ю з о. Петром Зеленохом

Дата інтерв'ю: 24.06.2004

Місце проведення інтерв'ю: Львівська обл., Яворівський р-н, с. Калинівка

Інтерв'юер: Коломиєць І.

Отець Петро Зеленох народився 24 липня 1934 року в с. Калинівці Яворівського району на Львівщині. Підпільну семінарійну освіту здобув під опікою маминого брата – підпільного священика Андрія Гоzi. Свячення отримав з рук владики Йосафата Федорика 27 вересня 1981 року. Проводив активну душпастирську працю на Яворівщині, брав участь в акціях за легалізацію УГКЦ, за що неодноразово його штрафували (13 разів), викликали на «профілактичні бесіди», навіть били. Після виходу УГКЦ з підпілля був парохом у церкві Успення Пресвятої Богородиці. Зараз служить у своєму рідному селі Калинівці. За свою активну діяльність отримав церковну відзнаку – митрофорний протоієрей.

Про відкриття першої церкви УГКЦ в Яворові

І. К.: *Отче, якби Ви так охарактеризували кілька етапів виходу Церкви з підпілля, що би Ви поставили на перше місце: творення Комітету в справах захисту Греко-католицької церкви, грушівське чудо, голодівки, заяви?*

о. П. З.: То можна пояснити, що одне було, бо одне, чи грушівське чудо, то все прямувало до того, щоби відкрити Церкву католицьку. То не мало значення. Чудо в Грушеві само собою, бо то пробудило цілу Україну. То з Прибалтики маса людей туди поїхала. Вони вже там не могли спинити. Вони вже були не в змозі то закрити або перед світом сказати, що то неправда була. Тут вже вони почали дивитися з іншої сторони на Католицьку церкву.

І. К.: *Після Грушева, після голодівки на Арбаті проявилися демонстрації у місті Львові. А як це виглядало в Яворові?*

о. П. З.: Я хотів пробудити в Яворові людей, бо я там ходив, люди мене знали. Я людям кажу: «Давайте ми будемо правити під церквою», – бо церква

закрита, музей. А в той час вони розібрали паркан. Там був мур такий, розібрали цеглу і таким колючим дротом пообводили. Але я правив надворі. Зробили таке з брезенту шатро і там за церквою правили Службу Божу. То одного разу таке було. Я правив Службу Божу, зірвалася буря і то все поперевертало, ту будку, що люди зробили. А в Новояворівську, завтра, буде збір комуністичної партії, щось вони там будуть засідати. Ми говоримо так: «Якщо нам не відкриють церкву, то ми завтра беремо стіл і будемо правити перед тим їхнім домом». Людей – море, все подвір'я вкрите. Я заявляю: «Завтра на таку-то годину збираємося, якщо нам не відкриють церкву, настільки ми домагаємося, їм то байдуже, то завтра ми робимо то». Ми, правда, пішли до Новояворівська і там заблокували, не дали їм то робити: поки нам не відкриєте церкву. Люди вже настільки були. [...] На другий день я знову повторюю: «Служба Божа буде правитися, беремо стіл і там під домом їхнім». Вони то дійсно почули і більше стали перейматися.

Я поїхав до Львова. Ви знаєте, як я собі пригадую ту картину? Я в сестри (люди знали телефон до сестри). На другий день що влада робить? Кличуть мене – мене не було, тоді ще одного чоловіка і дають йому ключі від церкви. Мені дзвонять до Львова: «Приїжджайте, бо нам дають ключі від церкви!». Повірте, я не знав, що робиться зі мною: чи сон, чи якась мара? Зриваюся я, біжу на вулицю Кульпарківську, думаю таксі взяти, таким був якимсь, дивно почувався. Я не знав, що робиться. Призупинив таксиста, він подивився на мене, навіть не хоче ставати, а я просто мало не лягаю на дорогу, чи то правда... Одного, другого, третього. Якийсь, правда, став: «Що таке?» – «Пане добродію, скільки буде коштувати, мені треба до Яворова». – «Сідайте». – «Скільки хочете, 100 чи 200 карбованців, іно мене везіть». Їдемо. То так довго чогось їдеться, чи то є правда?.. Я доїжджаю до церкви. Мати Божа, тих ідолів виносять, люди плачуть, мене побачили, прилетіли до мене, мене на руках занесли до церкви, повиносили то все, ті статуї, ті плакати, то все виносять, плач. Я, правда, вкляк перед Христом. Молебень до Матері Божої...

І. К.: *Відчувалася перемога?*

о. П. З.: Перемога, так. Люди не знали, що робити. І що зі мною робити, і що з собою робити. Вони хотіли тим, що відкриють церкву, нас втихомирити, що ми втихомиримся, а вони заберуть ключі назад. Та де! Люди вже помили, купу наскидали тих плакатів...

І. К.: *Що було в тій церкві перед тим?*

о. П. З.: То був музей атеїстичний. Все було поламамане, штору таку зробили, а в залі церковному, на самій церкві, то зробили там плакат: «Церква – опіум народу». Ті всі плакати там були. Там не раз дітей водили зі шкіл, офіцерів. Там їм пояснювали, що таке Католицька церква. Робили свою певну роботу.

І. К.: *Отче, то була Ваша перша...?*

о. П. З.: Перша перемога!

І. К.: *У вільній Церкві?*

о. П. З.: Так, у вільній Церкві і на всій Україні – то перша греко-католицька церква. Я відправив зараз молебень, люди помили, на другий день я вже правив Службу Божу. То з цілого Яворівського району... Знаєте, як то скоро розійшлося, бо така чутка була – і вже переповнена церква, подвір'я, коло лікарні. Я відправив Службу Божу, мене викликають знову в райком і КГБ: «Віддайте ключі». Я кажу: «Ні, того вже не буде! Ключі є наші!». Той каже до мене: «Я через Вас випив вже дві пігулки». Кажу: «Пане добродію, я від 1961 року напевне випив відро пігулок, і ключів вже Вам ніхто не дасть, будьте здорові».

На тому розпочалася відкрита наша церква. Перший день Служби Божої (то кожне село православне було, але були люди, які зберігали католицьку віру, для них то було святе. Як не було де тих дітей завести, хоч бодай так. Все одно відчувала себе людина в церкві більш свідоміша, як в хаті, бо в хаті церква, само собою, вона має свій магніт). Як люди почули, що католицька церква є відкрита в Яворові, повірте, то вже не було де оком глянути, де то можна було той народ помістити. Я правив одну Службу Божу, потім дві, потім три, потім чотири. Пізніше знову надвір виходив, бо то вже не було місця. То була перша церква на Україні, яку відкрили в Яворові, то була перша – наша...

Інтерв'ю з о. Костем Панасом

Дата інтерв'ю: 18. 12. 1993

Місце проведення інтерв'ю: м. Львів

Інтерв'юер: Козловський І.

Отець Костянтин Панас народився 21 листопада 1935 року в с. Карові Сокальського району на Львівщині. Закінчив Львівський політехнічний інститут. У 1982–1986 роках навчався у підпільній семінарії у Львові, у котрій згодом став викладачем церковної історії. 16 листопада 1986 року – висвячений на священника владикою Юліаном Вороновським. Деякий час не працював активно як священник з огляду на його працю в підпільній семінарії (про це його просив владика Володимир Стернюк). Уперше публічно відслужив богослуження у Львові на посвяченні пасок біля Порохової вежі 1989 року і відтак став активним учасником практично всіх акцій за легалізацію УГКЦ. Наприкінці 1989-го став парохом в с. Вислобоки Кам'янка-Бузького району на Львівщині. Деякий час працював на посаді референта в канцелярії Львівської архієпархії та читав лекції з церковної історії у Львівській духовній семінарії і Українському греко-католицькому лицейі ім. Климентія Шептицького. Помер 2009 року.

Про перше урочисте і відкрите посвячення пасок у Львові та богослужіння на могилах борців за волю України.

Вже десь 20 квітня 1989 року, у Великодню суботу, таке ж саме було. Ірина Калинець, вона мене

знала від 1979 року, каже мені: «Ви часом не знаєте якихось священників?» Кажу: «Та знаю так, одного-двох». – «А знаєте, на кожних мітингах повторюють, що буде свячення пасок українськими католицькими священниками, коло пам'ятника Федорову, потім коло Порохової вежі. Ви би не могли на всякий випадок... ми маємо людей, але на всякий випадок, когось нам привести». Я кажу: «Добре». Ну, я сказав потім Андрієві Паньківу. І в той день о п'ятій годині, десь за п'ять п'ята, приходимо. Я дивлюся, там людей вже зібралось! Ігор Калинець нарахував десь 15 тисяч кошечків. І так кінця не видно. Ірина приходить до мене: «Де Ваші священники?» Я кажу: «Які мої?» – «Ваші священники. Вас питаюся! Ви обіцяли!» Кажу: «Один є, зараз другий буде». І вона дала нам тих хлопців, вони обступили нас. «Перевдягайтесь!» Вона вже зрозуміла, що це я. А ті всі знайомі повитріщували очі. Так я перший раз виступив у ролі священника.

І. К.: *Легально.*

о. П.: Так. Легально, значить, прилюдно. Я маю десь ті фотографії, можу їх показати. Тоді, було навіть у ті часи, 1988–1989-й, єпископ Юліан Вороновський вимагав: «Як ти займаєшся випуском кадрів, то ти не повинен себе так демаскувати». Я йому відповідав, що хто ховає під колоду биту шаблю. Я, розумієте, раз став на той шлях, то треба не боятися. І тоді він здався все на Стернюка, а Стернюк такої тактики: де необхідність – там мусиш, а де нема такої необхідності, то старайся... будь більше скромний. І так само тоді, коли піти треба було святити паски, він мені сказав так: «Будуть інші (так само як і перед тим 22-м), ти не йди. Не буде – мусиш». А цей Андрій Паньків, він вже старший, він простий такий робітник з автобусного заводу, він каже: «Отче, Ви, може, не одягайтеся, а я сам буду. Ви мені будете просто помагати як дяк». А я кажу: «Ні, як я вже маю дозвіл, то немає чого...» От і ми вийшли, зайшли на середину, де стояли два ряди з пасками, а там коло кожного кошечка стояла ціла сім'я. За нами вийшли десь там 20 обкомівців, може, ціла купа стояла. І чекають. А то вже неможливо було, тисячі людей прийшли.

І тоді починаємо. То не просто посвятити паски (то не довго), але відправити ще Утреню Великодню. І от я стою, – я не привик перед людьми, Андрій той – також. Потім я на нього дивлюся, а він чи зі зворушення, чи що, не може слова видавати. Та я тоді зі всьої сили, де той голос взявся, я не знаю, як прорвало, як затрублю: «Слава святій єдиносущній і животворящій Тройці!» А за мною як гримнуло: «Амінь!» Відразу я першу ектенію, другу, а Андрій не може рушитися. Потім за третьої він почав уже. Після четвертої підійшов Гаврилів, потім ще, зовсім вже легко стало. А вони тоді пускати міліцію. Нібито один за другим, так як би нас обходили. Я думаю, що мене якби вже тут вбити мали, я навіть і не думаю вступатися, хоч би до кулаків дійшло. І так ми закінчили Утреню, десь за півтори години, бо то довго тягнулося. Тоді почали святити паски.

Посвятили. Деякі не знали, бо на всіх мітингах не були. Але як вчули, що там співають – і туди. А Політило вийшов з церкви, там кількасот людей було. За ними з кропилом біжить, а ті тікають пасками, хрестяться. «Люди, та я вам посвячу, чого втікаєте!» А ми – то до кінця, як почалося о п'ятій годині, то десь о дев'ятій закінчилося.

[...]

Тоді почалися панахиди на Стрілецьких могилах у червні, тут на цвинтарях. На Личакові. Я прийшов на Янівський цвинтар. Калинець Ігор каже: «Йди, ти тепер не бери на себе риз, бо є відомості, що будуть нападати, а нам ще треба на Личаків іти. Не потрібно, не ризикуй». Ми зачекали 15 хвилин – нема тих, що мають бути. Я беру ризи, і з отцем Андрієм знову відправляємо. Відправили одну панахиду, люди кажуть: «Там ще є». І другу, і третю, і так далі. Після того ідемо ще на Личаківський цвинтар. Там уже людей було багато, тисячі. І ми тоді парастас там. Там уже прийшов отець Волошин, ми привіталися, значить, і почали вже втрюх. Цілий парастас відправили. Тут вже і туристи. Потім туристи з Америки приїхали, а там вже з прапорами пішла ціла процесія. [...]

І. К.: *А чим, на Вашу думку, збагатилася Українська греко-католицька церква через досвід підпілля?*

О. П.: Через підпілля, як і через випробування, яке послав Бог на наш народ, на нашу Церкву, думаю, наша Церква збагнула тайну підпілля, вона збагатилася своїми мучениками, своєю жертвенністю, своєю боротьбою, яка йшла в парі: за свободу Церкви і за волю народу. Вона збагатилася ідейністю, безстрашністю, вона збагатилася тими чеснотами, які в звичайний час не дають такого ефекту. Тут людина відчуває ту велику вартість, той скарб своєї віри, своєї Церкви. Коли в мирний час, коли нема переслідувань, вона, звичайно, не звертає на це уваги, на величезну цінність духовного багатства, добра, яке дає церква для кожної людини. Я пригадую ту цінність Свята. Коли тільки можливо було, то я старався в такі дні будь-яким чином вирватися з роботи, або навіть ще в неробочий час, вислухати Службу Божу десь підпільно в хаті. Хоч за це можна було заплатити і роботою, і навчанням в інституті, коли вчився. Отже, навчилися українські католики цінувати вартість свого обряду, своєї Церкви, своєї віри.

Інтерв'ю з п. Людкевич Ярославом

Дата інтерв'ю: 25.01.1993

Місце інтерв'ю: м. Львів

Інтерв'юер: Смолюк С.

Ярослава Людкевич народилася 18 листопада 1929 року у Варшаві. Навчалася на біологічному факультеті Львівського університету, але після другого курсу в 1949 році була арештована за співпрацю з ОУН і засуджена до 25 років заслання. Покарання відбувала в Комі АРСР. В 1956-му – достроково звільнена, але ще 10 років мусила жити на спецпоселенні. Наприкінці 1980-х. брала активну участь

у боротьбі за легалізацію УГКЦ, зокрема в голодуванні на Арбаті у Москві. Займалася літературною діяльністю і залишила чимало художньо опрацьованих оповідань. Померла в грудні 2000 року.

Про перебіг акції голодування на Арбаті в Москві.

С. С.: *Коли Ви відчули, що легалізація Української греко-католицької Церкви неминуча?*

Я. Л.: Я це зрозуміла в 1989 році. Промінчики, так би мовити, були в 1987, в 1988 році, тому що тоді щораз ясніше розсівалося проміння Христової науки, і в той же час поставала з румовищ Українська католицька церква, довгі роки зневажена можновладними атеїстами. В той же час Церква греко-католицька зберігала духовність, культуру і традиції нашого народу. Хід подій останніх років, 1980-х, виніс на світло денне питання УКЦ, гнобленої протягом десятиліть з усією жорстокістю комуністичної тиранії, так як раніше було гноблено і Українську автокефальну православну церкву. В 1988 році група ієрархів та священників УКЦ заявляє офіційно про свій вихід з підпілля. А в вісімдесят дев'ятому році шляхом переговорів намагається отримати статус легалізованої Церкви. Однак всі намагання виявляються даремними. Окрім зневажливих відмов на численні заяви та звернення, високі урядові особи не виявляють ніяких ознак прихильності. Для конкретного вирішення питання в Москву вирушила делегація в особі трьох єпископів та трьох священників УКЦ.

С. С.: *Назвіть їх.*

Я. Л.: То був владика Филімон Курчаба, владика Софрон Дмитерко, і владика Павло Василик. Священники – то були два брати Сімкайли і ... Прізвища третього священника в даний момент, на жаль, я не пам'ятаю. Отже, кремлівська влада приймала їх зневажливо. Для аудієнції призначили чиновників, неспроможних конкретно вирішити ні одного питання стосовно УКЦ. Залишився тільки останній крок протесту – голодівка. Саме під таким гаслом вся делегація вийшла на кремлівську площу. Подія набрала блискавичного розголосу. Священнича одежа, єпископські інсигнії, плакати, інформуючі про мету голодівки, притягнули увагу численних кореспондентів, а ввечері свободні радіостанції повідомили про незвичайну подію – священство опротестовує злочинну байдужість та презирство уряду. Очевидно, віруюча паства не могла залишатися байдужою до почину свого духовенства. Голодівку протесту підхопили численні громади віруючих греко-католиків. Вже з 21 травня в Москву стали прибувати українські католики. В чужому, донедавна незнайомому їм місті, на повний голос заявили про своє існування, всупереч глумливим запевненням відповідальних за долю Церкви урядових осіб, які запевняли, що УКЦ складається з трьох стариків та п'яти беззубих баб.

«Ми є, нас декілька мільйонів, поверніть нам наше добре ім'я, віддайте храми, збудовані нашими предками для нас», – закликали плакати. Перші прибуль-

ці, в основному літні люди, селяни з Дрогобиччини та Самбірщини, ніяковіють у незвичній для себе обстановці, з трудом долають мовний, а головне, психологічний бар'єр, боязко стоять на Арбаті під крамницею «Українська книга», намагаються якнайзрозуміліше пояснити мету акції – вибороти права для своєї Церкви, захистити прадідівську віру та традиції.

Наш ватажок, лідер, керівник, як його по-різному називають, Степан Хмара переміщається з краю в край пікета, як тільки зауважить в когось з нас важку ситуацію, адже більшість приїжджих пікетників погано обізнана з історією Церкви, їм не під силу дискутувати і відповідати на частенько підступні питання юрби, яка тісно оточила нас півколом. Та й звідки могли вони почерпнути ті знання, якщо всі відомості про історію та культуру рідного краю або замовчувалися, або подавалися в спотвореному вигляді. Про Хмару цього не скажеш. По спеціальності він лікар, за покликанням – історик, автор змістовної праці про УКЦ, член Комітету по захисту УКЦ. Думки він формулює лаконічно, змістовно, переконливо. Його слухають уважно, не часто перебивають.

Від першого дня нашого виступу в Москві нас підтримують українці Москви з об'єднання «Славутич». Приєднуються до нас, жертвуючи вільним часом, переносять з нами протягом довгих місяців акції наші злигодні, турботи та невдачі. Травень у Москві видався холодним. Під вечір весь гурт почорнів від холоду, але, як хоробрі солдатики, стоять до смерку. 23-го травня прибувають пілігрими з Червонограда. Це кадри, вишколені Хмарою, з ними нема клопоту. Відчуваю, що знайомство наше перейде в тривалу дружбу. Тепер у нас показна група, настрої відмінні.

Орест Карелін – художник і вчитель зі Львова відправляє молебень до Пресвятої Богородиці. Він кандидат на диякона. Клякаємо прямо на бруку. Москвичі спостерігають за нами здивовано. Явище для них незвичне. Співаєм гарно. В деяких принагідних наших слухачів сльози на очах: церковна музика – явище для них незвичне. До мене підходить інтелегентного виду старий: «Ви – Ірина?» – «Ні, я – Ярослава». Починається звична для громадян Союзу історія. «В 30-х роках, – розказує прибулий, – батька могого перевели на державне забезпечення. Його самого вигнали з дому. Дівчину, з якою він дружив, згодом теж арештували. Так він більше в житті з нами не зустрівся. Ми мешкали отут, поруч, на Старому Арбаті. Я тут виріс, тут прожив найкращі роки свого життя, яке в один несподіваний миг так різко змінилося. Хоч би знати, де батькова могила». «Ми помолимося за нього. Скажіть тільки ім'я». – «Автономов», – видавлює крізь сльози старий і відходить. Ми починаємо заупокійну молитву. Ех, долі людські, скільки горя, скільки крові пролилося... Чи довго ще на цім світі катам панувати?

Сонце вдень скупенько пригріває. В обідню пору повз наш ряд проходив пристойно вдягнутий чоловік. «Молодці, молодці, я з Сахаліна, нас там тисячі

таких, як ви!» По обличчю течуть сльози, голос зривається, відходить. Мені спазми здавлюють горло, але плач на Арбаті – недозволена розкіш. Скільки ж то нашого люду волею-неволею історії нашої неласкавої розсіяно по глухих нетрищах неосяжної орласто-серпасто-молоткастої імперії. Поруч з нами стоять наші однообрядні росіяни. Хоробро відбивають атаки. З кожним днем гурт росте, набираються досвіду, але водночас з'являються особи, що явно провокують натовп біля нас до сутичок, до вороженчі: «Ви бандерівці, убивці, зрадники свого народу, оунівці, фашисти». Іноді ситуація стає загрозливою.

Від першого дня акції з нами пікетує Анатолій Доценко. Доценка можна любити, можна ненавидіти, можна з ним погоджуватись, а можна суперечити; єдине чого не можна по відношенню до Толі – байду-же пройти мимо нього. Спостерігаю жанрову сценку. Хлопець розповідає про нашу Церкву, про митрополита Шептицького в період війни. Натовп слухає уважно. Модно вдягнена літня дама насуплено, з явним невдоволенням прислухається. В ході розповіді її обличчя розгладжується, ясніє, врешті підходить до нього і подає руку: «Ну, молодой человек, желаю Вам успеха». За її прикладом підходять інші слухачі. Представників «Пам'яті» в нашу сторону важко прихилити, на жаль. Без явної причини накидаються з кулаками на Доценка. Спільними силами відбиваємо напад.

А 25 травня починає працю З'їзд народних депутатів. Приїжджають яворівці з отцем Зеленохом. Перед самою гостиницею «Россия», де розквартировані більшість депутатів, відправляється молебень. Якщо на Арбаті міліція ставиться до нас толерантно, то перед гостиницею наші справи значно гірші. Владарюючі посіпаки намагаються прогнати нас із площі, однак пікет продовжує вперто стояти і молитися, збираючи біля себе доволі значне число глядачів. На нас спрямовані об'єктиви відеокамер і безчисленних фотоапаратів. Під кінець тижня спецвідділ намагається прогнати нас за допомогою фізичної сили. В хід ідуть гумові кийки, штовханці. Декількох чоловіків заштовхують в міліцейський фургон. Літню Надю Добош молодий переодягнений спецназівець звалює з ніг. Жінка падає і розбиває до крові коліна. Другу пікетницю Оксану Гуменкидають на землю і волочуть за ноги з наміром теж запроторити в машину. Але натовп глядачів не залишається байдужим. Оксану відбивають. Москвичі обурені. Дехто дає свої дані для позову в суд. От тобі й перебудувалися! «Вот тебе, бабушка, и Юрьев день». Через декілька годин пікетників відпускають і праця продовжується.

Перебуваємо на ногах по шістнадцять-вісімнадцять годин на добу. Ранком – вперто біля готелю. Від полудня до вечора – на Арбаті. Опісля передвиборні мітинги, переважно на просторому стадіоні в Лужниках. Та, попри виснаження, ніхто не нарікає, хоч у багатьох розпухли ноги так, що доводиться ходити в тапцях. Ми для того і приїхали, щоб трохи помучитись. Тільки б з того щось було.

Хмара намагається використати всі можливості, щоб надати акції якнайбільший резонанс. Звертається до представників різних держав, до міжнародних установ з проханням вплинути на позитивне рішення нашої проблеми радянським урядом. Доценко – кореспондент «Свободи» майже кожен день повідомляє про наше становище, поки що незавидне. Найбільш зичливим до нас депутатам – Братуню, Сорочику не вдається на з'їзді дірватися до трибуни. На депутатський запит відповіді не отримано. Використовуємо мітингову обстановку. Вручаємо заяви і звернення в справі Церкви найбільш впливовим депутатам – покійному академіку Сахарову, Борису Єльцину, Алесю Адамовичу, Заславській. Кореспонденти неформальної преси виявляють серйозну зацікавленість нашим питанням.

У червні нашу акцію підтримують численні українські громади за рубежом – в Чикаго, Мюнхені, Відні. Іноземна преса переповнена інформацією про голодівку українських католиків, зате московський уряд з ієрархами РПЦ воліє відмовчуватись, не чує, не бачить. Але простий люд чує та сприймає нас знаменито. Щодня приходять старі знайомі. Допмагають дискутувати, співчують, дехто виявляє охоту прийняти наш обряд. «Чому? – питаємо, – адже ваша Церква не переслідується». «Власне тому. Якщо ваша Церква піддається гонінню уряду, значить вона дійсно справедлива, справжня Церква Христова». Як невесело жити в державі, де еталоном порядності є негативна оцінка урядом того чи іншого заходу чи думки.

Московське літо вирішило нас потішити. Почалися спекотливі дні. Доводиться обливатися холодною водою. В роті пересихає. Дехто підтримує сили серцевими засобами. Проте скарг не чути. Тепер маємо постійну охорону в особі наглядачів з КГБ. Між іншим, своєї функції вони й не скривають. Стоять, прислуховуються, інколи вступають в розмову. В ході бесіди один з них кидає Хмарі репліку: «Якби ви відмовились від Шептицького – вам було б легше добитися своєї мети». З острахом, здається, цілу вічність, чекаю на відповідь. З глибини пам'яті впливає маєстатична постать покійного, з піднятою для благословення рукою, – постать людини, яка ще за життя сміло могла отримати сан святого, присвятивши все життя служінню скривдженого недоброзичливими сусідами народу, знехтувавши всіма земними благами, так легко йому, багатому аристократові, доступними. «Ніколи!» – з притиском відрубую пан Степан. Шановний добродію, Ви сьогодні, не враховуючи Вашого попереднього, аж ніяк не легкого життєвого шляху, захистилися на найвищий ступінь безкомпромісного громадянина.

Мітинги Москви збирають доволі показне число людей, хоча відносно до кількості населення міста, – цифра мізерна. Суспільство сонне, байдуже, на шляху демократії робить перші несміливі кроки. Врешті нами зацікавилася офіційна преса. Як можна було сподіватись, «Московские новости» над-

рукували коротеньку замітку молодої журналістки Марини Вдовіної. Тепер про українських католиків щораз частіше можна довідатись із сторінок преси, поки що, здебільшого, неформальної. То «Гражданское достоинство», «Экспресс-хроника», «Вестник христианского информцентра», «Гражданский референдум», «Демократический Союз», ці ж «Московские новости», продовжують відгукуватися на наші проблеми.

У тридцять першому номері «Московских новостей» з'являється стаття «Два мнения». Як видно із заголовка, побудована на контраргументах. Отож, представник партапаратного мислення екзарх Філарет Денисенко зі смаком поливає помями УКЦ в душі тридцятилітньої традиційної фальсифікації. Натомість вагомий московський науковець Сергій Філатов – співавтор статті, дає обґрунтовану відсіч псевдонауковим випадкам служителя державної Церкви. Зате священики істинної Російської православної церкви не тільки співчують нам, але й стоять з нами в пікеті, виступають на наш захист на мітингах, інформують про нашу Церкву свою пресу.

Трагічні події на світовій арені дають можливість показати українським католикам своє справжнє обличчя. Після кривавого погрому 4 червня на міській площі в Пекіні, вчиненого комуністами над безбронними демонстрантами-демократами, громада наших віруючих відправляє панахиду за полеглих перед китайським посольством. Пекінці – не християни, в Пекіні скоріше всього були атеїстами, однак вони полягли в боротьбі за людські права, вони творіння Божих рук, значить, обов'язок християн скласти за них Богові молитву.

В липні наша громада влаштовує торжественний похід до стін Данилівського монастиря, де організує відправу за невинно страчену в роки революції царську сім'ю. Як відомо, царат ніколи не приносив Україні нічого доброго, але дике знищення безбронних людей, а тим більше хворих дітей царської сім'ї не має ніякого відношення до політики, і в душі кожного християнина викликає жаль та співчуття, що й виявилось в заупокійній службі.

Згодом – пікет перед резиденцією його Величності Пимена (Ізвєкова). Виходить духовенство, явно упереджене, неприязне, але з нами наш штатний фотограф Андрій Ковальов та й дехто з кореспондентів: доводиться зважати. Чернечий одяг монахинь притягає до себе загальну увагу. Фотографують нас безнастанно. Більш усього зупиняються біля молоденької монахині – сестри Олімпії. Бідну дівчину замучують всілякими питаннями: доречними, а в більшості випадків – безглуздими. Переважає примітивізм думок: як же може молода освічена і вродлива дівчина повністю зректися земських утіх; ну, ті літні, то нехай, але ж для чого нехтувати молодістю. Наша сестричка працює медсестрою в дуже важкому відділі, де в чергування трапляються два, а то й більше смертних випадки. І я думаю, що тим нещасним жертвам недуги туберкульозу легше

відходити з цього не найкращого зі світів на руки саме сестри Олімпії, пломеніючої любов'ю до ближнього, добротою та християнським всепрощенням.

Можливо, відродження релігії відродить і численні чернечі згромадження з їхньою благородною місією нести в мир розраду та допомогу страждаючим. Оскільки про ланцюгову голодівку безперестанно інформує «Свобода», усі земляки, приїжджаючи в Москву, стараються уділити нам хоть якусь дециму уваги. Випрошують символіку, в кого вона є, цікавляться подіями в Галичині. З релігійної тематики розмова переходить на історичну, політичну, утворюються окремі гуртки, що дискутують незалежно від нас. А ми вже маємо своїх постійних лекторів. Пані Оксана і Люба з Червонограда ведуть діалог з натовпом на професійному рівні. Новенькі завжди гуртуються біля них. Серпень проходить менш-більш спокійно. Якщо можна вважати спокоєм шестигодннє стояння з плакатом в руці та безнастанне роз'яснювання чи суперечки. Але ніхто нас не проганяє. І за те слава Богу...

Інтерв'ю з о. Куцем Миколою

Дата інтерв'ю: 28.11.1992

Місце проведення інтерв'ю: м. Самбір

Інтерв'юер: Смолюк Стефанія

Єрм. Микола Куць ЧНІ народився 25 травня 1946 року в с. Буковій Старосамбірського району на Львівщині. Отримав підпільну семінарійну освіту від о. Полянського в Самборі. Також вступив до монастиря ЧНІ, в котрому склав вічні обіти в 1972 році. Священічі свячення отримав з рук владики Володимира Стернюка 18 липня 1975 року. Проводив активну душпастирську діяльність на Самбірщині та готував семінаристів у підпіллі. Брав участь у боротьбі за легалізацію УГКЦ. Зараз душпастирює в м. Самборі.

Про легалізацію УГКЦ на Самбірщині

о. Куць: Я хочу так сказати. Утворювалися такі угруповання, і вони діяли. Тут діє така група, – там діє така група. Як священник був такий більш організований, – вони надзвичайно допомагали йому. І монахині допомагали. В нас у Самборі не було таких монахинь. У нас була така сестра Орися наша. Я їх називаю духовні сестри, тому що ми є всі брати і сестри в Христі. В чин вони поки що ніякий не вступали, бо бачили якісь такі непорозуміння. Сестра Орися, тепер Марія, Галина – фактично в нас був такий гурток великий. Потім поставали священниками Петро Мірчук, отець Михайло Волошин. Ті священники, яких я назвав, колись тут усі гуртувалися, а вони [жінки] нас обслуговували, вони нам їсти готували. Як ми їздили, наприклад, на богослужіння ювілейні, відправляли, то вони [жінки], фактично, тягали ті речі, озвучення, фелони, бо ми не мали права нести то зі собою. Вони були менше помітні. Отже, вони величезний вклад також зробили. Я не кажу: тільки вони – ті, що тут в мене є, але таких подібних, як вони, дуже багато було.

Ще тут на Самбірщині нам допомагали миряни. І

так в кожному осередочку, в кожному місті, де щось робилося, – так ті, власне, люди, тих кілька людей, які посвятили себе для тої справи, для нашої Церкви, для Господа Бога, – вони дуже багато допомогли. То були тоді і монахині, і монахи. Тоді ще великої різниці між тим не було, тому що це були люди, перейняті духом Божим. Люди, які були оживлені ідеєю служити Церкві, рятувати Церкву, відроджувати Церкву. Ми тим були оживлені і ми дуже так не відрізняли: чи ти монах, чи ти монахиня. Ти є людина Божа: чи ти для Бога хочеш жити, чи ти живеш для Бога, працюєш для Бога. І тоді той дух нас гуртував в таку, як би в якусь таку спільноту, гейби. І то якраз воно робило своє значення.

[...]

С. С.: І де Ви перші в Самборі Служби Божі проводили?

о. Куць: Там, власне, де тепер та будова церкви йде, де каплиця стоїть у парку. То колись цвинтар був. Там 2 липня 1989 року перше богослужіння ми відслужили в співслужінні отця Михайла Волошина, отця Володимира Мицака і отця Івана Білика зі Львова. Отець Мирон Бендик ще тоді був, декан Дрогобицький теперішній. І там був отець протоігумен наш, сповідав. Ще був один отець Володимир Юрга, також сповідав. Так ми перші почали. Я тоді заповів, що від сьогодні кожної неділі, кожного свята тут буде правитися Служба Божа. І за кожне богослужіння мене штрафували, приходив дільничний міліціонер і складав відповідний документ. Я знаю, то починається...

С. С.: І по скільки карбованців штрафу платили?

о. Куць: Та по 50. Менше не давали ніколи. То багато ще дечого було. [...]

Інтерв'ю з єрм. Методієм Костюком

Дата інтерв'ю: 12.02.1993

Місце інтерв'ю: м. Стрий

Інтерв'юер: Борис Гудзяк

Єрм. Методій (Микола Костюк), студит, народився 20 грудня 1953 року в с. Шарпанцях Сокальського району на Львівщині у сім'ї вчительки та міліціонера. Навчався у Львівському медичному училищі, після закінчення якого вступив до новіціату ЧСВВ. Після служби в радянській армії (1973–1975 рр.) до Чину не вернувся, оскільки на нього зробили наклеп, що він є «донощиком», через те, що його батько працював у міліції. Опісля декотрий час був у новіціаті ЧНІ та з тих самих причин мусив покинути монастир. Підпільну семінарійну освіту отримав приватно від о. Степана Яворського, а священічі свячення – з рук владики Софрона Дмитерка 20 березня 1988 року. Був активним учасником різноманових акцій за легалізацію УГКЦ, зокрема ініціював та допомагав громадам РПЦ переходити в лоно УГКЦ. Після виходу Церкви з підпілля вступив до монастиря Студійського Уставу і з 1997-го був настоятелем Крестопроісхожденського монастиря в Підкамені. Помер 18 грудня 2008 року.

Про перехід громади церкви Преображення ГНІХ у Львові

о. М. К.: ...Отець Іван Білик, редемпторист, – може, Ви з ним зустрічалися, – він мені на вухо шепче: «Владика Филимон дуже за Вами шукає. Він має з Вами щось дуже поговорити. А ближче – то така-й така справа, але то в великому секреті. Завтра, правдоподібно, Преображенка має переходити до Католицької Церкви, і він хоче з Вами переговорити». Я зразу з цвинтаря поїхав до владика Филимона. Владика Филимон каже, що був у нього передвчора отець Чухній. Він вже є католицький, прийняв доповнене свячення від владика Володимира. А сьогодні був такий другий отець Йосиф, і він щойно пішов до владика Володимира, щоби пересвятитися. Але так вийшло, що я з жінкою отця Йосифа працював на роботі в одному закладі. І я так трошки чув, знав його характер, то я так кажу до владика Филимона: «Прошу владика, я вам гарантую, що він до владика Володимира пішов, но він до нього не зайшов. Він, напевно, вступив до жінки, порадився з жінкою і побоявся. Але будемо бачити, як то буде».

Одним словом, владика Филимон дав нам таке розпорядження, щоби ми, я і отець Білик, зранку на півдев'ятої, пішли під костел Кармелітів Босих. А такий отець (він зараз служить у Кам'янець-Подільському, а тоді це був просто пан Ігор Цар, що пов'язаний зі священниками з Преображенської церкви, дасть нам знати, що ми маємо робити, як будемо потрібні. Я з владикою тільки про то переговорив, уже було трохи пізно ввечері, як приходить одна жінка з Голоска і каже: «Щойно отець Антоній оголосив (в суботу вечером під Кармелітами костелом), що завтра зранку нам якусь дають церкву, але яку, де – ми не знаєм. Так що прийдіть на піввосьмої зранку і підемо до тої церкви, яку нам мають дати». Ми дуже здивувалися всі. Як так? То в такому секреті робиться, тільки ми між собою... Я до сьогодні не міг довідатися, звідки отець Антоній міг про то знати... Але тут вже не було що робити. Отець Антоній іде на піввосьмої, а нам сказано йти на півдев'ятої. Як то Провидіння Боже дало! Я скоро поїхав до отця Івана додому і кажу: «Отець Антоній оголосив на піввосьмої зранку, щоби вони там не наробили чого...» Але там була вечером Служба Божа, і він сказав на Службі Божій у суботу вечером. І жінки нам то зразу донесли. Я кажу до отця Івана: «Ходім на піввосьмої зранку і будем бачити, якщо то василіяни хочуть зробити». Знаєте, ми відразу то... в нас вже було таке: що роблять василіяни – то роблять василіяни, а то – робимо ми. То хай собі роблять своє. Але якби щось не так, щось треба допомогти чи підстрахувати, то щоби ми були на місці. Бо як ми придемо півдев'ятої, то вже може бути все по факті. Бо перша Служба Божа починається в Преображенській церкві за п'ятнадцять восьма.

Ми так і зробили. Раненько на піввосьмої ми вже були біля церкви Успення Матері Божої, і вже була група людей, якраз отця Антонія. І ми пішли до церк-

ви. У Преображенці вже почала правитися перша Служба Божа, яку правив отець Чухній, а люди бігали, як ті мурашки – від церкви Успенської до Преображенської, бігали туди-сюди і не розуміли, що робиться. Просто зібралися там, бо там Кармеліти недалеко. Ми зайшли в Преображенську церкву з отцем Іваном. Людей було досить небагато, навіть півцеркви не було, отак те крило, де він правив, той притвор, що вони були.

Б. Г.: З якого боку?

о. М. К.: З лівого боку, а якщо зайти до церкви – то з правого боку. І ми не знаєм... бачу: наших людей майже нема. Один з Голоска чоловік був, я його знав, я до нього підійшов і кажу: «Слухайте, кого отець поминав, як почав Службу Божу, за кого молився: чи за Папу Римського, чи за кого?» Він: «Я щось навіть не второпав. Не знаю за кого». Я: «Я не знаю, що робити». Але я так відразу до отця Івана кажу: «Якщо отець Чухній на Великому Вході спом'яне Папу Римського, ми зразу одягаймо на себе ряси, фелони і займаймо бічний престіл. Якщо нас вигонять, то хай нас разом гонять. Але хоч одну ще Службу Божу відправимо». І дійсно, на Великому Вході, вірніше не на Великому Вході, а на проповіді, ні, на Великому Вході, він поминає Папу Римського. Бо проповідь він уже говорив по Службі Божій. Він як споминув Папу Римського, ми почали одягатися, в тій секунді вибігають зі захристії отець Андрій і отець Йосиф. Я чому казав, щоби бічний престіл зайняли, бо так в них завжди було в Преображенці: перша Служба Божа справа, друга – зліва, а третя – вже при головнім престолі. Другу мав би правити отець Йосиф. Я кажу: «Я сумніваюся, чи Йосиф перейшов у нашу Церкву, чи не перейшов. Якщо він не перейшов, ми йому не дамо правити Службу Божу, самі відправимо. Якщо перейшов, ми йому відступимо престіл». Як вони вибігли обидва, то отець Андрій Горак почав кричати: «То ті уніати хочуть нам церкву відібрати, ми її ремонтували, ми її то»... А люди, такі жінки якісь, там стоять, кажуть: «Хто відбирає, що відбирають? Та хто? Та церква на місці». Отець Андрій почав кричати: «Отець Ярослав! Припиніть літургісати, припиніть літургісати!» А отець собі далше править, а того люди зразу заціхали: «Та ціхо, прошу отця, що Ви так в церкві кричите». І спокій в церкві абсолютний...

Б. Г.: А люди вже зорієнтувалися?

о. М. К.: Та вже зорієнтувалися, але спокійно, ніяких протестів, нічого. Але Службу Божу слухають спокійно. Може, хтось не зорієнтувався, але «Папу Римського» мушили почути, але то таке... Одним словом, за той час, поки він кричав... Люди кажуть: «Хто відбирає?» А він тоді показує на нас рукою і каже: «А во, дивіться, одягаються в ряси». А ми одягаємося в ряси, ще навіть не поодягали на себе, не позаципані. Ніхто, правда, нас не зачіпав, не виводив з церкви. Він, певно, думав, що хтось нас візьме попід руки і почне... з церкви виведе. Ми тоді собі спокійно зайшли, де Матері Божої Зарваницької

ікона, на ліву сторону, і я собі почав служити проскомидію. За той час приходять отець Йосиф, цілий переляканий, трясеться. Я відслужив проскомидію і до нього підходжу, взяв його за рукав і так кажу: «Прошу отця, чи Ви перейшли до нас чи як Вас розуміти?» А він: «Я дуже боюся, я дуже боюся». – «Отче, я розумію, що Вам тяжко, я Вас дуже прошу, якщо Ви не перейшли, то йдіть додому і нам сьогодні тут не заважайте, зробіться хворим, а місце для Вас в цій церкві є гарантоване. Ми не прийшли Вас звідси виганяти, місце забирати, але сьогодні не будьте нам на перешкоді». – «Та я не проти Вас, та я не проти Вас», – він так говорить. Ще хвилику постояв і пішов у захристію. За той час заходять до церкви отець Антоній з нашими фанами католицькими, як ми називаємо, при всій параді. Заходить у бічне святилище, де ікона Зарваницької Божої Матері, ми вітаємося і починаємо вирішувати, що маємо робити. Отець Чухній править, то ще щойно в половині Служби Божої, ще досить правити треба. То вже було десь коло «Іже херувими...», а потім аж на кінець він говорив проповідь. Ми вирішили, що я буду правити цю Службу Богу, що вже відправив проскомидію, а отець Іван і отець Антоній підуть правити у великий престіл. А, може, ще тут не було отця Антонія, коли ми з отцем Іваном вирішували, що він піде великий престіл займати і там буде правити Службу Богу. Потім він мені каже: «Ви знаєте, я таки відправляю цю Службу Богу, а Ви вже правте велику». – «Добре». Вони вже готовляться правити Службу Богу обидва, а я стою збоку. Приходить пан Гель і каже: «Слухайте, що Ви стоїте?» А церква моментально наповнилася людьми, заповнилася так, що вже не перейти.

[...]

о. М. К.: І тоді пан Гель каже: «Йдіть, бо наша ментальність людей така, що як почують... що, як почнуть православні Службу Богу, зараз повна церква є греко-католиків. То греко-католики, як почують «московського патріарха» та «всіх вас православних християн», то кинуть церкву, кинуть фани і підуть собі геть, і ми програємо тоді. Значить, ідіть, мусите зайняти головний престіл».

Я тоді пішов до головного престола, людей було багато, мене, священика, скоро пропустили, а пан Гель ще з якимись там людьми якось затрималися, так що я через сулею поки перейшов, то їх не було. Я через сулею сам дохожу до головного престола, до дияконських дверей іконостаса, пробую – а там хтось тримає ззаду дияконські двері. Я бачу через отвори (бо то різьба, і видно так трошки через ту ажурну різьбу) бачу, що там тримає паламар. Там такий є один сивий, між іншим, він нам допомагав. Я до нього кажу: «Прошу пана, прошу пана...» А отець Андрій сидить на кріслі біля дияконських дверей... Я щось хочу сказати, а він... я не знаю скільки в мене тоді хитрості взялося, тільки чуть-чуть відкрив двері, лиш би голову всадити,

як той кіт. Тоді сам, раз – і прослизнув, а перед тим я позичив в отця Антонія чашу, все, всі речі, бо їм там відправив проскомидію на своїй чаші.

Я позичив в отця Антонія чашу і пішов до головного престола. Тільки зайшов, сказав їм: «Слава Ісусу Христу!» До отця Андрія ще так зробив з себе ввічливого і зразу давай правити проскомидію.

Став, розкладаю чашу, правлю проскомидію, отець до мене підбігає і: «Що Ви робите, що Ви робите, як Ви смієте? То хуліганство». Я кажу йому: «Прошу отця, як я до Вас сюди заходив, то я знав, що Ви мене будете бештати, що Ви будете зневажати, я до того психічно є приготовлений, так що Ви собі що хочете кричить, я більше до Вас ні одного слова не обзиваюся, я літургісаю». Так я відповів і собі дальше читаю, правлю проскомидію, все інше. А тоді ще між католиками і православними трошечки трималися, якби сказати, такої етикетки, що я правлю проскомидію, і він на то вважав. Бо зараз я не знаю, що би зробили один другому, тепер би Святі Тайни на голову висипали, тепер таке відношення зробилося, а тоді ще ні.

Ну, я відправив проскомидію сам, і за той час пан Гель і такий ще отець Василько, він зараз є парохом у селі Польська Рясна під Львовом, то він зайшов так само до захристії з паном Гелем. Він почав там з православними, так зразу їх до кутка припірати. Він такий взагалі громогласний голос має, такий відважний, почав їм щось доказувати, він багато тоді допоміг мені морально, тим що був у святилищі. До отця Андрія почав щось доказувати, відтягнув його від мене так, що я вже міг собі спокійно правити проскомидію.

Я відправив проскомидію, став коло престола, а вже хитаюся з того переживання, захопився за Євангеліє, так стою. Година щойно якась дев'ята, а ще де одинадцята. Мені треба стільки часу чекати, а проскомидія вже відправлена. І так за якийсь час, десь через півгодини пан Гель каже: «Слухайте, починайте Службу Богу». Я: «Ну, як починати Службу Богу, коли там правиться Служба Божа співана». – «Починайте Службу Богу, бо ми зараз все програємо, тут зараз за хвилику буде поміч з церкви Юра, і вони Вас відгонять від престола».

Він тільки мені то все сказав, за якийсь час дивлюся: друга захристія, та ліва, наповняється чоловіками якимись, молодими чоловіками, вони одягають на себе дияконські облачення. І я бачу, що то є всі диякони і вся прислуга церкви Юра. Такий диякон Симеон там був, гарний, голосистий, підходить до мене і каже: «Прошу отця, що то таке, забирайтеся звідтам. Тут зараз буде владика літургісати». Я кажу: «Ні! Він вже не буде тут літургісати, то вже є греко-католицька церква». Він підійшов до проскомидійника, відкрив – і: «Хто тут служив?» А я: «Лишіть, бо

то є вже Дари Предложення, Жертва Предложення. Лишіть, вже не маєте права то зачіпати». Він так той Воздух кинув на чашу, чуть вона не перевернулася, але то вже добре, що він мені то не забрав, бо якби відібрав, то я лишився би був без нічого.

Я тоді дуже настрашився, бачу, що є вже загроза велика, вони сміються, так з дверей на мене дивляться. Я в святині сам, Гель збоку стоїть, не знає що робити, а друга захристія, виявляється, була наповнена... Там був уповноважений, там було повно кагебистів, я навіть не знав того. Добре, що мене Бог повів через дяконські двері, а не через захристію, бо я був би попав в руки уповноваженого, вони би мене там нейтралізували і все. Як потім мені отець Чухній розповів... Я тоді беру відкриваю завісу, починаю відкривати Царські Врата, а дякон Преображенської церкви (він зараз перейшов до Католицької Церкви, між іншим, він там так не хуліганів) каже до мене: «Отче, то ще не час відкривати Царські Врата». А я: «Отче дякон, як я зараз їх не відкрию, то я їх вже певно ніколи не відкрию». Так пожартував до нього.

Я відкрив Царські Врата. Люди вже всі звернули увагу на те, що там правиться Служба Божа, а тут Царські Врата відкриваються. А народу – повна церква, і всі наші, греко-католики, в лице всіх знаю. І я тоді команду до людей: «Всі чоловіки, чоловіки, зайдіть сюди в святиню». Тоді вони один на другого, один на другого, пробираються з-поміж жінок, пробираються і заходять, чоловік, може, з 50 зайшло в святиню. Я кажу: «Беріться всі заплідруки і ставайте довкола престоло». Вони стали довкола престоло, заплідруки взялися, то, може, в два три ряди. Я люблю взагалі застраховуватися, вже в мене таке є в психіці. Тоді думаю собі: ті дякони можуть до мене проникнути, щоби мене відтягнути від престоло, а вони – ні, вони собі дальше збираються, сміються, жартують.

Бачу, що так собі готуються до прориву, що вони будуть прориватися через тих чоловіків до престоло, ті дякони всі. Я тоді кажу до жінок: «Всі жінки, прошу підійти до самого іконостаса і клякнути». Всі жінки підійшли так аж до самого іконостаса і забили ті дяконські двері попід самі Царські двері і всі стали на коліна. Я дальше стою і тримаюся за Євангеліє, а вони, все одно, бачу по них, що будуть проривалися до престоло, але тут приїхала якась телестудія, чи «Ей-Бі-Сі», чи хтось з-за кордону, хтось викликав, чи то Гель когось викликав.

І вони почали то телекамерами знімати, наставили на нас мікрофони, а ті, як це побачили, почали ховатися, не хотіли попадати в кадри, почали роздягатися, і за якихось 5 хвилин їх не стало нікого в захристії. Мені стало легше, і тоді я кажу до чоловіків (ще почекав хвилин 15–20, тих нема): «Станьте на свої місця». Бо

я не хотів згіршувати людей, бо, може, і православні скажуть: «О, в церкві що зробили!» Думаю: треба лишити святиню свободним. Кажу: «Всі можете вийти, стати на свої місця». Бачу – нікого нема. Отець Андрій десь там в кутку заховався, сів.

Я попросив води попити, бо вже так мені в горлі пересохло перед Службою Божою. Мені, власне, той паламар подав води. Нині я би того не зробив, бо би я боявся, щоби мене з того не струтили, а тоді чогось я про то не подумав. І я зачав Службу Божу, відправив, – то була неділя Царя Христа, – сказав проповідь.

Ніколи не забуду ті лиця, мені так багато знайомі з хатів, з підпілля, з відправ, з костьола римо-католицького. Всі знайомі. Монахинь повно в церкві, народу так напхано, казали, що там було надворі ще більше, ніж у церкві, що до церкви не можна було доступити навіть близько. Казали, що такого на Великдень ніколи не було. Маса-масенна була народу, і всі були за Греко-католицьку церкву. Я думаю, якби ми навіть зачали з ними воювати, то вони були би тоді не виграли, бо народ так... Але хто його знає, тоді на священника руку ніхто не смів піднести, або потягнути, смикнути, ще люди мали повагу до священника. Були наші люди і православних не смікали, радше були би вступилися. Були би не зробили тої всієї диверсії.

І потім ми то все повідправляли, потім були ще два похорони, мене отой паламар післав... Ні, то в понеділок було два похорони, а неділю ми там вже просто молилися цілий Божий день, увечері ще була якась відправа. [...] В понеділок зранку ніхто не прийшов. Ночували багато дуже в церкві, я трохи вночі ходив відпочивати, я не був цілу ніч в церкві. А вночі якраз були там ті перипетії з отцем Йосипом, що я казав, що він не перейшов: удав хворого, зробив комедії, потім у пресі всяке писав. Так себе опублічав Йосип. Він так потім погано нам робив, той Йосип, таки дійсно. Я так гадав, що він був слабкої волі, слабого характеру людина. Він тепер якесь там село має і дальше тримається тої автокефалії чи, не знаю, чого він там зараз тримається.

Потім, у понеділок, я прийшов до церкви, відправив Службу Божу. Отець Антоній відправив Службу Божу. Чи я першу, а він другу. Я вже не пам'ятаю, хто першу, а хто другу. В неділю ще пополудню правив старенький-старенький священник якийсь, він вже таким тихеньким голосом правив Службу Божу. Потім сестри привели дітей до Першого Причастія, якраз на горі Кармелітській мали сестри дітей, в білих сукеночках вони прийшли, і на тій Службі Божій в того священника старшого вони причащалися перший раз у церкві, наші діти, як то колись було.

Вечері був молебень до Серця Христового. Було повно народу, той народ так гарно співав. Отець Чухній, пам'ятаю, каже: «Боже! Яка віра сильна! Я ніколи не сподівався, що наш народ такий сильний вірою». Він був дуже захоплений тим.

А в захристії сиділи православні жінки, вони нас всяко там кляли, обзивали, сварили. В захристії не можна було показатися, там тяжко було, в захристії. У правій там жінки сиділи, а в другій сидів отець Андрій, до нього звечора походили всі священники. Прийшов, там такий був у П'ятницькій церкві (його тепер вигнали)... він був тоді обласним деканом. І він до Чухнія каже (мені потім отець Чухній розказував): «Ви осквернили храм, Ви осквернили церкву!» А отець Чухній йому каже: «Від того часу, як Ви прийшли до церкви, Ваша особа, то церква вже тоді стала осквернена».

Потім виявилось, отець Чухній каже, що він у святині за кивотом мене такими матами крив і казав: «Чекай, ти вийдеш надвір, ти додому не зайдеш, ти загинеш в катастрофі». Тоді отець Чухній мені то говорив, в той же день. Отець Чухній дуже боявся, його потім попровадили додому люди. Люди боялися за нього. В понеділок так само – людей повна церква, люди молилися, співали, причащалися. [...]

Інтерв'ю з о. Мироном Бендиком

Дата інтерв'ю: 09.02.1999

Місце інтерв'ю: м. Дрогобич

Інтерв'юер: Зубрицький Т.

Отець Мирон Петро Бендик народився 23 лютого 1954 року у Львові. Навчався у Львівській музичній консерваторії, з котрої був виключений за релігійні погляди, і тому вищу музичну освіту отримав уже після служби в радянській армії – в консерваторії у м. Таллінні (Естонія). Поряд з тим розпочав навчання в підпільній семінарії (1981–1987 рр.), але навчався заочно, оскільки працював три роки в камерному оркестрі в Ужгороді (1981–1984 рр.), а потім у Дрогобицькому театрі. 7 лютого 1987 року був висвячений на священника владикою Филімоном Курчабою і відразу почав душпастирювати на Дрогобиччині. З виходом УГКЦ з підпілля розпочав навчання в Люблінському католицькому університеті, де захистив докторат з догматичного богослов'я. Від 1996 року перебуває на посаді ректора Дрогобицької духовної семінарії.

З. Т.: Я чув думку, що нібито підпілля Греко-католицької церкви нічого для тої Церкви не дало. Яка Ваша думка з цього приводу? Тобто що здобула Церква в підпіллі?

о. М. Б.: Я вважаю, що, кажучи по-богословськи, підпілля – це був кенозис Церкви, чи її хресна дорога, і ставити таке питання – це те саме, як ставити питання, що дала Голгофа Ісусові. З точки зору люд-

ського успіху Гологофа була провалом. Я вважаю, що, власне, в тому, що зараз Церква є, визначальною причиною є не те, що, припустимо, цього домогалася міжнародна громадськість, що домагався Папа, що, врешті-решт, Горбачов дав на це згоду. Бо якби не було підпілля, то навіть коли би всі ці фактори вже між собою сплелися і Церква отримала свободу, не було б кому цією свободою користати – це перший момент. Тобто ми мали про кого говорити, коли виникало питання про переслідування саме Греко-католицької церкви. Про це явище можна говорити в теперішньому часі. Зараз це відбувається, бо є люди, які зазнають переслідування. Коли ми порівнюємо з Автокефальною церквою, це порівняння буде доречним, бо її вже не було і коли вона спонтанно виникла пізніше, то це вже був новотвір, який виник, причому в Галичині. Тобто тут не було того, що зветься тяглість, – передання від одного покоління до іншого. А нам це вдалося зробити.

Підпілля дало ще одне – надзвичайно важливе – це те, що існування підпільної Церкви в українському народі засвідчило про його духовну і моральну зрілість. Бо ми звикли вічно самоїдством займатися, що ми от українці, ми нічого не можемо, ми знаємо тільки... нам належить постійно в рабстві якомусь бути... Це був знак незнищенності духу народу – от що показав цей один момент! Що теж надзвичайно вагомо – те, що завдяки підпіллю Греко-католицька церква відкрилася перед суспільством в її ролі мучеництва, і це було підставою її величезного морального авторитету, який гостро відчувався, особливо на перших порах її виходу з підпілля. В багатьох людей, у масах народу було таке майже месіанське очікування, що зараз Церква (так як вони ідеально собі уявляли) переверне цілу Україну. Всі ті політичні партії і рухи – вони виходили з лона Греко-католицької церкви, а потім вже набирали своїх сил і творили якесь політичне життя в Україні. От що дало підпілля. Припустім, якби цього не було – ми би мали подібну ситуацію до східноукраїнської, де не було підпільної церкви, де була офіційна Православна церква, яка зрештою була і в нас, – РПЦ (Російська Православна), і ми бачимо, наскільки складно є автентично досягти якогось відродження, коли брак духовної бази, духовної підстави. От що дала Греко-католицька церква.

СПОГАДИ

Іван Гель (Львів)

«У ЛЮДЕЙ БУВ ТАКИЙ ЕНТУЗІАЗМ І ЗАВЗЯТТЯ, ЩО ВЛАДА ПОЧАЛА БОЯТИСЯ»: ХРОНІКА БУРЕМНИХ ЛІТ

*Виступ на круглому столі «Катакомбна церква» в
рамках XIX Міжнародної наукової конференції
«Історія релігій в Україні» 13 травня 2009 року**

(Аудіо запис розшифровано: Киричук Олександр, завідувач відділом Інституту релігієзнавства, філії Львівського музею історії релігії).

Про роль мирян у виході греко-католицької церкви з підпілля варто почати говорити з хронології.

«Андроповська» доба ознаменувалась репресіями і наведенням так званого «громадського порядку». Це стосувалось громадського і церковного життя. При Черненку відбувалось приблизно те саме.

Коли Горбачов заступив на посаду Генерального секретаря компартії, слова «перестройка» і «гласність» дали початок тому процесу, який охопив усю «імперію зла». У 1985, 1986 і 1987 роках розгорнулись національно-визвольні процеси в Прибалтійських країнах і на Закавказзі. У Прибалтиці вони ішли під прапором відновлення повноцінного релігійного життя Римо-католицької церкви, яка хоч і не була ліквідована, як Українська греко-католицька, але була обмежена у своїй діяльності вузькими рамками Богослужень у храмах і повністю ізольована від суспільної праці.

В Україні Щербицького і Федорчука у 1985–1986-х роках суспільного бродіння ще не відбувалося – Гельсінська група була розгромлена, а «шістдесятники» перебували в таборах строгого і особливого режимів – у «таборах смерті». Проте, на початку 1987-го внаслідок Горбачовської комісії почали повертатись політв'язні. У 1985 році вийшов з-під варті В'ячеслав Чорновіл, у 1986-му повернувся Зіновій Красівський; 1987 року, у січні, відбувши 18-літнє ув'язнення, повернувся я; у червні – Михайло Горинь.

Сімнадцятого липня до мене в село, на мій 50-річний ювілей з'їхалося близько 20 політв'язнів – Чорновіл, Горинь та інші. Ми втрьох усамітнилися у stodолі – заховалися від жучків-стукачів – і стали обговорювати питання, що нам робити у такій ситуації. Одвічне українське питання: «що робити?». Там, у stodолі В'ячеслав Чорновіл зачитав із чернетки свого знаменитого листа М. Горбачову. Ми з М. Горинем

робили коментарі, рекомендації, але авторство цього листа належало, звичайно, Чорноволу.

Там, у stodолі, було вирішено найперше відновити видання «Українського вісника». Розподіл обов'язків такий: В. Чорновіл – відповідальний редактор, М. Горинь – заступник, я – секретар. Вже 6 серпня ми видали 7-й номер «Українського вісника», присвячений Василю Стусові, в якому також був опублікований відкритий лист до Горбачова. Це вже був початок. Проте це ще не громадський рух.

Четвертого серпня 1987 року владика Павло Василик, отці Михайло Гаврилів, Микола та Григорій Сімкайли, о. Герман Будзінський, Іван і Тарас Сеньків (сьогодні Тарас Сеньків – владика), а також Йосиф Тереля сформулювали Заяву про вихід частини духовенства і вірних Української греко-католицької церкви з підпілля. Цю заяву підписало 182 особи, з них 23 священники. З цього почався рух за легалізацію Української греко-католицької церкви. Проте не знайшлося кандидатів, хто міг би очолити цей рух.

Тут я прошу учасників конференції вибачити мені, що мушу говорити про себе. Того часу я був відповідальним секретарем редакції «Українського вісника», активним організатором національно-визвольного руху і не мав наміру очолювати церковний Комітет. Чому? Бо за покликанням і змістом діяльності почувався державником, українським націоналістом. Вуйко був крайовим провідником ОУН, брат діда – послом польського і австрійського сеймів, тато – стрільцем-добровольцем УГА в 1918–1919 роках та зв'язковим окружного провідника

* Інститут релігієзнавства, філія Львівського музею історії релігії висловлюють щирю вдячність усім, хто погодився взяти участь у роботі круглого столу і поділився своїми спогадами про хвилюючі роки підйому нашої духовності. Запрошуємо всіх, кому є що згадати і хто не знайшов себе у спогадах наших доповідачів до співпраці. Наші нащадки повинні знати і пам'ятати нашу історію.

служби безпеки і станичним, за що був ув'язнений. Окрім того, я був ще і глибоко віруючою людиною, вихований у родині з християнськими традиціями: мій вуйко був професором греко-католицької семінарії, а дві сестри моєї мами – монахинями-василіянками. Отож, коли під час дискусій у таборах дехто говорив: «Іване, та мені хоч із сатаною, аби збудувати Українську державу», я відповідав, що з чортом чи сатаною ми Українську державу не збудуємо, адже – вже маємо приклад сатанинської імперії зла – Радянський Союз. До речі, цей термін, який згодом запозичив Рейган, вийшов з нашого середовища. Я ж усе життя був переконаний, що будувати Українську державу слід на християнських цінностях, на тих моральних і етичних засадах, на яких існували попередні держави, хоч і там вони не сповна використовувались. Виходячи з цих засад, ще в тюремній камері-одинокці я написав книжку «Грані культури», в якій намагався обґрунтувати, що домінантою національного буття є духовність, культура та висока національна свідомість із самопосвятою ідеї. Без цих духовних основ держава не може розвиватися.

Це була основна причина, чому, коли до мене звернулися миряни і духовенство, серед яких були Михайло Горинь, владика Павло Василик та Филімон Курчаба, – я погодився очолити Комітет захисту Української католицької церкви. Таку назву Комітету я обґрунтував бажанням продовжити тяглість роботи, здійсненої Комітетом захисту прав вірних під керівництвом Йосифа Терелі, бо він перебував за кордоном і не міг працювати в Україні. До Комітету ввійшли владика Павло Василик, о. Герман Будзінський, о. Михайло Гаврилів, о. Петро Зеленюк, Іван Маргітч, Василь Кобрин, Ольга Горинь, Стефанія Січко, Степан Хмара. Членами Комітету також були – Андрій Ковальов та Володимир Щоголев – росіяни, які хотіли відновити діяльність Російської греко-католицької церкви, заснованої царським в'язнем митрополитом А. Шептицьким ще до звільнення 1917 року.

На одному з перших засідань Комітету вирішили видавати свій друкований орган «Християнський голос». Я став редактором цього журналу і мусив вийти зі складу редакції «Українського вісника», щоб зосередитись на випусках нашого журналу. Вже у січні 1988 року вийшло його перше число.

Які цілі ставив Комітет у перші місяці своєї роботи? Найперше, це боротьба за легалізацію УГКЦ. Але як боротися? Одним із важливих пріоритетів діяльності Комітету був збір підписів. Треба було переконати людей: не бійся, роби, як ми. Якщо вже людина відкрито ставила свій підпис під зверненням за легалізацію УГКЦ, вона частково звільнялася від сформованого радянською владою почуття страху.

Не менш важливим було проведення відкритих Богослужінь-митингів під закритими храмами, біля капличок, на цвинтарях тощо. Вже перші відправивіча дали змогу усвідомити, що поєднання у громадських акціях національно-патріотичних ідей з

боротьбою за вихід з катакомб української церкви та відродження її духовного впливу на людей дають колосальні результати. Так, коли на найбільший політичний мітинг у Львові прийшло близько 50–60 тисяч людей, на організоване нами богослужіння-маніфестацію зібралось понад 300 тисяч. Показовим було також богослужіння біля пам'ятника Іванові Федорову, присвячене жертвам Чорнобиля, що відбулось 16 квітня, та панахида по Тарасові Шевченку 26 лютого. Звичайно, останній захід був свідомо надуманим, проте він дав підстави зібратися біля обкому партії великій масі людей і навпроти його вікон відкрито виступати з вимогами свободи совісті, слова, зборів, відновлення української державності. Ці великі зібрання людей весною 1988-го ознаменували перші ознаки перебудови і гласності в Україні.

Проте, ще був уряд Щербицького, ще влада залишалася сильною і небезпечною, а її представники не усвідомлювали, що імперії зла приходить кінець. Нас із В'ячеславом Чорноволом і Михайлом Горинем викликали в КДБ і погрожували третім терміном ув'язнення – на цей раз довічним. Та суспільні процеси розвивались так стрімко, що залякування і терор уже не діяли не тільки на організаторів, а й на учасників. А на зібраннях у людей був такий ентузіазм і завзяття, що влада сама почала боятися ще ширшого розгортання визвольного руху і повної втрати своїх позицій.

Від початку 1988 року Комітет паралельно з недільними та святковими відправами і вічами розпочав організувати Богослужіння, приурочені до пам'ятних історичних дат і подій, що відновлювали історичну пам'ять та плекали національну свідомість.

Комітет захисту УКЦ спільно з Марійською дружиною Львова 22 січня провів на подвір'ї (верхньому і нижньому) храму Св. Юра молебень з нагоди проголошення IV Універсалу УНР і Акту Злуки. Подвір'я храму було вщент заповнене людьми, які ревно молилися за Україну. Владика РПЦ Никодим намагався заглушити відправу потужними гучномовцями. Та на моє доручення члени Братства Св. Володимира нейтралізували «глушители», перетявши кусачками дроти, що на високих опорах тягнулися до динаміків. Богослужіння відправив о. М. Волошин. А ми з Іриною Калинець у своїх виступах нагадували людям, як і хто нищив витоки нашої державності – Українську Народну і Західноукраїнську Народну республіки (УНР і ЗУНР).

23 травня на 38-му полі Янівського цвинтаря Комітет організував панахиду пам'яті за полеглих героїв, яку відправив о. П. Зеленюк. Відправляли біля могил К. Левицького і М. Тарнавського. Імена Кость і Микола отець пом'янув першими, а продовжив іменами Євген, Степан, Роман і нема їм числа. На панахиду зібралось близько 400 осіб, менше ніж завжди, але відправа і віче були резонансними – адже кожен розумів, що йдеться про убитих Коновальця, Бандеру, Шухевича. Після закінчення віча о. Зеленюк відправив панахиду на могилі Ольги Басараб.

Через місяць, 23 червня, Комітет організував панахиди на місцях поховань жертв більшовицького терору Личаківського й Янівського кладовищ та віча пам'яті закатованих енкаведистами в перші дні війни. На обидві панахиди, які відслужив о. П. Зеленюк, зібралось по 5 тисяч людей. Подібні акції провели: владика П. Василик в Івано-Франківську, Я. Лесів – у Болехові, о. І. Сеньків – біля Чорткова, на місці боїв і воєнних поховань полеглих під час Чортківської офензиви (наступу) УГА. У Сокалі в такій акції брав участь С. Хмара – член Комітету захисту УГКЦ. У Стрию на могилах жертв більшовицького терору панахиду відслужив о. М. Костюк. Після кожної молитви ми виступали перед людьми з розповідями про історію українського національно-визвольного руху і нагадували їм, за що полягли учасники визвольних змагань і чому ми зобов'язані продовжити їхню справу.

Дванадцятого липня Комітет організував і провів Богослужіння на місці утворення УГВР у лісі біля села Сприня. На місці лісничівки хлопці з Братства Св. Володимира поставили хрест, а отці І. Білик, М. Волошин та М. Куць відслужили Св. Літургію. З навколишніх сіл і м. Самбора зійшлися тисячі людей (за оцінкою КДБ – понад 5 тисяч). Після Богослужіння відбувся мітинг. Я говорив, що мусимо брати приклад з наших героїв, що їхня діяльність, на жаль, не увінчалася перемогою, але вони жертвовно відстоювали честь і гідність України. Продовжуймо і ми з такою ж самопосвятою і досягнемо мети...

У день Преображення Господнього, 19 серпня 1944 року, в селі Бунові по-звірячому був закатований енкаведистами Юрій Липа – член УГВР, відомий мислитель, публіцист, лікар УПА. На вшанування його пам'яті, запросили його дочку Марту. З Яворова та навколишніх сіл прийшло близько двох тисяч людей. На впорядкованому майдані з подіумом для відправи о. Зеленюк відслужив св. Літургію, на цвинтарі села, де похований Ю. Липа – панахиду. Після Богослужіння відбулося віче, на якому, окрім мене, виступила пані Марта і колишній політв'язень – вояк УПА, якого лікував після поранення Ю. Липа. Діти читали поезію класиків і сучасних поетів. Програму вела вчителька місцевої школи, а церковним хором, що виконував заборонені тоді пісні, диригував літній дяк. Привселюдне виконання «Боже великий єдиний...» схвилювало людей, у багатьох з очей котилися сльози. Це був потужний заряд енергії для громадської діяльності.

На той рік, 1988-й, припало святкування тисячоліття Хрещення Руси-України. Ювілей мав би відзначитися в Києві та інших містах України. Проте всі урочисті заходи були заплановані в Москві й «столиця» готувалася до помпезних торжеств. Від Ватикану ювілейну делегацію мав очолювати державний секретар (друга особа після Папи) кардинал Казароллі. Туди відряджали своїх найвищих ієрархів усі світові Церкви, а Україна залишилася поза увагою.

У зв'язку з цим, Комітет ухвалив рішення, що

УГКЦ повинна самостійно відзначити 1000-літній ювілей в Україні, а також виявити свою присутність у Москві. Ідея полягала у тому, щоб вийти на зв'язок із Блаженішим Мирославом – Іваном і попросити у нього протекції, щоб Казароллі під час візиту до Москви прийняв делегацію УГКЦ. Пропозиція на перший погляд здавалася фантастичною, неможливою. Але я мав таку віру, таку силу Божого Духу, звідкись брались така твердість і наполегливість, що так і сталося. Митрополит Мирослав Любачівський і канцлер Іван Дацко підтримали нашу ідею. Блаженніший отримав аудієнцію в Папи і переконав його допомогти нам. Святіший Отець Іван Павло II доручив Казароллі прийняти делегацію. І хоч Руська православна церква та Міністерство закордонних справ СРСР чинили шалений спротив, Папа не відступив. Делегація складалася з трьох єпископів – Филімона Курчаби (керівник), Павла Василика та Софрона Дмитерка, трьох священників – Михайла Гаврилів, Григорія і Миколи Сімкайлів та трьох мирян, серед яких окрім Ольги Горинь та Зіновія Красівського, як голова Комітету був і я. Делегація прибула до Москви, і незважаючи на нескінченні перешкоди спецслужб, зустріч з Казароллі відбулась. Це була знакова подія для УГКЦ – визнання *de facto* існування нашої Церкви. Ще перед аудієнцією делегація організувала велику прес-конференцію з відправою Св. Літургії. Журналісти були вражені освіченістю і культурою нашого духовенства: владика Ф. Курчаба відповідав на запитання досконалою французькою мовою, а С. Дмитерко – німецькою.

Десятого липня наш Комітет з допомогою О. Ярослава Лесіва організував на честь тисячоліття хрещення України ювілейну відправу в селі Грушеві, де з'явилася Матір Божа. Зі Львова, Дрогобича, Самбора, навколишніх сіл прийшло близько 15 тисяч прочан. Та подвір'я храму було заповнене людьми РПЦ. Їх підтримували сотні міліціонерів, які оточили подвір'я церкви по периметру. Щоб не сталося зіткнення, було вирішено піти в село Дорошів, де за кілька кілометрів стояла закрита церковця. Саме в той час, коли в римському соборі Св. Петра Блаженніший і Папа відправляли урочисту Св. Літургію з нагоди ювілею, в Дорошеві люди поставили високий пам'ятний хрест, а 12 священників також відслужили Св. Літургію. А після Богослужіння відбулося велике віче.

Однією з перших масштабних маніфестацій (20 тисяч людей!) стало ювілейне Богослужіння у знаковому для греко-католиків місці об'явлення Матері Божої – в селі Зарваниці, куди потай від влади сходилися прочани з усієї Галичини. Провести відправу архієрейської Св. Літургії запрошено владика Павла Василика, а також отців Миколу і Григорія Сімкайлів. Передбачаючи, що можуть чинитися перешкоди, мені вдалося попередньо повідомити про заплановану акцію на «Радіо Свобода», і вона заздалегідь була оприлюднена в ефірі. У Зарваниці й на місці відправи було зосереджено не менше ніж 500 міліціонерів. Чекаючи облави, владика П. Василик вийшов

до людей з однієї сторони лісу, а я – з іншої. Проте міліція не чинила нам перешкод – вся її увага була прикута до «екстреміста» С. Хмари, запальних промов якого влада особливо боялася. Наші виступи на вічі озвучувалися саморобним, але доволі досконалим гучномовцем, яке роздобув о. М. Волошин.

Ювілейні Богослужіння відправлялися в багатьох селах і містах Галичини увесь 1988 рік.

Ще одним напрямком роботи Комітету захисту УКЦ стало наведення контактів із журналістами і дипломатами західних країн. Ми хотіли донести світові, що є Україна і українці, і що в західній її частині є велика кількість вірних греко-католицької церкви, дух яких не зламала радянська тоталітарна машина. А через дипломатичні кола ми намагалися здобути підтримку світової громадськості.

Вже 21 лютого мені організували зустріч у приватному приміщенні з помічником державного секретаря США з прав людини Дж. Шіфтером. Він повідомив про свою зустріч з Головою Комітету в справах релігій Хортевим, який категорично не схильний до позитивного вирішення проблеми і що він, разом з тим і не компетентний: питання легалізації може вирішити тільки найвищий орган державної влади. Помічник держсекретаря також сказав, що питання легалізації УКЦ ставив і держсекретар США Шульц під час візиту в СРСР. З такою ж вимогою виступив на міжнародній конференції з прав людини у Венеції визначний політичний діяч і дипломат, недавній представник США в ООН Джим Кирпатрик. На закінчення розмови п. Шіфтер запевнив, що США і надалі будуть підтримувати питання відновлення легального статусу Церкви.

Крім того, 21 квітня 1988 року у Львові відбулася зустріч Комітету захисту УКЦ, який представляли я і о. М. Гаврилів, з першим секретарем Австрійського посольства в СРСР Томасом Майр-Хартінгом і радником Французького посольства П'єром Бульбом. Хоч наша чотирьохгодинна розмова проходила у мене на квартирі, але обидва дипломати одразу повідомили, що вона носить офіційний характер, і що вони прибули до Львова за дорученням своїх урядів, щоб вивчити релігійну та суспільну ситуацію в Західній Україні й розробити програму дій Австрії та Франції на підтримку свободи совісті, слова, зборів etc в СРСР. Ми з отцем Гаврилівим проінформували послів про значну активізацію вірних та розширення сфери впливу УКЦ і передали листи їх урядам з подякою австрійському й французькому народам за моральну підтримку українців у їхній боротьбі за свободу. А 24 червня на ім'я голови Комітету надійшла офіційна відповідь за підписом Надзвичайного і Повноважного Посла Австрії в СРСР Герберта Грубмайра. У документі повідомлялось, що наше питання обговорювалось в рамках Віденської наради Організації безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ) та на інших компетентних форумах з проблем забезпечення свободи віросповідання.

Тридцятого травня 1988 року мені разом з В'ячеславом Чорноволом і Михайлом Горинем пощас-

тило у складі українського представництва репрезентувати в Москві український громадський рух під час відомої зустрічі президента США Рональда Рейгана з правозахисниками і громадськими діячами СРСР. Усі три недавні політв'язні чітко сформулювали низку українських проблем, які вимагають вирішення, а, отже, підтримки Президента США.

Цікаво, що наприкінці 1988 р. з ініціативи представників Європейського парламенту представництво Комітету захисту УКЦ зустрілось із внуком намісника Галичини Австро-Угорської монархії графом Гуйном, який висловив нам повну підтримку, а потім створив такі сприятливі умови в австрійському суспільстві і серед світової громадськості, що нас стали запрошувати в інші посольства.

З першим секретарем посольства Нідерландів Робертом ван Лянсхотом у мене встановилися ділові, а б сказав, навіть товариські контакти. Якось, під час зустрічі з ним, я повідомив інформацію, яку розповів мені один знайомий офіцер, що із Старокостянтинова таємно перевозять на Вінниччину ракети стратегічного призначення. Потім він сказав, що ця інформація підтвердилася і я дістав вільний доступ у Нідерландське посольство. Лянсхот передавав конфіденційні документи Комітету чи інших громадських організацій на Захід, матеріали Самвидаву, інформацію про заходи Комітету на «Радіо Свобода», у приміщенні прес-центру посольства організував зустрічі з журналістами. Не було жодного випадку, щоб Роберт ван Лянсхот не відгукнувся на телефонний дзвінок або відмовив у проханні влаштувати прес-конференцію, на яку запрошував представників найпопулярніших ЗМІ.

14–17 листопада 1988 року нас із єпископом П. Василюком та о. М. Гаврилівим запросили як представників руху за свободу сповідання, взяти участь у відомому Московському засіданні Наради з питань співробітництва і безпеки в Європі (з 1994 р. цей міжнародний форум для вироблення стандартів поведінки та зобов'язань держав-учасниць, що регулюють заходи зміцнення довіри, поваги до прав людини і основних свобод, переріс у міжнародну організацію ОБСЄ). Радянському і партійному керівництву вагомо було продемонструвати перед «ною» Європою, що СРСР періоду «перебудови» – демократична держава. Тому сюди покликали колишніх політв'язнів, представників кримських татар, правозахисників, відмовників тощо.

Голова Комісії НБСЄ Стен Х. Хойєр окреслив мету зустрічі, після чого відбулась цікава і жвава дискусія. 16 листопада в готелі «Советская» відбулося засідання «круглого столу», яке було поділене на три секції: 1) національне питання, проблеми прав людини та політв'язнів; 2) релігійні проблеми та 3) проблеми еміграції.

У другій секції, в якій ми з владикою Василюком брали участь, працювали члени Комісії ОБСЄ (сенатори і конгресмени), депутати Верховної Ради СРСР, та о. Гліб Якунін. Дискусія зосередилася на

надзвичайно важливій темі проблеми легалізації діяльності УГКЦ. Владика Василик мав важку полеміку з депутатами радянського парламенту, які не погоджувались на легалізацію. Але ми мали потужну підтримку з боку Комісії НБСЄ і відомого російського правозахисника отця Г. Якуніна.

Кроком до міжнародного визнання проблеми легалізації УКЦ стала ще одна зустріч у приміщенні Посольства США 17 листопада. В інформаційному просторі стався прорив: про нашу Церкву і про нашу боротьбу тоді заговорили у цілому світі.

Поступово релігійний рух, в якому водночас поєднувалась змагання за національне самовизначення, охопив всю Україну і став наймасовішим і найпоширенішим явищем в українських суспільних процесах періоду перебудови. Аналогічним до нашого утворився Комітет за відродження Української автокефальної православної церкви (УАПЦ) на чолі з священником Богдан Михайлечком. До складу згаданого Комітету ввійшов відомий громадський діяч Євген Сверстюк. Усвідомлюючи, що греко-католицька церква має локальний характер у західній частині України, я обстоював, щоб ми надали підтримку православному рухові на Сході.

Тоталітарний режим, особливо в Галичині, був серйозно стривожений таким розвитком некерованих суспільних процесів. Розгортався національно-визвольний рух, відновила свою діяльність Українська Гельсінська Група, яка через короткий час трансформувалася в Українську Гельсінську Спілку (УГС) – громадську організацію що мала елементи партійного будівництва. Оприлюднена Декларація принципів – програмний документ УГС. Під кінець року з'явилася ідея створення Народного руху за перебудову. Режим розробляв нові методи боротьби з релігійним та національно-визвольним рухами.

Наприкінці літа 1988-го у Львові відбулася нарада ЦК Компартії України за участі тодішнього першого секретаря Львівського обкому КПУ Погребняка, перших секретарів Тернопільської, Івано-Франківської та Закарпатської областей, Голови КДБ України Галушки, начальника Львівського управління КДБ Малика. Обговорювалось питання боротьби з «уніатством» і з Комітетом захисту, як із «загрозливим явищем існування Радянської влади». На нараді вироблено концепцію, яка передбачала такі владні заходи: перше – утворення автономної української церкви (звертаю увагу, автономної, а не автокефальної); друге – для боротьби з уніатами сформувати церковні двадцятки з довірених людей на місцях, якими були, як правило, голови сільрад, а у сусідньому від мого селі головою церковної двадцятки стала секретар парткому колгоспу; третє – негайно відкрити зачинені храми і передати їх церковним двадцяткам; четверте – будь-якою ціною зберегти православні громади у традиційних греко-католицьких селах: Прилбичі, де народився митрополит Андрей Шептицький, Заздрості, де народився кардинал Йосиф Сліпий, на батьківщині І.

Геля в с. Кліцко, а також у відомих релігійних центрах – Зарваниці, Грушеві, Почаєві. Про це розповів мені Богдан Котик, який вийшов на контакт зі мною і ми почали тісно співпрацювати.

У всіх структурах влади – обкомах і райкомах – відбулися аналогічні наради, на яких місцевих керівників зобов'язали втілювати в життя концепцію боротьби з уніатством на західній Україні. Почали формувати церковні двадцятки. Приклад багатьох сіл, у тому числі й мого, засвідчує, у що це вилилося. Потенційним уніатам (а в селі завжди знали про настрій кожної людини) давали дефіцитні матеріали: кому 10 тисяч штук цегли, кому дошки чи лісу, кому цемент на будову, якими могли купити цілу родину.

Комітет мав шукати відповідні контрзаходи.

Було вирішено проводити масові Богослужіння вже у великих містах. Одним із таких заходів стала постійна відправа св. Літургії під вікнами обкому – на подвір'ї церкви Св. Михайла (Кармелітів босих), яку відправляв о. Анатолій Мацюк і на яку приходило не менше як 10–12 тисяч вірних.

Треба було також показати світові, як нас багато, що нас не зменька «залишків», 200 – 300 чоловік, як це постійно подавалось у провладних засобах масової інформації. Тому на черговому засіданні ми розробили тактику зустрічей із представниками ЗМІ і висвітлення інформації про наш релігійний рух та діяльність Комітету захисту УКЦ. Частіше нам доводилося робити такі зустрічі з журналістами у Москві, на квартирі у Миколи Муратова, який був нашим юридичним консультантом. Адже Львів – абсолютно режимне місто і сюди важко було спроводити журналістів.

Уявіть собі, приходять журналісти найпопулярніших телеканалів та німецьких, американських, англійських, французьких видань, яким говорили, що греко-католицьке духовенство – старе, ще й до того неосвічене, а на квартирі відправляється величава Літургія, духовенство у прекрасному архієрейському і священничому одязі.

До складу групи, що працювала з журналістами, входили владика П. Василик, владика С. Дмитерко, владика Ф. Курчаба; три священники – о. Михайло Гаврилів, брати Микола і Григорій Сімкайли, з мирян – Зіновій Красівський, Ольга Горинь і я. Після літургії була повноцінна конференція. І коли журналіст із «Фігаро» ламаною російською мовою запитав владик, як вони почуваються у Москві, а їм добірною французькою мовою відповіли, а потім С. Дмитерко дав інтерв'ю німецькою мовою, відбувся справді революційний прорив, зарубіжні журналісти були вражені освітою і культурою духовенства. Таких прес-конференцій ми провели багато.

П'ятнадцятого травня 1989 року Комітет організував у Москві голодування мирян і священників, про яке я попередньо оголосив на радіо «Свобода» і в засобах масової інформації. Але треба було ще переконати владика Володимира Стернюка, щоб голодування розпочали єпископи, бо він був іншої

думки і дуже важко йому було на це погодитися. Але дав згоду, хоча сам і не поїхав до Москви. Відкривати ланцюгову голодовку поїхали Филімон Курчаба – як керівник делегації, владика Софрон Дмитерко, владика Павло Василик, тоді отець – нині архієпископ Ігор Возняк, отці Микола та Григорій Сімкайли.

Ми оголосили, що 15 травня, в день відкриття з'їзду народних депутатів СРСР, починається голодовка на Арбаті. Це була одна з тих акцій, що мали світові показати, скільки нас є і до чого ми змагаємо. Голодовка єпископів і трьох священників розпочалась у Секретаріаті Президії Верховної Ради – у приміщенні найвищої влади в СРСР. Зі собою члени Комітету привезли 20 тисяч підписів вірних, проте вже не здавали оригіналів, переконавшись, що всі вони склалися в архів і лежали без руху. Тому тих 20 тисяч підписів передали Святішому Отцеві Івану Павлу II в Рим. Вони там зберігалися в архіві владика Хоми, а можливо, тепер у Ватиканському архіві.

Голодовка на Арбаті тривала від 15 травня до кінця жовтня 1989 року. Вона була ланцюговою, тобто кожної суботи у Москву приїжджала нова група подвижників і змінювала попередню. Організувати людей у літню пору, коли маса польових робіт, а переважали серед голодуючих мешканці сіл, – було вкрай важко. Окрім того, літо – гарячий курортний сезон, поїзди переповнені як у південному, так і в північному напрямках, придбати квитки також було дуже важко. А потрібно розраховувати на довготривалу акцію і забезпечити безперебійність її проведення.

Тому організація і проведення голодовки в Москві були справжнім іспитом для її організаторів – вчорашніх в'язнів, яким раптом потрібно було вирішувати одночасно безліч організаційних питань у широких загальносоюзних масштабах. З висоти двадцятилітнього відрізка часу я скажу: ми склали успішно цей іспит. Ротація груп відбувалася щосуботи і за шість місяців голодування не було жодної перерви. У голодовці взяло участь 2300 – 2500 осіб. Найбільша кількість учасників акції упродовж тижня – 170, найменша – 30. Щодня разом з голодуючими на Арбаті були священники, що відправляли св. Літургію за греко-католицьким обрядом. Отці П. Зеленюх (розпочинав голодовку мирян), М. Волошин, М. Нискогуз, Я. Лесів, М. Куць, брати Сімкайли, І. та Т. Сеньківи, В. Війтишин, І. Білик та багато інших, подвижницьки голодували спільно з мирянами. Усі голодуючі були забезпечені нічлігом. Я забезпечував загальне керівництво голодовкою зі Львова, а в Москві голодуючими опікувався С. Хмара. Наша акція на Арбаті стала знаковою подією. До голодуючих приходили десятки зарубіжних журналістів провідних газет і телеагенцій, брали інтерв'ю, знімали на камери.

Голодовка мала широкий резонанс у світі й суттєво вплинула на подальший розвиток ситуації – голодування ще тривало, а Церква триумфально вийшла з підпілля. Тому роль мирян важко переоцінити, хоч без участі духовенства сам процес не мав би сенсу.

Із паралельних масових акцій, запланованих Комітетом, важливою була архієрейська служба Божа

та віче на Білій Горі біля пам'ятника Маркіяну Шашкевичу 6 серпня 1989 року, на якій були присутні близько 60 тисяч людей. Святу Літургію відправили владика П. Василик, отці М. Сімкайло та І. Білик. Було величезне піднесення. Після наших з Іриною Калинець виступів, хор «Вірли» під керівництвом Марії Процев'ят заспівав уперше в присутності такої маси людей «Ще не вмерла Україна», а також «Боже великий єдиний».

Проведена на Білій горі акція стала генеральною репетицією до 17 вересня – 50 річчя окупації Галичини більшовицьким сталінським режимом. Випадала якраз неділя. Ще в червні на одному з мітингів було оголошено, що відбудеться похід греко-католиків від обкому компартії до церкви Юра. Попередньо заявлено, що прийде 100 тисяч чоловік, коли не буде перешкод. Та навіть якби прийшло 70 – це вже величезна кількість. Проте вже постфактум КДБ поррахував, що в акції взяло участь 250–260 тисяч тих, що йшли в колоні 50–60 тисяч «зівак» (так кадебісти називали тих, хто не йшов безпосередньо в колоні, а стояли осторонь на тротуарі. Роман Іваничук, Ярослав Ісаєвич, Роман Федорів дивились на похід з балкона музею О. Кульчицької, на розі вулиць Матейка і Листопадового чину, і академік Ісаєвич махав мені рукою і гукав: «Іване, в історії Львова такого ще не було!»).

Це був вражаючий похід. Величезну колону, голова якої була біля собору Св. Юра, а «хвіст» – ще на проспекті Свободи, тоді знімали відеокамерами, частина походу була навіть показана в прямому ефірі телебаченні різними телеканалами світу.

Першого жовтня такі ж Богослужіння і похід у Дем'янів Лаз було організовано в Івано-Франківську. Владика Павло Василик і Софрон Дмитерко за участі десяти священників (у Львові в поході було 38, але не було жодного владика) відправили архієрейську Св. Літургію. Греко-католиків тоді зібралось понад 50 тисяч. А 14 жовтня, на Покрову, було організовано похід і Богослужіння біля могил січових стрільців в Тернополі. Він почався у центрі міста біля зачиненого кафедрального костелу. У тернопільській маніфестації взяло участь понад 70 тисяч учасників.

Після 17 вересня 1989 року вже не потрібно було ще недавно бажаного дозволу Горбачова та його зустрічі з Папою Римським. Усесильні владомощі мусили погодитися з тим, що церква сама вийшла з підпілля.

Питання

о. Гірник: Скажіть, будь ласка, за тих 20 років, Ви задоволені станом Греко-католицької церкви?

І. Гель: Це воістину складне «філософське» питання. Я можу задати зустрічне запитання: Ви всі боролися за Українську державу. А Ви задоволені її станом? Мені понад 70 років, я відсидів у тюрмі 18 років і в матеріальному плані я нічого не досягнув. Але те, за що ми боролися і чого досягли спільними зусиллями, не має стосунку до стану держави чи церкви. Моральну відповідальність несемо ми самі,

бо ми заспокоїлися в ейфорії блаженства, що маємо державу і церкву, а перестали працювати, вдосконалюватися й на християнських цінностях розбудовувати свою державу.

Захід приніс нам секонд-хенд: матеріальний і духовний, і на тому духовному вакуумі, який був після розвалу «імперії зла» неможливо було швидко виплекати і втілити у життя християнські цінності. Усім нам, хто почувається християнином не на словах, потрібно було працювати і закладати новий фунда-

мент, а ми заспокоїлись і перестали працювати.

Церква з триумфом вийшла з підпілля, проте ослабленою і неструктурованою. Вона була бідною, бо не мала свого майна. А сьогодні маємо університет, маємо високоосвічених священиків і будуються чудові храми. Церква щораз більше вдосконалюється. Напевне я цього не дочекаюся, але Ви побачите, що церква буде в такому стані, як при митрополитові Шептицькому.

о. Віталій Дуткевич (Львів)

«ДЛЯ ТОГО, ЩОБ СВЯЩЕНИК ВИКОНУВАВ СВОЮ МІСІЮ, ЙОМУ ПОТРІБНО СПІВПРАЦЮВАТИ З МИРЯНАМИ»

Виступ на круглому столі «Катакомбна церква» в рамках XIX Міжнародної наукової конференції «Історія релігій в Україні» 13 травня 2009 року

(Аудіо запис розшифровано: Киричук Олександр, завідувач відділом Інституту релігієзнавства, філії Львівського музею історії релігії).

Роки 1988, 1989, 1990 – зоряний час у моєму священичому служінні. Сьогодні я почув дуже багато промов, цікавих, глибоких. Сьогодні ця зустріч є першою, коли ми вшануємо двадцятиріччя виходу нашої церкви з підпілля. Наша Львівська єпархія вже готується до цього. Буде програма, будуть відтворені події, що відбулися 20 років тому.

Що я хотів би сказати про підпільну церкву? Наприкінці 1980-х років церковні структури були дуже слабенькі, бо настоятелями були люди похилого віку, фізично виснажені і не були спроможні брати активну участь у виході з підпілля. Це виконало наше молоде покоління духовенства і чернецтва, виховане в підпільних духовних семінаріях.

Як виглядала система виховання в підпільній семінарії, в якій я навчався? Вона нагадувала заочну форму навчання: ми одержували від наших настоятелів конспекти, ретельно готувались і раз на місяць зустрічалися. Мене вчив – дуже освічена людина, він студював у 30-х роках в Інсбургу. Все, що ми вчили, потім питав. В умовах підпілля наш рівень освіти був більш-менш відповідний. І вже у момент виходу з підпілля я побачив, наскільки ми слабкі.

Хочу Вам щиро признатися, що і підпільна церква, і діаспора не були готові до виходу з підпілля, оскільки

та імперія зла впала несподівано, хоча мені доводилося читати відомого німецького совітолога Грьотхарда, який ще в 1970-х роках пророкував її загибель.

Завдяки нашим мирянам церква вистояла, бо без них не відомо, як би вона виглядала – можливо, так, як греко-католицька церква в Румунії. На 1989 рік вона налічувала 2 мільйони вірних, а після виходу з підпілля залишилося лише 200 тисяч. Церква в Румунії не мала такого патріотичного забарвлення, частина мирян була дуже залякана. В Україні греко-католицьке підпілля налічувало близько 300 священиків (точно не можу сказати), але активних – 20–30.

Папа Іоан II у своїй енцикліці про мирян каже, що для того, щоб священик виконував свою місію, йому потрібно співпрацювати з мирянами. Ми дуже хочемо подякувати нашим мирянам, особливо пану Івану Гелю, який, по суті, очолив процес виходу нашої церкви з підпілля. І ще хочу застерегти, щоб ми не дуже ідеалізували наше підпілля. Так, це були ісповідники віри, герої. Але в підпіллі були і певні труднощі, які перенеслися і в церкву і створили небажані проблеми. Ось така ситуація була у нашій церкві. Звичайно, ми могли б зробити більше, та відчувався брак знань – треба було вчитися.

Покладаюся на молоде покоління, виховане в умовах свободи.

Вважаю, що наша зустріч є дуже корисною.

Іван Гель (Львів)

«БОГДАН КОТИК БУВ ДУЖЕ МУДРОЮ ЛЮДИНОЮ...»

Моя перша зустріч з цією яскравою і потужною особистістю, як зрештою, ще декілька наступних, відбувалися за сценарієм справжнього детективу.

Пізньої осені 1988 року – був це кінець листопада або початок грудня і завершення дня, коли вже сутеніло. Я повертався з вулиці Спокійної, 4, де в помешканні отця Григорія Будзінського проходило чергове засідання Комітету Захисту УКЦ. Мене супроводжували три члени Братства св. Володимира. Для не ознайомленого читача поінформую, що під цією скромною назвою «Братство» приховувалася понад сотня молодих хлопців-відчайдухів, майстрів кінг-боксіngu, дзю-до, у-шу, бо Комітетові Захисту потрібні були і охоронці, і кур'єри, і водії, і служба безпеки, і, скажімо, інженери-радіотехніки для конструкції та виготовлення саморобних гучномовців тощо.

Отож, коли ми вчотирьох наближались до мого під'їзду на вулиці Масарика, тоді Левітана, мене перепинив чоловік середньої статури, звичайної зовнішності і сказав: «Іване Андрійовичу, мені треба Вам сказати кілька слів». Я відповів: «Кажіть». Він не знітився, але показав, що хотів би це зробити без слухачів. Я попросив хлопців відійти на декілька метрів, а чоловік мені тихо сказав: «З вами хоче зустрітися й поговорити голова міста Богдан Дмитрович Котик. Якщо ви погодитесь, він просив, щоб ви про це не розголошували». «Коли й де?» – була відповідь запитанням. «У суботу пів на восьму – а ця пора пізньої осені ще цілком рання і темна – вийдіть на вулицю Варшавську навпроти церкви. Туди під'їде чорна «Волга» і забере вас. Але зробіть так, щоб машина на вас не чекала». «Домовилися», – погодився я і чоловік пішов. Варто додати, що таких несподіваних зустрічей було ще декілька, але до сир пір я не знаю, хто цей чоловік. Тоді зі зрозумілих причин я не запитував про це ні його, ні Котика, а після смерті Богдана він жодного разу не підходив до мене. Порядність, патріотизм, шляхетність завжди скромні, сповідальні.

У п'ятницю під вечір я написав дружині записку: «Запитай вголос, які в мене плани на суботу, чи поїдемо до мами на село». І голосно відповів: «Завтра я відіплюся, а після обіду, якщо буде погода, поїдемо». Це була пересторога, запобіжний захід для чекістів, що аж надто пильно прослуховували помешкання і відповідно реагували. У суботу будильник не деренчав, я тихо вислизнув із помешкання і в означений час був на Варшавській. Відразу ж під'їхала «Волга», відчинилися задні двері і ми поїхали. Я оглядався назад, чи не тягнемо «хвоста», але на трасі окрім нас нікого не було. Проїхали Миколаїв, Стрий, зупинилися аж у Моршині біля курортного особняка. Водій пішов доповісти Котику про приїзд,

а я не знаючи подальших дій залишився в машині, за затемненими вікнами. Вийшов Богдан Дмитрович, забрав мене з «Волги» і ми відразу ж подалися в ліс. Доріжки були топтаними, але без пішоходів, навколо нікого, лише вгорі шуміли дерева. Деталі підготовки, поїздки, дороги і самої зустрічі врізалися в пам'ять, бо все було несподіваним, нерозгаданим і вперше.

Високий, стрункий, з інтелігентним відкритим обличчям, Богдан Дмитрович не справляв враження советського високо посадовця – чиновника високого рангу, завжди похмурого, закритого, строго офіційного. Він був комунікабельним, з розвинутою мімікою рук і голови, часто усміхався, володів високою культурою мови. Ніколи не піднімав голосу, не сквернословив, хоч твердості в голосі й діях йому не бракувало.

А тоді, в Моршині, гуляючи по лісу, немов двоє відпочиваючих, ми вдосталь наговорилися. І саме там шляхетність і твердість патріотичних намірів Б. Котика, проявилися найвище, бо трансформувалися в діло. Він сказав мені: «Іване Андрійовичу, я член партії, член бюро обкому (можливо міськкому – зараз не пам'ятаю), але я – глибоко віруюча людина, греко-католик і хотів би вам допомагати». Тоді я запитав Богдана Дмитровича: чому повинен йому вірити і чому він довірився саме мені. На що співрозмовник відповів: ви маєте право скептично сприймати мої особисті зв'язання, але серйозно сприймати і аналізувати інформацію, яку я вам даватиму. Окрім того, з досвіду знаєте, що КГБ на рівні голови міста не вербувало б донощика чи провокатора. А вийшов на вас, бо мені найближче те, що ви робите: поєднуєте боротьбу за легалізацію УГКЦ з політичною боротьбою. Я теж так вважаю: якщо українці матимуть Національну Церкву – матимуть, раніше чи пізніше, Українську державу. Пріоритет духовності, культури, людської самопосвяти для державотворення є визначальним. Я цілком із ним погодився, пригадавши, як ще в ув'язненні дискутував у цих питаннях із товаришами по боротьбі. Слід визнати, що серед наших в'язнів було ще доволі багато людей, готових вести боротьбу з російськими окупантами тими, виключно насильницькими комуні-фашистськими методами, – хоч час вимагав інших форм боротьби.

«І ще одне, чому я вийшов саме на вас», – продовжив Б. Котик. «На партзборах, засіданнях бюро офіцери КГБ ґрунтовно інформують нас про політичну ситуацію в місті, в області, в Галичині і співставляють її із загальноукраїнською ситуацією. Західну Україну, як і Прибалтику, в Москві й Києві визнано вибухонебезпечною, зараженою політичною чумою, звідки може розійтися епідемія політичної непокори

на всю територію України і навіть поза її межі. Тому на Західну Україну, зокрема на Львів, сконцентровано всю увагу як політичного керівництва, так і КГБ. Спільно розробляються методи й засоби протидії. Відповідно партійне і державне керівництво КГБ інформує про організаторів і збудників тих «небезпечних» процесів. Я, наприклад, знаю, що ваш батько був добровольцем ще в УГА і воював з поляками, в 1940-х роках – був зв'язковим Окружного Провідника СБ був засуджений. Дядько – крайовий Провідник ОУН загинув у бою з опергрупою. Ще один дядько – посол до австрійського і польського сеймів, був двічі суджений. Дві рідні тітки – монахині-василіянки. Знаю, що й ви були двічі суджені і «як погано» вели себе під час слідства, в місцях ув'язнення. Як бачите, я добре поінформований і знаю «хто є хто» у вашому середовищі і саме тому вибрав вас».

Я був вражений такою поінформованістю Б. Котика, хоч мав уже значний життєвий досвід і знав, як уміє працювати КГБ. Вражало те, як ґрунтовно КГБ вивчало генетичні корені учасників визвольного руху та наскільки небезпечною вважає мою діяльність через діяльність Комітету Захисту УКЦ. Прикметно, що трохи пізніше те саме мені розповідали генерал-лейтенанти Олександр Скіпальський (тоді полковник-начальник ГРУ Прикарпатського військового округу) і Микола Йолтуховський – командувач прикордонними військами. Обидва говорили, що моє прізвище і діяльність Комітету через організацію масових акцій постійно фігурували на оперативних нарадах, у доповідних записках для вищих інстанцій на місці у Києві.

ЦК КПУ і КГБ визнавали мою діяльність однією з найнебезпечніших, тому що я чи не перший усвідомив, що поєднання боротьби за легалізацію Церкви з боротьбою за державу дає подиву гідні результати: ми мали якнайширшу соціальну базу, бо молитви, св. Літургія, а після них – гострі мітингові виступи збирали найбільшу кількість людей. Іти чи ні на політичний мітинг потенційний учасник ще обмірковував, а на Службу Божу з мітингом ішов не вагаючись.

Того ж дня під час нашої зустрічі Б.Котик розповів мені, що для посилення боротьби з релігійно-політичним рухом і опрацювання відповідних методів та засобів у Львові проведено нараду за участю другого секретаря ЦК Єльченка, голови КГБ Галушки, першого секретаря обкому Погребняка і начальника УКГБ Малика*. Цю інформацію Богдан Дмитрович дав уже під кінець нашої зустрічі, коли ми проговорили низку питань і пройнялися особистою симпатією та довірою один до одного. На випадок провалу мені було нічого втрачати, а Котик міг втратити усе. Але внутрішній голос наказував йому діяти саме так, і він задля суспільного добра ризикував особистим. Прощаючись, Богдан Дмитрович ска-

зав: «Ви мене не шукайте, матиму щось потрібне, сам вас знайду». Назад я також повертався один. Ця ж машина довезла мене до Львова. У Скрилові я вийшов, пересів на тролейбус і приїхав до хати.

Отримана інформація була надзвичайно важливою і актуальною. Якщо вони, думаю я, розробляють на такому рівні, методи і форми боротьби з «уніатством», то бояться нас. Отже, Комітет Захисту УКЦ став потужною громадською силою, на яку режим мусить зважати. Разом з тим, мусимо знайти такі контраргументи у своїх діях, які переважали б партійно-кагебістські. На той час Комітет видавав журнал «Християнський голос», ми збирали вже тривалий час підписи за легалізацію УГКЦ у Львівській, Івано-Франківській, Тернопільській та Закарпатській областях. Потрібно було щось сильнодіюче. Так я прийшов до думки, що слід організувати масові акції. І зокрема під стінами обкому. У відповідь на рішення наради ми розпочали щонедільну відправу Богослужінь поряд з обкомом партії – на подвір'ї церкви св. Михайла (тоді закритий костел «Кармелітів босих»). Сюди на службу Божу приходили кожної неділі та свята не менше 10 тисяч людей. А навпроти обкому біля пам'ятника І.Федорову я організував відправу двох панахид: 26 лютого – пам'яті Т.Шевченка і 16 квітня – пам'яті убитих і померлих на Чорнобильській АЕС. На кожну з цих акцій прийшли понад 30 тисяч учасників. 15 травня (можливо 17) у день відкриття з'їзду народних депутатів, СРСР розпочали ланцюгову голодовку на Арбаті в Москві. Такою була реакція Комітету на інформацію Б. Котика про рішення партійно-кагебістської наради.

Таких конспіративних зустрічей з Богданом Дмитровичем було ще декілька. Мене знаходив невідомий чоловік, говорив, що голова міста хоче побачитися, називав дату, годину, місце і зникав. У призначений час під'їжджала машина й ми їхали куди треба. З весни 1989 року ми зустрічалися, по суті, відкрито. Мене знаходив його помічник Червінський (або Чернявський – донедавна працював керівником однієї із страхових фірм), називав місце та час і я вже самостійно їхав на зустріч.

Під час однієї з чергових, але ще конспіративних зустрічей, Богдан Дмитрович сказав: «23 травня ви організуєте велику акцію в Стрию. Вона має відбутися на цвинтарі. Так, на могилі батьків блаженнішого Мирослава Івана кардинала Любачівського планує провести велике Богослужіння і панахиду за участю трьох-чотирьох священників, а після відправи – віче, бо неділя – де ще й День Героїв. Тому, обов'язково треба поєднати молитву за померлих з молитвою і пам'яттю за героїв. Але про це оголошу вже під час Богослужіння, щоб не зірвали. Саме для цього я й запросив вас на зустріч. Думаю, що КГБ попередив обком про ваші наміри, бо обком дав міліції жорстке розпорядження не допустити цієї акції, однак не застосовувати силу, щоб це не викликало резонансу в Москві і на Заході. Тому всі дороги до Стрия будуть перекриті, мобілізовано наряди мілі-

* Про цю нараду І. Гель згадує у своїх попередніх спогадах (Див.: І. Гель «У людей був такий ентузіазм і завзяття, що влада почала боятися»: хроніка буремних літ.)

ції зі Львова, Дрогобича і, звичайно, Стрия. Будуть робити перевірку всіх машин, електричок, іншого транспорту. Вас повинні арештувати, звинуватити у вчиненні опору й засудити до 15 діб адмінарешту. Я не раджу вам туди їхати, щоб не потрапити в облаву». Після розмови ми попрощалися й роз'їхалися.

Не поїхати до Стрия я не міг, бо «радіо «Свобода» вже передавало, що така акція відбудеться, а без мене її може зірвати міліція. Підставляти когось іншого було негоже. Отже, слід їхати. Вирішив зробити це на день раніше. Поїхали з дружиною. Переночували в родичів. Ранком корінні стріяни манівцями, городами й загумінками привели мене до пролomu в бетонній стіні загорожі цвинтаря. Ми пройшли на територію кладовища і тільки тут декілька міліціонерів кинулися мене затримувати, але було пізно: люди буквально вирвали мене з їхніх рук і гуртом довели до місця відправи. Тут панувала тривога, бо на кожному дереві висів гучномовець. Їх налічували шість і вони повністю глушили відправу. Стріяни запропонували інше місце за цвинтарем. Активісти несли великого дубового хреста, якого ми поставили в пам'ять полеглих героїв. Акція мала великий резонанс, бо за різними оцінками людей зібралось від 30 до 40 тисяч. А ще було понад 500 міліціонерів, які не змогли заблокувати Богослужіння, що також мало значення для учасників – люди переставали боятися й з ентузіазмом ішли на віча. Відповідно й інформація Б. Котика була для нас неоціненною, не кажучи вже про моральну підтримку та свідомість того, що люди такого рівня допомагають, працюють на розвал окупаційного режиму.

У рамках програми проведення масових акцій, на одному з мітингів на стадіоні Україна я оголосив, що 17 вересня 1989 року у сквері між вулицями Підвальною і Винниченка (тоді Радянською) відбудеться велике Богослужіння й похід усіх учасників до собору св. Юра. Саме в цей день, виходячи із угоди-пакту і таємного протоколу Молотова-Рібентропа, більшовицькі орди розпочали окупацію західних областей України.

Від імені Комітету заздалегідь була подана в міську раду заява на дозвіл проведення Богослужіння і походу. Голова міста, відповідно до чинного законодавства, скликав засідання виконкому і поставив питання на голосування. Сім членів виконкому проголосували «за», тобто, дозволили провести Богослужіння і похід, а 5 – «проти». А хтось із тих, що «проти» відразу ж «поінформував» (доніс) у відповідні органи. Там зчинилася веремія. Секретар обкому грюкнув кулаком по столі і викликав Б. Котика «на килим». Кричав, що коли всі комуністи намагаються припинити антирадянську вакханалію націоналістів, член бюро і голова міста допомагає їм, дає дозвіл на проведення їхніх зборищ. Та істерично завершив: «Покладеш на стіл партбилет!» – що було для комуніста найвищою карою. У якому ж потрясінні він опинився, коли Богдан Котик спокійно витягнув із кишені партквиток і поклав його на стіл перед обкомівцем. Той спочатку занімів, а по-

тім хрипким, здавленим голосом прорік: «Води, дайте води». Він не міг уявити, що хтось може наважитися так легко покласти на стіл партквиток. «Я повернувся і вийшов», – розповідав Богдан Дмитрович.

Не описуватиму тут драматичних перипетій навколо маніфестації 17 вересня, бо розповідав про неї уже в попередніх спогадах.

А Богдан Котик партквитка так і не забрав, ба більше – тішився тим вчинком, що його приклад стали наслідувати інші комуністи. Він із радістю гукав: «Знаєш, Іване (на той час ми стали друзями, перейшли на «ти»), я рідко буваю задоволений собою, а в цьому випадку справді радий за себе, що мені вистачило мужності зберегти власну гідність і не зламатися. А ще тому, що я – першим це зробив. Бо після отого грандіозного походу, що ти провів, партія стала непотрібною вже багатьом: лише за кінець вересня і половину жовтня з партії вийшло 31 тисяча членів». Отакий поштовх дала акція 17 вересня. Почався розвал системи. Церква з тріумфом вийшла з катакомб, самореалізувалася без будь-яких дозволів.

28 жовтня ми повернули собі храм Преображення Господнього. Трапилося так, що о. Ярослав Чухній вчинив мужній поступок – відслужив у Преображенському храмі (тоді він належав РПЦ) святу Літургію за греко-католицьким обрядом, тобто згадав Святішого Отця і блаженнішого Мирослава Івана Любачівського, єпископа Стернюка, але надалі вважав, що більше він нічого не в силах зробити. Він буквально так у захристії і сказав: «Ну все, тепер мені не дадуть тут служити. Я звідси піду і буду правити по подвір'ях, капличках і цвинтарях». Однак так не сталося, бо наш Комітет із членами Братства Св. Володимира мобілізував людей на постійне цілодобове чергування. Також допоміг о. Антоній з церкви Св. Михайла, яка хоч і ще на той час була зачинена, але біля обкому партії на площі постійно відправлялася Літургія. Він прийшов із хоругвами і багатьма греко-католиками, які несли варту біля дверей та навколо вівтаря. Біля кожних дверей стояли хлопці з Братства св. Володимира й охороняли храм, а в середині знаходилося від 300 до 500 греко-католиків. Так тривало понад місяць.

Однак церква опинилася під блокадою – була велика загроза того, що храм намагатимуться забрати силою. Москва вимагала «освободіть храм от уніатов», – храм Г. Костельника, одного із дійових учасників так званого собору 1946 року. Напруга навколо церкви наростала.

Було пів на другу ночі. У супроводі хлопців з Братства, я щойно повернувся з церкви. Почав готуватися до сну. Раптом пролунав дзвінок у двері. Дружина каже: «Вони (вони – це кагебисти) прийшли по тебе, щоб заарештувати» – у такій перманентній тривозі ми жили весь час. «У нічну пору нікому не буду відчиняти дверей, у хаті мала дитина (внучка). Давай подивимося, хто дзвонить», – відповідаю й відкриваю вічко. «Іване Андрійовичу, це голова міста, Богдан Котик. Я – сам і гарантую вам повну безпеку.

Відчиніть, бо є дуже важлива і термінова справа». Швидко вдягаюся, відчиняю. Заходить Богдан Дмитрович і офіційним тоном каже: «Іване Андрійовичу, як голова міста прошу поїхати зі мною до Преображенки і там обговоримо деякі проблеми». У той час однією рукою тримається за вухо, а другою пальцем показує на мене і прикладає його до вуст. Теперішньому, особливо молодому читачеві поясню, бо він сформувався в демократичному суспільстві і тому не знає, що більшість населення КГБ прослуховував, вмонтовуючи в різних кюточках «жучки»-слухачі. Отож, тримаючись за вухо, Котик показував, що нас слухають, а показуючи на мене пальцем і прикладаючи його до своїх вуст, просив: «Мовчи, не переходи на товариський тон і слухай, що я тобі скажу».

Одягаюся. Виходимо з помешкання в коридор, заходимо в ліфт. Замість униз, на перший поверх, Богдан натиснув на кнопку дев'ятого, а потім вниз і знову вверх. Поки ми так їздили в ліфті, встиг сказати: «Іване, у брамах, на сходах будинків, що навколо храму розміщено 150 омонівців, переодягнених у спортивні костюми та в інший цивільний одяг, а частина у своїй формі. Перші як православні миряни нападуть на церкву і зчинять бійку; друга частина «наводитиме лад». А головне їх завдання – очистити і захопити церкву. Тебе мають залишити живим та зробити хронічно лежачим, щоб не «повадно було» боротися за самостійну. Решту людей досвідчені омонівці викинуть за п'ять хвилин. Внизу на мене чекає прокурор міста – Степан Крикливець. Документ на згоду штурму Преображенки маю підписати я, а прокурор – дати санкцію. Мені треба знати чи ви готові вийти, чи будете захищати церкву, за будь-яких умов не відступите. Бо якщо люди запанікують, то може пролитися кров, а коли будуть твердими, то я документа не підпишу, але як буде реагувати Крикливець – я не знаю. Ти також розумієш, що в церкві я говоритиму, як представник влади». Важко сказати, скільки разів їздили ми так уверх-униз у ліфті, поки він не закінчив монолог, а я не сказав йому, що з цього приводу думаю: «Богдане, ми будемо стояти до кінця, жертвоність властива нашим людям, а без жертв нічого не буде. Головне – не віддати храму».

Коли ми появились на вулиці, з машини вийшов прокурор міста Степан Крикливець. Він привітався, подав руку, ми вже без будь-яких розмов сіли в машину і втрьох поїхали в «Преображенку». Зайшли до храму з лівого бокового входу, де хлопці чергували біля дверей і у нас був пароль. Преображенська церква на той час мала озвучення. Я попросив увімкнути мікрофон, підійшов до нього і немовби в нас не відбулося попередньої розмови з Богданом, сказав: «Голова міста і прокурор Львова привезли мене серед ночі сюди, бо хочуть в моїй присутності вам, охоронцям храму, щось сказати. Мені невідомо що, але судячи з нічного часу і з того, що підняли з ліжка й привезли сюди, це «щось» – нагальне і важливе. Отже, послухаємо, з чим приїхала до нас влада». Свідомо обравши тривожний тон, я намагаюся насторожити і мобілізу-

вати людей. І додав: «Прошу до слова, пане голово». Формою звертання до всіх тоді було слово «товариш», але я демонстративно, окрім кадебістів, звертався до всіх «пане». У результаті чого влада і преса з сарказмом називали мене «пан Гель», та швидко таке звертання стало звичною нормою.

Богдан Дмитрович розпочав свій виступ м'яко, делікатно. Він сказав, що навколо Преображенського храму склалася важка ситуація: «Вища церковна влада в Москві й у Львові вимагають повернення храму будь-якими засобами. Тому я звертаюся до вас і закликаю добровільно вийти з храму, бо якщо не погодитесь, може бути застосовано силу. Підкреслюю: ситуація є дуже серйозною, тож звільніть храм самі». Після короткого виступу Б. Котика, до мікрофона підійшов прокурор С. Крикливець. Він сказав, що в Радянському Союзі є чинними норми закону і нікому не дано права їх порушувати. «Приміщення буде повернуто законному користувачеві, ті, хто посягнув на нього, понесуть справедливе покарання. Але партійні й державні органи не хочуть ще більше загострювати і без того напружену ситуацію у Львові. Тому нам з Богданом Дмитровичем доручено звернутися до вас з вимогою покинути приміщення церкви добровільно. Якщо ви не погодитесь на це, я змушений буду дати санкцію на силові дії».

Після виступу Степана Крикливця до мікрофону підійшов я. Люди були стривожені, обурювалися вимогою покинути храм, ще під час виступу прокурора переривали його гнівними репліками, образливими фразами, отож довелося спочатку заспокоїти людей і вже тоді дати відповідь прокуророві, адже позицію Богдана Котика я вже знав. Почав з репліки, що якби СРСР був правовою державою, то УГКЦ не довелося би діяти підпільно. Усі храми у Львові, за винятком одного, належали нашій Церкві. Їх брутально і незаконно відібрали, ієрархів, духовенство, чернецтво репресували, а все майно церковне передали церкві державній, яка по суті є другим ідеологічним відділом ЦК. Така ж ситуація в усій Західній Україні. Навіть більше – по всій Україні, бо УАПЦ також була насильницьки знищена ще в 1930-х роках, а митрополит Василь Липківський і тисячі священників, як і наші, були засуджені та замучені в таборах. І тільки тому, що були українськими національними церквами, бо все, що українське, має бути знищеним. Ми цього храму не захоплювали, ми спокійно і законно повернули його собі, як законні власники. Тому будемо його захищати до кінця. Навіть, якщо проллється кров, ми не відступимо. Але ця українська кров буде на совісті тих, хто дав санкцію на насильницькі дії.

Після мого виступу ні прокурор, ні Богдан Котик слова вже не брали. Крикливець сказав Котику: «Ну що, Богдане Дмитровичу, поїдемо?» «Так, поїдемо. Люди твердо стоять на своєму». Я провів обох знову через боковий вхід. Ми попрощалися, а я вернувся до храму.

Після нічного візиту двох високопосадовців ми забарикадували всі двері. Люди влаштували стихій-

не віче, підходили до мікрофону, додавали собі силу духу. Про те, як розвиватимуться події не знав ніхто. Я просив Бога, щоб не допустив штурму церкви омонівцями. Бо що таке 300-400 людей? Половина з яких особи старшого віку, проти 150 дужих і вишкolenих омонівців – зім'яли б усіх, покалічили й витурили б з церкви упродовж 5-10 хвилин. Усі ми були в тривожному очікуванні.

А штурм не відбувся ні вночі, ні вдень, ні в наступні дні. Богдан Котик твердо стояв на даному слові й не підписав документа, бо його слово відповідало його українській сутності. Прокурор Степан Крикливець також не дав санкції. Так Преображенська церква завдяки Котику і мужності та жертвовності її охоронців залишилася в наших руках. Першою у Львові її здав Г. Костельник у 1946 році і першою у Львові ми її повернули в лоно УГКЦ. Чи не провидіння Боже?!

Мені шкода, що в одному з інтерв'ю о. Ярослав Чухній, не знаючи реальної ситуації, сказав, що Б. Котик негативно ставився до повернення храму УГКЦ. Тим більше, що до голови почали приходити «організовані групи» «трудящих» і вимагати повернення храму «канонічній церкві», бо УГКЦ саморозпустилася ще в 1946 році. Такої церкви нема, а ті, що видають себе греко-католиками – це якась, «бузувірська секта». Тому ми, «трудящі», вимагаємо «справедливості». Голова міста витримував шалений тиск влади і «трудящих», але документа не підписував. Більше того, коли до нього в кабінет через кілька днів прийшли вимагати повернути храм «законним власникам» близько (або й понад) 40 православних священників, голова міста не тільки не знітився, не відступив від даного слова, а запропонував їм провести дискусію зі мною в його кабінеті. Частина духовенства обурилася «блюзнірською пропозицією» Котика вести дискусію з «недавнім злочинцем», тюремником, який довго сидів «невідомо за що» і покинула кабінет, а близько 40 залишилося (здається 39).

Від мерії до Преображенського храму кілька десятків метрів. Богдан Дмитрович зателефонував до церкви, застав мене там і запропонував зустріч. Я погодився відразу ж, але за умови, що буде вестися відеозапис – боявся, щоб мені не влаштували будь-якої провокації: образа честі, хуліганські дії тощо. Духовенство погодилося. У храмі саме в той час був син Миколи Руденка – Юрій з відеокамерою, а також Ірина Калинець. Через кілька хвилин ми втрюх були в кабінеті голови. Мене священники сприйняли відверто вороже, а о. Олександр Швець агресивно запитав, чому займаюся бандитизмом, а видаю себе за віруючу людину. Б. Котик, як господар і ведучий зауважив о. Швецю, що і його сан, і мета зустрічі не дають йому морального права грубити та ображати людей. Тим більше, що Іван Андрійович був суджений з політичних мотивів, а не за карні злочини. Це делікатно зроблене зауваження мало свій результат – воно свідчило, на чий стороні міський голова. Хочу зазначити, що під час тієї унікальної зустрічі, яка тривала понад дві години, головуючий

чи ведучий був максимально об'єктивним і не потурав ні одній із сторін. Не розповідатиму деталей, бо збереглася касета відеозапису, отож бажаючі можуть подивитися перебіг зустрічі. Додам лише, що полеміка закінчилася нашою повною перемогою. Духовенство РПЦ вело себе не достойно священничого сану – як служителі панівної Церкви і панівного режиму: агресивно, зверхньо, брутально, задержувато. Та час змінився, люди хотіли змін, а вони ще цього не усвідомили й виступали захисниками тоталітарного режиму, хоч захищали своє status quo. Однак захистити його було неможливо, бо розвалювалася сама система. Тому й Преображенської церкви вже ніхто не міг відібрати.

Отці Василіяни мають бути вдячними Богданові Котику за храм св. Онуфрія. З отцями Василіянами Михайлом Гаврилівим, Віталієм Дуткевичем, Володимиром Пальчинським, Антонієм Масюком, Богданом Ячмінським (тепер Мендрунем) ми провели десятки Богослужінь-мітингів у місцях, де були їхні монастирі: в Жовкві, Крехові, Золочеві, Добромилі, Зарваниці, Бучачі, самому Тернополі та Івано-Франківську, Коломиї, Калуші, Долині. У Виноградіві та Хусті з владикою Іваном Маргітичем. В усіх цих відправах і вічах безпосередніми учасниками були отці Василіяни. Тож природно, що їх турбувала доля їхніх монастирів та храмів. А в церкві св. Онуфрія, що стояла на балансі картинної галереї, був склад різного майна галереї. Я звернувся до Б. Котика з проханням віддати цей храм о.о. Василіянам.

У грудні в кабінеті голови міста я зустрівся з Борисом Возницьким. Було домовлено, що директор галереї забере майно до 14 січня – дня св. Василя Великого і в храмі в цей день відбудеться перша св. Літургія. Але Б.Возницький не спромігся цього дня забрати все майно, зокрема копію пам'ятника І. Федорова. І вже наступного дня або через день Ганна Мороз зібрала групу людей і пішла пікетувати Б. Возницького. Борис Григорович обурився й зателефонував Котикові: «Все домовлено, склалася технічна затримка, тож чому мене Гель ганьбить на цілий Львів?» Б. Котик з цього приводу дорікнув мені: «Іване, навіщо тобі отой зайвий і непотрібний галас? Ми ж про все домовилися!» Він був здивований, коли почув, що я про це нічого не знав. Я не був причетний до пікетування картинної галереї, однак вибачився перед Котиком і Возницьким. Це зняло напругу; працівники галереї разом з її директором уже не брали болісно до серця пікетувальників. А Б. Возницький швидко очистив храм і разом з Б. Котиком передав ключі Василіянам. Таким чином, як і Преображенський, храм св. Онуфрія став власністю греко-католиків ще до юридичного оформлення документів на нього і на монастир.

Згадана історія – маленький епізод нашої української анархії, коли окрема особа чи група людей відбруньковувалися від загального організованого процесу і переслідуючи власні інтереси, шкодили національним. Скільки кишенькових партійок відмежува-

лися від Руху, знищивши цим і себе, і Рух. Отакі асоціації викликають певні епізоди двадцятилітньої давності.

Хочу наголосити, що Богдан Котик був від природи блискучим організатором і керівником, Богою ласкою запрограмованим на добро, на щирі допомогу людям і сам шукав надійної опори в середовищі соратників і однодумців. Виокремивши людей із загалу й розсадивши у високі посадові крісла, він сподівався, що разом з ними жертвовно розбудовуватиме місто й українську державу. Та для нищих духом сите корито, нажива і влада стали метою і сенсом життя, а патріотизм – лиш формою прикриття. Богдана Котика ударили ножом у спину. Своїх – знищують, Україну – зраджують, а перед чужинкою – плазують і стеляться...

Виступаючи на одній із сесій міської ради на захист Б. Котика, я сказав, що у Львові немає людини, яка могла б краще, професійніше від чинного голови міста керувати усім господарським комплексом Львова. А брутальна боротьба за владу є аморальною, принижує в першу чергу людську гідність самих змовників і, головне, – це ніж у спину тим революційним процесам, які відбуваються в нашому місті й в Україні загалом. На його захист виступив ще Микола Горинь. В'ячеслав Чорновіл у сесійну залу міста, на жаль, не прийшов. А трохи згодом його ставленики, які так запопадливо перетворювали громадську організацію в партію, влаштували змову і проти нього...

Львівський переворот відбувся. Цю драматичну подію Б. Котик сприйняв, звичайно, болісно, але стійко. Учасники путчу перерозподілили посади і *post factum* взялися шукати на нього «компромат». Та позбавити його честі й людської гідності, як позбавили посади, їм не вдалося, бо він був справді чесною, порядною і шляхетною людиною.

Після перевороту Богдан Дмитрович зосередив свою увагу на роботі у Верховній Раді. Але на вихідні не залишався в Києві, а приїжджав додому. У нього з'явилося більше часу для роздумів, ми частіше стали зустрічатися, обговорювати поточні події, прогнозувати їх розвиток тощо. Окрім того він постійно, за складеним графіком, грав у теніс.

Його боліли протиріччя і взаємопоборювання в Народній Раді, які вже на початку роботи парламенту проявлялися доволі бурхливо серед її лідерів. «Нас так мало, а згоди й гармонії годі досягти», – казав Котик. «Комуністи мають 239 і хоч ця група неоднорідна, верховодять і командують нею, а нас удвічі менше та єдності й щирості нема».

Весною 1991 року від Християнського Інтернаціоналу мені як недавньому голові Комітету Захисту УКЦ було надіслано запрошення відвідати Брюссель. У програму входило: зустріч і перемовини з Президентом Інтернаціоналу п. Луї, аудієнція у спі-

кера бельгійського парламенту, зустрічі з високопосадовцями НАТО і лідерами двох християнських партій. Наша делегація складалася з п'яти осіб: Левка Лук'яненка, Богдана Котика, Сергія Плачинди, Василя Базіва – редактора «За вільну Україну» і мене. У Брюсселі нас гостинно зустріли, розмістили в доброму готелі, усе відбувалося за програмою. Богдан Дмитрович був високоосвіченою, дуже мудрою людиною, мав великий досвід у веденні переговорів, але був надзвичайно скромним, толерантним та шляхетним.

Богдан Котик був великим книголюбом і добрим знавцем української та зарубіжної літератури, історії, мистецтва. Ми часто зустрічалися в академічних та «звичайних» книгарнях і підказували один одному новинки. Він також бував на відкритті виставок у картинній галереї і Національному Музеї – саме так називав Музей, хоч він не мав ще такої назви і статусу.

Винятковими є заслуги Б.Котика, як голови міста, в прийнятті ухвал сесією міськради про підняття національного прапора над Ратушею Львова та знесення пам'ятника Леніну в центрі міста. Богдан Дмитрович запрошував В. Чорновола і мене, як політ'язнів, брати участь у піднятті прапора на вежу. Та ми відмовилися, бо формували нову команду виконавчої влади області, і мотивували тим, що це право депутатів міськради. А про демонтаж пам'ятника сесія облради також прийняла ухвалу, підтримавши цим рішення міськради, й цю ухвалу я зачитував на вічі біля пам'ятника в день його демонтажу. Поки головою міста був Богдан Котик, співпраця між міською та обласною радою була солідарною, гармонійною, дієвою. Він часто приходив до мене, а я до нього. Він був блискучим організатором, дуже мудрою та доброю людиною і вирішував проблеми у доброзичливій атмосфері. А вже коли його не стало, між обласною та міською радою почалися певні тертя, різночитання цілей, завдань, компетенцій, підходів. Хоч мета була одна – праця задля відновлення і розбудови української держави.

Вістка про раптову смерть Богдана Дмитровича застала мене в лікарні. Це було як грім серед ясного неба, бо не минуло й двох-трьох днів, як він мене відвідував у лікарні. Був життєрадісним, усміхненим, спортивної статури. І раптом Богдана не стало. Він помер саме по дорозі на тенісні корти. Для друзів, та що друзів – для тисяч львів'ян його несподівана смерть стала внутрішнім потрясінням. Свідченням цього був похорон Богдана Котика: попрощатись з ним і провести в останню дорогу прийшли десятки тисяч людей, які щиро шанували його як голову міста, громадського та державного діяча, і як глибоко порядну, шляхетну та яскраву особистість. Ця світла постать такою і залишиться в пам'яті людей.

Микола Хмільовський (Львів)

«МИ НАДІСЛАЛИ ТЕЛЕГРАМУ М. С. ГОРБАЧОВУ...»

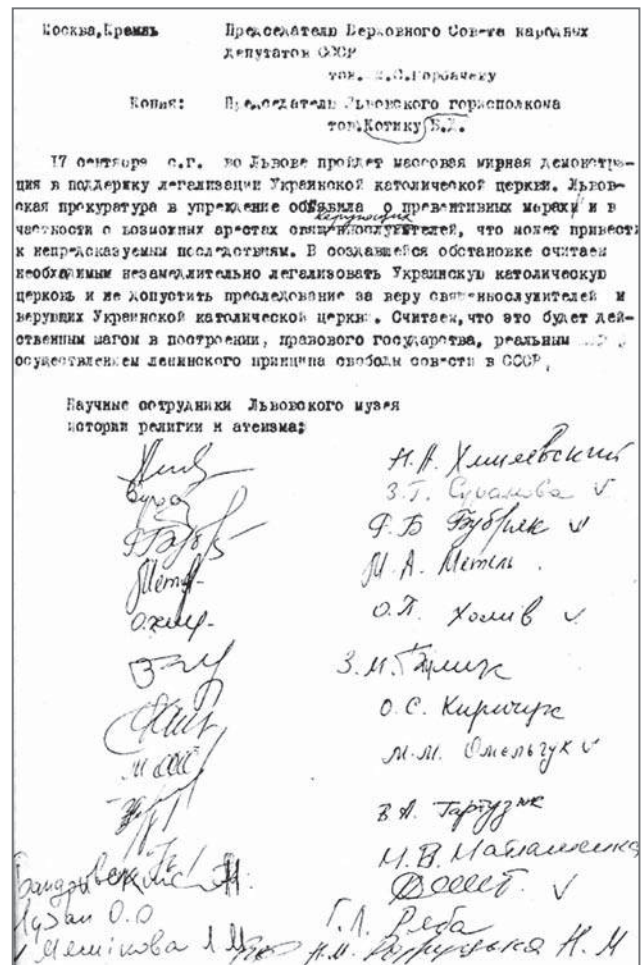
1989 року у Львові, окрім загальнодемократичних і національних проблем, постало питання про релігійну свободу та легалізацію УГКЦ і УАПЦ. Одним з кульмінаційних моментів став вересень 1989 року, коли Комітет захисту УГКЦ оголосив про проведення 17 вересня 1989 року шестя 150–200 тисяч віруючих до собору Св. Юра з вимогою легалізації УГКЦ.

Інформаційний простір був повністю контрольований владою, але Львовом ширились чутки, що комуністична влада планує заборонити ходу і розгромити демонстрацію. У цих умовах працівники музею, тоді ще атеїзму – мусили визначитися не тільки внутрішньо, а й публічно заманіфестувати свою позицію. Не пам'ятаю, хто висловив думку про телеграму до М. С. Горбачова. Готував текст, збирав підписи, відсилав телеграму М. А. Хмільовський, завідувач методичного відділу. Серед тих, хто підписував, а на листку 15 прізвищ, були українці, росіяни, євреї і вірмени, західняки і східняки, католики, православні, юдеї й агностики, комуністи й безпартійні тощо. Частину прізвищ вписано мною після узгодження позиції телефоном. Звичайно, підписалися не всі працівники, хто з ідейних переконань, хто з інших причин відмовився. Окремо потрібно сказати про позицію В. В. Гаюка, директора музею, і М. О. Гуменного, заступника директора з наукової роботи. Їх було інформовано про телеграму, вони поділяли висловлені у ній позиції, про що свідчить їхня праця як керівників музею у наступні роки. Із тактичних міркувань їм було рекомендовано не підписуватися. Існувала загроза закриття музею, вигнання з роботи та ін.

На телеграмі немає дати, а квитанція, на жаль, не збереглася. Думаю, що це було 14 вересня. Пам'ятаю, що ми дуже спішили. Телеграму було підготовлено вранці, а надіслано опівдні. Ми хотіли, щоб нашу позицію озвучили до засідання чи на засіданні Львівського міськвиконкому (тому й адресовано телеграму також Б. Д. Котику, голові міськвиконкому), який розглядав питання про демонстрацію 17 вересня. Львівський міськвиконком дав дозвіл на демонстрацію.

Ми не перебільшуємо суспільної значимості нашої акції, таких телеграм, заяв, резолюцій було сотні, а може, й тисячі – і колективних, і від окремих громадян. Хоча й не виключаємо можливості, що на неї звернули увагу (все-таки голос професіоналів, спеціалістів) – тоді це щось ще важило.

Це стало для колективу музею знаковою подією і визначило роботу та долю музею на наступні десятиліття. Не випадково десять наукових працівників із тих, хто підписав телеграму, ще й сьогодні активно працюють в музеї, більше того, визначають його суспільне та фахове обличчя.

Телеграмма: Москва. Кремль.

Председателю Верховного Совета народных депутатов СССР тов. М. С. Горбачеву.

Копия: Председателю Львовского горисполкома тов. Б. Д. Котику.

17 сентября во Львове пройдет массовая мирная демонстрация в поддержку легализации Украинской католической церкви. Львовская прокуратура в упреждение объявила о превентивных мерах и в частности о возможных арестах верующих, что может привести к непредсказуемым последствиям. В создавшейся обстановке считаем необходимым незамедлительно легализовать Украинскую католическую церковь и не допустить преследования за веру священнослужителей и верующих Украинской католической церкви. Считаем, что это будет действенным шагом в построении правового государства, реальным осуществлением ленинского принципа свободы совести в СССР.

Научные сотрудники Львовского музея истории религии и атеизма: Н. А. Хмилевский, З. Г. Суханова, Р. Б. Бубряк, М. А. Метель, О. П. Хомив, З. М. Билык, А. С. Киричук, М. Н. Омельчук, В. А. Гарбузюк, Н. В. Матлашенко, Г. Л. Ряба, Н. М. Розруцкая, Н. М. Мясникова, Л. М. Мясникова.

Леся Васьків (Львів)

РОЛЬ МИРЯН У ЧАС ВИХОДУ УКРАЇНСЬКОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ З ПІДПІЛЛЯ

Наша сім'я належала до підпільної УГКЦ, а моя мама Ганна Мороз брала активну участь у процесі відродження та виходу нашої Церкви з підпілля. У той час мені було 16 років, я навчалась у 10 класі. З висоти такого віку не все пам'ятаю, однак намагаюсь наголосити на найголовнішому. Мої спогади написані на основі спогадів очевидців тих подій – Ірини Калинець, Стефанії Шабатури, Ганни Мороз, яким вдячна за досвід та надані документи.

Мирянський рух – важливий фактор розвитку церковної спільноти. Церква є органічною єдністю пастирів і пастви – духовенства і мирян. Історія нашої Української греко-католицької Церкви виразно свідчить, що мирянська потуга у співдії з духовенством була вагомим імпульсом у розвитку національної свідомості та генератором збереження національної ідентичності. Крізь століття вірні УГКЦ несли важливу місію служіння Богові і Церкві, під орудою духовенства виховали цілі покоління ревних сповідників віри Христової.

Українці пам'ятають слова Папи Пія XII: «...вірні, а точніше миряни, займають місце у передових рядах Церкви, для них Церква становить життєвий принцип людського суспільства. Тому вони ...повинні усвідомити собі не тільки свою належність до Церкви, а й те, що самі є Церквою, тобто спільнотою вірних на землі під проводом Папи і єпископів, що з'єднані з ними». 4 серпня 1987 року 175 мирян, спільно з греко-католицькими єпископами та священиками, підписали заяву папі Івану Павлу II про вихід Української Греко-Католицької Церкви з підпілля.

Вагому місію відіграло у процесі легалізації УГКЦ Марійське товариство «Милосердя» – перша жіноча мирянська організація, яка виступила за легалізацію і реабілітацію нашої Церкви. Це був час, коли Церква потребувала допомоги мирян, а Господь Бог керував і надихав мирян на відповідні дії. До складу ініціативної групи для створення жіночого християнського об'єднання Марійське товариство «Милосердя» входили Ірина Калинець (голова ініціативної групи), Стефанія Шабатура, Ганна Мороз, Оксана Сенатович, Уляна Гнатів, Марія Бабій, Ліля Лемик, Андріяна Дячишин, Зеновія Зарицька.

Діяльність ініціативної групи розпочалася з національно-духовного відродження, з боротьби за загнану в катакомби Церкву, з відродження релігійних свят і національних традицій, з відновлення пам'яті про нашу історію і її героїв-мучеників. Агонізуюча комуністична система всіляко придушувала перші хвилі мітингів та зібрань. Тому відважні жінки з Марійського товариства під мудрим та жертвним

проводом Ірини Калинець вирішили включитися в процес відродження через молитовні акції, які відбувалися щомісяця.

19 грудня 1988 року на подвір'ї церкви Св. Миколая ініціативна група Марійського товариства організувала молебень за дітей України та Вірменії, який відправив греко-католицький священник о. Михайло Гаврилів. Наступною акцією був молебень до Матері Божої 22 січня 1989 року з нагоди 70-річчя Злуки ЗУНР і УНР на подвір'ї храму Святого Юра за участі 10 тис. віруючих.

Напередодні проведення молебню, 19 січня, в день Богоявлення, членкині Марійського товариства Ганна Мороз, Марія Бабій та Андріяна Дячишин були викликані в Управління у справах релігій на розмову, в ході якої голова управління Ю. Решетило, його заступник З. Савчук, інспектор Л. Герц та два церковнослужителі Російської православної церкви – о. Політило та о. Штим спочатку вимагали відкликати заяву на проведення молитовної акції. Отримавши відмову членкинь, високопосадовці застерігали, щоб молебень не перетворився на мітинг, а потім погрожували кримінальною відповідальністю в разі «виникнення непорозумінь між православними та греко-католиками». В ході т. зв. «співбесіди» було попереджено про «відсутність будь-якого права на діяльність» Марійського товариства, поставлено вимогу про введення до Марійського товариства їхніх офіційних представників тощо. Попри ці погрози жінки продовжували відстоювати свої позиції.

Далі погрози переросли у реальність. Після проведення молебню Ірину Калинець, голову Марійського товариства, було покарано на 10 днів ув'язнення. На знак протесту, в день проголошення судового вироку членкині Марійського товариства організували акцію ланцюгової голодівки під стінами Залізничного районного суду. Отож, виборювання прав Церкви давалося нелегко. Був великий ризик втрати праці, свободи, а можливо, навіть і життя. А на кожну з відважних жінок вдома чекали сім'ї, діти... Однак віра в Бога додавала сил і знімала страх перед численними небезпеками. Звідки відвага бралася?! Дух Святий і любов до своєї Церкви допомагали долати перешкоди.

Членкині Марійського товариства зверталися з численними заявами до ієрархії Російської православної церкви та православного духовенства Львова з проханням проводити спільні молебні та вимогою не чинити спротиву греко-католицькому духовенству у проведенні таких молитовних дій. У відповідь православна ієрархія РПЦ назвала такі мо-

лебні «політичним дійством». Православний отець Павло Кочкодан з церкви Св. Юра в одній із доповідних записок до прокурора м. Львова Крикливця С.Д. від 23 січня 1989 року зазначав: «Такі зборища розпалюють у малосвідомих людей національну, релігійну ворожнечу, а тому просимо прийняти до розпалювачів так званих «борців за права людини» певні міри, щоби подібного не траплялося в майбутньому».

23 січня у заяві митрополита РПЦ Никодима прокурору м. Львова С. Д. Крикливцю та голові Львівського міськвиконкому Б. Котику було висунуто вимогу «закликати їх (себто – членкинь Марійського товариства) до належної відповідальності, щоб подібних зневаг до нашої церкви, її святинь і віруючого народу у майбутньому не допускалося».

22 січня ініціативна група Марійського товариства оголосила віруючим про проведення екуменічної панахиди за Тараса Шевченка 26 лютого 1989 року (день народження Кобзаря за старим стилем) на площі перед Святоуспенським храмом у Львові. У відповідь церковнослужителі Російської православної церкви у Львові провели панахиду у Святоуспенському храмі 12 лютого і оголосили про проведення панахиди за Т. Шевченка у храмах Львівщини 5 березня, намагаючись таким чином зірвати організовану Марійським товариством акцію. Однак на площу перед Успенським храмом у неділю 26 лютого прийшло близько 25 тисяч віруючих. Панахиду провели два греко-католицькі священники (о. Михайло Волошин та о. Ярослав Лесів) і один православний із Самбірщини (о. Михайло Низкогуз – того дня він оголосив про свій вихід із Російської Православної Церкви і перехід у лоно Української греко-католицької церкви). За прикладом Марійського товариства пішли віруючі Києва, які вимагали проведення панахиди біля столичного пам'ятника Кобзареві.

Потім було посвячення пасок греко-католицькими священниками у сквері біля Порохової вежі та багато інших молитовних акцій, які проводилися щомісяця і присвячувалися визначним датам української історії.

У травні 1989-го греко-католицькі єпископи Володимир Стернюк, Софрон Дмитерко, Филімон Курчаба, Павло Василик, Іван Маргітич та священники о. Ігор Возняк (тепер Єпископ Львівської архієпархії), о. Григорій та о. Микола Сімкайли розпочали у Москві на Красній площі ланцюгове голодування за легалізацію та реабілітацію УГКЦ. Її причиною стала відмова найвищих органів радянської влади прийняти їх на аудієнцію. Голодуючих єпископів на Арбаті підтримали греко-католицькі священники о. Михайло Волошин, о. Ярослав Лесів, о. Петро Зеленюх, о. Григорій Сеньків та миряни УГКЦ під керівництвом Степана Хмари. Від Марійського товариства на доручення його голови Ірини Калинець Ганна Мороз займалася справою організації від'їзду на голодівку мирян Львівщини, а згодом виїхала туди і сама. Ланцюгове голодування тривало з 19 травня до 24 листопада 1989 року.

Разом з тим з ініціативи Марійського товариства на місці майбутнього пам'ятника Т. Шевченкові у Львові було організовано акцію збору підписів за легалізацію і реабілітацію УГКЦ.

Одночасно членкиня Марійського товариства Ганна Мороз разом із мирянами, монахинями та священниками підпільної УГКЦ о. Михайлом Гаврилівим та о. Віталієм Дудкевичем організувала Богослужіння та акції на підтримку легалізації та реабілітації УГКЦ на Володимирській гірці у Києві та на могилах жертв сталінських репресій у Биківні. Проте міліція розігнала віруючих, багатьом із них, а також о. Гавриліву було завдано численних тілесних ушкоджень. Було затримано о. Михайла Гавриліву та о. Віталія Дудкевича, їх відпустили тільки після того, як віруючі оголосили сидячу голодівку під Київською міською радою.

17 вересня 1989 року було проведено багатотисячний похід греко-католиків до собору Святого Юра, організований Комітетом захисту прав УГКЦ. Він засвідчив, якою великою силою є наша Церква та її вірні миряни....

Міцна ще тоталітарна партійно-державна система змушена була під масовим тиском мільйонів вірних УГКЦ піти на поступки. 30 листопада 1989 року Рада у справах релігій при Раді Міністрів УРСР зробила заяву про реєстрацію релігійних громад греко-католиків.

Відступ влади перед зростаючою силою легалізованої Церкви окрилив подвижниць Марійського товариства «Милосердя» на нові справи в ім'я торжества Віри та Правди, історичної справедливості. Голова товариства, тоді вже народний депутат, Ірина Калинець зробила надзвичайно багато для організації культурно-просвітницьких акцій, залучала до їх проведення інших депутатів Верховної Ради. Ці заходи сприяли відновленню історичної пам'яті, утвердженню національної та релігійної ідентичності.

Згодом головування в організації Ірина Калинець передала своїй посестрі Стефанії Шабатурі (теж дисидентці), яка була у складі ініціативної групи Марійського товариства.

Після легалізації УГКЦ розпочалося творення численних мирянських структур, кожна з яких виконувала свою вагому місію у справі відродження нашої Духовної Святині. Серед них – «Українська молодь Христові», Українська греко-католицька Спілка імені Андрея Шептицького, «Обнова», Клуб греко-католицької інтелігенції та інші. Всі вони активно працювали над утвердженням прав УГКЦ. У 1992 році більшість із них увійшла у Світовий Християнський Конгрес Мирян УГКЦ (головою якого нині є Іван Паславський).

З метою захисту законних прав УГКЦ з благословення Владика Володимира Стернюка у травні 1990-го була заснована Українська греко-католицька Спілка ім. Андрея Шептицького. Її головою було обрано активну членкиню Марійського товариства Ганну Мороз. У той час гостро стояло питання ре-

естрації греко-католицьких громад та повернення храмів у лоно УГКЦ. Саме завдяки цій організації було зареєстровано громади не лише у Львові та області, а й на Великій Україні. Завдяки діяльності Спільноти нашої Церкви було повернуто у користування численні храми та монастирі у Львові та області. Голова Спільноти також відстоювала інтереси греко-католицьких громад в органах державної влади та судах, ініціювала питання реабілітації УГКЦ.

Товариство «Українська Молодь – Христові» (голова – Теодор Гудзяк), відновлене у вересні 1990-го, активно пропагувало християнське життя серед молоді, організувало молитовні практики, молодіжні табори, вишколи. Віхою, яка знаменує собою легалізацію УГКЦ, став багатолюдний з'їзд «Українська молодь – Христові», який відбувся 8 вересня 1990 року і продовжив традицію, започатковану ще 1933-го Митрополитом Андреем Шептицьким.

З активного сприяння виходові УГКЦ з підпілля почалась біографія Клубу греко-католицької інтелігенції (голова – Іван Гречко), який ставив за мету проведення культурної діяльності, організації наукових конференцій та просвітницької роботи.

Молодіжну генерацію мирянського руху, крім спільноти «Українська молодь – Христові», дещо згодом активно репрезентувало Академічне католицьке товариство «Обнова», яке активно провадило лекції, семінари, дискусії, займалося видавничою та інформаційною діяльністю тощо. Активно мирянська молодь гуртувалася навколо товариства «Віра і світло», яке організувало «спільноти дружби» та взаємопідтримки для розумово неповносправних осіб, молитовні зустрічі й табори.

Мирянська потуга відновлювала традиції греко-католицької релігійної періодики. З 1989 року покійний Теодозій Старак був головним редактором відродженої після довгої перерви греко-католицької газети «Віра батьків», на ту пору ще єдиної мирянської церковної газети, одним із співзасновників якої було Марійське товариство. З часом починає виходити газета «Вірую» – молодіжна християнська газета-двотижневик, яка висвітлювала суспільно-політичну тематику, аналізувала богословсько-моральні твори, новини життя Церкви та засновника-видавця – організації «Українська молодь – Христові». З 1995-го Українська греко-католицька Спільнота імені Андрея Шептицького відновлює вихід у світ часопису «Христос – наша сила», заснованого у 1933 році Митрополитом Андреем Шептицьким. Не можна не

згадати й газети «Діти Марії», засновником і видавцем якої є Марійське товариство «Милосердя». Адже релігійна преса є вкрай необхідною для формування християнського і національно-патріотичного духу мирян – дітей, молоді і старшого покоління.

Перелік мирянських структур, які активно працювали на благо відродженої УГКЦ, можна ще продовжувати. З кожним роком після виходу Церкви із підпілля кількість мирянських структур постійно зростає. Палітра сучасного мирянського руху сьогодні доволі розмаїта. Активно працюють Фонд св. Володимира, «Академія Української молоді», Молодіжний Український Католицький Союз, «Витанія», «Карітас», «Посвіт» та ін. Довідник мирянських організацій Львівської архієпархії УГКЦ, виданий Центром мирянського лідерства, налічує 90 структур. Всі вони активно працюють на культурно-просвітницькій, видавничій, благодійній ниві. Така кількість мирянських організацій свідчить про зростання питомої ваги мирянського руху в духовному житті сучасного суспільства.

Спостерігається гарна тенденція омолодження мирянського руху. Але молодим потрібен досвід – неоціненне багатство, яким володіють зачинателі мирянської традиції, ті, котрі здобували свободу Церкви. Тільки таке динамічне поєднання досвіду і молодечого завзяття й енергії спроможне витворити щасливе майбутнє для Церкви, Нації та Держави.

Важливою місією мирянського руху, згідно з твердженням Глави Української греко-католицької церкви Блаженнішого Любомира Кардинала Гузара, є навернення до Бога. Блаженніший Любомир зазначає, що «Ісус Христос прийшов на світ не тільки для того, щоб спасати душі, але й щоб повернути світ до Бога. У цьому посланництві Ісуса Христа освячувати світ ми беремо участь. Отже, світ – це поле нашої діяльності, нашого життя. І ми маємо повернути його до Бога, – повернути не ззовні, а зсередини, бо живемо у світі і є частиною світу».

Шлях виходу Української греко-католицької церкви з підпілля був тернистим, нелегким. Однак Боже Провидіння було ласкавим до нашої багатостраждальної Церкви. Тому зараз нам – мирянам – потрібно залишатися активними і відповідальними членами Церкви, проповідувати Боже Слово, жити за його законами і самовідданно служити для розвитку нашої Церкви-Матері та добра нашого народу.

САКРАЛЬНІ СПОРУДИ

Світлана Лінда, Уляна Іваночко(Львів)

САКРАЛЬНА АРХІТЕКТУРА УКРАЇНИ СЬОГОДЕННЯ: КОНТИНУАЦІЯ ТРАДИЦІЇ

Українська храмова архітектура – значне явище в історії національної культури. Вся багатогранна картина її розвитку стала відображенням складного життєвого шляху українського народу. Подібно, як історія української державності була перервною та непослідовною, так й історія розвитку українського храмовбудування мала свої «білі плями». Сучасна церковна архітектура України переживає складну пору відродження. Сімдесят років заборони церковного будівництва призвели до гострої нестачі церков, втрати архітектурної майстерності та будівельної культури. На початку 1990-х років така ситуація призвела до необхідності форсованого заповнення дефіциту релігійних споруд. Україна

переживала бум сакрального будівництва. Проектування нових, реконструкція та добудова існуючих храмів стали важливою прикметою архітектурного життя незалежної країни. Робилося це за відсутності власного творчого досвіду і спиралося на досягнення більш ніж півстолітньої давності. Архітектори змушені були вирішити складну творчу проблему «еволюційного стрибка» маючи на меті максимальну швидку ліквідацію відставання, що виникла у розвитку церковної архітектури [1, с. 6].

Після здобуття державою незалежності почалося відродження віри, релігії та національної свідомості народу, відновлювалися старі та споруджувалися нові святині. Перші ознаки релігійного ренесансу

1. Чоловічий монастир ордену св. Василя Великого у с. Крехів на Львівщині. Відновлення 1992 – 1996 рр., Архітектор С.Цимбалюк

та національного життя в Україні помітні вже наприкінці 1980-х років. Після десятиліть комуністичного режиму важливою подією стало святкування у 1988 році 1000-ліття хрещення Руси-України київським князем Володимиром. Тоді владою було дозволено поставити дерев'яні хрести. Реальне ж будівництво перших сакральних об'єктів розпочалося із здобуттям незалежності у 1991 році. Відродження релігійного будівництва відбувалося швидше там, де фізично збереглося більше храмових споруд, тобто на західноукраїнських землях. Це пояснюється передовсім тим, що радянська влада остаточно прийшла на Західну Україну на 30 років пізніше (у 1939 р.) аніж на решту території, що дало змогу уникнути фатальних для релігії та святинь 1920–30-х років репресій та руйнувань. Саме із Західної України ідеї нового традиціоналізму та церковного відродження розповсюдилися у 90-х роках минулого століття на всю територію України [2].

На початок 1999 р. в Україні нараховувалося вже 21,5 тисяч релігійних організацій, з яких більше ніж 20,5 тисяч були християнськими. Конфесійний погляд на територію України виділяє передовсім домінування Української православної церкви Московського патріархату, яка за роки радянської влади стала домінуючою, включаючи Україну, де за даними офіційної статистики знаходилося понад 80 відсотків всіх віруючих російської православної церкви. У 1989 році була відновлена діяльність Української греко-католицької церкви, яка у часи Радянського Союзу перебувала в підпіллі.

Із всіх колишніх радянських республік Україна вирізняється найбільшою кількістю відновлених, перебудованих та новозбудованих церков [3]. Протягом перших десяти років української незалежності у країні було споруджено 2 187 нових церков, а 1 850 перебували у стадії завершення. Ще близько 5000 нових церков та каплиць знаходилися у стадії проектування. Таким чином ми мали справу з будівництвом та проектуванням 9 037 церков, тобто з бумом церковного будівництва [2]. Новозбудовані у перші десять років незалежності храми в основному зосереджувалися у західному регіоні України: у Волинській (246), Закарпатській (212), Хмельницькій (211), Львівській (192), Тернопільській (183), Рівненській (160), Івано-Франківській (152) та Чернівецькій (147) областях. Для порівняння у Полтавській та Херсонській областях збудовано було за ці роки лише по 16 храмів, а у Харківській та Запорізькій по 17 [3].

Важливою складовою у процесах розвитку сакрального будівництва є роль творців храмів. У цьому процесі беруть участь такі основні сили – громада, що потребує храму, та виступає замовником (вона часто виступає інвестором) і представлена церковним комітетом; священик, який служить на парафії і також виступає замовником святині; зрештою, безпосередні творці храмової будівлі – архітектори, будівельники, художники. Успіх у храмуванні залежить від гармонійної діяльності власне всіх цих складових [3].

2. Греко-католицька церква у с. Бірки біля Львова. 1995 – 2002 рр., Архітектор М.Рибенчук

Першочергова роль у формуванні образу храму належить, безумовно, архітектору – він створює найперші обриси майбутньої святині. Як правило, сучасні архітектори намагаються розвивати автентичні традиції українського храмування, які склалися протягом тисячоліття християнства на Україні. Розвиток сакральної архітектури сучасної України характеризується двома паралельними тенденціями: історизмом та пошуком новітніх форм. Поняття «історизм» термінологічно вводить сучасну сакральну архітектуру України у постмодерністичний простір. Історизм виступає у даному випадку у формі традиціоналізму, звернення до усталених віками норм та канонів проектування. Як творчий метод, історизм передбачає звернення до зразків історичної архітектурної спадщини та їх використання в актуальній творчості. Звернення до історичних взірців у новому проектуванні вводить сучасне українське храмування у загальне русло архітектурних процесів, які протікають на теренах колишнього Радянського Союзу. У пошуках історичних прототипів кожна з пострадянських держав шукає або винаходить свої власні «історичні» корені: для Росії – це її власне імперіалістичне минуле,

3. Церква Вознесіння Господнього у Львові. 1993 – 2002 рр. Архітектор М.Рибенчук

для країн Середньої Азії – утвердження іслаських традицій та героїзація вождів [2]. До яких же джерел звертаються сучасні архітектори України? Тенденції сучасного українського храмування спираються на три виразні «точки звернення» для свого розвитку: архітектура княжої доби (X–XIV століть), святині українського бароко (XVI–XVII століть) та зразки українського стилю кінця XIX – початку XX століття, що продовжували традиції візантійської школи. Характерною ознакою кожної з цих епох є не лише те, що це були періоди найбільшого розквіту української архітектури, але й те, що кожна з них не була завершена історично, тобто не перейшла з однієї художньо-образної системи в іншу, а була раптово зупинена суспільними катаклізмами.

Прикладом «ортодоксального традиціоналізму» сучасної української храмової архітектури є відродження культових споруд, які були зруйновані у радянські часи та використовувалися владою не за призначенням. Національне пробудження закономірно поставило на порядок денний проблему реабілітації втрачених пам'яток, а особливо тих, які були віхами національної історії, творили каркас духовності українського суспільства.

Ілюстрацією цього процесу є відновлення колишнього чоловічого монастиря ордену св. Василя Великого у с. Крехів на Львівщині (рис. 1). Монастир був побудований у XVI столітті, а у 1945 році перетворений комуністами у жіночу тюрму. За 55 років такого використання релігійні споруди були практично знищені. Після 1992 року УГКЦ знову отримала монастир і розпочала його відновлення у відповідності до збереженої іконографії. У 1992–1996 рр. Монастир під керівництвом ігумена Теодозія Янківа та архітектора-реставратора С. Цимбалюка був відновлений. Сьогодні монастир став місцем паломництва для всієї Галичини.

Теоретичні реконструкції Ю. Асєєва з його ідеалізованим уявленням про древньоруську архітектуру справили великий вплив на спорудження нових українських храмів. Прикладом використання форм архітектури княжої доби стали церква мучеників Бориса і Гліба у Львові (Р. Сивенький), споруджена наприкінці 1990-х років. Це є центрична будівля, сформована чотирма стінами-луками на гранчастій основі, інші боки між ними – напівкруглі об'єми з вигнутими назовні стінами. Вся ця конструкція завершується чотирибічною банею зі стилізованими люкарнами та ліхтарем.

4. Церква св.Володимира та Ольги у Львові. 1991 – 2000 рр., Архітектори М. та О. Вендзиловичі

Бароко є однією із найскравіших сторінок архітектурної спадщини українського народу, цей час асоціюється з періодом відносної незалежності України, періодом героїчної боротьби та активної будівельної діяльності. Архітектура доби бароко – одна з найулюбленіших тем для новітніх архітектурних експериментів. Тема козацького бароко лягла в основу архітектурного вирішення п'ятиверхої церкви у селі Зубра біля Львова (1992–1995 р., Р. Сивенький), а також ряду церков відомого львівського архітектора М. Рибенчука: православної церкви і дзвіниці у с. Брюховичі біля Львова (1996–2002 рр.), греко-католицької церкви у селі Бірки біля Львова (1995–2002 рр.) (рис. 2), церкви Вознесіння Господнього у Львові (1993–2002 рр.) (рис. 3).

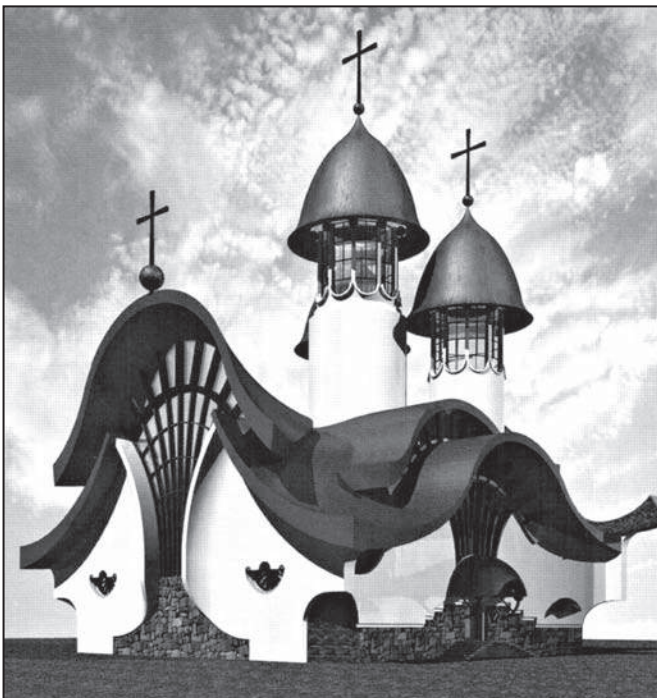
Український стиль у сакральному будівництві кінця XIX – початку XX століть представлений передовсім неовізантизмом, найбільша кількість зразів якого збереглася на Західній Україні. Сучасні церкви вирізняються новизною в інтерпретації візантійської теми. Греко-католицька церква св. Володимира та Ольги (1991–2000 рр., М. та О. Вендзиловичі)

(рис. 4), була однією з найбільш ранніх церков, споруджених у Львові у період незалежності. Храм відзначається могутнім силуетом, монументальністю загального вирішення. Проте, дослідники сакральної архітектури відзначають, що відсутність досвіду проектування церков на той час спричинили певний схематизм загального вирішення та використання світських елементів (вертикальні тяги, фланкуючі головний вхід пілони) [4]. Художній образ сучасних неовізантійських церков формується спрощеними та узагальненими головними об'ємами, мінімальною кількістю архітектурних деталей та декораций. Прикладами є храми у Львові: Всіх святих українського народу (1997–2007 рр., Л. Скорик), православна церква Різдва Пресвятої Богородиці (1995–2000 рр., Р. Сивенький), основою планувальної схеми якої є ротонда з розвиненими конхами. Одним із найбільш яскравих прикладів розвитку тенденцій неовізантизму є сакральний комплекс і собор Зарваницької Божої Матері у селі Зарваниця біля Тернополя (1995–2000 рр., М. Нетриб'як).

Пошук новітніх архітектурних форм та відхід від

5. Церква Різдва Пресвятої Богородиці у Львові. 1995 – 2000рр., Архітектор Р.Жук

6. Церква у Ходорові, Львівська обл. Архітектор О.Матвіїв

традиції у її формальному вирішенні є результатом прагнення архітекторів увести сучасну сакральну архітектуру України у загальноєвропейську орбіту храмубудування. Втілення нових ідей проходить складно, багато з них залишається на рівні проєктів, оскільки громади, які виступають замовниками, воліють мати традиційні будівлі. Проте, слід зазначити, що повний відхід від традиції у церковному будівництві є неможливим, оскільки нові теми розвиваються на базі тих самих архітектурних прототипів, мова про які була вище. При створенні нових образів та пошуку нових мов архітектори базуються на традиціях та канонічних вимогах церковної архітектури.

Найбільш відомою реалізацією у Львові є церква Різдва Пресвятої Богородиці на проспекті Червоної Калини (1995–2000 рр.), створена за проєктом відомого канадського архітектора Р. Жука (рис. 5). Церква розташована у масиві одноманітної багатоповерхової забудови та є домікантою і найпримітнішим об'єктом житлового масиву. Своїм виразним пірамідальним силуетом, загальною стриманістю та аскетизмом ця церква є одним із найкращих здобутків храмової архітектури Львова доби незалежності. У липні 2001 року Папа Римський Іван Павло II вибрав цю церкву як місце меси для сотень тисяч

7. Кафедральний собор Греко-католицької церкви у Києві. 2000–2005 рр. Архітектор М. Левчук

української та польської молоді. Українські архітектори експериментують з історичною архітектурою, намагаючись надати їй нового сучасного звучання. Л. Скорик у побудованій у 1997–2000 роках церкві Василя Великого у Києві використовує у завершених цитатах з дерев'яної української архітектури.

М. Обідняк в архітектурі греко-католицької церкви Покладення Пояса Пресвятої Богородиці у Львові (1995–1999 рр.) займається трансформацією традиційної триверхої української церкви. Своєрідністю та новаторством виділяються проекти львівського архітектора О. Матвіїва, прикладом чого є римо-католицький костел Неустанної помочі Найсвятішої Марії Панни (початок будівництва 1997 р.), який будується, та церква у Ходорові Львівської області (рис. 6). Будівля вирізняється експресією ліній та форм, пошуком індивідуальних авторських символів. Сміливі та прості форми властиві церкві св. Георгія у Львові (1995–1998 рр., Р. Сивенький). Своєрідність та виразність Кафедрального собору Української Греко-католицької церкви у Києві (2000–2005 рр., М. Левчук) (рис. 7), досягається за допомогою об'ємно-просторового вирішення. По-новому осмислити архітектуру храмового комплексу намагався С. Гора у проекті комплексу-храму св. Петра у Тернополі (рис. 8). У проектах збережено традиції, проте зроблена спроба виразити часовий контекст XXI століття.

Певним викликом професійній сакральній архітектурі виступає «архітектура без архітектора» – церкви та каплиці, споруджені самотужки громадами. Такі об'єкти зведені, як правило, без проектів виконують функції тимчасових церков, а згодом, будучи освяченими, залишаються вже біля нових церков як каплиці. Такі каплиці виконані з дешевих підручних матеріалів вирізняються несподіваною простотою та образністю вирішення, виразно контрастуючи з професійною архітектурою.

Які ж перспективи розвитку сучасного сакрального будівництва України? Найбільш дискусійною виглядає дилема: континуація традицій чи пошук нових форм. Більшість теоретиків та практиків архітектури вважають, що архітектура сучасного храму повинна бути «несучасною», оскільки в основі храмової архітектури лежить естетика стійкості, вона символізує світ нерухомий, звернений до вічності. Громаді ближчі стабільні, легко впізнавані ідеали, які символізують неперервність традиції та зв'язок часів. Керівництво країни також надає перевагу історичній традиції, про що свідчать слова О. Комаровського, архітектора майдану Незалежності у Києві. Він стверджував, що «авангардні ідеї є цілком нецікаві нашому керівництву. Їх смаки у мистецтві глибоко пов'язані з історичною архітектурою» [5]. Отже, хоча українська церковна архітектура сьогодні є відкритою для загального культурного та технічного прогресу, все ж консерватизм та строге дотримання церковних канонів і художніх традицій стали її особливістю.

Існує й інша точка зору: молодше покоління архітекторів вважає, що традиція є лише початком для осмислення, простір, у якому повинні сублимуватися нові ідеї. Проте така тенденція містить певну небезпеку, оскільки ставить метою дошукуватися найбільш універсальних, абсолютних, вічних форм-символів, форм-знаків духовності та святості, простоти відчуття та зрозумілості сприйняття святині, знімати часові стилістичні нашарування з чистих форм. Шлях пошуку універсальних форм сакруму має тенденцію скочуватися у просторовий схематизм та певний культурний космополітизм, безадресність надміру узагальнених форм, неприйнят-

8. Комплекс-храм св. Петра у Тернополі. Архітектор С. Гора

них для громад вірних, і як наслідок – відчуженість та неорганічність такої архітектури для традиційного середовища. Новації є можливі, проте вони повинні бути результатом серйозного пошуку та вимагають глибокого обґрунтування прийнятого рішення.

Відчуття історичної недовомовленості та нереалізованості – з одного боку, а з другого, – безсумнівно

високі естетичні якості, автохтонність та самобутність історичних стилів, їх роль у самоідентифікації не лише архітектури, але через неї й етносу, нації, мабуть, ще довго, якщо не завжди, слугуватимуть невичерпним джерелом нових творчих пошуків для поколінь архітекторів церковної архітектури.

1. Галишич Р. Українська церковна архітектура і монументально-декоративне мистецтво зарубіжжя. – Львів, 2002.
2. Черкес Б. Традиція та ідентичність в новій українській церковній архітектурі // Вісник Національного університету «Львівська політехніка» «Архітектура». – 2003. – № 486. – С. 71–91.
3. Криворучко Ю. Регіональні особливості розташування церков в Україні // Вісник Національного університе-

ту «Львівська політехніка» «Архітектура». – 2002. – № 439. – С. 55–62.

4. Криворучко Ю. Сакральні споруди // Архітектура Львова: час і стилі. XIII–XXI ст. – Львів, 2008. – С. 684–685.
5. Tschertes B. New Traditionalism in the Ukraine // Architectural Imitation. Reproductions and Pastiches in East and West. – Shaker Publishing, 2005. – P. 313–341.

Тарас Гринчишин (Львів)

ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКІ ХРАМИ І МОНАСТИРІ ЛЬВОВА: 1939 – 1989 – 2009

Метою статті є дати характеристику Греко-католицьких храмів та парафій, виявити динаміку змін за 1939–1989–2009 роки.

Для порівняння беремо три точки відліку, а саме:

1939 – Львів у складі Польської держави, напередодні Другої світової війни і репресій; 1989 – Львів у складі СРСР, 2009 – Львів у складі незалежної України.

Для розуміння ситуації Львова у контексті цілої Східної Галичини (нинішні Львівська, Івано-Франківська та майже ціла, окрім трьох північних районів, Тернопільська області) наведемо наступні дані. У 1939 році Греко-католицька церква в Галичині (разом з тією її частиною, що відійшла по Другій світовій війні до Польщі) складалася з архиєпархії, двох епархій і окремої апостольської адміністрації, налічувала 2 387 парохій, 152 монастирі і чернечі дома, 4 навчальні заклади (академію і три семінарії), мала 2 495 священників (2 352 парохіяльних і 143 еромонахи), 1 247 монахів і монахинь та близько 3,6 мільйона вірних [1, с. 21].

Такої докладної статистики бракує на 1989 рік, проте відомо, що коли на початок року греко-католицьких громад в Україні офіційно не існувало, то вже на кінець його, за даними Ради у справах релігій при Раді міністрів УРСР, їх налічувалося 132 з 320 священниками [19].

Станом на 1 січня 2009 року УГКЦ у трьох галицьких областях налічувала, за даними державної статистики, 2 900 релігійних громад (у цілій країні – 3,5–70), що належали до 8 епархій (дві з яких охоплюють територію також двох сусідніх областей), 78 монас-

тирів (106), 14 духовних навчальних закладів (15), мала 1 914 священослужителів (2 303) і 1 120 членів та членкинь інститутів посвяченого життя (1 250) [5]. Число вірних оцінюють у понад 5 мільйонів осіб.

Надалі мова йтиме лише про Львів. При цьому місто у цій статті розглядатимемо у нинішніх адміністративних межах Львівської міської ради, тобто включно з підлеглими їй містечком Винники та селищами міського типу Брюховичі і Рудно.¹

1939: напередодні репресій

1 січня 1939 року з 320,3 тисяч мешканців Львова українців було 51,1 тисяча осіб, тобто 16,0 відсотків (з них – 2,9% польськомовних). Водночас, частка поляків складала 50,9 відсотків, євреїв – 31,9. У найближчих прилеглих селах українці також становили щонайбільше третину населення [4]. Майже всі вони вважалися вірними Греко-католицької церкви, оскільки за винятком т. зв. латинників (україномовних римо-католиків), поняття «українець» і «греко-католик» практично утотожнювалися.

На той час всі греко-католицькі парохії Львова входили до єдиного Львівського деканату, що, своєю чергою, належав до однойменного протопресвітерату Львівської архиєпархії Галицької церковної

¹До війни термін «протопресвітерат» вживався для означення проміжної ланки адміністративно-територіального поділу великої епархії, тобто церковного округу, що об'єднував низку деканатів (так, у Львівській архиєпархії було п'ять протопресвітератів, кожен по 10–11 деканатів). Натомість нині у деяких епархіях УГКЦ, зокрема й Львівській архиєпархії, цим словом просто замінено попередній термін «деканат».

провінції (митрополії)². Парохії цього деканату було поділено на дві категорії: «міські» (серед яких окремо виділено душпастирства) та «позаміські». До міських парохій зараховано також всі місцевості, що ввійшли до складу т. зв. Великого Львова у 1930 році.

Архикатедральним храмом Львова протягом століть був собор св. великомученика Юрія на площі Святого Юра. Міськими парохіями вважалися храми Успення Пресвятої Богородиці на вулиці Руській і Преображення Господнього на вулиці Краківській (почесно звані, відповідно, Першою та Другою міськими церквами), храми св. великомучениці Параскеви і св. Миколая на вулиці Б. Хмельницького, свв. Апостолів Петра і Павла на вулиці Личаківській, свв. Андрія і Володимира на Богданівці, Вознесіння Господнього на Знесінні, св. Андрія і священомученика Йосафата на Левандівці та св. Апостола Андрія на Клепарові.

До позаміських парохій у колишніх під-львівських селах належали храми Успення св. Анни у Голоско Великому, св. великомученика Димитрія на Збоїщах, Воздвиження Чесного і Животворящого Хреста Господнього в Рудному та Пресвятої Трійці у Сихові. Місцевість Рясна Польська, а вірніше – (нині – мікрорайон Рясне) з храмом Різдва Пречистої Діви Марії у присілку Баторівка було прилучено до парохії сусіднього села Рясна Руська, а парохією Скнилівок завідував парох села Скнилова.

До складу деканату входили також т. зв. душпастирства при різних державних закладах, а саме: при Загальному шпиталі, при «Карному заведенні», при «Заведенні для умово недужих», при Санаторії суспільного забезпечення (їх душпастирі вважалися державними службовцями), а також академічне душпастирство і робітниче душпастирство.

Окрім того, територіально до парохії собору св. Юра належали церква Святого Духа при Духовній семінарії, «напів-публічна» каплиця св. Макрини при монастирі сестер василіянок та ще три каплиці у закладах для невиліковно хворих, вбогих та безпритульних; до парохії Успенської церкви – храм Непорочного зачаття Пречистої Діви Марії отців ЧНІ. До парохії Знесіння належав дочірній храм св. пророка Іллі у Кривчицях. Окрім того, відомо про ще кілька храмів, які діяли при монастирях – св. Онуфрія отців ЧСВВ на вулиці Б. Хмельницького, Премудрості Божої при лаврі монахів студитів на Чернечій горі у Кривчицях, каплиця Матері Божої Неустанної Помочі отців ЧНІ у Збоїщах. Було розпочато спорудження храму св. Йоана Богослова при монастирі сестер ЧСВВ на вулиці Генерала Чупринки і храму Христа Царя на Новому Знесінні [7, с. 140].

Натомість парохія храму Воскресіння Господнього у Винниках належала вже до іншого, окремо-

го деканату – Винницького. У згаданих 15 парохіях у 1935 році налічувалось 40 679 душ греко-католиків, для яких служили 24 священники, а 1938 року – вже 27 [17, с. 69, 177–183; 19, с. 18, 27, 50–51]. Львів був знаний чернечими домами і монастирями, яких у місті налічувалось на той час 16. Найдавнішим був монастир св. Онуфрія отців Чину св. Василя Великого на вулиці Б. Хмельницького – осідок василіянської Галицької провінції Пресвятого Спасителя. Монахи Студійського уставу володіли у Львові Святоіванівською лаврою на Чернечій горі і монастирем св. Йосафата «Студіон» на вулиці Озаркевича.

Отці Чину Найсвятішого Ізбавителя (редемптористи) мали у Львові осідок Галицької віце-провінції при монастирі св. Климентія на вулиці Івана Франка, монастирі св. Альфонса у Голоско Великому, що служив для навчання і Матері Божої Неустанної Помочі на Збоїщах, де діяв ювенат.

У сестер Чину св. Василя Великого у Львові були монастирі Непорочного зачаття Пречистої Діви Марії на вулиці Кирила і Мефодія (провадив загальноосвітню гімназію, лицей, фахову гімназію та інтернат для гімназисток і студенток) і св. Макрини на вулиці Генерала Чупринки (вів «вселюдну» школу, гімназію, семінарію для вихователюк захоронок (дитячих садків) й інститут з сиротинцем).

У Брюховичах та на вулиці Збаразькій були дочірні дома монастиря Покрову Пресвятої Богородиці сестер Студійського уставу, що у с. Якторів коло Перемишлян.

Сестри служебниці Непорочного зачаття Пречистої Діви Марії мали у Львові головну управу та дві станиці при Духовній та Малій семінаріях, яким вони опікувалися; усі вони містилися на вулиці Дорошенка, 39 і 39а.

Доми Згромадження сестер милосердя св. Вінцентія де Поля (а Павльо) знаходились на вулиці Озаркевича (осідок настоятельки) і Сахарова. Сестри провадили притулок для дівчат і бурсу для учениць та обслуговували Український шпиталь Народної лічниці.

У Львові на вулицях Замковій і Заклинських (на Знесінні), було два філіальні дома Товариства сестер ім. св. священомученика Йосафата (матірний дім – у Буську на Львівщині).

З навчальних закладів УГКЦ у Львові діяли Греко-католицької богословська академія, Духовна семінарія і Мала семінарія під покровом св. священомученика Йосафата, які містилися в єдиному комплексі у кварталі між вулицями Дорошенка, 39 і 39а та Коперника, 36.

Серед інших церковних установ, окрім згаданого шпиталю та гімназій, – Генеральний інститут Католицької акції для Галицької церковної провінції, що містився на вулиці Новий Світ [17, с. 355–372; 19, с. 9–10, 88–93].

Того часу у Львові діяли 32 (за іншими даними – до 40) храми, 34 монастирі і семінарія Римо-католицької церкви та один православний Свято-Георгіївський (св. великомученика Георгія Побідоносця) храм на вулиці Короленка, що тоді належав Автокефальній православної церкві у Польщі. [7, с. 74, 77; 9, с. 83].

2 У тогочасних шематизмах собор св. Юра іменується «архикатедральним храмом св. вмч. Георгія», а храм св. Параскеви – «св. Пятниця». Окрім того, у шематизмі за 1935–36 рік собор зараховано до міських парохій Львівського деканату, а за 1938 рік – описано окремо [18, с. 177; 19, с. 19].

1989: Напередодні Легалізації

Тогочасне населення міста становило 816,2 тисяч осіб, 79,1 відсотків з яких, понад 645 тисяч осіб, склали українці [12]. Така ситуація склалася внаслідок війни, зміни влади і пов'язаних з цим міграційних процесів. Більшість українців були вихідцями з довколишніх місцевостей Галичини, тобто греко-католиками. П'ятдесят років радянської влади різке позначилися на релігійній сфері життя мешканців Львова. Ліквідована 1946 року УГКЦ втратила свої давні монастирські, навчальні та адміністративні споруди.

Напередодні 1989 року у Львові діяло близько двадцяти храмів, зокрема, 17 православних, два римо-католицькі і 1–2 будинки молитви [3, с. 5; 15].

Кілька храмів продовжували діяти у центрі міста: собор св. Юра – катедра Львівсько-Тернопільської єпархії РПЦ (27–28 грудня 1988 року розділеної на дві), храми Успення Пресвятої Богородиці, Преображення Господнього, св. Параскеви-П'ятниці, св. Миколая, свв. Апостолів Петра і Павла та храм св. Георгія Побідоносця на вулиці Короленка.

Решта діяли на околицях Львова – переважно колишніх селах, що увійшли до складу міста у повоєнні роки (Знесіння, Левандівка, Клепарів, Кривчиці, Збоїща, Рясне, Сихів тощо) та у його містечках-супутниках. Це були храми Вознесіння Господнього на вулиці Старознесенській, свв. Андрія і Йосафата на вулиці Чечета, св. Апостола Андрія на вулиці Варшавській, св. пророка Іллі на вулиці Дорога Кривчицька, св. Димитрія на вулиці Загірній, свв. Апостолів Петра і Павла на вулиці Лукашевича (Рясне), св. Архистратига Михаїла (колишній храм Пресвятої Діви Марії Королеви Польщі) на вулиці Зеленої (у Сихові); а також храми Воскресіння Господнього у Винниках, Різдва Пресвятої Богородиці (колишній храм Христа Царя) у Брюховичах і Воздвиження Чесного і Животворящего Хреста Господнього в Рудному. При цьому, три з них – храми у Рясному, Сихові та Брюховичах – колишні костели (свв. Петра і Павла, Пресвятої Діви Марії Королеви Польщі і Христа Царя, відповідно) у підміських місцевостях.

Давній український храм Пресвятої Трійці у Сихові було закрито і передано під опіку Львівської картинної галереї. Так само було закрито парохіяльний храм Успення св. Анни у Голоско, і перетворено на склад господарських речей. Дочірний храм Різдва Пречистої Діви Марії у Рясній Руській було перебудовано у звичайний будинок.

Було зачинено й перебудовано храм Непорочного зачаття Пречистої Діви Марії при монастирі св. Климентія отців ЧНІ. Монастирський комплекс зайняла турбаза «Львівська» об'єднання «Львів-турист», церкву перебудували під кафе і готель на другому поверсі, а в будинку розмістили бухгалтерію. Отці редемптористи позбулися тоді усіх своїх домів: у монастирі св. Альфонса у Голоско було влаштовано інфекційну лікарню, натомість будівлі монастиря Матері Божої Неустанної Помочі на Збо-

їщах спершу потрапили до складу військової частини, згодом тут було влаштовано дослідний інститут, а каплицю сплюндровано.

У храмі св. Онуфрія закритого монастиря отців василіян було відкрито музей стародруків Івана Федорова – філію Львівської картинної галереї.

Святоіванівську Лавру монахів студитів на Чернечій горі було скасовано, а дерев'яний храм Премудрості Божої (під своєю колишньою назвою «св. Миколая з с.Кривки») увійшов 1966 року до складу новоствореного відділу народного будівництва Музею етнографії та художнього промислу, реорганізованого у 1971 році у Музей народної архітектури і побуту («Шевченківський Гай»). Приміщення монастиря священомученика Йосафата «Студіон» передали лікарні.

Жіночий монастир Непорочного зачаття Пречистої Діви Марії сестер василіянок на вулиці Кирила і Методія разом з дівочою гімназією було віддано середній школі № 4, а споруди колишнього монастиря св. Макрини з гімназією та інтернатом на вулиці Генерала Чупринки перетворено на корпуси нинішнього Національного лісотехнічного університету України. Будівлю незавершеного монастирського храму св. Йоана Богослова було перепрофільовано під університетську бібліотеку.

У будинку колишнього дому сестер милосердя св. Вінкентія на вулиці Сахарова влаштовано дошкільний заклад (нині це СЗШ «Джерельце»), а дім при Українському шпиталі на вулиці Озаркевича відійшов під лікарню. Втратили свої чернечі доми також сестри студитки (на території їх дому у Брюховичах постав комплекс 7-ї міської кардіологічної лікарні) і службниці (зокрема й новий власний дім на вулиці Пасічній, котрий їм подарував Митрополит Андрей у 1942 році).

Сестри йосафатки втратили свій дім на вулиці Замковій, проте залишились у будинку на вулиці Заклинських, а з часом навіть придбали дім на вулиці Ковельській та отримали у спадок від стареньких мирян, якими опікувались, ще три помешкання.

Комплекс Львівської духовної семінарії між вулицями Коперника і Дорошенка було віддано під навчальний корпус Львівського національного університету ім. І. Франка. В одній з його аудиторій було знищено інтер'єр внутрішньої каплиці роботи П. Холодного.

Деякі храми було втрачено повністю: на самому початку Другої світової війни, 15 вересня 1939 року вибухом німецької бомби було зруйновано храм Святого Духа, на початку 1960-х років – знесено дерев'яну церкву свв. Андрія і Володимира на Богданівці. На місці останньої зведено житловий будинок. Незавершеною залишилась і будова храму Христа Царя на Новому Знесінні, переобладнана під конторські приміщення.

Проте, незважаючи на усі репресії, Греко-католицька церква продовжувала працювати в підпіллі. Позбавлені храмів, священики здійснювали богослужіння і уділяли тайни вдома у себе або довірених

вірних. Багато вірних слухали богослужіння з Риму по «Радіо Ватикан», а православні храми відвідували тоді, коли, без цього не можна було обійтися – наприклад, для цілування плащаниці. Чернечі доми діяли у приватних будинках і квартирах: сестер служебниць – на вулицях Мучній і Каганця, сестер василіянок – на вулиці Навої, сестер йосафаток – на вулицях Заклинських, Ковельській, Корнякта і Старознесенській, сестер Пресвятої Родина – на вулиці Яловець, сестер студиток – на вулицях Ніщинського, Пілотів і Довженка (на Левандівці, нині не існує) тощо. Монастир сестер милосердя св. Вінкентія ніколи не припиняв своєї діяльності. Сестри працювали у лікарні, в яку було реорганізовано колишній шпиталь Народної лікарни на вулиці Озаркевича. У 1954 році вони отримали для проживання будинок на вулиці Огієнка, 12/12а, який став їх матірним домом аж до 1992 року і притулком для духовенства підпільної УГКЦ [10, с. 90]. Навіть осередок керівництва підпільної Церкви діяв у звичайній квартирі в будинку на вулиці Туган-Барановського, 30, де проживав владика Володимир (Стернюк), місцєблюститель Львівського митрополичого престолу.

2009: сьогодні

Станом на 1 червня 2009 року населення Львова становить близько 760,6 тисяч осіб [16]. За роки незалежності частка українців дещо зросла, сягнувши 88,1 відсотків (тобто близько 670 тисяч осіб). Очевидно, серед них є не лише греко-католики, але й православні та вірні інших конфесій та віровизнань. Співвідношення греко-католицьких і православних (усіх трьох Церков) громад у Львові становить близько 4:3 [8, с. 26–27, 37], а співвідношення вірних докладно встановити немає змоги, оскільки, за винятком соціологічних опитувань, досліджень не має. Називаються, проте, цифри: 50,5 і 30,5 відсотків мешканців міста, відповідно [9, с. 81].

Отже, з семи православних (у радянський час) храмів, розташованих у центральній частині міста, лише два повернулися до УГКЦ, а саме: храм Преображення Господнього – первісток переходу (29 жовтня 1989 року) та Архикатедральний собор св. Юра, переданий УГКЦ 19 серпня 1990 року рішенням місцевої влади.

Натомість решта п'ять «центральных» храмів – св. Миколая, св. Параскеви-П'ятниці, Успення Пресвятої Богородиці, свв. Апостолів Петра і Павла і св. Георгія Побідоносця залишились православними. Після остаточного перерозподілу між Церквами два з найдавніших храмів Львова – Миколаївський і П'ятницький відійшли до УПЦ КП, а колишній ставропігійський Успенський – до УАПЦ. У лоні цієї Церкви перебуває і храм свв. Апостолів Петра і Павла, настоятель і громада якого відіграли визначну роль у появі УАПЦ на теренах Галичини. У складі УПЦ (МП) залишився храм св. Георгія Побідоносця.

Водночас усі 10 вище згаданих православних храмів, що розташовані у передмістях Львова та його супутниках, перейшли до УГКЦ. Інколи, як на-

приклад з храмом св. Архистратига Михаїла у Сихові, це відбулося шляхом місцевого «плекбсциту».

УГКЦ вдалося повернути ще кілька своїх давніх храмів, переважно монастирських, а саме: св. Онуфрія отців ЧСВВ, Непорочного зачаття Матері Божої отців ЧНІ, Премудрості Божої монахів Студійського уставу (який проте й надалі залишається у власності Музею народної архітектури і побуту). До УГКЦ повернувся ще один давній (понад 400 років) дерев'яний храм – парохіяльна церква Пресвятої Трійці у Сихові, ключі від якої громаді було повернено за сприяння Юрія Гринчишина, батька автора цих рядків. Закритий за радянських часів парохіяльний храм Успення св. Анни у Голоско перейняла на початку 1990-х громада УАПЦ, а дочірній храм Різдва Пречистої Діви Марії у Рясному (Баторівці) – громада УПЦ КП.

Нова влада поступово передавала релігійним громадам більшість закритих храмів, із врахуванням тих змін, що відбулися в етнічно-конфесійному складі населення міста за повоєнні роки. УГКЦ, поступившись УАПЦ і УПЦ КП кількома згаданими храмами, отримала натомість значне число колишніх храмів РКЦ – як давніх, так і зведених напередодні війни, закритих за часів радянської влади.

Парохіяльними стали храми свв. Ольги і Єлизавети (колишній храм св. Єлизавети) на площі Кропивницького, св. Анни (належав отцям августинцям) на вулиці Городоцькій, св. Софії (належав сестрам милосердя) на вулиці Франка, Пресвятої Трійці (колишній храм Заручин Діви Марії та св. Йосифа сестер сакраменток) на вулиці Тершаківців, св. Климента папи (колишній храм Матері Божої Неустанної Помочі сестер Кармеліток босих) на вулиці Генерала Чупринки, Пресвятого Серця Христового на вулиці Фещенка-Чопівського; дочірніми храмами інших парохій – храм св. Івана Хрестителя (колишній храм Матері Божої Вервечкової – церкви св. Андрія на вулиці Варшавській) і храм Різдва св. Івана Хрестителя (церкви Воскресіння Христового у Винниках).

Храм Стрітення Господнього на вулиці Винниченка, який також вважається парохіяльним, наразі використовується почергово з громадою Матері Божої Громничної РКЦ. За угодою між УГКЦ, РКЦ і місцевою владою напередодні візиту Папи Івана Павла II, його мали передати РКЦ, однак це рішення наразі не виконано.

Частина переданих храмів РКЦ потрапила під опіку чернечих чинів та згромаджень УГКЦ. Отці василіяни отримали для душпастирювання храм св. Андрія (колишній храм св. Апостола Андрія отців бернардинів) на площі Соборній, монахи студити – храм св. Архистратига Михаїла (колишній храм св. Архангела Михаїла отців кармелітів босих) на вулиці Винниченка, отці редemptористи – храм св. великомученика Йосафата (колишній храм св. Франциска Асизького отців капуцинів) на вулиці Замарстинівській і храм Матері Божої Неустанної Помочі (колишній храм Матері Божої (Марії) Сніжної)

на вулиці Сніжній, отці салезіяни – храм Покрову Пресвятої Богородиці (колишній храм Матері Божої Остробрамської) на вулиці Личаківській, спільнота «Мілес Єзу» («Воїнство Ісуса») – храм свяченомученика Йосафата і всіх українських мучеників (колишній храм св. Войцеха) на вулиці Довбуша. В усіх, окрім останнього, також були засновані парохії.

Два доволі великі храми є при жіночих монастирях: Всіх Святих монахинь студиток (колишній храм сестер бенедиктинок) на площі Вічевій і св. Йосифа сестер св. Вінкентія (колишній храм св. Йосифа і блаженного Андрія Боболі отців єзуїтів) на вулиці Залізняка.

Величому храму Пресвятої Євхаристії (колишньому храму Божого Тіла отців домініканців, відомому теж як «Домініканський собор») на площі Музейній випало стати Центром душпастирства молоді, а храму блаженного о. Климента Шептицького (колишній храм св. Казимира отців реформатів, а згодом сестер милосердя, будівля якого досі належить Львівському державному університету внутрішніх справ) на вулиці Кривоноса – музеєм сакрального мистецтва Львівської архієпархії УГКЦ.

Громади УГКЦ добудували два незавершені до війни храми РКЦ: храм Воскресіння Господнього (колишній храм свв. Апостолів Петра і Павла) на вулиці Городоцькій і храм Пресвятої Богородиці – Володарки України (колишній храм Матері Божої Королеви Польської корони отців салетинів, за радянських часів – база хімічних матеріалів) на Новому Знесінні (до речі, місцева громада УАПЦ, натомість, завершила будівництво сусіднього греко-католицького храму Христа Царя, освятивши його як церкву Преображення Господнього).

УГКЦ використовує низку храмів при світських інституціях, а саме: Воздвиження Чесного й Животворящего Хреста Господнього (при Львівському державному університеті внутрішніх справ, між вулицею Замарстинівською і проспектом В. Чорвола, колишній вірменський храм Святого Хреста – почергово з УАПЦ), св. Архистратига Михаїла (при Інституті сухопутних військ Національного університету «Львівська політехніка» на вулиці Гвардійській), св. Йосифа (при Львівській обласній державній клінічній психіатричній лікарні на вулиці Кульпарківській, на 2-му поверсі), свв. безсрібників Косми і Дам'яна (при 7-му відділенні клінічної інфекційної лікарні на вулиці Лисенка, колишня каплиця Святої Родини сестер францисканок Родини Марії). До війни ці храми переважно використовувала РКЦ.

Перебрала УГКЦ і храм-каплицю Матері Божої Неустанної Помочі (колишнього монастиря сестер бенедиктинок Вірменської Католицької Церкви) на Погулянці. Монахи студити, окрім поверненого їм храму Премудрості Божої в Музеї народної архітектури і побуту, заопікувалися ще чотирма дерев'яними церквами музею: Пресвятої Трійці (з Клоучки – передмістя Чернівців), св. Миколая (із села Соколів), св. Михаїла (із села Тисовець) і св. Параскеви (із села Стоянів), проводячи в них періодичні богослужіння.

Давніх храмів не вистачало, аби задовольнити релігійні потреби населення Львова, яке зросло за повоєнні роки у 2,5 рази. Від перших років Незалежності України в місті, як і цілому краї, розпочався справжній бум зведення нових церков, серед яких є й дуже великі споруди. Кожен із таких храмів (а належать вони здебільшого до Греко-католицької церкви як найчисленнішої в місті) став осердям житлового масиву.

Найбільш знаним є сихівський храм Різдва Пресвятої Богородиці на проспекті Червоної Калини (площа Івана Павла II), під мурами якого у червні 2001 року відбулася зустріч Папи Римського з українською молоддю. На той час, до виокремлення з неї трьох нових громад, парохія Різдва Пресвятої Богородиці могла вважатися однією з найбільших в Україні, маючи понад 5 тисяч постійних парохіян, а потенційно – принаймні половину мешканців Сихівського житлового масиву, тобто близько 50 тисяч осіб.

Протягом двох десятиліть постали храми свв. Володимира і Ольги на вулиці Симоненка, Вознесіння Господнього на вулиці Широкій, Благовіщення Пресвятої Діви Марії на вулиці Пасічній, Непорочного зачаття Пресвятої Богородиці у Білогорщі, Пресвятої Євхаристії на вулиці Величковського (Рясне II), Положення пояса Пресвятої Богородиці на вулиці Головатого, Всіх святих українського народу на вулиці Петлюри (єдиний у всьому краї 14-купольний храм), Вознесіння Господнього на вулиці Володимира Великого, Введення в храм Пресвятої Богородиці на вулиці Чукаріна, а також храм Святого Духа при Львівській духовній семінарії Святого Духа на вулиці Хуторівка.

Окрім мурованих храмів, зведено два дерев'яні – церкву свв. Володимира і Ольги в Музеї народної архітектури і побуту (1992 року, за взірцем храму з села Котань, що нині у Польщі), яка служить для лемківської громади міста, та церкву Блаженних мучеників УГКЦ – академічний храм УКУ на вулиці Стрийській, найновішу на сьогодні у Львові (посвячено 2 травня 2009 року).

Триває спорудження однойменних храмів Зіслання Святого Духа на вулицях Зеленій і Трильовського, Успення Пресвятої Богородиці на вулиці Максимовича. Поки храми будують, вірні моляться поруч: у тимчасових каплицях – спорудах у вигляді металевого ангару, часом дерев'яних або мурованих.

Каплиці зведено й там, де будівництво храму тільки планується або лише розпочато. Це громади Собору св. Івана Хрестителя на вулиці Зубрівській, Різдва Івана Хрестителя на вулиці Кобилиці, св. Василя Великого і блаженного Олексія на вулиці Шевченка, Воздвиження Чесного і Животворящего Хреста Господнього на вулиці Науковій, св. Володимира Великого в Рудному (на території колишньої семінарії). Деякі з таких каплиць, наприклад свв. Кирила і Методія на куті вулиць Угорської і Литвиненка та свв. мучениць Віри, Надії, Любові і їх матері Софії між вулицями Миколайчука і П. Орлика,

можуть вважатися храмами. Після закінчення будівництва храму каплиці, як правило, залишають, пристосовавши до нових потреб – як поминальні, для занять з вірними тощо.

Освячено ділянку під будову храму блаженного Миколая Чарнецького на вулиці Круглій, куди має бути перенесено мощі блаженного владики, розпочато будівництво храму св. Олексія у студмістечку Національного університету «Львівська політехніка», що буде під опікою Центру студентського капеланства, виділено ділянку під будову храму св. Василя Великого в майбутньому мікрорайоні Пирогівка. Отці оріоністи планують звести церкву Божого Провидіння у складі харитативно-виховного центру на вулиці Лінкольна. Неподалік, на вулиці Чигиринській, є спроба перетворити об'єкт довгобуду побутового комплексу у храм священномученика Романа Лиска і всіх новомучеників.

Передбачено відбудувати зруйнований семінарийний храм Святого Духа на вулиці Коперника. Дозвіл на відбудову надано розпорядження міського голови Львова від 23 листопада 2007 року. У вцілій дзвіниці храму, яка служить нині музеєм «Русалки Дністрової» (філія Львівської галереї мистецтв) діє громада УГКЦ.

Окрім типових сакральних споруд, духовенство УГКЦ обслуговує численні каплиці у світських установах – навчальних закладах, лікарнях, виправних закладах, військових частинах тощо. Зазвичай, вони не становлять окремої будівлі, а розташовані у різноманітних приміщеннях, краще чи гірше облаштованих для богослужінь. Серед таких каплиць (їх нам відомо щонайменше 15) розмірами та облаштуванням вирізняється каплиця Покрову Пресвятої Богородиці при Львівському геріатричному пансіонаті на вулиці Медової Печери.

Священики УГКЦ почергово відправляють у міжконфесійних святинях: колишньому римо-католицькому храмі св. Лазаря (належить Львівському екуменічному християнському братству, створеному на базі хорової школи «Дударик») – спільно з духовенством УПЦ КП і УАПЦ, і новопосталій каплиці Всіх святих українського народу пам'яті жертв Сквиливської трагедії (Львівське екуменічне християнське братство «77 ангелів») – зі священиками усіх трьох Православних церков.

З огляду на чинне українське законодавство, яке зобов'язує використовувати сакральні споруди за призначенням, поступово, але невпинно триває процес передачі релігійним громадам решти нечинних досі сакральних споруд (хоча місто, зокрема його центральна частина, вже достатньо насичена діючими храмами).

Колишній храм св. Апостолів Петра і Павла отців єзуїтів на вулиці Театральній (наразі це книгосховище Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка) офіційно вже кілька разів передавали УГКЦ, вперше 1994 року. Щоправда, вивезти звідти 2,3 мільйона книг досі немає куди, а в Церкві триває

внутрішня дискусія щодо майбутнього власника і призначення споруди: церква під опікою отців ЧСВВ чи гарнізонний храм для військовиків міста [11].

З 21 квітня 2009 року УГКЦ розпочала щонедільні богослужіння у колишньому римо-католицькому храмі св. Івана Хрестителя на площі Старий Ринок, нині – Музеї давніх пам'яток Львова (філія Львівської галереї мистецтв).

Сьогодні у Львові цілковито незадіяними для богослужінь залишились лише дві сакральні споруди, що не зазнали руйнування чи значних перебудов, обидві – філії Львівської галереї мистецтв, а саме: каплиця Боїмів на площі Катедральній та колишній храм Непорочного зачаття Пресвятої Діви Марії сестер кларисок РКЦ на площі Митній, нині – музей скульптури Йогана Г. Пінзеля. У 1998 році таких «десакралізованих» храмів у Львові було близько десяти [2, с. 132].

Підсумовуючи, можна сказати, що зараз у Львові налічується (залежно від того, враховувати чи ні храми, які лише споруджуються, тимчасові каплиці та храми, що діють при світських установах) 50–75 храмів УГКЦ (усіх місць регулярних публічних богослужінь налічується близько 90). Окрім них, є ще 14–20 святинь УПЦ КП, 12–25 УАПЦ, 1–3 храми УПЦ (МП), 5–8 РКЦ, і принаймні 18 молитовних будинків протестантів [3, с. 22].

За роки незалежності відродилося греко-католицьке чернече життя у Львові. Отці ЧСВВ (василіяни) не лише повернули собі давню обитель св. Онуфрія, значно її розбудували, але й придбали територію колишнього піонерського табору в Брюховичах, заснували новий монастир св. Йосифа та звели будівлю Василіянського інституту філософсько-богословських студій ім. митрополита Йосифа Вельямина Рутського.

Отримавши на початку 1990-х років свої монастирі св. Климентія з храмом Непорочного зачаття Пречистої Діви Марії на вулиці І. Франка та св. Альфонса у Голоско, отці ЧНІ (редемптористи) відновили їх, а останній значно розбудували з допомогою добровольців.

Монахи Студійського уставу повернулися до Святоіванівської лаври, яка тепер опинилася на території Музею народної архітектури і побуту, проте їхній давній будинок виявився зайнятий його адміністративною спорудою, тож студити звели собі новий неподалік та опікуються п'ятьма храмами музею. У колишньому монастирі отців Кармелітів босих на вулиці Винниченка постав великий студитський монастир Архистратига Михаїла з однойменним храмом, розбудований останніми роками. Ще одним є монастир св. Івана Богослова в Рудному – студійний дім для студитів-семінаристів, що навчалися в тамтешній семінарії.

Отці єзуїти, що колись мали у Львові кілька храмів, колегію, реколекційний дім тощо, знову повернулися до міста – щоправда вже як «східна вітка» чину і придбали віллу на вулиці Й. Сліпого, заснувавши тут головний дім Товариства Ісуса в Україні.

Згромадження отців слезіян св. Івана Боско,

основною діяльністю якого є опіка над дітьми та молоддю з убогих родин, її релігійне та професійне виховання, 1991 року розпочало працю при парохії Покрову Пресвятої Богородиці на вулиці Личаківській, збудувавши поруч приміщення делегатури «Пресвятої Богородиці Помічниці Християн» та парохіяльного дому – спільноти Блаженного Філіпа Рінальді.

Згромадження отців оріоністів (Мала справа Божого провидіння), основою харизми яких є комплексна праця в галузях виховання та соціальної допомоги і профілактики, розпочало працю (у східному обряді) у Львові з 2001 року. Воно має свій головний дім і семінарію у квартирах двох будинків на вулиці Пекарській, проте головну діяльність веде на вулиці Лінкольна, де зводить комплекс харитативно-виховного центру.

Церковна родина посвяченого життя «Мілес Єзу» («Воїнство Ісуса») є своєрідним інститутом до якого належить багато мирян. У Львові вони мають головний монастир з храмом св. Йосафата і всіх українських мучеників на вулиці Довбуша.

Сестри ЧСВВ (василіянки) повернули собі один з двох великих довоєнних монастирів – на вулиці Кирила і Методія, який тепер отримав назву свв. Василя і Макрини. Тут міститься їхня провінційна управа. Чин має ще й новіціат у монастирі св. Йосифа в Брюховичах і два невеликих дома Благовіщення Пресвятої Богородиці (поруч з провінційним) і Неустанної Помочі Пресвятої Богородиці на вулиці Навої.

На вулиці Вечірній у будинку, де після заслання проживав блаженний владика Миколай (Чарнецький) існує спільнота сестер, яких можна назвати «традиційними василіянками». Статус цієї спільноти під назвою «монастир св. Герарда» нині уточнюється. Натомість, у Брюховичах є дві будівлі, які належать сестрам контемплятивного монастиря св. пророка Іллі. Нині вони є поза юрисдикцією місцевої провінції сестер ЧСВВ, як і поза УГКЦ та усією Католицькою Церквою.

Згромадження сестер служебниць Непорочної Діви Марії (СНДМ) повернуло й розбудувало провінційний дім Благовіщення Божої Матері на вулиці Пасічній та утримує з часів підпілля невеликий дім Христа Царя у хаті на вулиці Каганця (Левандівка) та дім блаженної матері Анатолії на вулиці Карпінського.

Сестри-монахині Студійського уставу (студитки) відновили свій Свято-Покровський монастир, перенісши його до Львова у будівлі колишнього монастиря сестер бенедиктинок РКЦ з храмом Всіх Святих на площі Вічевій. Згромадження Сестер милосердя св. Вінкентія не змогло повернути своїх давніх домів, зате звело величний монастир св. Андрія Апостола – осідок Львівської провінції на вулиці Сельських і перейняло частину колишнього реклекційного дому отців єзуїтів з храмом св. Йосифа на вулиці Залізняка.

Згромадження сестер св. священомученика Йосафата (йосафаток) продовжує спорудження нового головного однойменного дому побіч давнього на

вулиці Заклинських і зберігає дім св. Йосифа ОПДМ на вулиці Ковельській. Згромадження сестер св. Йосифа Обручника ПДМ (йосифіток) окрім головного дому блаженних преподобномучениць Олімпії і Лаврентії на вулиці Личаківській, утримує дома св. Йосифа ОПДМ на вулиці Загірній і преп. Теодозія Печерського на вулиці Устияновича.

Згромадження сестер місіонерок Найсвятішого Ізбавителя (МНІ) або редемптористок має у Львові дома Святої Трійці (провінційний) на вулиці Пинській, Воскресіння Господнього (головний) на вулиці Лісній і Матері Божої Неустанної Помочі (новіціат) на вулиці Базальтовій. Згромадження сестер Пресвятої Родини звело новий головний дім св. Миколая на вулиці Яловець і підтримує обитель св. Теклі на вулиці Некрасова.

Згромадження сестер катехиток св. Анни, яке прийшло до Львова з українських поселень у Бразилії, має невеликий дім при однойменному львівському храмі на вулиці Городоцькій, а також дім на сусідній вулиці Гоголя і дім-новіціат у Брюховичах. Сестри обслуговують також резиденцію Львівського архієпископа у Митрополичих палатах і Реклекційний дім. Згромадження Дочок Марії Помічниці Християн (сестри салезіянки) придбало під дім блаженної Лаури Вікунья віллу на вулиці Воробкевича. Сестри чину Пречистої Діви Марії – місіонерки Любові мають невеликий дім у квартирі на вулиці Караїмській.

Загалом у Львові нині є 25 чоловічих та жіночих греко-католицьких монастирів у «типових» приміщеннях та ще принаймні 15 чернечих помешкань, розташованих у невеликих приватних будинках чи квартирах багатопверхівок.

Церкві не вдалося повернути свій давній семінарійний комплекс між вулицями Дорошенка і Коперника – будівлі залишились за університетом ім. Івана Франка. У 1991 році Львівській архієпархії для Духовної семінарії було передано літній піонерський табір «Гренада» у Рудно (зараз тут діє Мала семінарія – підготовчий курс ЛДС Святого Духа), а для відновленої 1994 року Львівської богословської академії – спершу приміщення колишнього дитячого садка на вулиці Клепарівській, а 1996 року – велику будівлю колишньої 8-ї польської гімназії (згодом радянської середньої школи № 14) на вулиці Свенціцького (зараз тут міститься адміністрація, гуманітарний факультет та інші підрозділи Українського католицького університету). З часом Церква отримала ще дві великі ділянки – на вулиці Хуторівка і на вулиці Стрийській (з незавершеною будівлею театру колишнього Прикарпатського військового округу).

Комплекс будівель Богословського центру УГКЦ на Хуторівці (Львівська духовна семінарія Святого Духа з однойменним храмом та філософсько-богословський факультет УКУ), було зведено під загальним керівництвом тодішнього ректора семінарії о. д-ра Богдана Праха, визнано однією з найцікавіших новобудов Львова, а його авторів, архітекторів і будівельників, нагороджено Державною премією

України в галузі архітектури 2008 року. Ще цікавішим об'єктом стати майбутнє університетське містечко УКУ на вулиці Стрийській, до проектування якого залучено іноземних фахівців.

Отці салезіяни, покликаним яких є праця з молоддю, спорудили Молодіжний навчальний центр ім. св. Івана Боско (своєрідне церковне ПТУ) на вулиці Кривчицька дорога і Салезіянська спільнота св. Івана Боско (ораторія, молодіжний центр, приновіціат) у Винниках, а також взяли під опіку Гімназію блаженного Климентія Шептицького (Салезіянська спільнота св. Франциска Салезького, колишній греко-католицький ліцей) на вулиці Хоткевича.

Згромадження отців оріоністів (Мала справа Божого провидіння), що займаються тією ж справою, споруджують харитативно-виховний центр на вулиці Лінкольна, першу чергу якого (храм-каплицю і ораторію св. Луджі Оріоне) посвячено 24 травня 2009 року.

Володіє Церква ще низкою благочинних закладів. Серед них згаданий Шпиталь (лічниця) ім.

Митрополита Андрея (Шептицького) і благодійний фонд «Карітас України» на вулиці Озаркевича, Єзуїтський притулок для біженців і «Дім доброго самарянина» (геріатричний будинок сестер св. Вінкентія) на вулиці Антоновича, Родинний дім «Покрова» (сиротинець отців салезіян) при їхній парохії на вулиці Личаківській. Має Курія Львівської архієпархії і Реклекційно-відпочинковий центр у Брюховичах – постійне місце проведення Синодів єпископів УГКЦ та інших заходів Церкви.

З 1989 року УГКЦ, не лише відновила свою довоєнну мережу, а й збільшила та розбудувала її в середньому втричі. Незважаючи на втрату Львовом статусу центру Української греко-католицької церкви в останні роки, що надало релігійному життю в ньому певного відтінку «периферійності», місто у 2009 році за числом як вірних, храмів, монастирів та інших інституцій надалі залишається найбільшим осередком УГКЦ в Україні.

1. Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939–1950) / пер. з англ. Н. Кочан, за ред. О. Турія. – Львів, 2005. – 268 с.
2. Гринчишин Т. Проблема культових споруд (на прикладі Львівської області) // Стосунки між Церквою і державою: протистояння, «стіна розмежування» чи співпраця?: Мат. І студент. наук.-практ. конф. ЛБА. – Львів, 1998. – С. 128–137.
3. Гринчишин Т. Львів сакральний: релігійні об'єкти на мапі міста. Атлас-довідник. Вид. 2-е, оновлене. – Львів, 2009. – 84 с.
4. Етнографічні групи південнозахідної України (Галичини) на 1.І.1939: національна статистика і етнографічна карта / Упор. В. Кубійович. – Wiesbaden, 1983.
5. Звіт про мережу церков і релігійних організацій в Україні станом на 1 січня 2009 року (Форма № 1) / Затверджено наказом Держкомнацрелігій [Електронний ресурс] // РІСУ. – Режим доступу : <http://www.risu.org.ua/ukr/resourses/statistics>
6. Знущення над спадщиною Пінзеля. Крик душі Возницького [Електронний ресурс] // ЗІК. – Режим доступу : <http://zik.com.ua/ua/news/2007/05/18>
7. Історія Львова. У трьох томах / Редколегія: Я. Ісаєвич, М. Литвин, Ф. Стеблій. – Т. 3. – Львів, 2007. – 575 с.
8. Конфесійна карта Львівщини: інформаційно-статистичний довідник / Упор. С. Т. Боруцький, І. М. Петрів, Я. І. Полюга. – Львів, 1997. – 99 с.
9. Любащенко В. Релігійний атлас сучасного Львова // Львів (1256–2006): церква і суспільство: статті і матеріали / Ред. кол.: В. Гаюк, О. Гринів, Я. Дашкевич, Л. Моравська, І. Паславський, О. Сидір. – Львів, 2006. – С. 81–86.
10. Монастирі Української Греко-Католицької Церкви. – Львів, 2006. – 152 с.
11. Одинець С. Маневри під хрестом // Суботня пошта. – 2009. – № 772. – 29 березня.
12. Про кількість та склад населення Львівської області за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року [Електронний ресурс] // Всеукраїнський перепис населення 2001. – Режим доступу : <http://www.ukrcensus.gov.ua/results/general/estimated/lviv> і <http://www.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/lviv>
13. Протопресвітерати (на 28.01.2008 р.) [Електронний ресурс] // Львівська архієпархія УГКЦ. – Режим доступу : http://www.ugcc.lviv.ua/index.php?option=com_content&task=section&id=7&Itemid=61
14. Степанів О. Сучасний Львів. – Краків, Львів, 1943. – 168 с.
15. Храми Львова: фотоальбом / Фото Л. Криса, Б. Салагай, текст І. Петрів. – Львів : Афіша, 2001. – 180 с.
16. Чисельність населення на 1 червня 2009 року та середня за січень-травень 2009 року [Електронний ресурс] // Головне управління статистики у Львівській області. – Режим доступу : http://www.stat.lviv.ua/ukr/si/oper/2009/t180509_1.pdf
17. Шематизм духовенства Львівської архієпархії, 1935–36. – Львів : Накладом Митрополичої консисторії, 1935. – 400 с.
18. Шематизм духовенства Львівської архієпархії, 1938. – Львів : Накладом Митрополичої консисторії, 1938. – 114 с.
19. Юраш А. В. Динаміка, специфіка та періодизація конфесійних трансформацій в Україні протягом 1988–2000 років [Електронний ресурс] // Веб-портал «Розбудова демократії». – Режим доступу : http://www.edportal.org.ua/index.php?option=com_jombib&task=showbib&id=59

ВИСТУПИ

Ярослав Дашкевич (Львів)

SILVA RERUM

Виступ на урочистості з нагоди вручення дипломів випускникам Українського католицького університету та Львівської духовної семінарії св. Духа 5 липня 2008 р.

Не маю наміру довго мучити присутніх своїм виступом, але на сьогодні зібралось багато наболілих питань – питань у нашому духовному та звичайному повсякденному житті, про які, мабуть, варто хоча б кілька слів сказати. Тому я буду свій виступ окремими блоками проблем, розуміючи, що не все, про що я говоритиму, є приємне, але, на мою думку, слушне. Всі ми – також сьогоднішні «випускники» (не люблю цього слова, бо воно має якийсь виробничий конвеєрний відтінок) – не маємо права жити в якійсь недоступній башті зі слонової кості. Ми є вірні нашій Українській католицькій церкві, Українській державі – хоч би які вони були недосконалі – і повинні знати про різні важливі проблеми правду. Бо і Ви знаєте, що істина є дуже дорога і так вчили колись мене. Бо: *amicus Plato, sed magis amica veritas**.

А з іншого боку, частина хоча б відповідальності за те, що є і що діється, лежить також на нас, якщо ми справді вважаємо себе представниками української інтелігенції.

Тому, що торкатимуся низки проблем, я назвав свій виступ *silva rerum***. Ми якось поспробуємо подивитися на цей ліс та вийти з нього. Хоча б частково.

Отже, спершу про пороги. Очевидно, не про Дніпрові пороги, а про ті, на які ми дуже часто наштовхуємося і через які треба перейти. В житті людини є кілька ліній розвитку: особисті, професійні, громадсько-політичні. Сьогодні Ви маєте за собою дуже важливий поріг – освітній, науковий. І від Вас залежить, чи Ви шукатимете дальші пороги – наукові, викладацькі наприклад, чи зупинитесь на досягнутому.

Це вже залежить від особистих якостей: від сили волі, від стійкості переконань, від покликання (не лише духовного), щоб відбитися від грубого заробітчанства і різних інших спокус.

Якщо можна намовляти, то я намовляв би до долаття наступних порогів, бо це, між іншим, також вдоволення для самого себе. В ідеалі я бачив би продовження самоосвіти та освіти, в наших умовах

і за кордоном, але з поверненням до України або до праці в українських колоніях поза Україною.

Існує великий дефіцит на людей високої кваліфікації. (Сьогодні легше знайти гроші, аніж справжніх спеціалістів). Розгляну цей блок на прикладі української історичної та не лише історичної науки. Очевидно, з креном до близької багатьом Вам науки – історії української церкви.

Взагалі, в цій ділянці дуже багато не доведеного до кінця або й ще не початого.

Спершу про деякі модні течії, які входять (а може, вриваються) в історичні дослідження.

Слово «позитивізм» вживається багатьма істориками і псевдоісториками як лайка, хоча основна підстава досліджень, фактологічна і фактографічна, для всесвітньої історії – була встановлена якраз за допомогою позитивістичної методики. Тому що багатьом т. зв. історикам скрупульозна праця над установленням та інтерпретацією фактів, історичних процесів стала дуже марудною, була опрацьована т. зв. постмодерністична методика. В історичних працях з'явилися такі узагальнюючі терміни як теоретична історія, віртуальна історія, хоча вони – з дослідницького погляду – абсолютно безпідставні, бо в історії не може бути умовного способу, «що би було, якби було». Відкрито ворота для суб'єктивізму.

В Україні постмодернізм укоренився досить глибоко, бо він дав можливість поверхово підходити до історії, заповнювати її необґрунтованими видумками, міфами і легендами. На західний кшталт Біблію почали оголошувати збіркою міфів. Із Заходу почали залюбки запозичувати термінологію, так ніби не існували українські слова – от, хоча б «парадигма» (а для цього слова існує сім значень і автор часто сам не знає, що він хоче цим сказати). Потім – це вже і в мовознавстві – шукання архетипів. Зловживання словом «історіософія» (забуваючи про те, що філософія не наука, а система поглядів, і забуваючи про те, що історіософія у вигляді діалектичного й історичного матеріалізму не так давно завершилася повним крахом).

Наукою є історія філософії. Позначився вплив глобалізації з походом проти національної історії.

*Платон – приятель, але істина – більший друг (лат.)

**Ліс справ (лат.)

Проявився джерелознавчий нігілізм, коли як джерело почали застосовувати Інтернет, який у цьому разі може відігравати лише роль інформаційну. Постмодернізм в Україні далі переможно мандрує, а прихильники західних течій в історичній науці якось прогледіли, що на Заході посмодернізм належить вже до майже забутого минулого, а як реакція на нього запанував такий зненавиджений постпозитивізм.

Якщо перекинути місток до історії української церкви, ми повинні визнати відчутні прогалини. Ми не маємо великої багатотомної історії української церкви, в якій не просто переписувалося б те, що було зроблено ще в XIX столітті. Ми не маємо збірок публікацій документів, наприклад, про переслідування українських церков у часах російської більшовицької окупації. Не маємо історії Української греко-католицької церкви в катакомбах. Дуже потрібен біографічний словник репресованих і вбитих священників на Сході і Заході (включаючи Холмщину, Волинь, Надсяння, т. зв. радянські в'язниці й табори).

Хоч як це дивно і сумно, але ми не маємо наукового церковно-історичного журналу, бо львівського «Ковчегу», незважаючи на його високий рівень, таки замало на цілу Україну.

Підсумовуючи історичний науковий блок, варто пам'ятати, що *historia est magistra vitae** і вона може дуже багато навчити наших сучасників – принаймні уникати помилок.

Є ще незвичайно болючі прогалини, які відкидають нас на десятки років назад. Ми не маємо справжньої української теології. Бо цитування західних авторів не є досягненням українського богослов'я. Якось забувається специфіка української теології, що мусить враховувати не лише становище української церкви на межі між католицизмом і православ'ям, але – що, мабуть, важливіше в сучасних умовах – на межі між християнством і мусульманством.

Про все це я можу говорити з власного досвіду як керівник протягом 11 років міжнародної наукової конференції «Історія релігій в Україні».

Кілька слів хочу присвятити дуже популярному визначенню, що всьому винен конфлікт поколінь. Цю фразу вживають часто, не задумуючись над її змістом. У чому полягав і полягає в нормальних умовах конфлікт поколінь? – «Наші батьки, діди робили погано, а ми, нове покоління, докладемо всіх зусиль, щоб робити краще».

Що ми маємо в Україні? Без сумніву, діди і батьки – ті, що після геноциду, чисток, війни залишилися живими – не були на висоті й до них можна мати багато слушних претензій. А ми? Молоде покоління? Нам взагалі робити нічого не треба, але ті погані батьки повинні нас утримувати.

Ідеалів і перспектив для основної маси сучасної молоді просто немає. Є одиниці, може, й гуртки, по-

вні ентузіазму і надій. І великим щастям для церкви, народу, нації, держави буде, якщо це не буде солоним вогнем і нове покоління зробить те, чого батьки й діди не зуміли, не змогли або й не схотіли зробити. Справжнього конфлікту поколінь в Україні, треба шкодувати, немає.

Будьмо оптимістами. Від Вас також залежить, щоб цей оптимізм не був даремним.

Ще блок. Роль священників колись і тепер. Думаю, що маю повне право говорити на цю тему. Мої діди по батьківській і по материнській лініях були священниками, і про роль священників на місцях я знаю з дитинства. Що мої предки були непоганими священниками, й одночасно українськими патріотами, говорить хоча б те, що дід по батьківській лінії не лише збудував муровану церкву в Тустановичах (тепер частина Борислава), залишаючи непорушною дерев'яну (на цьому я особливо наголосую), а й виховав сина – це вже мого батька Романа – що став генерал-хорунжим армії Української Народної Республіки, а в 1914 році власним коштом вивінував (забезпечив у мундури, кріси, кулемети) чоту Січових Стрільців II. Батько моєї матері також збудував муровану церкву у Вишнівчику на Перемишлянщині, зберігаючи стародавню дерев'яну дзвіницю, а в парафії у Заболотцях на Бродівщині взагалі зберіг дерев'яну церкву з XVIII століття. Ще в молоді роки закликав селян до повстання проти польських панів (у зв'язку з цим відбувся судовий процес). Виховав Олену Степанівну, хорунжу Українських Січових Стрільців, чотаря Української Галицької Армії, яку сьогодні славлять як національну героїню, та сина сотника УГА Ананія, який загинув 1919 року в боях з поляками.

Священик у селі та містечку (маю на увазі 30-ті роки минулого століття) був осередком, довкола якого концентрувалося не лише церковне, а й світське життя: «Просвіта», читальня, народний дім, боротьба селянства і міщанства за свої права. Тому так багато священничих синів пішли до Українських Січових Стрільців, до Української Галицької Армії, а пізніше – в 40-х роках – до Організації Українських Націоналістів та до Української Повстанської Армії.

50-ті роки – мої зустрічі зі священниками у в'язницях і таборах. Хочеться згадати непохитного в переконаннях отця Тимчука (пізніше єпископа катакомбної церкви) і католицького діяча і вченого Костянтина Чеховича (тоді повного інваліда на двох милицях), яких я зустрічав у Спаському таборі біля Караганди.

Порівнювати із сучасним пересічним станом священників не буду. Є дуже жертівні, сповнені почуття відповідальності священники, які продовжують традиції 30–40-х років минулого століття, але є й зовсім не такі. Цю пісню може доспівати, мабуть, кожен з Вас.

Є якісь справжні містерії. Маю на увазі справу беатифікації митрополита Андрея Шептицького яка не доведена до кінця навіть під натиском Рима. Коли я запитав одного священника, чому, – він відповів мені: «Та він же ж був граф!» Це було грубе пе-

*Історія – вчителька життя (лат.)

рекручення слів кардинала Любомира Гузара, ще й перекручення як своєрідний дикий атавізм з часів пошуків «класового коріння». Ми завжди раділи, що український аристократ повернувся в лоно української церкви і української нації, що український граф міг репрезентувати і церкву, і народ перед світом. Яким він мав бути, якщо йому не можна було бути справжнім українським князем церкви?

І тут для перешкод є дуже нечесні спільники: Російська православна церква і антиукраїнські кола Ізраїлю. Один штрих. Під час перебування в Ізраїлі я познайомився з рабином Кагане, тим Кагане, якого від смерті (як і багатьох інших євреїв) – ще малим хлопцем – врятував митрополит. Він розповів мені, як цькували його за те, що він в Єрусалимі намагався посадити дерево на честь Андрея Шептицького. Дальші коментарі про спільників, мабуть, не є потрібні...

Маємо надію, що таки буде й довго очікуваний пам'ятник митрополита Андрея в сквері напроти собору Св. Юра.

Горять дерев'яні церкви. Згоріло вже близько 80-ти, але ні в одному випадку паліїв не знайдено. Не зрозуміло, чому одночасно не може бути в одній місцевості дерев'яна і мурована церква. Дерев'яна церква в Ясіну на Закарпатті, шедевр української дерев'яної архітектури, стала символом гуцульського Закарпаття. Спалені церкви (часто перед тим пограбовані) – це не лише винищення пам'яток українського мистецтва, починаючи від XVII століття (бо й такі церкви палять), а й винищення духовної культури. В таких церквах молилися, вінчалися, хрестили дітей наші батьки, діди, прадіди – цілі покоління.

У кримінальних кодексах цивілізованих країн записано поняття «святотатства». У нас відповідної статті немає і про святотатство майже не згадують. Слово «святотатство» немов зникло з українського лексикону. Невже в Україні нічого святого не залишилося?

З розмови з одним сучасним священиком – слова, які поширились серед громадянства: «А я у шопі відправляти не буду!» Мені стало моторошно від цинізму такого священика, що ненавидить Божий храм. Бо, наприклад, коли на Службу Божу ми збиралися у Спаську в закути ні табірному бараку, не було уст, які могли б сказати: «Та це шоп!» Я пере-

конаний, що де не було б сказане слово Боже – воно словом Божим залишається.

А може, в нас повернення російського більшовизму?

Про фальшивий екуменізм. Пригадаю латинську приказку: *clara pacta faciunt amicos**. Де наша церква бачить тепер тих приятелів, з якими можна іти на *clara pacta*? Антиукраїнська Російська православна церква, якої церкви, лаври, монастирі перетворилися в осередки ворожої Україні та її церкви діяльності? Чи, може, польська римо-католицька церква, яка виявляє свою агресивність у Галичині, Волині, на Правобережжі?

Може, треба краще підбирати приятелів для екуменічних розмов і не бути тут під впливом антинаціонального глобалізму? *Clara pacta* вимагають рівноправності партнерів.

Хотів би я зупинитися ще на двох блоках.

Церква і політика та суспільно-громадська діяльність. Різко проявляється намагання вихолостити українську церкву з політичної боротьби за свій народ. Хоч сусіди, їхні, також християнські, церкви такою боротьбою проти України займаються. При цьому якимось забулося, що отець Августин Волошин був президентом Карпатської України, а найближчий його сусід отець Йозеф Тісо був творцем незалежної Словацької республіки. Обидва загинули від рук комуністів. Ще відчувається паралізуючий вплив комуністичної доктрини про розділення церкви і держави, тобто бажання усунути церкву від вирішення суспільних і політичних проблем. З цієї доктрини дуже зручно та хитро користають усі ті, що проповідують: «А ми до політики не втручаємося» або «Нам кажуть до політики не втручатися». Церкву в такий спосіб залишають поза бар'єром духовного національного життя. Чому?

Толерантність у внутрішньому церковному житті. Бо до того як вести розмови про екуменізм з різними партнерами, треба спершу навести лад у своїй хаті, пам'ятаючи, що в після атеїстичний час найвищою вимогою є віра в Бога і тому треба рішуче боротися з керованими ззовні намаганнями розбити церкву зсередини.

РЕЦЕНЗІЇ

Іван Паславський (Львів)

ЦІННЕ ВИДАННЯ З ІСТОРІЇ ПІДПІЛЬНОЇ ЦЕРКВИ

За останні 20 років, відколи УГКЦ вийшла з підпілля, з'явилася ціла низка наукових праць, в яких порушувалися різні проблеми історичного буття Церкви як в минулому, так і в недалекому минулому. Правда, якщо вивченню історичного шляху УГКЦ від найдавніших часів і до 1946 року присвячено чимало друкованих праць, то дослідження радянського періоду все ще перебуває в зародковому стані. Такі роботи можна перелічити на пальцях. З огляду на це вихід у світ наукової праці д-ра Ярослава Стоцького «Греко-Католицька Церква і релігійне становище Тернопільщини. 1946–1989 рр.» (Тернопіль, 2003) слід тільки вітати.

Рецензована праця охоплює 430 сторінок наукового тексту і розглядає майже всі аспекти релігійного життя у повоєнний період в окремо взятому регіоні – на Тернопільщині. На широкій архівній базі автор намалював панораму релігійно-церковних відносин у Призбручанському краю в часи радянської влади. Він докладно розкрив деструктивну політику цієї влади щодо Церкви взагалі, і окремих конфесій зокрема. Якщо до Другої світової війни Тернопільщина, як і вся Галичина, була практично одноконфесійною (католицькою у двох обрядових самовираженнях: українсько-візантійському і, меншою мірою, польсько-латинському), то після війни, внаслідок штучного приєднання до неї кількох волинських районів, сильно заражених протестантським сектантством, і широко спланованих акцій нав'язування московського православ'я, Тернопільщина стала поліконфесійною. Тому д-р Ярослав Стоцький дуже слушно розглядає релігійне життя Тернопільщини у всій його повноті: докладно показує появу і утвердження тут московського православ'я, діяльність і поведінку новоявленого православного духовенства, не оминає увагою митарств римо-католицького духовенства, чисельність якого внаслідок різних обмежень з боку влади була зведена до мінімуму.

Але, зрозуміло, головну увагу Я. Стоцький присвятив трагічній долі греко-католиків Тернопільщини під час радянського режиму. Змальовуючи

мученицький шлях УГКЦ, автор водночас показує її духовне служіння за умов підпілля, розкриває структурну діяльність духовенства, чернецтва і мирян, висвітлює географію її катакомбних парохій.

Повоєнну епоху в історії УГКЦ Я. Стоцький поділив на три періоди, кожному з яких присвятив окремий розділ своєї праці. У першому розділі він розглянув хід і обставини ліквідації УГКЦ на Тернопіллі (1946–1953 рр.). Автор докладно зупинився на тих заходах і методах, що їх застосовували радянські державні та партійні органи для організації «добровільного возз'єднання» греко-католиків з московською православною церквою. Тут також широко висвітлена протидія з боку греко-католицького духовенства і мирян цим ліквідаційним актам, показано ставлення до акції «возз'єднання» політичного підпілля ОУН–УПА. Це була, як вважає автор, своєрідна «проба на вірність» своїй церкві, що її виявляли затероризовані греко-католики – священики, монахи і миряни.

Другий період у діяльності підпільної УГКЦ припав на добу так званої «десталінізації» радянського режиму в часи «хрущовської відлиги»: 1954–1964 рр. Відповідно, в другому розділі монографії автор розглянув ті нові обставини, що склалися після смерті Сталіна і масового повернення греко-католицьких священиків із сибірських заслань. Зокрема, Я. Стоцький подає таку статистику: якщо в період 1947–1953 років на Тернопільщині діяло 20 підпільних священиків, то в 1955-му – 23, а в 1956 – уже 36. Крім того, переважна частина «возз'єданого» духовенства продовжувала своє душпастирство у греко-католицькій традиції. «Ще у половині 50-х років, – робить висновок Я. Стоцький, – греко-католицький дух «возз'єданого» духовенства і парохіян не був заплямований московським православ'ям». За нашими власними спостереженнями, цей греко-католицький дух Богослужіння, зокрема на Львівщині, зберігався майже до кінця 70-х років. На той час вже природно відійшла значна частина старшого «возз'єданого» духовенства, а на його місце прийшли молоді священики, вишколені у духовних закладах Москви, Ленінграда

й Одеси. З їхнім приходом на галицькі парохії допіру почалося «чищення» обряду від «латинських домішок», яке, зрештою, триває і сьогодні – у відродженій УГКЦ, але вже не під тиском московських православних владик, а із санкції деяких «високовчених» діаспорних богословів. Проте повернімося до монографії Я. Стоцького.

Третій розділ свого дослідження автор присвятив періодові 1965–1989 років, коли підпільна УГКЦ діяла в умовах брежневського застою та короткого часового відтинку горбачовської перебудови. І справді, була своя історична закономірність у тому, що, незважаючи на жорстоке переслідування і всілякі перешкоди, дух греко-католицизму завжди

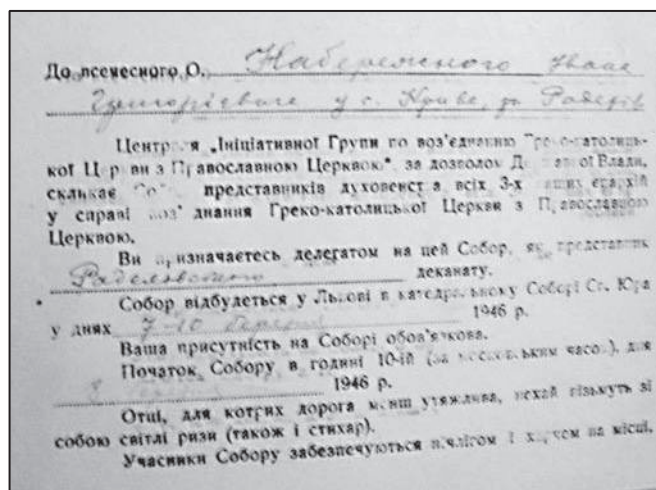
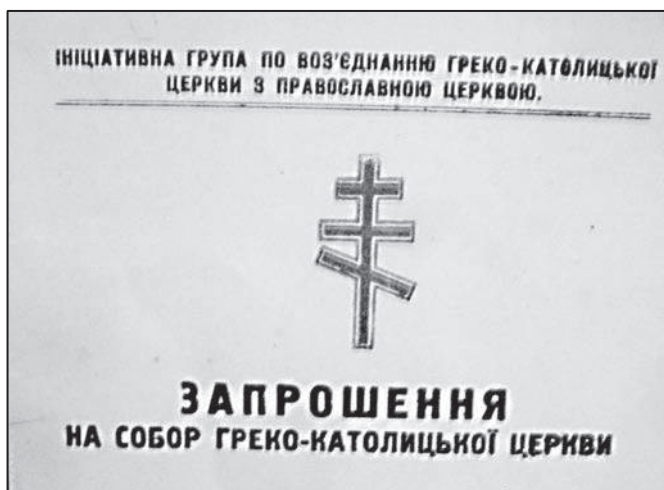
витавав над нашою землею і, врешті-решт, восторжествував восени 1989 року, коли нескорена УГКЦ постала перед здивованим і захопленим світом наче фенікс із попелу.

А щоб це сталося, треба було зазнати незчисленних жертв, переслідувань і репресій. Автор монографії відтворив живу картину мартирології нашої церкви, як вона проявлялася в історичних подіях та людських долях. Надзвичайно цікавими у його праці є зведені статистичні таблиці з іменами тих греко-католицьких священників, які на Тернопільщині впродовж чотирьох повоєнних десятиліть несли на собі головний тягар підпільного душпастирства.

СВІТЛИНИ

У середині квітня 1945 року радянською владою була проведена спецоперація, внаслідок якої було арештовано всіх ієрархів Української греко-католицької церкви. У березні 1946 року внаслідок церковного собору організованого з допомогою режимної Російської православної церкви, УГКЦ була ліквідована. Священиків, які відмовлялися переходити у православ'я, відправляли в тюремне ув'язнення і на заслання в Сибір.

Хроніка Львівського церковного собору 1946 року

Митрополит Йосиф Сліпий на поселенні.
Палиця, на яку опирається митрополит – сьогодні в експозиції
Львівського музею історії релігії (на світлині зліва)

Епітрахіль підпільного єпископа УГКЦ
В. Величковського.
Друга половина 1940-их років.
З експозиції Львівського музею
історії релігії

*Після повернення із заслання. Винники. 1963 рік.
У центрі стоїть о. Константин Котлярчук, праворуч – о. Володимир Стернюк*

Монахи-студити у часи підпілля. Село Рудно

Редактору газети
"Вільна Україна"
м. Львів

Книжка
Львівському Митрополитові
Високопреосвященному Кир.
Миколаю

Шановний Тате Редакторе!
Я хотів би використати згадану
книжку на матеріал інтерв'ю з Вами
щодо співробітництва між Україною
і Росією, яке було підписано у В/ч газети
за 21.10.1977р. № 249.
Я згодом хотів передоговоритися
з Вами взяти, що дані права
власності обов'язково. Я бачив
пресу на матеріалі згаданого
газети, як отаману гаскуєш.
Як вище тутого. Це приклад
те у вас і хотіли, як газетисти
приміюються до цього тутого

Я не брав би за перо, тільки
моб. Мислив не писав несподівано
це було би одна раз на три години
Амт сподіватися на відносинах з вами
Таб. Мислив писав що як 7-
краще хотіло переписати в рукопису бірю.
але це швидко вийти беруться до пра-
договорення бірю. І це не так. Пра-
договорення бірю нашою нарізку була
бірю, яку армія з Львівщини підготує
Володимир Бірюк і яка перетри-
вала аж до 1054р. Коли ми вдер-
ся до Львівщини патріарх А. Керуляк
вигуків від Церкви і згоди
Української бірю все знаєш до
згоди і вигуків її в 1536р. на
соборі в Тарнобрузі (напр. Галицький
Король Данило армія бірю бірю
напи, на Флорентинському соборі
був митрополитом Вальдемаром 1
Назва Львівщини історично
ли не називався Миколаївську па-
триарху аж до 1946р. Коли був на

свідомості наказує виступ.
Несподівано, що собор спитати
мислив Церкви історично в 1946р.
р. Тарнобрузькому соборі, на протестан-
тський соборі не скликав
А ми прозо собору Собор української
митрополити з єпископами. Так бу-
ло за багатьох дехто мислив, так
історично Миколаївський собор
нак не скликав собору, це не про-
мисливський соборів закінчення
з бірюкщини практично
Тому мислив бірюкщини Собор
1946р. в бірюкчині бірюкчині не можна
назвати собором. Це був з'їзд
єпископів, бірюкчині бірюкчині
мислив про себе самі, а не про цер-
кву.
Це і фактично а не ми хотіли
Книжка на бірюкчині соборі між
Мислив

Будзінський Г. А.
Літ. 641- бірюкчині 4

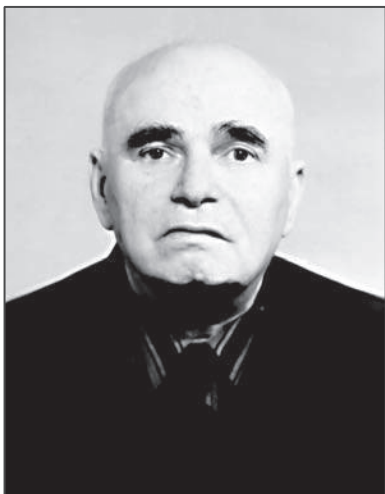
Лист і конверт о. Германа Будзінського до Львівського митрополита Російської Православної Церкви Миколая з проханням підтримати легалізацію УГКЦ (Інший примірник надіслано редактору газети «Вільна Україна»)

Молебен у лісі, організований ерм. Севастіаном Дмитрухом та сс. Св. Вікентія Оленою та Андреею. У центрі на передньому плані: Тарас Бублик (нині священник УГКЦ, викладач Українського католицького університету). 1985 рік

Річ, яка слугувала речовим доказом на судовому процесі Репетюка Василя, засудженого в 1948 р. на десять років ув'язнення.

Архімандрит оо. студидів
Никанор Дейнега. 1980-і роки

Архімандрит оо. студидів
Юрій Макар. 1980-і роки

Речі, вилучені Львівською обласною прокуратурою та іншими органами влади під час обшуку у греко-католицького підпілля. З експозиції Львівського музею історії релігії.

Похорон Архимандрита Никанора. Янівський цвинтар.
Львів, 11 листопада 1982 року служить – ерм. Герман Будзінський.

Архімандрит оо. Студитів Юрій Макар у роки підпілля

Релігійний табір "Серепта", організований в роки підпілля монахами-студитами Севастіаном Дмитрухом та Йосифом Мілян. Зліва направо: Андрій Гах (нині працівник Молодіжної Патріаршої комісії), Йосиф Мілян

*Велика Рада оо. Студитів у роки підпілля.
Зліва направо: (?), ерм. Терентій Ступницький, ерм. Патрикій Васишин,
схм. Єфрем Михайлюк, схм. Інокентій Люзьняк;
сидять: архімандрит Никанор Дейнега, ігумен Юрій Макар, схм. Онисим Ховалко.*

*Монахи студити в часи підпілля. Рудно (вулиця Дитяча 45), 1960-1970-ті роки.
Зліва направо: схм. Онисим Ховалко, ерм. Юрій Макар, ерм. Юліан Вороновський,
схм. Сильвестр Боярський. Сидить – схм. Єротеї Дубик.*

Владика Володимир (Стернюк) у своїй кімнаті в митрополичих палатах. 1990-ті роки.

У підпіллі: о. Ігор Возьняк ЧНІ (нині Архієпископ львівський) і Владика Филимон Курчаба

Вірні Катакомбної церкви моляться перед зачиненими дверима храму в с. Мужилівці. 1982 рік

Виступ Івана Геля на богослужінні біля обкому КПУ. Зліва направо: о. Іван Білик, о. Антоній Мацюк.

Єпископи УГКЦ біля входу до Ради у справах релігій при Раді Міністрів СРСР. Зліва направо: (?), Іван Маргітич, Софрон Дмитерко, (?), Григорій Сімкайло, Павло Василик, Филімон Курчаба, Іван Семедій. Москва, 17 травня 1989 року.

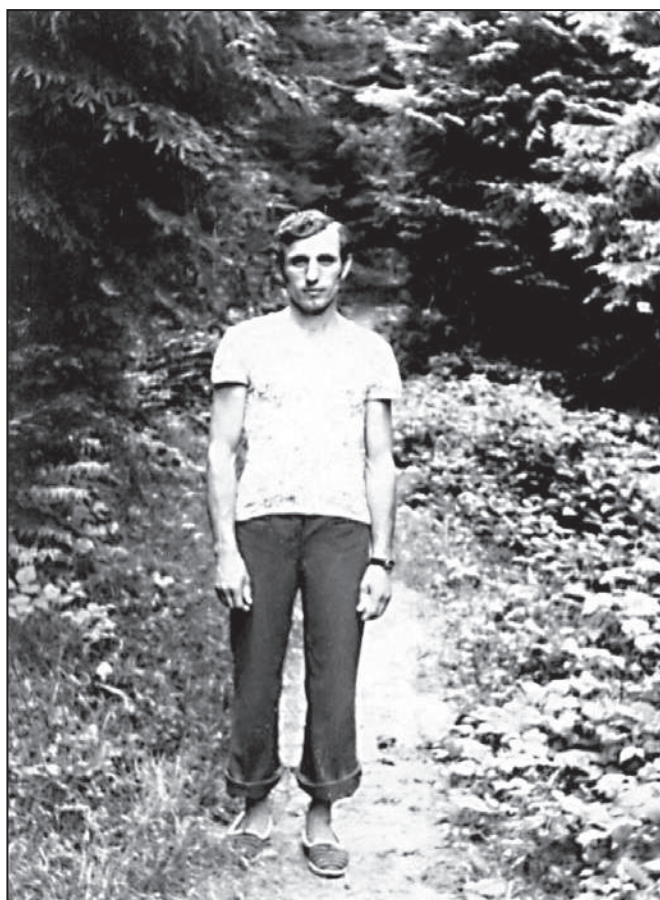
Владика УГКЦ на Красній Площі у Москві, які приїхали на зустріч з Кардиналом Казероллі. 1989 рік

*Запалено тисячі свічок. Вшанування пам'яті жертв більшовицьких репресій.
Львів, вечір 17 вересня 1989 р.*

Зустріч Владики Володимира Стернюка з підпільними священиками, яка відбулась у митрополичих палатах. Львів, початок 90 -х років.

Єрм. Севастіян Дмитрух у часи підпілля. 1985 рік

о. Севастіян у реставраційній майстерні студитів

Справу порятунку і збереження ікон монахи Студити відновили у 1990-их роках, у час легалізації Української греко-католицької церкви. 1986 року, у підпіллі, Архимандрит Студитів о. Юрій Макар передав єромонахові Севастіянові збережені три ікони із Студитської збірки «Студіон» і благословив на продовження справи, яку започаткували брати Андрей та Климентій Шептицькі.

*Зустріч кардинала Мирослава Любачівського на Львівському летовищі.
Зліва направо: у першому ряді – Микола Горинь, єпископ Володимир Стернюк,
кардинал Мирослав Любачівський, В'ячеслав Чорновіл. У другому ряді – Степан Давимука, Іван Гель,
канцлер Іван Дацко. Львів, 30 березня 1991 року*

*Маніфестаційний похід вулицями Львова вірних
УГКЦ у день повернення їм собору Св. Юра. Львів,
19 серпня 1990 року
У центрі: о. Ярослав Чухній, Владики Володимир
Стернюк і Филимон Курчаба (у центрі)*

25-27 червня 1990 року у Римі відбувся надзвичайний Синод єрархів і духовенства УГКЦ, на якому вперше після довготривалої перерви були присутні Владики з України. Зустріч з Папою Римським Іоаном Павлом II.

Вічна пам'ять владиці Володимиру. В останню дорогу до Бога. Львів, 2 жовтня 1997 року

Виставка Львівського музею історії релігії "Репресована церква", присвячена 60-річчю трагедії Львівського собору 1946 р. Києво-Могилянська академія. Київ, березень 2006 року.

Виступ глави Української греко-католицької церкви кардинала Любомира Гузара на Міжнародній науковій конференції «Насилля влади проти свободи сумління: репресивна політика Радянської держави щодо християнських Церков і віруючих (ідейні засади, механізми реалізації, історичні наслідки)» Київ, 3-5 березня 2006 року. Зліва направо сидять: Є. Сверстюк, В. Єленський, О. Турій, В. Костицький.

Виступи о. Віталія Дуткевича на круглому столі «Катакомба церкви» (двадцятиліттю виходу Української греко-католицької церкви з підпілля присвячується) у Львівському музеї історії релігії. 13 травня 2009 року

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

1. **Тарас Бублик**, молодший науковий співробітник Інституту історії Церкви Українського католицького університету, викладач УКУ (Львів)
2. **Леся Васьків**, магістр богослов'я, голова Молодіжного Українського Католицького Союзу (Львів)
3. **Іван Гель**, політик, громадський діяч, экс-голова Комітету захисту УГКЦ (Львів)
4. **Тарас Гринчишин**, фахівець з релігійних питань, позаштатний радник заступника міського голови м. Львова з гуманітарних питань
5. **Світлана Гуркіна**, молодший науковий співробітник Інституту історії Церкви УКУ, викладач кафедри церковної історії Українського католицького університету (Львів)
6. **Ярослав Дашкевич**, доктор історичних наук, директор Львівського відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, завідувач кафедри сходознавства Львівського національного університету ім. І. Франка
7. **о. Віталій Дуткевич**, синкел Львівської архієпархії з питань чернецтва
8. **Олег Єгрешій**, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Прикарпатського національного університету (Івано-Франківськ)
9. **Уляна Іваночко**, кандидат архітектури, доцент кафедри архітектурного проектування Національного університету «Львівська політехніка»
10. **Петро Кагуй**, історик, колишній працівник Львівського музею історії релігії (Львів)
11. **Олександра Киричук**, кандидат історичних наук, доцент кафедри європейської інтеграції та права Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президенті України; завідувач відділу Інституту релігієзнавства Львівського музею історії релігії
12. **Світлана Лінда** (Львів) кандидат архітектури, доцент кафедри архітектурного проектування Національного університету «Львівська політехніка»
13. **о. Андрій Михалейко**, директор Інституту історії церкви Українського католицького університету (Львів)
14. **Олег Муравський**, кандидат історичних наук, молодший науковий співробітник Інституту українознавства НАНУ (Львів)
15. **Іван Паславський**, кандидат філософських наук, провідний науковий співробітник Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
16. **Ярослав Стоцький**, кандидат історичних наук, доцент кафедри психології у виробничій сфері Тернопільського державного технічного університету ім. І. Пулюя.
17. **Володимир Фенич**, кандидат історичних наук, декан історичного факультету Ужгородського національного університету (Ужгород)
18. **Микола Хмільовський**, завідувач методичного відділу Львівського музею історії релігії

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
ІСТОРІЯ.....	5
Ярослав Стоцький (Тернопіль) СТАН КАТАКОМБНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ І СПРОБИ ЛЕГАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКИХ ГРОМАД ПІД ЧАС ХРУЩОВСЬКОЇ «ВІДЛИГИ».....	5
Світлана Гуркіна (Львів) ОКРЕМІ АСПЕКТИ КОНТАКТІВ УКРАЇНСЬКОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ І ВАТИКАНУ У 1939–1944 РОКАХ.....	18
Володимир Фенич (Ужгород) МІЖ ОПОРОМ, АСИМІЛЯЦІЄЮ І ПРИСТОСУВАННЯМ: АДАПТАЦІЯ ГРЕКО-КАТОЛИКІВ МУКАЧІВСЬКОЇ ЄПАРХІЇ В УМОВАХ РАДЯНСЬКОГО ТОТАЛІТАРИЗМУ (1949–1989).....	23
о. д-р Андрій Михалейко (Львів) ЛЕГАЛІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ У КОНТЕКСТІ ЕКУМЕНІЧНИХ ВЗАЄМИН МІЖ КАТОЛИЦЬКОЮ І ПРАВОСЛАВНИМИ ЦЕРКВАМИ.....	30
Петро Кагуй (Львів) ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ У 1946–1990 РОКАХ.....	34
Олександра Киричук (Львів) ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ У 1988–2000 РОКАХ.....	38
Олег Муравський (Львів) «ПРИЙДЕШНЄ ПОКОЛІННЯ НІКОЛИ НЕ ЗАБУДЕ, ЯКОЮ ЦІНОЮ БУЛО ВИСТРАЖДАНЕ НАШЕ ЄДНАННЯ».....	42
Олег Єгрешій (Івано-Франківськ) ДЕПОРТАЦІЯ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОГО ДУХІВНИЦТВА НА ДАЛЕКИЙ СХІД 1950 РОКУ (НА ПРИКЛАДІ РОДИНИ АНТОНА СІРЕЦЬКОГО)	55
Світлана Гуркіна (Львів) ДО ПИТАННЯ ПРО ЦЕРКОВНИЙ ПРОВІД ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ У 1945–1989 РОКАХ	56
ІНТЕРВ'Ю.....	60
Тарас Бублик (Львів) ІСТОРІЯ ВИХОДУ УКРАЇНСЬКОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ З ПІДПІЛЬНИХ УМОВ ІСНУВАННЯ: ІНТЕРВ'Ю З УЧАСНИКАМИ БОРОТЬБИ ЗА ЛЕГАЛІЗАЦІЮ.....	60

СПОГАДИ.....	83
Іван Гель (Львів)	
«У ЛЮДЕЙ БУВ ТАКИЙ ЕНТУЗІАЗМ І ЗАВЗЯТТЯ, ЩО ВЛАДА ПОЧАЛА БОЯТИСЯ»: ХРОНІКА БУРЕМНИХ ЛІТ.....	83
о. Віталій Дуткевич (Львів)	
«ДЛЯ ТОГО, ЩОБ СВЯЩЕНИК ВИКОНУВАВ СВОЮ МІСІЮ, ЙОМУ ПОТРІБНО СПІВПРАЦЮВАТИ З МИРЯНАМИ».....	89
Іван Гель (Львів)	
«БОГДАН КОТИК БУВ ДУЖЕ МУДРОЮ ЛЮДИНОЮ...»	90
Микола Хмільовський (Львів)	
«МИ НАДІСЛАЛИ ТЕЛЕГРАМУ М. С. ГОРБАЧОВУ...»	96
Леся Васьків (Львів)	
РОЛЬ МИРЯН У ЧАС ВИХОДУ УКРАЇНСЬКОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ З ПІДПІЛЛЯ.....	97
 САКРАЛЬНІ СПОРУДИ.....	 100
Світлана Лінда, Уляна Іваночко(Львів)	
САКРАЛЬНА АРХІТЕКТУРА УКРАЇНИ СЬОГОДЕННЯ: КОНТИНУАЦІЯ ТРАДИЦІЇ.....	100
Тарас Гринчишин (Львів)	
ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКІ ХРАМИ І МОНАСТИРІ ЛЬВОВА: 1939 – 1989 – 2009.....	106
 ВИСТУПИ.....	 114
Ярослав Дашкевич (Львів)	
SILVA RERUM.....	114
 РЕЦЕНЗІЇ.....	 117
Іван Паславський (Львів)	
ЦІННЕ ВИДАННЯ З ІСТОРІЇ ПІДПІЛЬНОЇ ЦЕРКВИ.....	117
 СВІТЛИНИ.....	 119
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ.....	138

ІНСТИТУТ РЕЛІГІЄЗНАВСТВА – ФІЛІЯ ЛЬВІВСЬКОГО МУЗЕЮ ІСТОРІЇ РЕЛІГІЇ
ЛЬВІВСЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ ІНСТИТУТУ УКРАЇНСЬКОЇ АРХЕОГРАФІЇ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА
ІМЕНІ М.ГРУШЕВСЬКОГО НАН УКРАЇНИ

«КАТАКОМБНА ЦЕРКВА»

(ДВАДЦЯТИЛІТТЮ ВИХОДУ УКРАЇНСЬКОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ
З ПІДПІЛЛЯ ПРИСВ'ЯЧУЄТЬСЯ)

СТАТТІ І МАТЕРІАЛИ

Редакційна колегія:

*З.Білик, Я.Дашкевич (голова редакційної колегії), О. Киричук, Л.Моравська,
М. Омельчук, І. Орлевич, І. Паславський, О. Сидор*

Наукові редактори – *О. Киричук, І. Орлевич*

Відповідальна за випуск – *М. Омельчук*

Літературний редактор – *О. Жданова*

Відповідальний секретар – *Т. Вишневська*

Комп'ютерний набір – *О. Антощак, Р. Рибка, Л. Рожкова*

Оригінал-макет – *І. Мартинець*

Підписано до друку з готових діапозитів 27.08.2009
Формат 60x84 1/8. Папір Офсетний №. Офсетний друк. Друк арк. 7, 21.
Замовлення 1545

Видавництво Львівського музею історії релігії "Логос",
79008, Львів, пл. Музейна, 1